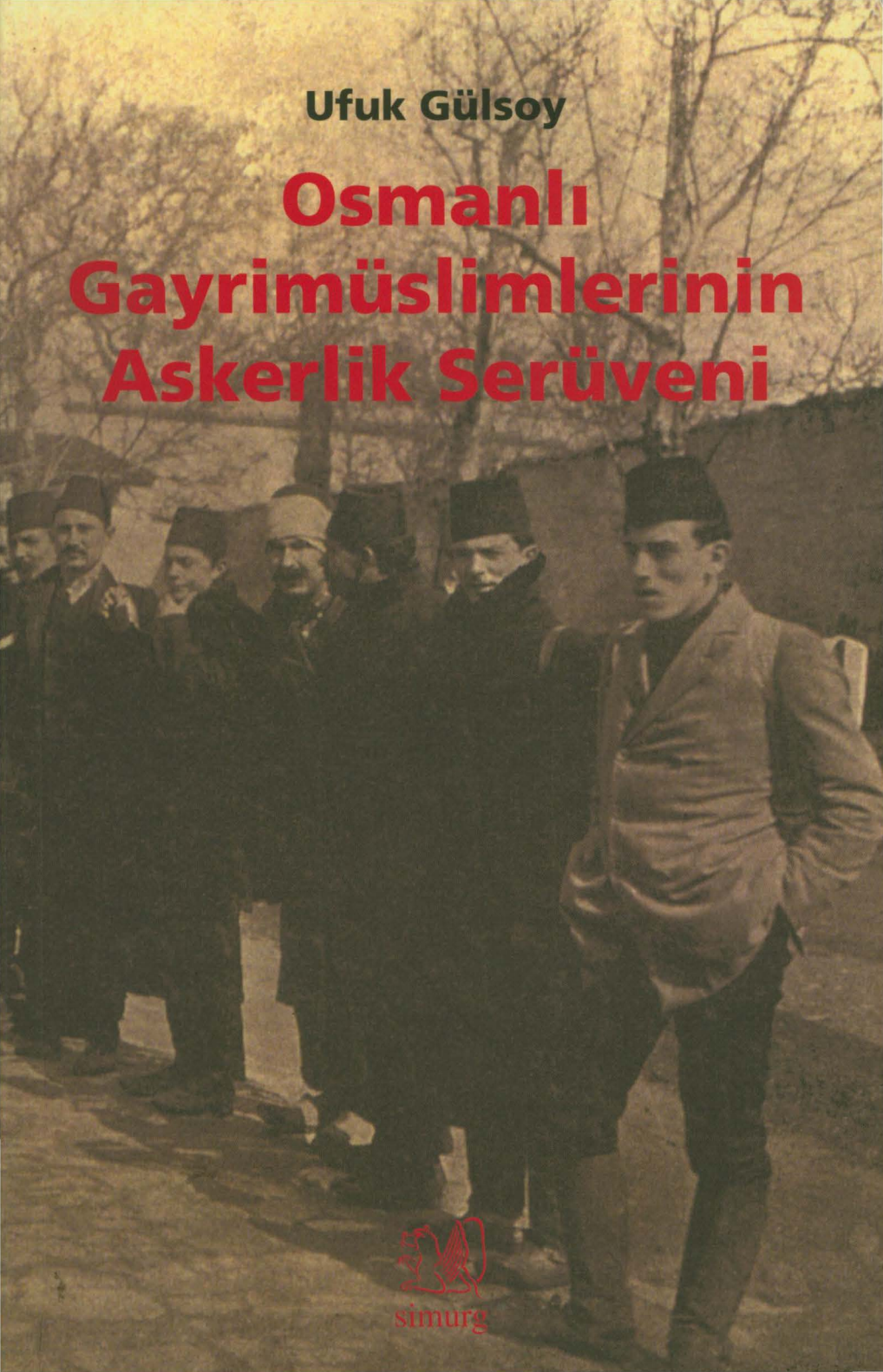
Ufuk Gülsoy

Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni

simurg

Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni

Simurg Yayınları 43
Tarih Dizisi 1
Editör Erhan Afyoncu-Gültekin Yıldız

ISBN 975-7172-36-7

Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni

Doç. Dr. Ufuk Gülsoy

I. Baskı, İstanbul, 2000

Ofset Hazırlık Yücel Dağlı
Kapak Tasarım 2 Tasarım - Mehmet Ulusel / Erol Egemen / Didem Ateş
Baskı: Mas Matbaacılık AŞ

© 1999 Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Hasnun Galip Sokağı 2 AB Beyoğlu 80060 İSTANBUL
00 90 (212) 292 27 12; Faks: 00 90 (212) 292 27 13
simurgkitabevi@superonline.com

Ufuk GÜLSOY

Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni

İstanbul 2000

Doç. Dr. Ufuk Gülsoy, İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini aynı şehirde tamamladı. Yüksek öğrenimine Balıkesir İşletmecilik ve Turizm Yüksek Okulu'nda başlayan Ufuk Gülsoy, adı geçen okulun ikinci sınıfından kendi isteğiyle ayrılarak, 1982'de İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'ne kaydoldu. Yüksek Lisansını *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ* isimli çalışmasıyla yapan Gülsoy, *Hicaz Demiryolu* konulu teziyle Doktor oldu. Her iki çalışması da kitap olarak basılan Gülsoy, *Hicaz Demiryolu* (İstanbul 1994) adlı araştırmasından dolayı 1995'de Türk Tarih Kurumu tarafından teşvik ödülüne layık görüldü. Kitapları dışında Yakınçağ Osmanlı sosyal ve siyasal tarihi üzerinde çok sayıda makalesi bulunan Gülsoy, halen Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Sevgili çocuklarım
Feyza ile Asım Yusuf'a...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9
KISALTMALAR 11
GİRİŞ 13

I . BÖLÜM
1835-1856 DÖNEMİNDE OSMANLI
GAYRİMÜSLİMLERİNİN ASKERLİK MESELESİ

A. 1835-1839 Dönemindeki Gelişmeler ve Hıristiyan Bahriyeliler 29
B. Tanzimat'tan 1856 Islahat Fermanı'na Gayrimüslimler ve Askerlik 35
1. Tanzimat Fermanı'nda Askerlik 35
2. Hıristiyanların Donanmada Kullanılması 39
3. Hıristiyan Erlere Papaz Tâyini Sorunu 42
4. Hıristiyanların Karada İstahdamlarına Dair Tartışmalar 46
5. Cizyenin Kaldırılışı ve Gayrimüslimleri Askere Alma Kararının İlanı 55
6. 1856 Islahat Fermanı ve Gayrimüslimlerin Orduda İstihdamları Sorunu 60

II . BÖLÜM
BEDEL-İ ASKERİ VERGİSİ

A. Bedel-i Askerî Vergisinin Kabulü 67
B. Bedel-i Askerî Vergisinin Hesaplanması, Tevzii ve Tahsili 73
1. Bedel-i Askerî'nin Hesaplanması 73
2. Bedel-i Askerî'nin Tevzii 76
3. Bedel-i Askerî'nin Tahsili 84
C. Bedel-i Askerî Gelirleri ve Bir Değerlendirme 88

III . BÖLÜM
1856'DAN 1919'A GAYRİMÜSLİMLERİN ASKERLİKLERİYLE İLGİLİ GELİŞMELER

A. 1856-1909 Dönemindeki Gelişmeler 97
1. Gayrimüslimlerin Askerliklerine Dair Tartışmalar 97
a. Encümen-i Mahsus Müzakereleri ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Görüşleri 97
b. Sadrıazam Âlî Paşa'nın Düşünceleri 103
c. Yeni Osmanlılar'ın Fikirleri 104
2. Gayrimüslimlerin Askerî Mekteplere Kabulü 107
3. Meclis-i Mebusan'da Askerlik Tartışmaları 112
4. Gayrimüslim Gönüllü Askerler ve Sonuçsuz Bazı Girişimler 115
5. Gayrimüslim Jandarmalar 124
B. 1909-1919 Dönemindeki Gelişmeler 127
1. Gayrimüslimlere Askerlik Mecburiyeti Getirilmesi 127
2. Askeralma Kanununun Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler 141
3. Gayrimüslim Askerlerin Sevk ve İstihdamları 149

SONUÇ 173
EKLER 185
BİBLİYOGRAFYA 211
DİZİN 219
FOTOĞRAFLAR 229

ÖNSÖZ

Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik sorununun incelenmesi, yalnız askerî tarih açısından değil, özellikle Osmanlı Devletinin son dönem sosyal ve ekonomik tarihinin daha iyi anlaşılıp yorumlanması bakımından da son derecede önemlidir. Çünkü bu sorun, devletin XIX. yüzyıldaki iktisadî çöküşüyle yakından ilgili olduğu kadar, zaman içerisinde Osmanlı nüfus yapısı ve sosyo-ekonomik dengelerde Müslümanlar aleyhine meydana gelen değişimle de doğrudan, veya en azından dolaylı şekilde ilişkilidir. Ancak, konunun bunca önemine rağmen, bu güne kadar yeterince araştırılıp irdelenmediği de bir gerçektir. Türkiye'de, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik meselesi hakkında yapılmış ciddi ve akademik boyutlu araştırmalar yok denecek kadar azdır. Varolanlar ise, genelde, konuyu bağımsız olarak işlemeyen, arşiv kaynaklarından uzak, yüzeysel ve bilinenlerin tekrarı niteliğindeki çalışmalardır.

Elimizdeki belgelere göre, gayrimüslim Osmanlı tebaasının asker olarak istihdamlarına ilişkin en yoğun gelişmelerin yaşandığı dönem, 1835 ve sonrasıdır. 1835 yılı, o güne kadar modern anlamda temelli askerlik hizmetinden muaf tutulmuş Osmanlı Hıristiyanlarının, sınırlı sayıda da olsa, muvazzaf asker olarak donanmaya alındıkları tarih olması bakımından önemli bir kilometre taşıdır. Bundan dolayıdır ki, 1835 senesi, çalışmamızın tarihsel sınırının başlangıç noktasını oluşturmuştur. Mondros Mütarekesi sonucunda Osmanlı ordusunda bulunan Hıristiyan ve Yahudi askerlerin *"terhis"* edildikleri 1919 yılı ise, araştırmamızın nihaî sınırını teşkil etmektedir. Kitabımızda, 1835-1919 dönemi esas olmak üzere, gayrimüslim Osmanlı tebaasının askerlik serüveni kronolojik bir akış içerisinde etraflı şekilde ele alınmıştır. Konunun ayrılmaz bir parçasını teşkil eden *"bedel-i askerî"* vergisi de aynı şekilde incelenerek, bütün

yönleriyle ortaya konulmuştur. Uzun ve yorucu bir mesaî gerektiren böyle bir araştırmanın gözden kaçan bazı ayrıntılarının olabileceği şüphesizdir. Önemli olan, bu ayrıntıların, konunun esasını ve bütünlüğünü bozmamasıdır.

Çalışmamızın temel kaynağını, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin değişik fonlarında bulunan *resmi belgeler* oluşturmuştur. Bunun dışında, her biri kaynak niteliğinde olan Osmanlı mebusan meclisi zabıtları, yayımlanmış belgeler, gazeteler ve hatıratlardan geniş ölçüde yararlanılmıştır. Ayrıca, gayrimüslimlerin klasik dönemdeki askerî hizmetlerinden bahseden bilimsel araştırmalar da özenle kullanılmıştır. Bu arada, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer'in, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)* isimli eserinden de istifade edilmiş; mezkur eser, bilhassa 1835-1855 yılları arasında donanmada Hıristiyan asker kullanımıyla ilgili vesikalara ulaşmamızda bize önemli kolaylıklar sağlamıştır.

Kitabımız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş'te genel hatlarıyla İslam toplumları ve XIX. yüzyıl öncesi Osmanlılarda gayrimüslim tebaanın askerlik sorunu ve bununla ilgili uygulamalar üzerinde durduk. Birinci bölümde, Osmanlı Devletindeki Hıristiyanların muvazzaf bahriye askeri olarak donanmaya alındıkları 1835 yılından başlayarak, 1856 Islahat Fermanı'nın ilanına kadar gayrimüslimlerin askerliklerine ilişkin gelişmeleri inceledik. İkinci bölümde, gayrimüslimlerden, askerlikten muafiyetleri karşılığında alınan *bedel-i askerî* vergisini ele aldık. Üçüncü bölümde ise, Osmanlı gayrimüslimlerine asker olma mecburiyetinin getirildiği 1909 yılından 1919'a değin yaşanan gelişme ve olayları irdeledik.

Çalışmalarım sırasında yardımlarını gördüğüm herkese gönülden şükranlarımı ifade ediyor; bu mütevazı eserin basımı üstlenen Simurg Yayınevi sahibi İbrahim Yılmaz ile kitabın teknik estetiği yapan sayın Yücel Dağlı Bey'e de ayrıca teşekkür ediyorum.

Ufuk GÜLSOY

Kavacık, 2000

KISALTMALAR

A.AMD	: Sadaret Amedi Kalemi
AD	: Ayniyat Defterleri
A.DVN	: Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemi
A.MKT.MVL	: Sadaret Mektubî Kalemi, Meclis-i Vâlâ
A.MKT.UM	: Sadaret Mektubî Kalemi, Umum Vilayet
A.MTZ.CL	: Sadaret Mümtaze Kalemi, Cebel-i Lübnan
ATBD	: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
BEO	: Bâbıâli Evrak Odası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CD	: Cevdet Tasnifi-Dahiliye
CM	: Cevdet Tasnifi-Mâliye
CB	: Cevdet Tasnifi-Bahriye
Çev.	: Çeviren
DA	: Denizcilik Arşivi
D.CMH	: Bâb-ı Defteri Cizye Muhasebesi
DH.HMŞ	: Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği
DH.MUİ	: Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye
DH.SN.THR	: Dahiliye Nezareti, Sicil-i Nüfus Tahrirat
DH.SYS	: Dahiliye Nezareti, Siyasi Kısım
DH.ŞFR	: Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
HH	: Hatt-ı Hümayun Tasnifi
İA	: İslâm Ansiklopedisi

İD	: İrade Dahiliye
İH	: İrade Hariciye
İ.Hus.	: İrade Hususi
İ.Mes.Müh.	: İrade Mesail-i Mühimme
İ.MM	: İrade Meclis-i Mahsus
İ.MV	: İrade Meclis-i Vâlâ
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
KK	: Kamil Kepeci Tasnifi
Ktb.	: Kütüphanesi
MAD	: Mâliyeden Müdevver Defterler
Mlf.	: Müellif
ML.VRD	: Mâliye Nezareti Varidat
MÜ	: Marmara Üniversitesi
MV	: Meclis-i Vükelâ Mazbatası
SF	: Servet-i Fünûn Mecmuası
T	: Ticaret, Ziraat, Orman ve Meâdin Evrakı
TFR.1.ED	: Rumeli Müfettişliği Edirne Evrakı
TFR.1.AS	: Rumeli Müfettişliği Jandarma ve Kumandanlık
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TY	: Türkçe Yazma
YA.RES	: Sadaret Resmi Maruzat
YEE	: Yıldız Esas Evrakı

GİRİŞ

İslam hukukuna göre gayrimüslimler, hakimiyetini kabul ettikleri İslam devletiyle yaptıkları anlaşma sonucu *zimmî tebaa* statüsüne kavuşurlar ve bu sayede, bazı siyasî haklar ve inançla ilgili farklı uygulamalar dışında, bütün medenî ve kamu haklarında Müslümanlara eşit olurlardı. Bu eşitliğin tabii bir sonucu olarak Müslümanlar gibi hususi haklardan da istifade ederlerdi.[1] Ancak gayrimüslimlerin, bu haklardan faydalanabilmeleri, yapmış oldukları *zimmet anlaşması* hükümlerine uymaları ve her şeyden önce, bu anlaşmanın en önemli maddesi olan cizyeyi muntazaman ödemelerine bağlıydı.[2] Şartları hâiz, eli silah tutabilecek yaştaki her gayrimüslim erkeğin cizye vermesi şarttı.[3] Kadın, çocuk, ihtiyar, sakat, kör, deli, felçli, aciz, münzevî yaşayan din adamları ile eli silah tutmayanlar cizyeden muaftı.[4] Hanefiler'e göre İslam devleti sınırları içinde bir yıldan fazla ikamet eden *müste'men* statüsündeki gayrimüslimlerin bile bu vergiyi ödemeleri gerekiyordu.[5] Cizyesini ödeyen gayrimüslimlerin can, mal ve iman hürriyetleri dışarıdan veya içeriden gelebilecek her türlü tecavüze karşı devlet tarafından güvence altına alınır; devlet, herhangi bir sebeple bu emniyeti sağlayamadığı takdirde, Müslüman

---

1 Konunun ayrıntıları için bkz. Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, İstanbul 1984, s. 186 vd.

191; B.Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", (Çev. Sinasi Altundağ), *Belleten*, VIII/32, Ankara 1944, s. 601 vd.

2 Cizye ve uygulamaları hakkında geniş bilgi için bkz. Ebu Yusuf, *Kitabü'l-Haraç*, (Çev. Ali Özek), İstanbul 1973, s. 200-206; Salih Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İstanbul 1984, s. 123-131; C. Nedkoff, *Aynı makale*, 599-652; Mustafa Fayda, *Hz.Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989, s. 109-177. Mustafa Erkal-H. İnalcık, "Cizye", *DİA*, c. 8, s. 42-48.

3 Nedkoff, 608; "Cizye", 42.

4 Yusuf el-Kardavi, *Müslümanlar Gayri Müslimlere Nasıl Davrandı*, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), İstanbul 1985, s. 58-59; "Cizye", 43.

5 "Cizye", 42.

olmayanlardan cizye toplama hakkını kaybederdi.[1] Cizye sayesinde gayrimüslimler, Müslümanlar için temel bir yükümlülük ve dinî bir vecibe olan askerlik hizmetinden de muaftı. Bu muafiyetin esas nedeni, İslamiyetin gayrimüslimleri, inançlarını paylaşmadıkları Müslümanlarla birlikte kendi dindaşlarına karşı savaşmak zorunda bırakmamak düşüncesiydi. Ki bu yaklaşım aynı zamanda onlara tanınan inanç özgürlüğünün de bir gereği sayılırdı.[2]

İslamın temel kaynaklarında savaş, din uğrunda mücadele (*cihad*) veya Allah'ın ismini yayma ve yüceltme (*i'lâ-yı kelimetullah*) şeklinde tarif ve formüle edilmiş; tarih boyunca Müslümanlar tarafından da hep böyle yorumlanmıştı. Bu idealler uğrunda savaşacak insanların doğal olarak Müslüman olmaları ve bu amaçlar için canlarını vermekten çekinmemeleri şarttı. Gayrimüslimlerden, inanmadıkları bir dinin idealleri uğrunda Müslümanlar gibi savaşmalarını beklemek veya onları bunun için zorlamak inanç özgürlüklerine müdahale anlamına gelebilirdi. Üstelik böyle bir zorlamanın pratik yararlar sağlayacağını düşünmek de zordu. Bundan dolayı askerlik görevi, İslamın ilk dönemlerinde yalnızca Müslümanlara hasredilmiş[3], gerek Hz.Peygamber ve gerekse Dört Halife zamanında, *cihad* edecek İslam ordularının Müslümanlardan tertip edilmesine özen gösterilmişti.[4] Mesela Hz.Ömer zamanında asker divanına yazılacak şahısların Müslüman olması istenir, zimmîler askere yazılsa bile fiilen orduya alınmazlardı.[5] Hz.Ömer'den önce Hz. Ebu Bekir ve Hz. Peygamber dönemlerinde de durum temelde farklı değildi.[6] Ancak İslam tarihi, Müslümanların, kısa süreli ve sınırlı sayıda da olsa, ihtiyaç duyduklarında, askerî nitelikli hizmetlerde gayrimüslimlerden yararlanmakta bir beis görmediklerini göstermektedir. Bu çeşit *asker* istihdamları ya belirli bir ücret mukabilinde, ya da anlaşmalar neticesinde varılan

---

1 Salih Tuğ, *Aynı eser*, 129; "Cizye", 42-43.

2 Ahmet Özel, "Gayri Müslim", *DİA*, c. 12, s. 422.

3 Kardavi, *Aynı eser*, 57.

4 Maverdi, *el-Ahkamu's-Sultaniyye, İslamda Hilafet ve Devlet Hukuku*, (Çev. Ali Şafak), İstanbul 1976, s. 231; Mustafa Zeki Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefa-i Râşidin Döneminde Askerî Teşkilât*, Samsun 1990, s. 31.

5 Maverdi, *Aynı eser*, 231.

6 M. Zeki Terzi, *Aynı eser*, 31.

mutabakat üzerine yapılmaktaydı. Bazan de harac veya cizye gibi vergilerden muafiyet karşılığında Müslüman olmayan şahıs veya topluluklardan askerî anlamda istifade edilmekteydi. Mesela, İslamın henüz vahiy sürecinin devam ettiği bir sırada, Hz.Peygamber, hicretten hemen sonra Medine'deki Yahudilerle uzlaşarak, onları Müslümanlarla birlikte şehrin savunmasında beraber hareket etmeleri noktasında ikna etmiş;[1] Benu Kaynuka Yahudilerinden de *askerî yardım* almıştı. Bunlar gibi, yapılan anlaşma üzerine Hayber gazvesinde on kadar Yahudi İslam ordusunda bulunmuş ve fetihten sonra ganimetten pay almışlardı.[2] Nitekim bu son örnek, bazı önemli hadis kaynaklarınca da doğrulanmaktadır.[3] Öte yandan Hz. Peygamberin, "*ehl-i kitap*" olmayan Arap müşriklerinden de asker olarak faydalandığı görülmektedir. Sözgelimi, hicretin sekizinci yılında yapılan Huneyn gazvesinde, Müslüman savaşçıların yanında o tarihte henüz bir müşrik olan Safvan bin Ümeyye de vardı.[4] Gayrimüslim unsurlardan askerî konularda yararlanma şeklindeki Peygamber dönemi uygulamaları, daha sonraki Müslüman hükümdar ve devletler için aynı konuda *şer'î ve hukukî* dayanak olarak değerlendirilmiştir. Bundan dolayı olsa gerek, birçok İslam hukukçusu, bu uygulamaları örnek göstererek, Müslüman olmayanlardan savaşta yardım alınabileceği ve ihtiyaç durumunda onların da orduya katılabileceği görüşündedirler.[5]

Müslüman olmayanlardan askerî hizmetlerde yararlanma şeklindeki uygulamalar Hz.Ömer zamanında yapılan ikili anlaşmalarla yaygınlık kazanmıştır. Mesela, Humus'un fethinden sonra yapılan

---

1 M. Fayda, *Aynı eser*, 116.

2 Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara 1998, s. 337 vd.

3 Yaman, *Aynı eser*, 337 vd.

4 *Aynı yer.*

5 Hanefîler, Şafiiler, Hanbeliler ve Zahirîler ile İbn Münzir, Süfyan es-Sevri ve Evzâî bu görüştedir. Mâlikîler ise gayrimüslimlerden asker olarak yararlanmayı veya savaşta onlardan yardım alınmasını uygun bulmaz. Ancak, istihkam gibi hizmetlerde, Mâlikîler de dahil, İslam alimleri gayrimüslimlerden istifadenin caiz olduğunu söyler. Askerî işbirliği veya askerî pakt konusunda ise genel yaklaşım olumludur. (Konunun ayrıntıları ve karşı görüşler için bkz. Yaman, 331 vd.)

anlaşma gereği, aynı yerde yaşayan Hıristiyanlar, Müslümanlarla birlikte savaşa katıldıklarında, o yılki cizyelerini ödemekten kurtuluyorlardı.[1] Bunun gibi, Antakya civarındaki el-Curcûme kabilesi de, Müslümanlar lehine gözcülük yapmaları karşılığında hem cizyeden affedilmiş, hem de İslam ordusuyla birlikte katıldıkları savaşlarda, öldürdükleri kimselerin mallarını almak hakkına sahip kılınmışlardı. Aynı şekilde, Filistin'de oturan Samirîler de harac ve cizyeden muafiyetleri karşılığında, Müslümanlara ajanlık yapmak gibi askerî bir hizmeti kabul etmişlerdi.[2]

Gayrimüslimlerden asker olarak yararlanıldığına dair örnekleri, daha değişik şekillerde Selçuklularda da görmekteyiz: Nizamülmülk, değişik etnik köken ve dinden olan insanların asker olarak istihdam edilebilecekleri kanaatindeydi.[3] Mesela, Anadolu Selçukluları zamanında aralarında Hıristiyan çavuşların da yer aldığı askerî birlikler vardı.[4] Hükümdarın şahsına mahsus Kapıkulu askerleri içinde bile Rum, Rus, Gürcü ve Deylemli askerler bulunmaktaydı.[5] Anadolu Selçuklularında, merkez ordusu askerî kadroları satın alınmış Türklerin yanısıra, esir Hıristiyan çocuklarından tertib ediliyor; ancak bu çocuklar hemen orduya alınmayıp, Osmanlı devşirme sistemini çağrıştıran bir terbiye ve eğitim aşamasından geçirilmek üzere başkent ve büyük şehirlerde bulunan "köle mekteplerine" gönderiliyorlardı. Bu mekteplerde eğitimlerini tamamlayan çocuklar arasından zamanla yüksek makamları işgal eden yöneticiler dahi çıkmaktaydı.[6] Bunların dışında, gerek Büyük Selçuklu ve gerekse Anadolu Selçuklu ordusunda, yapılan anlaşmalar gereği asıl ordu kuvvetinden başka Gürcü, Ermeni ve Rum gayrimüslim askerler bulunmaktaydı. Bu çeşit anlaşmalar sayesinde Selçuklular, Trabzon İmparatorluğu ile

1 Fayda, 143.
2 Fayda, 144.
3 Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982, s. 129-130.
4 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1984, s. 54.
5 Uzunçarşılı, *Aynı eser*, 101.
6 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1996, s. 351.

Kilikya Ermeni Krallığından, gerektiğinde asker ve silah yardımı alabilmekteydi.[1]

Öte yandan Memlûk ordusunun asker kaynakları içerisinde de, Türk, Çerkes ve Kürt unsurların yanısıra, Rum ve Rus köleler vardı. Çeşitli yollarla sağlanan bu köleler Kahire'deki kışlalarda terbiye edilir; kendilerine dil, Kurân ve yazı öğretilir, ardından da dini bilgiler verilirdi. Bunların yanısıra güreş, ok atma, ata binme gibi talimler yaptırılarak iyi bir eğitimden geçirilen bu insanlar, daha sonra kabiliyetlerine göre binici, kılıçlı, sâkî, kavas ve diğer saray vazifeleri ve müteakiben de Haseki hizmetlerine yerleştirilirdi. Başarılı olamayanlar ise askerlerin emrine verilmekteydi.[2]

Osmanlı Devletinde ise ordu temelde Müslümanlardan oluşmakta ve asker ihtiyacı, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda tamamen bu kesimden sağlanmaktaydı.[3] Her ne kadar, XVIII. yüzyıla kadar Kapıkulu ocakları Hıristiyan tebaa çocuklarından devşirilen gençlerden oluşturulmuşsa da, bu gençler, orduya kesinlikle Hıristiyan kimlikleriyle alınmazdı. Türk örf ve adetlerini, İslam dinini ve Türkçe'yi öğrenmek için bir süre eğitime tâbi tutulan devşirmeler, ancak eski kimliklerinden sıyrılıp Müslüman olduktan sonra asker olabilirlerdi.[4] Bunun dışında, gayrimüslim tebaa devlete cizye vergisi ödediğinden dolayı, ilke olarak askerlik hizmetinden muaftı.[5] Ancak Osmanlılar, bu genel kurala rağmen, özelllikle asker ihtiyacın arttığı dönemlerde gayrimüslimlerden yararlanmakta hiçbir sakınca görmemişlerdi. Bu uygulamanın ilk numuneleri, komşu Hıristiyan devletlerinden sağlanan savaşçı askerlerdi. Sözgelimi, I. Murad'ın ordusunda, vergi ödeyen beyliklerin gönderdikleri önemli sayıda Hıristiyan askerler

---

1 Uzunçarşılı, 109.

2 Ayrıntıları için bkz. Uzunçarşılı, 414 vd.

3 BOA, CM, nr. 27297; *Takvim-i Vekayi*, Def'a 523, 26 Şaban 1271; *Hürriyet*, 28 Haziran 1869; Abdurrahman Vefik, *Tekalif Kavaidi*, II, İstanbul 1328, s. 203.

Bu konuda geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara 1988; Aynı müellif, "Devşirme", *İA*, III, 563-564.

5 Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989, s. 23.

vardı ve bunlar yalnız Anadolu seferlerinde değil, Kosova meydan muharebesinde (1389) de Osmanlı kuvvetleri yanında yer almışlardı.[1] Aynı şekilde, Yıldırım Bayezid'in Ankara savaşına (1402) katılan ordusunda da Sırp askerleri bulunuyordu.[2] 1432-1433'de Osmanlı ülkesini ziyaret eden Bertrandon adlı bir Fransız seyyah, II. Murad'ın ordusunda Sırp despotluğu, Arnavutluk ve Bulgaristan'dan gönderilmiş çok sayıda Hıristiyan sipahi ve askerlerin olduğunu görmüştü.[3]

Osmanlı Devleti, Rumeli fethinin genişlemesiyle birlikte, yukarıda sözü edilen ilk dönem uygulamaları yerine, Balkanlarda karşılaştığı eski döneme ait Hıristiyan kaynaklı askerî organizasyonlardan yararlanmaya başladı.[4] Osmanlılar, Balkanları ele geçirdiklerinde buralarda yeterli miktarda Türk ve Müslüman nüfus yoktu. Anadolu'da ise arzu edilen Türk birliği henüz tam anlamıyla kurulamamıştı. Buna karşın Rumeli'deki genişleme başarıyla devam ediyor, bu durum Balkan coğrafyasında askere duyulan ihtiyacı arttırıyordu. Devlet, problemin çaresini daha önce bölgedeki eski askerî teşkilatlar içinde yer almış küçük toprak sahibi ve asilzade Hıristiyan grupları yerinde bırakmak veya onları yeniden organize etmekte buldu. Üstelik bu yaklaşım Osmanlının fetih politikasına yön veren esaslar veya ideallerle de çelişmiyor, aksine örtüşüyordu:[5] Köylüler toprakları üzerinde tasarruf hakları ile bırakılırken, fetihten önceki asil sınıflar ve askerî unsurlar ise, genelde Osmanlı askerî örgütü içine alınmaktaydı. Zira devlet bunları *reaya*dan ayrı tutuyor ve defterlere *sipahi* sıfatıyla müstakil olarak kaydediyordu.[6] Hıristiyan olsun, Müslüman olsun reaya için, herhangi bir şekilde silah taşımak yasaktı. Reaya Osmanlı *askerî sınıfına* kesinlikle alınmazken, *"sipahi kafirler"* ise kabul edilmekteydi. Osmanlıların Hıristiyan sipahiler

---

1 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler,* İstanbul 1993, s. 73.

2 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* I, Ankara 1982, s. 311.

3 H. İnalcık, *Aynı eser,* 73.

4 Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar,* Ankara 1986, s. 2.

5 İnalcık, 106-107; Ercan, *Aynı eser,* 8.

6 İnalcık, "Mehmed II", *İA,* c. 7, s. 518.

hakkında takip ettiği bu siyaset, yerli askerî sınıfların olası direnişlerini kırarak Rumeli'nin fethini kolaylaştırmıştı. Devlet, Hıristiyan sipahilere genellikle eski toprakları üzerinde geçimlerini sağlamaları amacıyla *timarlar* veriyor ve yeni düzen içersinde bunlara, eski konumlarına uygun bir statü sağlıyordu. Üstelik Osmanlı askerî sınıfına dahil olabilmek için Müslüman olmak gibi bir önşart da yoktu.[1] Bu sayede çok sayıda Hıristiyan sipahi, sahip olduğu dinî ve etnik kimliğinde bir değişiklik yapmaksızın Osmanlı egemenliği altında askerî hizmetler görmeye başladı. 1473'de Fatih'in ordusundaki Hıristiyanlardan bahseden kaynaklar, aslında bu gerçeği ifade etmekteydi. Gerek timarlı sipahi olarak, gerekse *voynuk* ve *martolos* veya başka isimler altında Osmanlı ordusunda küçümsenmeyecek kadar Hıristiyan askerler vardı.[2]

Osmanlıların, Rumeli coğrafyasında, askerî işler de dahil olmak üzere, birçok konuda faydalandığı Hıristiyan toplulukların başında voynuklar ve martoloslar geliyordu: Voynuklar, fetihten önce Balkanlarda yaşayan toplulukların içinde bulunan küçük asilzadeler idi. Voynukların bir kısmı, başlangıçta Osmanlı ordusunun savaşçı sınıfı arasında bulunmuş ve hatta akıncılarla birlikte akınlara katılmışlardı.[3] 1516 tarihli Alacahisar defterine göre bölgede bin tane *cebelü voynuk* vardı. Keza daha güneyde yer alan Köstendil, cebelü voynukların yoğun olduğu diğer önemli bir bölgeydi. Bu cebelü voynuklar fiili muharip olarak savaşlara katılmaktaydı.[4] Bunun yanısıra, voynuklar, casusluk, derbent ve kale muhafızlığı gibi önemli askerî görevleri de yerine getirmekteydi.[5] Voynuklar, XVII. yüzyılda fiili muhariplik görevinden uzaklaştırılarak, geri hizmetlere alındılar. Bu değişiklikte, Balkanlarda zamanla artan Müslüman nüfusun Hıristiyan askerî gruplara duyulan eski ihtiyacı azaltmış olması önemli rol oynadı. Daha önce Hıristiyan voynuklar tarafından yerine

---

1 "Mehmed II", 519.

2 *Aynı yer.*

3 İnalcık, *Aynı eser*, 84, 101.

4 İnalcık, 84.

5 Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mâli Esasları, Kanunlar*, I, İstanbul 1943, s. 306, 398; Ercan, 96.

getirilen askerî hizmetler bir süre sonra Müslümanlarca icrâ edilmeye başlandı. Bu doğal gelişmenin bir sonucu olarak voynuklar, atlara bakmak, atları ve arabaları sürmek, ordudaki bir kısım malzemeyi korumak gibi daha çok geri hizmetlerde istihdam edilmeye başlandı.[1]

Defterlere kaydolunan voynukların hepsi her yıl sefere gitmezdi. O sene göreve çağrılmayanlar köyünde veya kazasında oturur kendi işleriyle meşgul olurdu. Göreve gidenler de bütün bir yıl çalışmayıp genellikle yaz sonunda evlerine dönerdi.[2] Seferden dönen voynuklara angarya iş yaptırmak kesinlikle yasaktı.[3] Voynuklar, yaptıkları hizmetlerin çeşitlerine göre birçok vergiden afvedilir, ayrıca kendilerine tasarruf etmek üzere "*baştina*" denilen topraklar verilirdi.[4]

Osmanlıların çeşitli askerî hizmetlerde kullandığı diğer bir grup da martoloslar idi. Martoloslar, XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devletinin Balkan topraklarında ordu hizmetleri ve dahili güvenlik işlerinde geniş ölçüde istihdam edildiler. Askerî martoloslar, belirli noktaların ve sınırların emniyetini sağlamakta; düşman bölgelerine akınlar yaparak savunma sistemlerini bozmakta; keşif ve haber alma faaliyetlerinde bulunmakta; gerektiğinde ise Osmanlı ordusuyla beraber bilfiil seferlere katılmaktaydılar.[5] Martolos birlikleri, Venedik Cumhuriyeti, Macaristan ve Avusturya'ya yapılan seferlerden[6] başka, Karaman, Uzun Hasan ve Eflak'a açılan muharebelere de iştirak etmişlerdi.[7] Martoloslar arasında, ayrıca, muhafız, gemi mürettebatı, kale bekçisi veya jandarma hizmeti görenler de vardı.[8]

---

1 Ercan, 10-12.

2 Barkan, 264 ve Ercan, 20.

3 Barkan, 265.

4 Barkan, *Aynı eser*, 306, 398; Ercan, 75-76; 84-85; Midhat Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, İstanbul 1992, s. 67. Bulgaristan, Makedonya ve Sırbistan'da uzun yıllar devam eden Voynuk teşkilatı, 1878'de kesin olarak ortadan kaldırılmıştır. (Ercan, 96).

5 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, İstanbul 1967, s. 79 vd.

6 Milan Vasic, "Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar", (Çev. Kemal Beydilli), *Tarih Dergisi*, sayı 31, İstanbul 1978, s. 49-50.

7 Robert Anhegger, "Martoloslar Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII/1, İstanbul 1942, s. 286. Anhegger, *Aynı makale*, 289.

8 Anhegger, 290-291;

1664/65'de Uyvar kalesinde Müslüman ve Hıristiyan martoloslar birlikte görev yapıyordu.[1] Tuna üzerindeki Güğercinlik ve Vidin kalelerinde çok sayıda martolos vardı ve bunlar müsellem, yani vergilerden affedilmiş veya ulufeli olarak iki gruba ayrılmaktaydı. Burada görev yapan martoloslar aynı zamanda ilk devirlerde akınlara katılıyorlardı.[2]

Ordu hizmetindeki martoloslar, üniformalı, kendilerine özgü harp sancakları olan muvazzaf ve maaşlı asker bölüklerine dağıtılmışlardı. Bunlar daha çok yaya, nadiren de atlı olarak görev yapmaktaydı. Silahları, Türk askerî kuruluşlarında kullanılanların aynısıydı: İlk zamanlar kılıç, balta ve mızrak gibi basit silahlar, daha sonraları ise hafif ateşli silahlar taşımaya başlamışlardı. Martolosların hizmet süreleri önceden tesbit edilmiş olmayıp, genelde, aralıksız 10, 15, hatta 20 seneyi bulmaktaydı.[3] Voynuklar gibi martolosların da tamamı aynı zamanda göreve gitmez,bir grup giderken diğerleri topraklarında kalırdı.[4]

Martolosların da yaptıkları hizmetler karşılığında birtakım gelir ve imtiyazlarları vardı: Yer ve zamana göre değişiklik göstermekle birlikte, genelde martoloslar, cizye, ispençe, avarız-ı divaniye, tekalif-i örfiye ve tekalif-i şakka vergilerinden muaftılar. Bu vergi muafiyetleri martolosların aynı evde yaşayan oğulları ve kardeşlerini de kapsıyordu.[5] Bazı bölgelerde, mesela Sırbistan'da, martolosların tasarrufuna terk edilmiş *baştina* denilen toprakları vardı ve bu topraklar ya tamamen ya da kısmen vergiden muaftı. Osmanlı ordusunda görev yapan martoloslar ise ayrıca maaş almaktaydı. Kumandan konumunda olanlar bazen maaş yerine uygun büyüklükte timar tasarruf etmekte, bazen de maaşla birlikte timar almaktaydı. Ordu hizmetindeki martolosların diğer önemli bir gelir kaynağı da, düşman bölgelerine yaptıkları akınlarda elde ettikleri ganimetlerdi.[6]

---

1 BOA,MAD, nr. 2052, s. 11.

2 İnalcık, 103-104.

3 M. Vasic, *Aynı makale*, 52-53.

4 Anhegger, *Aynı makale*, 294.

5 Anhegger, 293.

6 Vasic, 57-58. 1721'de çıkan bir fermanla Martolos teşkilatı resmen fesh edilmiş, bazı yerlerde ve ancak küçük gruplar halinde olarak varlığını Tanzimat

Osmanlılar, Balkanlarda, voynuklar ve martalosların dışında, *Eflaklar* ve *Hıristiyan timar-erleri*'nden de askerî hizmetlerde geniş olarak faydalandı: Mesela Karadağ bölgesiyle Romanya'ya kadar sınır boylarında oturan Eflaklar, XV ve XVI.yüzyıllarda silahlarıyla seferlere katılıyorlar, bunun dışında ordunun geri hizmetlerinde, kalelerde, derbent ve yolların muhafazasında çalışıyorlardı. Vergi muafiyeti ile toprak tasarruf etme imkanı onlar için de söz konusuydu.[1] Arvanid sancağında çok sayıda timar sahibi Hıristiyan askerler vardı ve bunların menşei, fetihten önceki Hıristiyan senyörler ve sipahilerdi. Osmanlılar, haraç-güzar yerli Hıristiyan senyörleri timar sisteminin memlekette yerleşmesinden sonra timar kadroları içine almış ve onlardan askerî konularda istifade etmişlerdi. Nitekim, XV. yüzyılın ortalarına doğru Arvanid'deki timarların % 18'i Hıristiyan timar-erlerine aitti.[2] Hıristiyan sipahiler (timar-erleri) yalnız Arnavutluk'ta değil, Rumeli'nin diğer bölgelerinde de mevcuttu. Tırhala livasına ait fetih sonrası kayıtlarda, toplam 182 timardan 36'sının Hıristiyan sipahiler üzerine kayıtlı olduğu görülmektedir. Bunlar devlete yılda bir "*eşkinci*" veriyor ve nöbetle seferlere gidiyorlardı. Hıristiyan sipahiler arasında kalelerde topçuluk yapıp buna karşılık timar tasarruf edenler de vardı.[3] Kırçeva ve Pirlipi havalisinde bulunan 90 timardan 26'sı yine Hıristiyan sipahilerin elindeydi.[4]

Osmanlılar, soylu askerî sınıfların yanında, özellikle kalelerde ihtiyaçları olan büyük miktarda muhafaza kuvvetlerinin yerini tutmak üzere, reayayı da kullanıyorlardı. Bu usul, reayayı muaf ve müsellem kılmak suretiyle kale ve derbent muhafızları tâyin etmek şeklinde, bazı bölgelerde ilk fetih yıllarından beri tatbik edilegelmekteydi. Ancak her ne kadar askerî bir görevde bulunsalar da, reayanın menşedeki raiyyet statüsü değişmezdi. Mesela Arnavutluk'ta, bazı

---

refomlarına kadar sürdürmüştür. (Martolos teşkilatı hakkında geniş bilgi için bkz. Orhonlu, *Aynı eser*, 79 vd.; Vasic, *Aynı makale*, 47-64; Anhegger, *Aynı makale*, 282-320; ayn. mlf., "Martoloslar" *İA*, c. 7, s. 341-344.)

1 Barkan, 324-325; İnalcık, 81, 83; Sertoğlu, *Aynı eser*, 60-61; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, I, İstanbul 1990, s. 494-495; 527-528.

2 İnalcık, 112-113.

3 İnalcık, 76-78.

4 İnalcık, 79-81.

kalelerde ve geçitlerde muaf ve müsellem ahali esas itibariyle "raiyyet" sayıldıkları halde, çoğunlukla askerî bir hizmet görmekteydiler. Meselâ Hıristiyan ahaliden 8 aile Ergirikasrı'da, 12 kişi Belgrad'da, 40 kişi İskarapar'da, 125 aile Akçahisar kalesinde, 48 kişi Kocacık hisarında "*muaf ve müsellem*" beratı almışlardı.[1]

Klasik döneme ait arşiv kayıtları, gayrimüslimlerin topçuluk, tüfenkçilik ve zenberekçilik gibi teknik bilgi ve uzmanlık gerektiren askerî alanlarda da istihdam edildiklerini göstermektedir. Özellikle ilk dönemde Osmanlı kale topçuları arasında gayrimüslimlerin sayısı dikkat çekicidir: 1488'de Semendire kalesinde bulunan elli topçudan 32'si Müslüman değildir.[2] 1492'de aynı bölgede yer alan Hıram kalesindeki topçulardan ancak dördü Müslüman, çoğunluğu gayrimüslimdir.[3] 1467-68 yılına ait tahrir kayıtlarına göre Resava kalesinde iki[4], Niğbolu kalesinde 11, Holovnik kalesinde 9 gayrimüslim topçu bulunmaktadır.[5] 1431'de Arvanid sancağında mevcut iki topçudan birinin Hıristiyan olduğu görülmektedir.[6] Aynı dönemde, topçuların yanısıra, kalelerde görev yapan Hıristiyan tüfenkçi ve zenberekçiler de vardır. Mesela 1454-1455'de Novaberda kalesindeki 11 nefer topçu, tüfenkçi ve zemberekçiden sadece biri Müslümandır.[7] 1467/68 tarihli Braniçeva defterine göre bölgedeki kalelerde askerî kuvvetlerin büyük çoğunluğunu Hıristiyanlar teşkil etmektedir: Güğercinlik kalesindeki 15 tüfenkçinin hepsi ulufeli Hıristiyan askerleridir. Ayrıca kalede 40 zenberekçi ve 6 demirci Hıristiyan er vardır. Bunlarla birlikte neccarlar, bennalar, yaycılar vesair kale hizmetinde istihdam edilen vergiden muaf Hıristiyan grupları bulunmaktadır. Kalelerde topçuluk veya tüfenkçilik hizmetinde bulunanlar, genellikle Hıristiyan

1 İnalcık, 89, 94, 104.

2 BOA, KK, nr. 4725, s. 12-13. (Osmanlı ordusunda Hıristiyan istihdamına dair klasik dönem uygulamalarına ilişkin bazı belgelerden istifademi sağlayan sayın Prof. Dr. İdris Bostan'a teşekkür ederim.)

3 KK, 2725, s. 2.

4 MAD, 11, s. 252, 255.

5 MAD, 11, s. 63a-b, 68a.

6 İnalcık, *Aynı eser*, 112.

7 İnalcık, 80.

timar-erleri veya ulufelileridir.[1] 1488'de Semendire kalesinde kayıtlı tüfenkçi ve zemberekçilerin tamamı gayrimüslimdir.[2] Yapılan son araştırmalar, esas itibariyle Türklerden teşkil edilmiş olan klasik dönem Osmanlı yaya birlikleri içinde bile, istisnai olmakla birlikte, Hıristiyanlara da yer verilmiş olduğunu düşündürmektedir. Mesela, 1475'de Gelibolu'ya bağlı Tursun köyü piyadeleri arasında "Yorgi" isminde bir şahsın ismi geçmekte ve bu kişinin o tarihte "mürde" olduğu belirtilmektedir.[3]

Osmanlı Hıristiyanları, bazı ada kalelerinde gözcülük veya muhafızlık gibi askerî nitelikli hizmetlerde de kullanılmaktaydı: 1519'da İmroz adası Balabanlu kalesinde bu görevleri üstlenmiş *müsellem* gayrimüslim sayısı 400, *müsellem-oğulları* sayısı ise 385 idi.[4] İmroz adası *müsellem cemaati*, buradaki yalı ve hisarları muhafaza ettiklerinden dolayı vergilerden muaftı.[5] Klasik dönemde karşılaştığımız bu tür istihdam örneklerine XIX. yüzyılda da tesadüf ediyoruz: 4 Ocak 1831 tarihli bir kayda göre, Sakız adasındaki Hıristiyanlardan Yorgi ve İstifani kalede tüfenkçi olarak vazife yapmaktaydı.[6] Yine aynı yüzyılda, Tolcu dolaylarında oturan Hıristiyan kazaklar Osmanlı ordusuyla birlikte seferlere katılıyorlar ve bu hizmetlerine karşılık devlete vergi vermiyorlardı.[7]

---

1 İnalcık, 82.

2 KK, 4725, s. 12-13. XVI. yüzyılda Hıristiyan menşeli askerî teşkilat ve gruplar Rumeli'nin her tarafına yayılmıştı. Bunlara, askerî amaçlı işlerde istihdam edilen gayrimüslim reaya da eklendiğinde, aynı asırda bazı bölgelerde yerli Hıristiyan kuvvetlerin ekseriyet teşkil ettiği görülüyordu. Ancak bu manzara XVII. yüzyıldan itibaren değişecektir. (İnalcık, 94)

3 İbrahim Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi), İstanbul 1998, s.179.

4 Yasemin Demircan, *Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları, XV ve XVII. Yüzyıllar*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi), Ankara 1992, s. 147. Müsellem tabiri, Osmanlı hakimiyetindeki yerlerde askerî nitelikli bir görev karşılığında vergilerden muaf tutulan kimseler için kullanılırdı. Aynı görevi sürdüren Müsellem çocuklarına da *Müsellem-oğulları* (Veledân-ı müselleman) deniyordu. (Y. Demircan, *Aynı tez*, s. 145).

5 Demircan, 147.

6 BOA, T, Dosya nr. 674.

7 A.MKT.UM, 143/30; A.MKT.MVL, 144/1. Tolcu'daki Hıristiyan kazaklardan 1866 yılına kadar "bedel-i askerî vergisi" bile alınmamıştır.

Gayrimüslim Osmanlı tebaası, ayrıca, donanmaya ait gemiler ile İstanbul'daki Tersane-i Amire'de de yaygın olarak istihdam edilmekteydi. Osmanlılar, ilk dönemlerden itibaren donanma ve tersanede ustalık gerektiren teknik işlerle, kürekçilik gibi daha çok kol kuvvetine dayanan hizmetlerde gayrimüslimlerden istifade etmişti.[1] Mesela, daha XVI. yüzyılda, Osmanlı donanmasında kürek çeken Hıristiyanlar vardı.[2] Sonraları donanmada değerlendirilen Müslüman olmayan kürekçi sayısı hızla arttı. İstanbul'da bulunan Yahudi, Ermeni ve Rum esnaftan bile *ocaklık*[3] olarak kürekçiler alınıyordu. Gayrimüslim esnaf kendilerinden istenen kürekçileri ocaklık olarak aynî veya bedel şeklinde vermek zorundaydı.[4] Rum cemaati 1652-1672 yılları arasında 125, 1676-1689'da 124, 1689-1690 ve sonrasında ise 100 kürekçiyi Tersane-i Amire'ye göndermekteydi. Yahudilerin sağlayacağı kürekçi sayısı 150, Ermenilerin ise 100 idi.[5] 1787/88'de donanma kalyonlarında çalıştırılmak üzere Rum ve Ermeni reayadan toplam 2.500, ertesi yıl ise 2.200 kişi alınmıştı.[6] 1790 baharında denize açılacak donanma gemileri için Rum ve Ermeni patriklikleri aracılığıyla sahil veya sahillere yakın mahallerden istenen reaya sayısı 2.200 kişi idi.[7] 1798 Eylülünde Ermeni patrikliğine gönderilen bir fermanda, üç ay süreyle donanma kalyonlarında görevlendirmek üzere 200 Ermeni gemicinin en kısa zamanda

---

1 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1984, s. 484, 487-488, 493; Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul 1985, s. 235; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara 1992, s. 187.

2 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez. . .*, 493.

3 Ocaklık kürekçi, Osmanlı Devletinde tatbik edilen örfi tekâlif (avarız) karşılığında toplanan bir vergi çeşiti idi. Kürekçiler "avarız-hanesi" hesabına göre toplanmakta ve bunun miktarı zaman, mekan ve iktisadî şartlara göre değişmekteydi. Ocaklık kürekçi reayadan ve esnaftan olmak üzere iki şekilde temin edilirdi. (Bostan, *Aynı eser*, 187 vd.)

4 Bostan, 199

5 Bostan, 203.

6 BOA, CB, nr. 546.

7 CB, 546. İstenen reayanın 1. 700'ü Rum, 500'ü ise Ermeni idi. Bunlar üç aylık bir süre için istihdam edilecekler ve herbiri, peşin olmak kaydıyla, toplam 15'er kuruş para alacaktı. (*Aynı belge*; gemici talebiyle ilgili bir başka örnek için bkz. CB, 2278).

Tersane-i Amire'ye teslimi emredilmekteydi.[1] Gayrimüslim tebaanın Tersane'de istihdamlarına XIX. yüzyılda da devam edildi. Mesela, Tanzimat'tan bir süre önce, Tersane-i Amire'de hizmet etmek üzere Trabzon sancağına bağlı yerlerde yaşayan Rum ve Ermenilerinden tertib edilen en küçüğü 8, en büyüğü 26 yaşında olan toplam 250 genç İstanbul'a gönderilmişti.[2]

Osmanlı gayrimüslimleri kürekçilik ve gemicilik dışında, tersanede mühendis[3], mimar[4], direkçibaşı, burgucu[5], bıçakçı[6], kalfa[7], ahenger[8], marangoz, kalafatçı, bennâ, makaracı[9]; donanmada aylakçı, gabyar, marnel[10], armador, tüfenkendaz[11] ve kalyoncu[12] gibi işlerde de çalıştırılmaktaydı.[13] 1642'de dört kadırganın inşasında çalışan 53 marangozun tamamı, 24 kalafatçıdan 23'ü, 13 burgucu ve 2 makaracı gayrimüslimdi.[14] Keza 1645'de yapılan 15 kadırganın

---

1 CB, 283. Bu gemiciler için tahsis edilen aylık ücret yine beşer kuruştu.

2 CB, 12614.

3 CB, 1611.

4 CB, 436 ve CB, 309.

5 CB, 309.

6 CB, 136 ve CB, 783.

7 CB, 1611.

8 CB, 1024.

9 MAD, 14960, s. 1-21; MAD, 15432, s. 2-13.

10 Uzunçarşılı, ...*Merkez ve Bahriye*, 484, 487-488. Kelime olarak işsiz, güçsüz ve boşta gezen anlamına gelen *aylakçı*, geçici iş tutan gündelikçi demekti. Donanmadaki aylakçılar daimi maaşlı askerler olmayıp, gemilerin denize çıkacakları zaman altı ay için toplanan ücretlilerdi. Bunların içinde "mariner-i Rum ve Ermeni" olarak isimlendirilenler Hıristiyandı. *Gabyarlar* ise yelkenlere bakan ve yelkenleri açarak armaları muhafaza eden gemicilerdi. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşına kadar donanmada gabyar yoktu. Bu tarihten sonra Natika adaları halkından ücretle gabyar alınmaya başlandı ve zamanla bunların sayısı arttı. Küçük Hüseyin Paşa'nın kaptan-ı deryalığı sırasında, arma hizmetini gördürmek amacıyla Suluca ve Çamlıca Hıristiyanlarından gabyar ve marnel (mariner) sınıfı oluşturuldu. Marneller arasında Rumlardan başka Ermeniler de bulunmaktaydı. Mora isyanından sonra marnel ve gabyar olarak istihdam edilen Rumların yerlerine Müslüman gemiciler getirildi. (bkz. Uzunçarşılı, *aynı yerler*).

11 Gencer, *Aynı eser*, 235.

12 CB, 3397.

13 BOA, D.CMH, nr. 27382.

14 MAD, 14960, s. 1-21; Bostan, 72-73.

marangoz, burgucu ve bennâlarının büyük çoğunluğu yine Müslüman olmayan Osmanlı tebaası idi.[1] Gayrimüslimlerin Osmanlı ordusunda *muvazzaf asker statüsüyle* istihdamlarına ise, donanma ile sınırlı olarak, ilk defa 1835'de başlanacak ve ülke genelini kapsamayan bu sınırlı uygulama ilk günden itibaren yoğun tepkilerle karşılaşacaktı.

1 MAD, 15432, s. 2-13; CB, 309; Bostan, 73. Tersane-i Amire çalışanlarının muayyen ödenekleri vardı. Mesela 1804'de Tersanede ahengerlik yapan Yakomi'ye ayda 100 kuruş veriliyordu. (CB, 1024). 1800 yılında fırkateyn yapımları için görevlendirilen mühendis ve mimarlar, harcırah ve tâyinatla birlikte ayda 350'şer kuruş maaş alacaklardı. (CB, 1611). Bazıları ise, ayrıca cizye vergisinden de muaftı:Mesela 1794'de mimar Yuldo, burgucubaşı Kiryako ve iki zimmî bunlardandı. (CB, 309). Tersanede 6 ayda bir münavebeli olarak istihdam edilen Sakız cezîresi Anavota köyü reayası da aynı şekilde cizye ve tekaliften afvedilmişti. (CB, 783).

I. BÖLÜM

1835-1856 DÖNEMİNDE OSMANLI GAYRİMÜSLİMLERİNİN ASKERLİK MESELESİ

A. 1835-1839 Dönemindeki Gelişmeler ve Hıristiyan Bahriyeliler

Gayrimüslim Osmanlı tebaasının *muvazzaf asker* statüsüyle orduya alınmalarına dair ilk önemli gelişme 1835'de oldu: Bâbıâli, o tarihi kadar sadece Müslümanlardan sağlanan donanmanın asker ihtiyacının bir kısmının bundan böyle Hıristiyanlardan karşılanmasına karar vererek, çalışmaların başlatılmasını istedi. Bunun üzerine, kısa zamanda hazırlıklar tamamlanıp, Hıristiyan bahriye askeri alınacak yerler tesbit edildi. Ülkenin genişliği göz önüne getirildiğinde belirlenen bu yerlerin, oldukça dar bir alanı kapsadığı ve özellikle denize uzak iç bölgelerde toplandığı görülüyordu.[1] Gayrimüslimlerin Osmanlı kara birliklerinde istihdam edilmelerine dair herhangi bir teklif veya fikir ise o günlerde henüz gündeme gelmemişti.

Alınan karar gereği, 1835'de, Sivas'tan 219, Amasya'dan 84, Erzurum'dan 217, Hafik'ten 35, Divrik'ten 98, Tokat'dan 43, Zile'den 16, Van'dan 201, Ankara'dan 99 ve Nevşehir'den 86 kişi olmak üzere toplam 1098 reaya askere alındı.[2] Burada dikkati çeken nokta, 1821-1829 yılları arasında ortaya çıkan Rum isyanının ülke içinde Rumlara karşı oluşturduğu güvensizlik havasının hâlâ etkisini sürdürdüğü ve bunun 1835'deki bahriye askeri tertibine de yansımış olduğu idi. Nitekim, asker alımı yapılan bölgelerin bilhassa Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerlerden seçilmesi bir tesadüf

1 BOA, İD nr.16662 lef. 22; Gencer, *Aynı eser,* 235.
2 İD, 16662/22.

değildi.[1] Ertesi yıl, yani 1836'da gayrimüslim tebaadan bahriye askeri istenmedi.[2] 1837'de ise, donanmanın hızla artan asker ihtiyacını giderebilmek amacıyla, Müslümanların yanısıra, gayrimüslimlerden yine bahriye askeri alınması emredildi.[3] Bu defa asker tahriri yapılacak yerler, 1835'deki gibi kıyıya uzak iç bölgeler değil, Trabzon, Canik ve Hüdavendigâr sancaklarına bağlı denize yakın kazalar ile haliç tabir edilen mahaller ve bunların civarında yer alan adalar idi. Üstelik bu bölgelerdeki nüfus ekseriyetini Rumlar teşkil etmekteydi.[4]

1837 Haziranı başında yayınlanan bir hatt-ı hümayunla, donanmada bahriye askerî olarak istihdam edilecek reaya hakkında uygulanacak esaslar yetkililere bildirildi. Bu esaslar, asker adaylarının belirlenmesinden muayenelerine, görev sürelerinden ödeneklerine, muafiyetlerinden terhislerine kadar birçok konuya açıklık getirmesi açısından oldukça önemliydi: Buna göre, 1837'de bahriye neferi olarak alınacak olan yaklaşık 1.500 gayrimüslim, beş yıl boyunca donanmaya ait gemilerde görevlendirilecek ve muvazzaf asker statüsünde olacaktı. Reayaya, askerlikleri süresince diğer muvazzaf bahriye erleri gibi maaş, mâhiye, tâyinat ve elbise verileceği gibi, bunlardan terhis olana kadar cizye vergisi de alınmayacaktı.[5] Tersane-i Amire'ye geldikleri günden başlamak üzere, askerlikte beş yılını tamamlayanlar terhis edilip, yerlerine yenileri celp edilecek; askerlikleri sırasında rütbe almış olanlar ile ileride rütbeye nâil olmak isteyenler, dilerlerse tezkere bırakabilecekti. Diğer önemli bir husus da, beş sene hizmetten sonra terhis edilenlerin, gelecekte bir daha askere çağrılmıyacak olmalarıydı.[6]

Bahriye askeri olarak alınacak Hıristiyan reaya, öncelikle, 18 ila 25 yaşları arasında, denize alışkın, kuvvetli Rum gençleri arasından seçilecek; bu özelliklerde yeterince Rum genci bulunamadığı takdirde ise, mevcut açık, Ermeni (Gregoryan) ve Katoliklerden tahrir

1 *Aynı belge;* Gencer, 235.
2 Keza.
3 İD, 16662/23; Gencer, 235.
4 İD, 16662/23.
5 İD, 16662/23.
6 *Aynı belge.*

edilecek neferatla kapatılacaktı. İstenilen vasıflarda gençler toplandıktan sonra, bunlar, merkezden tâyin edilen özel memurlar tarafından muayene edilerek İstanbul'a gönderileceklerdi. Asker adayları, İstanbul'da ikinci bir muayeneden sonra donanmaya kabul edilecek, bu arada işe yaramaz olduğu belirlenenler olursa, bunlar geri gönderilerek, yerlerine yenileri istenecekti.[1]

II.Mahmud'un (1808-1839) Hıristiyan tebaadan bahriye askeri alınmasını emreden 6-16 Haziran 1837 tarihli emri ilgili sancak ve kazalardaki yetkililere ulaşır ulaşmaz çalışmalara başlandı.[2] Gelen haberler, gayrimüslim halkın bahriye askeri yazılmak konusunda hiç de istekli olmadığını; uygulamanın, ümit edilenin aksine, Hıristiyanlar üzerinde genel bir hoşnutsuzluk ve paniğe yol açtığı şeklindeydi.[3] Bazı yerlerde halkın asker yazımından kurtulmak için dağlara veya adalara firar etmekte olduğu bildirilmekteydi. Mesela, Rodos ve Sakız adalarındaki Rumların bir çoğu, Osmanlı Devletinin yakında kendilerinden asker alacağı endişesiyle, kayıklara binerek civardaki küçük adalara kaçmıştı. Alınan önlemler yüzünden henüz kaçamamış olanların ise, en küçük bir fırsatta diğerlerine katılacakları şüphesizdi.[4] Bu arada, bazı Hıristiyanlar da, birtakım gerekçeler ileri sürerek, kazalarının paylarına düşen asker sayısının tamamını veremeyeceklerini söylüyorlardı: Kapudağı ve Erdek halkı, yedi sekiz aydır veba yüzünden çektikleri sıkıntıları dile getirdikleri dilekçelerinde, kazalarından daha önce istenen 40 neferata sonradan 13 kişinin daha ilave edildiğini belirterek, bu talebi karşılamalarının mümkün olmadığını söylüyorlardı. Dediklerine göre, yaşadıkları taun felaketi köylerindeki gençlerin çoğunun ölmesine veya başka yerlere göç etmelerine neden olmuştu.[5] Keza, donanmaya toplam 40 genç vermesi gereken Paşalimanı ve Erdek reayası da, aynı dertten muzdaribti: Halkın büyük kısmı hastalıktan kırılmış, sağlam kalabilenler emlak ve arazilerini bırakıp dağlara çekilmişti. Dağlardaki gençler, devletin

1 *Aynı belge.*
2 BOA, HH, nr.28133-J; İD, 16662/23.
3 HH, 28133-H; HH, 28133-İ; İD, 16662/23.
4 HH, 28133-G ve HH, 28133-H.
5 HH, 28133-B (Kapudağı ve Erdek reayasının mahzarı) ; HH, 28133-C.

asker topladığını duyunca köylerine dönmekten vazgeçmiş, işlerin bitmesini beklemekteydi. Ölümler ve firarlar sebebiyle kazalarında askerliğe elverişli yeterli sayıda gencin kalmadığını söyleyen Paşalimanı ve Erdek Hıristiyanları, buna rağmen, hisselerine düşen 40 asker adayından yirmisini verdiklerini, onunun ise asker tahriri için bölgeye gelen görevlinin zoruyla alındığını hatırlatarak, geriye kalan on kişinin "hallerine merhameten" ya affedilmesini, ya da bunların dağlardan geri döndükten sonra gönderilmelerine izin verilmesini istiyorlardı.[1] İmroz reayası da, adalarının taşlık olması yüzünden erkeklerin geçinebilmek için Anadolu'da duvarcılık ve reçberlik yaptıklarını; ellerindeki gençlerin ise "çiftçi çoban makûleleri" olduklarını ileri sürerek, donanma için istenilen 25 kişiden hiç olmazsa beşinin bağışlanmasını rica etmekteydi.[2] Donanma için alınacak Hıristiyan bahriye askeri sayısı, bazı kazaların paylarında yapılan tenzilat, af talepleri veya birçok yerde halkın asker yazımına direnişleri ve kaçışlar yüzünden sürekli değişmekte; moralleri bozacak derecede bir kargaşa ve hayal kırıklığı yaşanmaktaydı. Mesela Midilli adasından istenen asker sayısında halkın talebi üzerine 75 kişilik bir indirim yapılmış ve bu rakam başka kazalara dağıtılmıştı.[3] Yapılan bu tür değişiklikler doğal olarak bir yerde memnuniyetle karşılanırken, diğer yerlerde huzursuzluk ve tepkilere yol açıyordu. Sorun sadece bunlarla da bitmiyordu. Asker olarak tertib edilen bazı Hıristiyanların ya toplanma yerlerine gelmedikleri, ya da yollarda bir fırsatını bulup firar ettikleri görülüyordu. Özellikle, denize kıyısı olan mahallerden toplanan bir kısım reaya bu şekilde hareket etmiş; mesela Paşalimanı'dan Tersane'ye gönderilen on kişiden biri yolda kaçmıştı. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı hükumeti, kaçışların donanmada görevli Hıristiyan erleri de etkileyeceğini düşünerek, gemilerden izinsiz olarak dışarıya adım atılmasını kesinlikle yasakladı. Ardından, alınan yeni bir kararla da, şu veya bu sebeple o tarihe kadar tertib edilemeyip bakaya kalan gayrimüslimlerin celbinden

1 HH, 28133-İ ve HH, 28133-K.
2 HH, 28133-E ve HH, 28133-D.
3 HH, 28133-A.

Hıristiyan halkı daha fazla ürkütmemek için vazgeçildi.[1] Yüzyıllardır askerlik yükümlülüğünden uzak yaşamış olan Hıristiyan tebaadan, beş yıl sürecek aktif bahriye askerliğini bir anda kabullenmelerini beklemek hayal olurdu. Nitekim 1837'deki asker yazımı sırasında yaşanan zorluklar bu gerçeği bütün açıklığıyla gözler önüne serdi. Ancak, bütün olumsuzluklara ve Hıristiyan reayanın "gönülsüzlüğüne" rağmen, 1837 yılında çoğunluğu Rum olmak üzere, toplam 1491 Hıristiyan Osmanlı vatandaşı bahriye askeri olarak orduya alındı.[2]: Bunların 491'i Midilli, Paşalimanı, Bandırma, Gemlik, İmroz, Erdek, Kapudağı, Bozcaada, Mudanya, Marmara, İmralı, Limni, Mihalic, Edremid ve Ayezmend'den; geriye kalanı ise Trabzon ve Canik sancaklarından idi.[3]

Ertesi sene Hıristiyan bahriye askeri alınmadı. Fakat 1839'da, belki ilk defa, o tarihte Mısır kuvvetlerine karşı sevk edilen Osmanlı ordusuna kumanda eden Hafız Mehmed Paşa ile aynı orduda askerî danışman olarak görev yapan Prusyalı Moltke arasında, Ermenilerin kara birliklerinde kullanılması konusu tartışıldı. Gerek Hafız Paşa ve gerekse Moltke böyle bir uygulamanın faydalı olacağı kanaatindeydi. Hafız Paşa, Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında Osmanlı kuvvetlerinin içine düştüğü zaafiyeti bizzat görmüş ve yetişmiş, eğitimli asker faktörünün bir devlet için ne denli önemli olduğunu anlamıştı. Bundan dolayı Paşa, nitelikli asker ihtiyacının açıkça hissedildiği Nizip savaşı (24 Haziran 1839) öncesinde, her mangaya bir Ermeni nefer yerleştirip ordunun en az yirmide birini bu insanlardan oluşturmayı düşünmüştü.[4] Moltke, Hafız Paşa'nın Ermeni Osmanlı vatandaşlarını kara ordusunda değerlendirme düşüncesini makul ve mantıklı bulmuş ve prensip olarak desteklemişti. Moltke'ye göre,

---

1 HH, 28133-A.

2 İD, 16662/22.

3 İD, 16662/22 İD, 16662/23. 1837'de bahriye askeri olarak tahrir edilen reayanın dağılımı şöyledir: Paşalimanı 30, Midilli 50, Bandırma 30, İmroz 15, Gemlik 50, Bozcaada 17,Erdek ve Kapudağı 40, Marmara 10, Mudanya 40, İmrallı 14, Mihalic 50, Limni 40, Edremid 50, Ayazmend 50, Trabzon ve Canik 1.000 nefer.

4 Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları* (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969, s.244.

eskiden Türkler, fethettikleri bölgelerin korunmasını kendileri üstlenirlerken, Hıristiyan ve Yahudilere sadece vergi ve bazı angaryalar yüklemekteydi. Oysa ki, zamanla şartlar değişmiş, önceleri devlet arazilerinin ürünleriyle geçinen Müslümanlar şimdi toprak sahibi olup yerleşik hayata daha çok bağlanmışlar ve toprak sahibi olmanın getirdiği mâli yükümlülükleri de omuzlarına almışlardı. Müslümanlar, gayrimüslimler gibi mülke bağlı bütün mükellefiyetleri yerine getirmenin dışında, ek olarak da askerlik yapmak zorundaydı. Devlete ödedikleri vergiler açısından bakıldığında, Hıristiyan veya Yahudilerin Müslümanlardan fazla bir şey verdiklerini söylemek de mümkün değildi. İki toplum arasında en önemli vergi farklılığı, gayrimüslimlerin ödemek mecburiyetinde oldukları cizye idi. Ancak bu verginin miktarı hiç de fazla sayılmazdı. Üstelik asker toplamanın fevkalade zorlaştığı bir hengamede Bâbıâli, Avusturya'dan Basra körfezine, Arabistan'dan Rus sınırına kadar uzanan geniş bir coğrafyayı elindeki yetersiz bir orduyla korumaya çabalamaktaydı.[1] Bundan dolayı Moltke, Osmanlı Devletinin Ermenilerden asker olarak yararlanması fikrini hem âdil, hem de pratik gerçekler karşısında zorunlu bir önlem olarak görüyordu. Ermenilerin orduya dahil edilmesi fikrini isabetli bulan general, zorunlu askerlik hizmetinin diğer Hıristiyan cemaatler veya Yahudilere teşmil edilmesi düşüncesine ise sıcak bakmıyordu. Ona göre, nüfusca kalabalık, kuvvetli, itaatkar, çalışkan ve aynı zamanda zengin Hıristiyan Ermeni cemaati, Müslüman Kürtler veya Araplardan daha sadakatle devlete hizmet edebilirlerdi. Prusyalı general, Ermenilerin orduda istihdamı konusunda, Hafız Paşa'nın her mangaya bir Ermeni asker yerleştirilmesi teklifine ise, Müslüman ve Ermeni askerler arasında sıkıntılara yol açabileceği düşüncesiyle karşıydı. Moltke'nin önerisi, Ermenilerden ayrı bir tabur teşkil edilmesi ve bunlar arasından başarılı olanların binbaşılığa kadar yükseltilmesiydi. Böylelikle Müslüman ve Hıristiyan taburları arasında olumlu bir rekabet meydana gelecek, bu da neticede ordunun güçlenmesine yarayacaktı. Moltke, ayrıca, silah altına alınacak Ermenilerin cizyeden muaf tutularak taltif ve teşvik edilmelerini de tavsiye etmekteydi. Ancak Moltke, bu düşüncelerin, muhafazakar Müslümanların

1 Moltke, *Aynı eser*, 244.

gururlarını incitmekten korkan Hafız Paşa gibi bir devlet adamı tarafından gerçekleştirilebileceğine pek ihtimal vermemekteydi.[1]

B. Tanzimat'tan 1856 Islahat Fermanı'na Gayrimüslimler ve Askerlik

1- Tanzimat Fermanı'nda Askerlik

Bu dönemde askerlikle ilgili ilk önemli gelişme, 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla başladı.[2] Gerçi, burada, gayrimüslimlerin Müslümanlar gibi askerlikle mükellef tutulacaklarına dair açık ve net bir ifade yoktu. Fakat, fermanda yer alan, "*muhafaza-i vatan için asker vermek ahalinin farîza-i zimmetidir*" şeklindeki cümle, aslında yalnız Müslümanları değil, Osmanlı topraklarında yaşayan herkesi kapsamaktaydı. Zaten, donanma ile sınırlı olmakla beraber, 1835'den beri Müslüman olmayanlardan da zaman zaman asker alınmaya başlanmıştı. Üstelik, Fermanın, asker vermeyi bütün halka *boyun borcu* olarak gören yaklaşımı, Tanzimat'ın hedeflediği Müslüman-Hıristiyan eşitliğinin de bir gereğiydi.

Fermanın, askerlikle ilgili öngördüğü diğer önemli değişiklikler, asker alma işlerini belli kanun ve kurallara bağlayıp keyfilik ve düzensizlikleri önlemek; diğeri ise, o tarihe kadar hizmet süresi "*ilâ nihayetü'l-ömür*", yani ömür boyu olan askerliği dört veya beş seneyle sınırlandırmak idi. Her iki değişiklikte oldukça önemliydi. 1839 öncesinde asker alma konusunda belirli kural ve ölçülere göre hareket edilmeyip, nüfus oranlarına dikkat edilmeksizin *kiminden rütbe-i tahümmüllerinden ziyade ve kiminden noksan asker* istenilmesi birçok sosyal ve ekonomik problemlere neden olmuştu. Çiftçi, zenaatkar veya tüccar olmasına bakılmaksızın topraklarından koparılan binlerce insan, çoğu kez ölünceye kadar süren askerlik se-

---

1 Moltke, 245.

2 Tanzimat Fermanı metni için bkz. Lütfi, *Tarih, VI,* İstanbul 1302, s. 61-64; Osman Nuri *Mecelle-i Umur-ı Belediyye I,* İstanbul 1328, s. 245-248 ; Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,* Ankara 1985 s. 176-180. Genel bir değerlendirmesi için bkz.Halil İnalcık "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten,* XXVIII/112, Ankara 1964, s. 611 vd.

bebiyle büyük sıkıntılar çekiyor, aynı zamanda ülke ekonomisi de bu durumdan olumsuz yönde etkileniyordu. Ziraî ve ticarî faaliyetler sürekli gerilemekte, genç ve üretgen Müslüman nüfus hızla azalmaktaydı.[1] İstihdam süresinin belirsizliği ve sık sık tekrarlanan asker yazımları, zamanla, Müslüman halk üzerinde askerliğe karşı bir korku ve isteksizlik meydana getirmişti.[2] Öte yandan, arka arkaya patlak veren savaşların sebep olduğu toprak ve insan kayıpları her geçen yıl asker ihtiyacını arttırmakta ve devlet, halktan daha sık asker istemekteydi.[3] Asker celbi çoğunlukla vali, ayan ve diğer görevlilerin insiyatifindeydi. Bunlar, çoğu kez genç yaşlı demeden gözlerine kestirdiklerini defterlere kaydettikleri gibi, bazı köy veya kasabalardan fazla, bazılarından ise daha az asker alıyorlardı. Ülkenin değişik yerlerinden toplanan asker adayları, çoğu kez yeterli eğitim görmeden cepheye sevkedilmekte ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak düzenli düşman orduları karşısında fazla tutunamayıp çoğu kez firar etmek zorunda kalmaktaydı.[4] XIX.yüzyılın ortalarına doğru, askere alınan veya orduya katılmamak için dağlara kaçanlar yüzünden Anadolu'nun bazı köylerinde genç nüfus adeta erimişti.[5] Ancak, kaçmak her zaman kurtulmak anlamına gelmiyor, firarilerin bir kısmı peşlerinden gönderilen köpeklerle sayesinde yakalanıyor ve elleri bağlı şekilde birliklerine sevk ediliyorlardı.[6] III.Selim'in (1789-1807) başlattığı Nizamı Cedid reformları sırasında da, ne asker tahrirlerinde görülen suistimallerin önlenmesi, ne de askerlik süresinin sınırlandırılmasına dair bir düzenleme yapılamadı. Zaten, padişaha sunulan ıslahat raporlarında bu sorunları çözebilecek nitelikte kapsamlı teklifler olmadığı

---

1 bkz.*Tanzimat Fermanı.*

2 HH, 52837-D.

3 HH, 42833-C.

4 XIX. yüzyılda Osmanlı ordusunda görülen firar hadiselerinden bazı çarpıcı örnekler için bkz. HH, 17997; HH, 18600; HH, 11079; HH, 11143; HH, 11175; HH, 12601; HH, 13932; HH, 42865-A, B, C, D,E, F, G, H, L, M; HH, 42838; HH, 42791; HH, 42789; Şemdâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Tarihi Mür'it-Tevârih*, II.B, (Haz. Münir Aktepe) İstanbul 1980, s. 61; *Aynı eser,* III, s. 8-9.

5 Moltke, 241, 262.

6 Moltke, 262.

gibi, Hıristiyan veya Yahudi Osmanlı vatandaşlarının askere alınmasına ilişkin bir öneriye de rastlanmıyordu.[1]

Askeralma konusundaki düzensizlikler II.Mahmud döneminde de devam etti. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından (1826) hemen sonra kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'ye asker toplanması sırasında da, elverişli olup olmadığına bakılmaksızın birçok işe yaramaz insan *nefer* olarak orduya alındı. Askerler arasında bulunan yaşlılar, savaşlarda hiçbir yararlılık gösteremiyor, gençlerin bir kısmı ise hayatlarında belki ilk kez silahla tanışıyorlardı.[2] Suistimaller yine devam ediyor, bazı kazalarda ayan ve voyvoda gibi görevliler, kanunlara aykırı olarak, *Mansure bedeli* aldıkları kimseleri asker defterine yazmıyorlardı.[3] II.Mahmud, üst üste gelen askerî ve siyasî olaylar yüzünden olsa gerek, asker tahrirlerinde yapılan usulsüzlükleri bütünüyle halledemedi. Fakat askerlik süresinin önceden belirlenmesi konusunda önemli bir adım atılarak, donanmadaki Hıristiyan bahriye erlerinin aktif askerlik hizmetleri beş yılla sınırlandırıldı. Müslümanların askerlik süresiyle ilgili ise yasal bir düzenleme yapılamadı.[4] Bundan dolayı, Tanzimat Fermanı'nda, askeralma işlerinin bazı *usûl-i hasene*ye bağlanıp, zorunlu askerlik süresinin dört veya beş seneyle sınırlandırılacağının açıklaması oldukça önemliydi. Böyle bir düzenleme, özellikle Müslüman halk üzerine çökmüş olan askerlik

---

1 Geniş bilgi için bkz. Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedid'e Dâir Islahat Lâyıhaları*, (İÜ.Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989, s. 1-106. Lâyıhalardaki askerlikle ilgili tekliflerin genel bir eleştirisi için bkz. Cevdet, *Tarih*, VI, İstanbul 1309, s.10-33. III. Selim döneminde konumuz açısından yapılan en önemli düzenlemelerden biri, taşradaki Nizam-ı Cedid birliklerine kaydolan gençlere senede iki ay askerlikten sonra işlerinin başına dönmelerine imkan veren "Askerî Kanunname" dir. Bu kanunnameye göre, Anadolu'da 12'şer bölüklük birlikler teşkil ediliyor ve her ay iki bölük kışlalarda askerî eğitim gördükten sonra izinli sayılıyordu. İzne ayrılan neferat, sıra yeniden kendilerine gelinceye kadar köylerine dönüyorlar ve işleriyle uğraşabiliyordu. (bkz. Musa Çadırcı, "Ankara Sancağında Nizam-ı Cedid Ortasının Teşkili ve Nizam-ı Cedid Askerî Kanunnamesi", *Belleten*, XXXVI/141, Ankara 1972, s. 1-13.)

2 Ahmed Cevad Paşa, Tarih-i Askerî-i Osmanî, II, İÜ.Ktb. *TY*. nr. 4178, s. 302.

3 HH, 26737-A ; HH, 26737-G; HH, 26737; HH, 26737-C.

4 Asâkir-i Mansûre Kanunnamesi'ne göre, bir askerin emekliye ayrılabilmesi ihtiyar veya "alîl" olması, ya da seferde ciddi şekilde yaralanmasıyla mümkündü. (Cevdet, *Aynı eser*, XII, 321).

korkusunu bir ölçüde izale edebileceği gibi, uzun vadede iktisadî ve ticarî hayata da bir canlılık getirebilirdi.

Fermanın öngördüğü yeni uygulamalara hemen geçilemedi. Konu, etraflı şekilde tartışılmak üzere Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'ye havale edilerek, yapılacak yeni düzenlemelere kadar asker alma işlerinin yine eski usule göre yürütülmesine karar verildi.[1] Bu arada, yapılması tasarlanan yeni düzenlemeler hakkında bazı valilerin görüşlerine başvuruldu. Nihayet, *Meclis-i Muvakkat*'da yapılan görüşmeler sırasında alınan kararlar padişah tarafından da onaylanarak, 8 Eylül 1843'de ilan edildi: Buna göre, Osmanlı toprakları, coğrafi yapıları ve genişlikleri dikkate alınarak, beş büyük ordu bölgesine ayrılıyor[2] ve muvazzaf askerlik süresi beş yılla sınırlandırılıyordu.[3] Aktif askerlik hizmetlerini tamamlayanlar redif sınıfına dahil edilecekler ve yedi yıl boyunca sadece senede birer ay eğitim göreceklerdi.[4] Bundan böyle her yılın Mart ayı başında ordular mevcudunun beşte biri terhis edilerek, yerlerine kur'a ile yenileri alınacaktı.[5] Kur'a usulü yalnız Müslümanları değil, muhtar eyaletler müstesna olmak üzere, teorik olarak Hıristiyanları da içine almaktaydı.[6] Ancak, kur'a sistemine nü-

---

1 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu tavzîhan gönderilen ferman-ı âli'den naklen Reşat Kaynar, *Aynı eser,* 182.

2 Orduların ikisi İstanbul'da, "*Hassa Ordu-yu Hümayun Dairesi*" ve "*Dersaadet Ordu-yu Hümayun Dairesi*" adlarıyla oluşturulmuştu: Bursa, Aydın, Balıkesir, Biga, İzmit, İzmir, Menteşe, Karahisar-ı Sahib, Hamid, Teke ve Alanya yöreleri Hassa Ordusu'na; Ankara, Kastamonu, Edirne, Konya, Amasya, Bolu, İçel, Viranşehir, Büyükçekmece, Küçük Çekmece, Kartal ve Gebze ise Dersaadet Ordusu'na bağlanmıştı. Diğer üç ordu "*Anadolu Ordu-yı Hümayun Dairesi*", "*Rumeli Ordu-yu Hümayun Dairesi*" ve "*Arabistan Ordu-yu Hümayun Dairesi*" idi. (Musa Çadırcı "Osmanlı İmparatorlu'nda Kura Usulüne Geçilmesi `1846 Tarihli Askerlik Kanunu' " *Askerî Tarih Bülteni*, sayı 18, Ankara 1985, s. 60)

3 Iorga aktif askerlik süresini sehven 6 yıl olarak vermektedir: N.Iorga, *Osmanlı Tarihi*, (Çev. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1948, s. 430.

4 Redifler senede bir ay bağlı bulundukları sancak merkezlerinde eğitim göreceklerdi. (Faruk Ayın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları, 1839-1914,* Ankara 1994 s.10).

5 Kur'a usulünün ayrıntıları hakkında bkz. Çadırcı, *Aynı makale*, 64 vd.

6 Kur'a usulüyle her yıl alınması planan asker sayısı 25.000 idi. (Iorga *Aynı eser,* 430).

fus sayımları yapıldıktan sonra aşamalı olarak geçilecek ve bu uygulama zamanla yaygınlaştırılacaktı.[1]

2. Hıristiyanların Donanmada Kullanılması

Tanzimat Fermanı döneminde donanmaya Hıristiyan tebaadan ilk asker alımı 1845'de gerçekleşti. 1837'den 1845'e kadar geçen zaman dilimi içerisinde gayrimüslimlerden tek bir asker bile istenmemişti. 1845 yılında, eski asker alma usulüyle, Canik, Trabzon, Hüdavendigar ve Erdek livaları; Ordu, Sivas, Tokad, Nevşehir, Ankara, Merzifon, Erzurum, Zile ve Niğde kazaları ile Limni, Bozcaada, Midilli, İmroz ve Semadirek cezirelerinden toplam 142 Hıristiyan bahriye askeri olarak orduya alındı. Alınan nefarat sayısının önceki senelere nisbetle oldukça düşük olduğu ve bunların bir kısmının denizle irtibatı olmayan iç kesimlerden toplandığı görülüyordu.[2]

1846'da Hıristiyan bahriye askeri alınmadı. Ancak aynı sene, uzun zamandır üzerinde çalışılan kur'a kanunu tamamlanarak yürürlüğe sokuldu ve çok sayıda bastırılarak başta ordu merkezleri olmak üzere, ilgili yerlere gönderildi. Giriş, beş fasıl, altmış üç bend ile bir hâtimeden oluşan ve oldukça tafsilatlı olan kur'a kanununda, askerliğin kimler tarafından yapılacağından, asker alma usulleri, aktif ve ihtiyat askerlik süreleri, askerlik yaşı, kur'a daire ve meclislerinin teşekkülü, askerlikten muafiyet şartları, gönüllü ve bedelli askerliğe kadar pek çok konu yer almaktaydı.[3] Kanun, Müslümanların asker-

---

1 Çadırcı, 60. 1844'de kur'a usulüne geçilemediğinden dolayı, muvazzaf (nizamî) askerlik süresini tamamlayıp terhis olan neferatın yerleri rediflerle takviye edilmiştir. (Ayın, *Aynı eser,* 10).

2 İD, 16662/22; Gencer, 235-236. 142 Hıristiyan bahriye askerlerinin alındıkları yerlere göre dağılımları şöyledir: Canik 23, Trabzon 22, Hüdavendigar 8, Erdek 5, Ankara 9, Sivas 20, Tokad 4, Nevşehir 6, Ankara 10, Merzifon 3, Erzurum 12, Zile 2, Limni 4, Bozcaada 1, Midilli 7, İmroz 2, Semadirek 1. (*Aynı belge*).

3 Kanun, 1843'de açıklandığı gibi, aktif askerlik süresini beş yılla sınırlandırıyor; askerlik yaşını 20-25 arası olarak belirliyor; askerlik kur'alarının *ruz-ı Hızır*'da, bir heyet önünde çekileceğini hükme bağlıyordu. Kanuna göre, ilmiyye, kalemiyye ve mülkiyye hizmetinde bulunan ve kapıcıbaşılık, müderrislik ve hacegan-ı divan-ı hümayun rütbelerine kadar bütün rütbe sahipleri, memleket müftileri, kadı ve naibler, dergah sahipleri, şeyhler, imam- hatip, müezzin ve kayyum gibi cami görevlileriyle medrese öğrencileri, yaşlı, sakat

likleriyle ilgili esas ve ayrıntıları belirlerken, Hıristiyan tebaanın askerliğinden söz etmiyordu. Kanunun getirdiği belki en önemli yenilik, istenilen şartları hâiz Müslümanlara, askerliklerini bedelli olarak yapabilme imkanı sağlamasıydı. Ancak burada sözü edilen bedel para değil, şahıs idi: Müstesnalar dışında ismine kur'a isabet eden her kim olursa olsun, beş yıl askerlik yapmakla mükellefti. Fakat, askerlik çağına gelmiş olanlar arasında önemli bir zanaat veya ticaretle, yahut diğer büyük bir işle uğraşanlar, kanunda açıklanan şartları yerine getirmeleri kaydıyla, askerliklerini "vekil" ile ifâ edebileceklerdi.[1] Aynı imkan, daha sonra Hıristiyanlara da tanındı: Donanma neferi olan bir Hıristiyan, istediği takdirde, yerine kendi "milletinden" birisini bedel vererek askerlikten kurtulabilecekti. Mesela bir Rum başka bir Rumu, bir katolik başka bir katoliği *bedel* olarak verebilirken, Müslümanları veya o tarihte askere dahi çağrılmayan Yahudiler ise veremiyordu.[2] Öte yandan, Tersane-i Amire ve Kal'a-i Hakani'ye bağlı sancaklardaki Müslümanlar ise "*bedel-i şahsî*" uygulamasından yararlanamıyordu.

1846'da Hıristiyanlardan asker alınmadı. 1847'de ise donanma ve tersane için ihtiyaç duyulan toplam üç bin bahriye askerinden bir kısmının Hıristiyanlardan karşılanmasına karar verildi.[3] Yapılan hesaplara göre, orduya celbedilecek Hıristiyan nefarat sayısı 1.156 idi.[4] Bunlar, Trabzon, Canik, Ordu, Kastamonu, Kocaili,

---

ve hastalar da askerlikten muaftı. (Geniş bilgi için bkz. Çadırcı, 61 vd; Ayın, 11 vd.)

1 Çadırcı 67. "Bedel-i şahsî" verecek olanların, bağ, bahçe, tarla, ev ve çiftlik gibi gayrimenkullerini satmaksızın bedel masraflarını tedarik edecek ekonomik güçte olmaları; 26 ila 30 yaşları arasında bulunmaları; sağlıklı ve muvazzaf askerliğini yapmamış olmaları; yeri yurdu belirsiz ve kötü ahlaklı olmamaları; bedellerini, isimlerine kur'a isabet ettikten sonra 20 gün içinde ilgili merkezlere getirmeleri şarttı. Bedellerini bu süre zarfında teslim etmeyenler askere alınacaklar; eğer üç ay içinde yerlerine adam bulabilirlerse, hemen terhis edileceklerdi. Kanuna göre, bedel usulü yalnız beş yıllık temel askerlik hizmeti için geçerliydi. Tersane-i Amire ve Kal'a-i Hakani'ye bağlı sancaklarda oturanlar, yukarıda da bahsedildiği gibi, bu imkandan faydalanamıyordu. (Çadırcı, 67-68).

2 İD, 16662/4 ve İD, 16662/23.

3 İD, 7936 ve İ.MM, 1993.

4 İD, 16662/22.

Tekfurdağı, Erdek, Selanik, Tırhala, Biga, Drama, Vize, Menteşe, Hüdavendigar, Karesi, İzmir, Saruhan, Varna, Alâiye livalarından; Kaza-yı Erbaa, Antalya, Tirebolu ve Hayrabolu kazalarından; Kıbrıs, Taşoz, İstanköy, Limni ve Bozbaba adalarından toplanacak ve en kısa zamanda İstanbul'a gönderilecekti.[1] Fakat, düşünüldüğü gibi olmadı. 1156 kişiden ancak 834'ünün sevki yapılabildi, geriye kalan 322 nefer ise alınamadı. 4 Ağustos 1847'de Selanik'ten getirilen 44 kişilik bir grup Hıristiyan da, evli ve *ashab-ı ziraatden* oldukları anlaşılınca ellerine *ihrac tezkeresi* verilerek geri gönderildi.[2] 1835, 1837 ve 1845'deki asker celblerinde hedeflenen rakamlara ulaşıldığı halde, 1847'de aynı başarı sağlanamadı.[3] Bunda, asker tertibi sırasında bazı görevli memurların reayaya sert ve kaba davranmalarının büyük payı vardı.[4] Osmanlı hükumeti, asker tahririnde yaşanan hadiselerden haberdar olur olmaz yetkilileri uyararak, asker yazımı sırasında yapılan davranışların asla kabul edilemez olduğunu bildirmiş; donanmaya sevk edilecek Hıristiyanların, metropolid ve kocabaşıları vasıtasıyla, incitilmeden toplatılmasını istemiştir.[5] Devletin iradesi dışında hareket ettiği anlaşılan bazı görevlilerin sebep olduğu bu tatsız olaylar[6] İngilizlerin de tepkisini çekmiş, hadiseleri bahane eden İngiltere hükumeti, gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı bir mektupla Bâbıâli'ye ileterek sert uyarıda bulunmuştu. İngilizler, Osmanlı hükumetinden, hadiseye neden olan memurların en kısa zamanda cezalandırılmasını istiyordu.[7] Aslında İngilizleri tedirgin eden

---

1 1847'de donanmaya alınması planlanan Hıristiyan neferatın mahallerine göre dökümü şöyledir : Trabzon 35, Canik 20, Ordu 5, Kastamonu 7, Kocaili 63, Tekfurdağı 167, Erdek 35, Selanik 147, Tırhala 21, Biga 14, Kıbrıs 116, Kaza-yı erbaa 49, Drama 23, Vize 11, Menteşe 5, Hüdavendigar 25, Karesi 24, İzmir 83, Saruhan 7, Midilli ve Sakız 187, Limni ve Bozbaba 25, Taşoz 9, İstanköy 7, Varna 52, Alâiye 1, Antalya 5, Tirebolu 3, Hayrabolu 8.

2 İD, 16662/22.

3 İD, 16622/4 ve İD, 16662/22.

4 İD, 7936.

5 İD, 7936.

6 BOA, İ.Mes.Müh, nr. 381/4.

7 İ.Mes.Müh, 366 ve 366/1. Uyarı mektubunu kaleme alan İngiltere Hariciye Nazırı Palmerston'a göre, Osmanlı Devleti, İslam ve Hıristiyan tebaa arasında arzu edilen adalet ve eşitliği sağlayıp, Hıristiyan mezhepleriyle ilgili farklı

husus, asker toplanması sırasında meydana gelen olaylardan çok, Hıristiyanların Osmanlı donanmasında muvazzaf asker olarak istihdam edilmeleriydi. Nitekim Palmerston'un, 1847 hadiselerini, *"saltanat-ı seniyyenin Hıristiyan tebaasından nefârat almasından nâşı zuhûr eden netayic-i vâhime"* şeklinde yorumlaması da bunu açıkça gösteriyordu.[1] Çünkü İngilizler, Hıristiyan Osmanlı tebaasının yalnız donanma ve tersanede değil, gelecekte kara ordularında da göreve çağrılabileceklerinden endişeliydi.[2]

Osmanlı hükumeti, iyimser bir yaklaşımla, İngiliz uyarısının, reayanın donanmada istihdamlarıyla ilgili olamayacağını düşünüyordu. Bâbıâli'ye göre, Hıristiyanların donanmaya alınmaları, ülkeye hizmet konusunda bütün Osmanlı vatandaşlarının eşit ve ortak olduğu ilkesinin tabii ve kaçınılmaz bir sonucu olduğundan, yapılan uygulamaya hiç kimsenin itiraz etmeye hakkı olamazdı. Bununla birlikte Osmanlı hükumeti, İngiltere'nin, asker alınması sırasında Hıristiyan halka sert davranan memurların cezalandırılmalarına ilişkin isteğini reddetmeyip, yapılacak araştırma sonucunda gereğinin en kısa zamanda yapılacağını açıkladı.[3]

3. Hıristiyan Erlere Papaz Tâyini Sorunu

1847 yılı başka önemli gelişme ve tartışmalara da sahne oldu. Bunlardan biri, Hıristiyan askerlerin kutsal günlerinde ibadet etme isteklerinden kaynaklanan *âyin ve papaz sorunu*, diğeri ise, bu meseleyle bağlantılı olarak ortaya çıkan, Hıristiyanların donanma yerine karada istihdam edilmeleri konusuydu.

Papaz meselesini ortaya çıkaran gelişme 1847 yılında ortaya çıktı: İçinde çok sayıda Hıristiyan bahriye askeri de bulunan Osmanlı donanması, Ağustos ayı içerisinde Akdeniz'e gitmek üzere Yenikapı önlerinden hareket etmiş ve beş günlük bir yolculuktan sonra akşam saatlerinde Gelibolu önlerinde demir atmıştı. Gemiler, yolculuk için

---

muamelelerine son vermedikçe, bir Avrupa devleti sayılamazdı. (İ.Mes.Müh, 366/1).

1 İ.Mes.Müh, 366/1 Gencer 242.

2 İ.Mes.Müh, 366.

3 *Aynı belge.*

gerekli su ve yiyecek ikmali tamamlana kadar, muhtemelen birkaç gün burada beklemek zorundaydı. İkmal faaliyetlerinin sürdüğü sırada ilginç bir tesadüf eseri Hıristiyanlarca kutsal sayılan yortu günü başlamış, bunun üzerine, filoda görevli Hıristiyan Osmanlı erleri, o tarihte donanmaya kumanda eden Kaptan-ı Derya Halil Rıfat Paşa[1] dan ricada bulunarak, karaya çıkıp Gelibolu kilisesindeki yortu âyinine katılmalarına izin vermesini istemişlerdi. Kaptan Paşa, Hıristiyanların donanmada istihdamlarına yeni başlandığından, bunların askerlik şartlarına henüz tam anlamıyla alışamadıklarını düşünüyor; izin verdiği takdirde bazı bahriye neferatının bunu fırsat bilerek kaçabileceklerinden endişe ediyordu. Diğer yandan Paşa, Hıristiyan neferatın asker nezaretinde kiliseye götürülüp getirilmelerini de uygun bulmuyordu. Halil Rıfat Paşa'ya göre, Hıristiyan neferat muhafızlar refakatinde karaya çıkarılsalar bile, kiliseye girdiklerinde saklanabilirler veya bir yolunu bulup gizlice kaçabilirlerdi. Bu durumda firarileri aramak için Osmanlı askerlerini kilise içine sokmak ve kutsal mahalleri teker teker aratmak gerekecek, bu da Hıristiyan cemaati rencide ve rahatsız edecekti. Paşa, Hıristiyan askerlerin gönüllerini de kırmak istemediğinden, bir çözüm yolu bulmak ümidiyle, Gelibolu Hıristiyan cemaati despotu ile kocabaşılarını görüşmek üzere gemiye çağırdı. Paşa, despot ve kocabaşılardan, Hıristiyan erlerin firar etmeyecekleri hususunda güvence vermelerini istedi.[2] Ancak, böyle büyük bir sorumluluğun altına girmek istemeyen cemaat liderleri, bu konuda teminat veremeyeceklerini açıkça ifade ettiler. Paşa, istediği garantiyi alamadığından dolayı Hıristiyan neferatın kiliseye gitmelerine izin vermemiş, ancak, onun yerine, dışarıdan bir papaz getirterek yortu âyinini gemide yaptırmıştı. Nitekim, bu amaçla, önce gemide boş bir

---

1 Halil Rıfat Paşa, aslen Gürcü'dür. Koca Hüsrev Paşa'nın konağında yetişmiş ve aralıklı olarak dört defa Kaptan-ı Derya'lık görevine getirilmiştir. Bu göreve ilk tâyini 1830-1832; ikinci tâyini 1843-1845; üçüncüsü 1847-1848; dördüncü ve sonuncu tâyini ise 1854-1855 yılları arasındadır. Halil Rıfat Paşa'nın Kaptan-ı Derya sıfatıyla görevde bulunduğu süre toplam 7 sene, 4 ay, 6 gündür. II.Mahmud'un kızı Saliha Sultan'la evlendiğinden dolayı "Damad" olarak da anılan Halil Rıfat Paşa, 1855'de vefat etmiştir. (bkz. İ.Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, İstanbul 1955, s.591, 593, 595).

2 İ.Mes. Müh., 363 (Kaptan Paşa'nın 31 Ağustos 1847 tarihli yazısı)

mahal perdeyle örtülerek küçük bir *mabed* haline getirilmiş, daha sonra dışarıdan getirilen papaz nezaretinde Hıristiyan erlerin yortu âyinini icrâ etmeleri sağlanmıştı. Halil Paşa'nın bu davranışından dolayı duygulanan Hıristiyan neferat, gösterilen anlayış ve dinî hoşgörü karşısında padişahları için hayır duası etmekten kendilerini alamamışlardı.[1]

Bu hadisenin ardından Halil Rıfat Paşa, Bâbıâli'ye gönderdiği 31 Ağustos 1847 tarihli yazısında, Hıristiyan neferata verilecek âyin müsaadesinin, onların askerliğe ve devlete ısındırılmaları açısından önemine dikkat çekmiş ve yalnız gemiler demirliyken değil, seyir halindeyken de gayrimüslimlere "icrâ-yı âyin" imkanı sağlanmasını teklif etmişti. Paşa'ya göre, Hıristiyanlara Osmanlı gemilerinde ibadet imkanı veren uygulamalar aslında yeni olmayıp, benzerleri XIX. yüzyıl öncesinde de vardı: Bir zamanlar Osmanlı gemilerinde istihdam edilen Hıristiyan armador ve esirler için gemi mahzenlerinde *mabed mahalleri* bulunur ve isteyenler burada ibadet ederlerdi. Başlangıcı eski tarihlere kadar giden bu güzel gelenek, Rum ve Avrupalı armadorların Osmanlı donanmasında çalıştırılmalarına son verildiği güne kadar devam etmiş, daha sonra Hıristiyan ve batılı denizciler yerine gemilerde Müslümanlara yer verilmeye başlanmasıyla ortadan kalkmıştı.[2] Kaptan Paşa, yazısında, Osmanlı donanmasında istihdam edilen Hıristiyan askerler için gemilere maaşlı papazlar tâyin edilmesini öneriyor, böylelikle eski hoşgörü geleneğinin yeniden canlanacağını düşünüyordu. Gemilere muvazzaf papazlar tâyin edildiğinde, artık âyin için askerleri karaya çıkarmaya veya dışarıdan gemilere din adamı getirtmeye gerek kalmayacak, Hıristiyan neferat donanma seyir halindeyken de dini bayramlarını kutlayabileceklerdi.[3] Papazlar, yalnız yortu törenlerini değil, pazar âyinlerini de gemilerde icrâ edebilecekti. Muvazzaf papazlar sayesinde, bundan böyle gemide vefat eden Hıristiyan askerlerin cenaze ve defin merasimlerinin kendi mezhep ve geleneklerine göre yapılması da mümkün olacaktı. Paşa, Hıristiyan erlere mabed mahalli olacak

1 *Aynı belge.*
2 *Aynı belge.*
3 *Aynı belge.*

yerleri bile belirlemişti. Gemilerde uygun bir kamera mabed olarak tanzim edilecek ve bu mabedin içine, yapılacak âyin türüne göre, patrikhaneden getirtilecek Hıristiyan tasvirleri yerleştirilecekti. Kaptan Paşa, âyinler sırasında kullanılacak kandillerin de donanma tarafından sağlanacağını söylemekteydi.[1]

Halil Rıfat Paşa'nın bu ilginç teklifi, 15 Eylül 1847'de, Sadrıazam Mustafa Reşid Paşa[2] vasıtasıyla padişaha arz edildi. Sultan Abdülmecid'in teklife ilk yaklaşımı sadrıazam gibi olumluydu: Padişah, 18 Eylül 1847 tarihli iradesinde, "*gemiler demirli iken dışarıdan bir papaz getirilip Hıristiyan askerlerin âyin yapmalarının uygun olduğunu*" söylemiş; "*ancak seyir halinde gemilere papaz tâyini konusuna Meşihat'ın karar vermesi gerektiğini*" ifade etmişti.[3] Bunun üzerine Kaptan Paşa'nın mezkur teklifi, 21 Eylül günü Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi'ye iletildi. Şeyhülislam, 4 Ekim 1847 tarihinde verdiği cevabta, "*donanmaya ait gemilerde âyin yapılmasına müsaade etmenin, yeniden birer kilise kurmak demek olduğunu*" söyleyerek, böyle bir uygulamaya dinen cevaz verilemeyeceğini belirtti. Şeyhülislam, Osmanlı donanmasında benzer uygulamalara daha önceleri izin verildiğini söyleyen Kaptan Paşa'nın görüşlerine katılmıyordu: Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi, Osmanlıların eskiden beri donanmada Hıristiyanlardan yararlandığının bir gerçek olduğu kabul ediyor, ancak, iddia edildiği gibi bunlara gemilerde papazlar nezaretinde âyin yaptırıldığına dair bir tatbikatı hiç duymadığını belirtiyordu.[4] Meşihatın bu şekilde olumsuz görüş bildirmesi, Kaptan Paşa'nın gemilere papaz tâyini teklifinin reddine sebep olmuş ve durum kendisine hemen tebliğ edilmiştir.[5] Bu karardan sonra Hıristiyan bahriyelilerin gemilerde âyin yapmalarına izin verilmezken, donanmanın demirli olduğu günlerde yortu vaktine tesadüf edildiğinde ise, neferatın asker denetiminde karaya çıkıp kiliseye gitmelerine müsaade edilmiştir. Elimizde, bu uygulamanın en azından Halil Rıfat

1 *Aynı belge.*

2 Mustafa Reşid Paşa'nın ilk sadrazamlığı 1846-1848 yılları arasındadır. (Danişmend, *Kronoloji*, IV/498).

3 İ.Mes.Müh, 364.

4 *Aynı belge.*

5 *Aynı belge.*

Paşa döneminde sürdürüldüğüne dair belgeler vardır. Mesela, 1848 Ocağında Selanik önlerinde demirleyen Osmanlı filosundaki Hıristiyan erler, Paşa'nın izniyle, hem kilisede yortu âyinine iştirak etmişler, hem de görevli metropolidin, devlete sadakatle hizmet etmeleri yolunda kendileri için yaptığı vaazı dinlemişlerdir.[1]

4. Hıristiyanların Karada İstihdamlarına Dair Tartışmalar

Gemilere papaz tâyini tartışmasıyla başlayan gelişmeler, beraberinde, Hıristiyanların donanma yerine karada istihdamları meselesini gündeme getirmiş ve konu Meclis-i Vükela'da uzun uzadıya müzakere ve münakaşa edilmişti. Görüşmeler sonunda ortaya çıkan ağırlıklı görüş, Hıristiyan askerlerin bundan böyle denizde değil, karada görevlendirilmelerinin daha uygun olacağı şeklindeydi. Meclisi bu yönde karar almaya sevk eden en önemli sebep, Hıristiyanlarla Müslüman askerlerin aynı gemilerde istihdamından beklenen sonuçların alınamamış olmasıydı. Bu uygulama, arzu edilenin aksine, savaş gemilerine istikrar yerine gerginlik ve huzursuzluk getirmiş; Müslümanlar ile Hıristiyan erler arasında beklenen kaynaşma bir türlü sağlanamamıştı. Bundan dolayı, bu insanların olmadık bir bahaneyle birbirlerine saldırmayacaklarını kimse garanti edemiyordu.[2] Diğer önemli bir neden de, ticaret filolarında çalıştırılacak gemicilik sanatının inceliklerini bilen Müslüman denizci sayısını çoğaltma isteğiydi. Bunun da çaresi, bir mektep işlevi gören donanmada Hıristiyanların yerine Müslümanları istihdam etmekti. Diğer taraftan, savaş gemilerinde Hıristiyan asker bulundurulmasını güvenlik açısından uygun görmeyenler de vardı: Karadeniz ve Akdeniz'e açılan Osmanlı donanmasında Hıristiyan neferat bulundurmak *politikaca* hatalı idi.[3]

Meclis-i Vükela, Hıristiyanlardan asker alınması konusunu geniş şekilde ele almış ve bu zorunlu hizmetin gayrimüslimlerce de

---

1 BOA, İr.Har., nr. 8977

2 Belgeye göre, kavga ortamını hazırlayan iki sebep vardı: Biri, Hıristiyan neferatın "*bâzı mertebe vahşet üzere*" bulunmaları, diğeri ise, papazlar nezaretinde gemilerde "icrâ-yı âyin" yapmalarına izin verilmemesiydi. (İ.Mes.Müh, 365).

3 İ.Mes.Müh, 365.

yerine getirilmesi fikrini prensip olarak olumlu bulmuştu. Ancak hâlâ zihinlerde bazı tereddütler ve korkuların olduğu görülüyor ve bu yüzden alınan kararlar bir türlü tatbik edilemiyordu. Sözgelimi, bir kısım devlet adamları, Hıristiyanların karada kullanılmalarının, donanmadaki kadar olumsuz olmayacağını savunurlarken, bazıları ise, bundan tam anlamıyla emin olamadıklarını, eğer Hıristiyanların gönüllerini hoş edecek bir takım güzel şeyler yapılmadan uygulamaya geçilirse, donanmada yaşanan sıkıntıların yarın karada da ortaya çıkabileceğini söylüyorlardı. Meclis üyeleri arasında tam mutabakat sağlanamayınca, konunun, bir kere de Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'de görüşülmesine karar verildi. Verilen talimat gereği, Şurâ-yı Askerî, *taife-i merkumenin asâkir-i berriye arasında istihdamlarında bir gûne mahzur olup olmadığını* tartışacak ve aldığı kararı bir rapor halinde Meclis-i Vükela'ya sunacaktı. Bu rapor daha sonra vükela arasında yeniden görüşülecekti.[1]

Hıristiyanların kara askeri olarak kullanılmaları konusunda ayrılığa düşen Meclis-i Vükela, Müslüman nüfusun azalmasında en büyük etkenin zorunlu askerlik hizmeti olduğu hususunda ise tereddütsüz birleşmişti: Genelde Hıristiyanlar, askerlikten muaf olmanın avantajlarıyla nüfus olarak hızla çoğalırlarken, askerlik hizmetini sırtlamış olan Müslümanlar, oransal olarak gün geçtikçe azalmaktaydı. Oysa ki, Müslümanlarla aynı topraklar üzerinde yaşayıp, ülkenin nimetlerinden eşit olarak yararlanan Osmanlı Hıristiyanlarının *saltanat-ı seniyyelerinin hizmetinde dahi ehl-i İslam ile beraber* olmaları gerekirdi. Üstelik, bunun İslama aykırı bir yanı da yoktu: Şeyhülislam, konuyla ilgili fetvasında, gayrimüslimlerin Osmanlı ordusunda asker olarak görevlendirilebileceğini, hatta bunların başına kendi içlerinden subayların bile getirilebileceğini belirterek, projeye açık destek vermişti.[2]

Meclis-i Vükela'da yapılan görüşmelerin özeti, sadrıazam tarafından 6 Ekim 1847'de padişaha arz edildi. Padişah, Hıristiyanların savaş gemilerinde görevlendirilmelerinin bazı problemlere neden olduğu fikrine katılıyor ve bundan dolayı müslüman olmayan

1 *Aynı belge.*
2 *Aynı belge.*

neferatın karada istihdamlarının Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'de görüşülmesi önerisini olumlu buluyordu.[1] Devletin zirvesinde oluşan bu ortak kanaate rağmen, eski uygulamadan hemen vazgeçilmeyip, 1848 yılı için Hıristiyanlardan yeniden bahriye askeri celbine karar verildi.[2] Bunlar, Müslümanlarla birlikte, terhis, vefat ve firarlar sebebiyle donanmada meydana gelen asker açığını kapatacaklardı. Bu arada, aynı yıl içinde Hüdavendigar eyaletine bağlı sancak ve kazalarda yaşayan Hıristiyan erkek nüfusun yazımı hakkında da bir irade yayınlandı.[3]

Hazırlanan Bahriye Yoklaması defterlerine göre, Tersane-i Amire'ye bağlı sancak ve kazalardan 1848 yılında alınması planlanan Hıristiyan nefer sayısı, toplam 1.481 idi. Fakat bunun 324'ü 1848 senesine ait olup, geri kalan 1.157'si geçen yılın bakiyesi idi.[4] Alınacak asker miktarı, henüz yeni nüfus tesbiti yapılamadığından eski verilere göre belirlendi: Hıristiyan tebaadan 300 nüfus için bir asker[5], Müslümanlardan ise 100 nüfus için 2 asker alınacaktı.[6] Hıristiyan neferatın, Gelibolu, Trabzon, Canik, Ordu, Gümüşhane, Erdek, Marmara, Paşalimanı, İmralı, Bandırma, Kapudağı, Kastamonu, Midilli, Kalonya, Yunta, Molova, Bozcaada, İmroz, Semadirek, Kıbrıs, Varna, Selanik, Tırhala, Suyolu, Taşoz, Sakız, İstanköy, Alâiye, Teke, Küçük Çekmece, Büyük Çekmece, Terkos, Silivri, Biga, Drama, Vize, Rodos, Meis, Bozbaba, Limni ve İzmir'den[7] en kısa zamanda toplanıp, *rûz-hızır*'dan evvel Tersane-i Amire'ye teslim edilmeleri gerekiyordu.[8] Hüdavendigar eyaletindeki

---

1 *Aynı belge.*

2 İ.Mes.Müh, 374/7.

3 İ.Mes.Müh, 374/2; İ.Mes.Müh, 374/3.

4 İ.Mes.Müh, 381/4 ; İ.Mes.Müh, 374/4.

5 *Aynı belge;* İ.Mes.Müh, 381/3; İ.Mes.Müh, 374/4.

6 İ.Mes.Müh, 374/6. Müslüman bahriye neferatının alınacağı yerler şunlardı: Trabzon, Canik, Ordu, Gönye, Kastamonu, Bolu, Viranşehir, Kocaili, Marmara, Paşalimanı, Erdek, Bandırma, Kapudağı, Tekfurdağı, Malkara, Keşan, İnecik, Mekri, İnöz, Karacık, Şarköy, İbsala, Gelibolu. Yoklama defterine göre, buralarda yaşayan Müslüman erkek nüfus 268.529 'dur.

7 İ.Mes.Müh, 381/4.
Buralardaki Hıristiyan erkek nüfus toplamı 353.178 olarak verilmektedir. (İ.Mes.Müh 374/7).

8 İ.Mes.Müh, 374/1; İ.Mes.Müh, 374/4.

gayrimüslimlerin nüfus tahrirleri ile Tersane'ye bağlı sancak, kaza ve adalardaki 1481 Hıristiyanın donanmaya sevk hazırlıklarının devam ettiği günlerde, Avrupa'da 1848 ihtilalleri patlak vermiş ve bu ani gelişme Osmanlı devlet ricali üzerinde bir tedirginlilik meydana getirmişti: Bu tedirginliğin sebebi, dış politika açısından böyle nazik bir dönemde yapılacak olan nüfus tahriri ve asker alma işlemlerinin, 1847'de olduğu gibi Hıristiyanların tepkisine yol açıp, bu durumun beraberinde devletin başına siyasî sıkıntılar getirme ihtimaliydi. Gerçi bu defaki asker alma işlemleri geçen seneki gibi aceleye getirilmeyip, belli kurallara göre yapılacak olsa bile, her ihtimale karşı "*bir müddetçik tehir kılınması*" daha uygun olacaktı.[1] Kaptan Paşa'nın bu teklifi, 22 Mart 1848 tarihinde yapılan Meclis-i Ahkam-ı Adliye toplantısında yerinde bulundu.[2] 26 Mart günü akd edilen Meclis-i Umumi'de de benimsenen öneri, 3 Nisan 1848 tarihli iradeyle kesinlik kazandı.[3] Buna göre, Avrupa'daki siyasî gelişmeler nedeniyle, ülke içinde muhtemel bir hoşnutsuzluğa meydan vermemek ve reayayı da fazla ürkütmemek düşüncesiyle, Hıristiyanlardan donanmaya asker sevkinden 1848 yılı için vazgeçiliyor, nüfus yazımları da ileri bir tarihe erteleniyordu. Ancak, bu sadece geçici ve istisnai bir karardı. Devlet, Hıristiyan reayadan donanmaya asker almaya daha sonraki senelerde yine devam edecekti. Bu kararlılık, belgelere yansıyan, "*hidemât-ı celîle-i seniyyede Hıristiyan takımının dahi müşterek olmaları umûr-ı tabiyyeden*"dir, ifadesinden de açıkça anlaşılmaktaydı.[4]

Hıristiyan asker sevkinin ertelenmesi, donanmada önemli sayıda asker açığına sebep oldu. Bunun üzerine Karahisar-ı Şarki sancağının bir seneliğine Tersane'ye bağlanmasına ve buradan temin edilecek Müslüman neferatın İstanbul'a yollanmasına karar verildiyse de, yapılan araştırmalar sonucu, bunlarla mevcut asker açığının kap-

1 İ.Mes.Müh, 374/2.
2 İ.Mes.Müh, 374/2.
3 İ.Mes.Müh, 374/7.
4 İ.Mes.Müh, 374/7.

atılamayacağı anlaşıldı.[1] Hesapta olmayan bu gelişme, Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin teklifiyle, yeniden Hıristiyanlardan asker alınmasını gündeme getirdi.[2] Meclis-i Umumi, aynı konu için bir kez daha toplandı ve Hıristiyanlarla ilgili daha önce alınan kararın uygulanacağını belirterek, ortaya çıkan bahriye askeri ihtiyacının Trablusgarp ahalisinden sağlanacak gençlerle karşılanmasını uygun buldu. Meclisin önerisi, padişahın 3 Ekim 1848 tarihli iradesiyle aynen kabul edildi.[3]

1848'den 1851'e kadar Hıristiyanlardan yeni asker celbi yapılmadı. 1851 yılında, Gelibolu, Tekfurdağı, Trabzon, Canik, Ordu, Erdek, Varna, Kastamonu, Biga, Drama, Vize, Saruhan, Menteşe, Hüdavendigar, Karesi, Kocaili, Suğla, Kesriye ve Manastır livalarıyla, Alâiye, Teke, Küçük Çekmece, Büyük Çekmece, Terkos ve Silivri kazalarından toplam 600 Hıristiyanın kur'a ile alınması emredildi.[4] O tarihe kadar, askere sevk edilecek Hıristiyanlar patriklerinin genel sorumluluğu altında, *tertib usulüyle*[5] belirlenirken, bundan sonra, aralarında çekilecek kur'a sonuçlarına göre tesbit edilecekti.[6] Aynı yıl başlatılan bir başka uygulamayla da, Hıristiyanların askerlikleri süresince donanma yerine, Tersane-i Amire'deki "*esnaf taburları*"nda kullanılmalarına karar verildi. Bu değişikliğin sebebi, Tersane'nin teknik hizmetleri için dışarıdan ücretle tutulan "*başıbozuk amele*"nin zamanla tasfiye edilerek, bunların yerine Hıristiyan neferatı

---

1 İ.Mes.Müh, 381/1. Yapılan araştırma, Karahisar-ı Şarki'den tertib edilebilecek nefer sayısının en çok 300-400 arasında olabileceğini gösteriyordu ki, bu rakam, donanmadaki açığın kapanması için yetersizdi. (İ.Mes.Müh, 381/4).

2 İ.Mes.Müh, 381/1.

3 İ.Mes.Müh, 381/4. Trablusgarb'tan sağlanacak asker sayısı 500'den az olmayacak ve bunlar "birer vesile-i münâsible" toplandıktan sonra, gemilerle Girit üzerinden İstanbul'a ulaştırılacaktı.

4 İD, 16662/22.

5 Tertib usulünde asker alınacak yerler, verecekleri neferat sayılarıyla birlikte "kaza be-kaza" İstanbul'da belirlenir ve defterlere geçirilirdi. Daha sonra, defterlerin birer sureti patriklere gönderilir ve istenilen neferatın hazır edilmesi emredilirdi. Patriklerin sorumluluğu altında, cemaat temsilcilerince toplanan bu gençler, resmi görevlilerce alınarak Tersane-i Amire'ye teslim edilirdi. (İD, 16662/4). Asker seçimi sırasında sık sık suistimaller olur, kocabaşıların, eşrafın ve zengin Hıristiyanların çocukları genelde kayırılırdı.

6 İD, 16662/4 İD, 16662/2.

istihdam etmek düşüncesiydi.[1] Bu sayede, Tersane hizmetleri için gerekli "muvazzaf amele"nin yetişmesi sağlanacağı gibi, "başıbozuk amele" istihdamına da kısa zamanda son verilmiş olacaktı.[2]

1851'deki asker alma kararı, daha önceki örnekleri gibi, Hıristiyanlar arasında genel bir memnuniyetsizlik ve tepki uyandırdı. Gösterilen muhalefet üzerine, bazı yerlerde kur'a işlemleri yapılamadığı gibi, ismine kur'a isabet eden bir kısım Hıristiyanlar da askerî birimlere teslim olmadı. Asker alınacağı haberi Rumeli'de tedirginlik meydana getirmiş, Kesriye ve Manastır sancaklarında yaşayan çok sayıda Hıristiyan asker adayı başta Mora olmak üzere, komşu ülkelere firar etmişti. Daha önce, suistimallere müsait olan "tertib usulüne" muhalefet etmiş olan Hıristiyan halk, bu defa, kendileri için yeni uygulamaya konulan ve eskiye göre çok daha adaletli asker alma sistemi olan "kur'a usulüne" karşı çıktı.[3] Bundan dolayı, 1851'de, Kesriye'ye bağlı kazaların hiçbirisinden kur'a ile asker alınamadı.[4] Manastır sancağı kazalarında da benzer hadiseler oldu.[5] Çıkan olaylar ve firarlar yüzünden, sevki planlanan 600 nefer Hıristiyandan, ancak 395'i Tersane'ye teslim edilebildi.[6]

1851'deki en önemli direniş hareketi Kesriye ve Manastır'da yaşanmış ve bölgeden yapılacak aşker celbi ikinci bir emre kadar ertelenmişti. Asker alma girişimlerine karşı gösterilen tepkinin sebebi, sözde Hıristiyan halkın içinde bulunduğu fevkalâde olumsuz şartlardı: Halk "fakr u zaruret" altında inlemekteydi. Eşkıya tasallutundan yollar ve dükkanlar kapanmış, çarşı ve pazarlarda alış verişler kesilmiş, artan firarlar nedeniyle memlekette asker olacak delikanlı

---

1 İD, 16662/4 İD, 16662/23.

2 İD, 16662/4. (Tersane-i Amire'deki muvazzaf amelelerden bazıları şunlardı: Marangoz, burgucu, kalafatçı, duvarcı, camcı, su yolcu, kalaycı, çilingir, keserci, yelken dikici, mismarcı, kantarcı, oymacı, nakkaş, körükçü ve sırıkçı. Diğerleri için bkz. Gencer, 280-282).

3 İD, 16662/4 İD, 16662/23. Kur'a usulüne karşı çıkan sadece Hıristiyanlar değildi. Bazı yerlerde Müslümanların da asker olmamak için kur'aya muhalefet edip isyan ettikleri görülüyordu. Mesela 1267 (1850/51)'de Şam'da bu yüzden büyük olaylar çıkmış ve hadiseler güçlükle bastırılabilmişti. (Lütfi, IX, 42).

4 İD, 16662/5 İD, 16662/8 İD, 16662/23.

5 İD, 16662/2.

6 İD, 16662/22.

kalmamıştı.[1] Halk, asker oldukları takdirde topraklarının ekimsiz, işlerinin ise yüzüstü kalacağını söylüyordu.[2] Osmanlı belgelerine göre ise, bu sözler gerçeği yansıtmıyordu. Madalyonun görünen yüzü ile görünmeyen yüzü birbirinden çok farklıydı. Hıristiyanların tepkisi, askerlik yüzünden iş ve güçlerine sekte vurulması veya zulme uğrama korkusundan değil, "*mücerred şimdiye kadar böyle kur'a icrâsına ve asker verme usulüne alışmadıklarından ve bu kere buna muvâfakat eyledikleri takdirde beher sene bu usulün takarrur eylemesi mülâhazasındandı*".[3] Öte yandan, yeni getirilen kur'a sistemiyle kendi çocuklarını kayırma imkanları ellerinden alınan bir kısım Hıristiyan eşraf ve cemaat temsilcileri de, Kesriye'deki direniş hareketini el altından desteklemekteydi.[4]

Hıristiyanların askerliğe karşı Kesriye'de gösterdiği tepkiler ile Anadolu'nun bir başka uzak köşesinde, Trabzon'da sergiledikleri tavır, kullanılan yöntem ve uslublar farklı dahi olsa, temelde aynıydı: Ne pahasına olursa olsun bir yolunu bulup askere gitmemek.[5] 1851'de Trabzon'dan kur'a ile bahriye neferatı alınacağını öğrenen bölge Hıristiyanlarından bazıları askerlikten kurtulabilmek için ya Rusya ve Yunanistan konsolosluklarından rüşvetle "patenta"[6] almış, ya da Rus pasaportu edinerek Osmanlı vatandaşlığından çıkmış; bir

1 İD, 16662/19; İD, 16662/20
2 İD, 16662/4.
3 İD, 16662/4.
4 İD, 16662/4.
5 İH, 3712.
6 Patenta, bir çeşit himaye belgesiydi. Osmanlı topraklarındaki elçi ve konsoloslar, Osmanlı tebaasından bazı kimselere bu belgeyi vererek onları korumaları altına almaktaydı. Patentası olan bir Osmanlı tebaası, kendisinin filanca devletin mahmîsi olduğunu söyler, bu sayede çeşitli vergilerle birlikte askerlik yükümlülüğünden veya askerlik bedelinden muaf olurdu. Belge sahibi, serbestçe ticaretini yapar ve Osmanlı yasalarına tâbi olmazdı. Patenta sahibleri aynı zamanda yabancı tüccarın ayrıcalıklarından da istifade ederlerdi. (Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara 1993, s. 30-32; Yasemin Gönen, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları*, (MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi), İstanbul 1998, s. 195.

kısım Rumlar ise, askerlikten muaf tutulmak için kendilerini defterlere "*Eflak*" olarak yazdırmışlardı.[1]

Osmanlı hükumeti bütün olumsuzluklara rağmen kararlıydı ve geri adım atmak istemiyordu. Kesriye'deki olaylar yüzünden 1851 celbinden bakiye kalan 200 kişinin sevkinden vazgeçilmesinin Müslüman ve Hıristiyan halk nezdinde kötü bir örnek olacağı açıktı. Bu konuda gösterilecek küçük bir müsamaha, siyasî otorite için ileride tamir edilmez yaralar açabilirdi.[2] Zaten asker vermeğe ve kur'a usulüne direnen Hıristiyan halkın amacı da, eninde sonunda devlete kendilerini askerlikten bağışlatmak ve bir daha kazalarından asker talebinde bulundurmamaktı. Bunun farkında olan Osmanlı hükumeti, 1852 yılı sonlarına doğru, kur'a usulüne karşı çıkan Kesriye sancağı kazalarından bakiye kalan neferatı toplamaya karar verdi. Bu maksatla, önce, reaya temsilcileri Meclis-i Vâlâ'ya çağrılarak ikna edildi; ardından da, asker celbine memur edilen görevliler kazalara gönderilip, cemaat temsilcileri ile Hıristiyan eşrafa, yapılacak kur'a işleminin gerekçeleri anlatıldı. Ancak, İstanbul'da kur'aya muhalefet etmeyeceklerine dair söz vermiş olan cemaat liderleri, sözlerinde durmayarak direnme kararı aldılar. Bundan ötürü, asker yazımıyla görevli memurlar, Kesriye'de halkın direnişi ve tepkisiyle karşılaştılar.[3] Gösterilen tepkiler üzerine, Kesriye'den kur'a ile asker alamayacaklarını anlayan görevliler, yetkilerini kullanıp, güvenlik güçlerinin yardımıyla, kazalardan zorla asker toplamaya başladılar. Bu şekilde toplanan 58 Hıristiyan genç kısa zamanda İstanbul'a sevk edildi.[4] Osmanlı Devleti, olaylardan sonra kur'a usulünü her yerde uygulamaktan vazgeçerek, bundan böyle kur'aya muhalefet eden kazalardan tertib usulüyle asker almaya karar verdi. Karar, Hıristiyanların kendi rızalarıyla kur'aya talip olacakları zamana değin geçerli olacaktı.[5]

---

1 İH, 3712.

2 İD, 16662/23; İD, 16662/4.

3 İD, 16662/9; İD, 16662/10; İD, 16662/11.

4 İD, 16662/5; İD, 16662/6; İD, 16662/8; İD, 16662/9; İD, 16662/10; İD, 16662/15; İD, 16662/11; İD, 16662/12; İD, 16662/14 .

5 İD, 16662/4; İD, 16662/23.

Yaşanan son hadiseler, Osmanlı Hıristiyanlarının, kendilerine sağlanan bazı avantajlara rağmen, askerliğe karşı hâlâ gönülsüz olduklarını ortaya koyuyordu. Zaten gösterilen tepkilerinin arkasında yatan gerçek de bu gönülsüzlüktü. Bâbıâli, sorunun, gayrimüslim halkı asker olmaya teşvik edici bazı tedbirlerle zamanla aşılabileceğine inanıyordu. Nitekim, bu amaçla, 21 Aralık'ta Bahriye Meclisi'nde önemli bir toplantı yapılarak, Hıristiyanları askerliğe ısındıracak yeni teklifler hazırlandı. Bunlar, Hıristiyanlara askerlikleri süresince[1] tanınan cizye muafiyetinin, ömür boyu olarak genişletilmesi; Hıristiyan neferatın gemiler yerine Tersane'deki esnaf taburlarında istihdam edilmesi; o tarihe kadar Tersane-i Amire dairesi dışındaki reayaya beş yıllık askerlikleri sonunda verilen "*ihrac tezkereleri*"[2] nin, bundan sonra Tersane dairesinde olsun olmasın askerliğini tamamlayan her Hıristiyana verilmesi idi. Bahriye Meclisi, askerliğini vekil yoluyla, yani "*bedel-i şahsî*" vererek yapmak isteyen Hıristiyanlara da yeni bir kolaylık getiriyordu. Buna göre, bir Hıristiyan asker adayı, Katolik, Rum veya Ermeni cemaatlerinden herhangi birisine mensup bir dindaşını, kendi yerine *bedel* olarak askere gönderebilecekti.[3] Meclis'te, asker olmak istemeyen Hıristiyanlardan belli miktarda para alınarak, onların yerine, Tersane için dışarıdan ücretle amele tutulması önerisi de tartışılmış, ancak öneri, faydadan çok zarar getireceği endişesiyle reddedilmişti: Paralı bedel uygulamasına izin verildiği takdirde, Müslüman veya Hıristiyan hemen herkes, haklı olarak, bu imkandan yararlanmak isteyecek, bu da askerî kuvvetlerin "*ınkırâz ve tenakusuna*" sebep olacaktı. Bu imkandan her isteyenin değil de, sadece belli bir azınlığın faydalandırılması halinde ise, "*envâ-i fesâd ve uygunsuzluğu davet*" edecek toplumsal sıkıntılara yol açılabilirdi.[4]

Meclis-i Bahriye'nin bahsedilen teklifleri, daha sonra Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Mahsus'da da ele alınarak, üzerinde bazı değişiklik-

---

1 1852 yılında alınan bir kararla muvazzaf bahriye askerliği süresi 8 yıla çıkarılmış, kara askerliği ise 5 yılda kalmıştır.(Lütfi, IX, 73).

2 İhrac tezkeresi, zorunlu askerlik hizmetini bitirenlere, askerlikle ilişkilerinin kalmadığını göstermek amacıyla verilen resmi belgeydi. (BOA, A.AMD,13/98).

3 İD, 16662/4.

4 *Aynı belge.*

ler yapıldı. Buna göre, askerliğini tamamlayan bir Hıristiyan Osmanlı vatandaşına cizye muafiyeti ömür boyu değil, rediflik süresi sonuna kadar tanınacak; Hıristiyanların askerliklerini sadece esnaf taburlarında yapmaları şeklindeki uygulamaya ise son verilecekti. Tersane-i Amire bölgesinden olanlara askerliklerini bitirdiklerinde "*redif tezkeresi*", diğer bölgeler sakinlerine ise "*ihrac tezkeresi*" verilecekti. Bahriye Meclisi'nin "bedel-i şahsî" konusundaki önerisi de aynen kabul edildi: Bir Hıristiyan anlaştığı bir Rum, Ermeni veya bir Katoliği kendi yerine bedel olarak verebilirken, bir Müslümanı ise kesinlikle veremiyordu. Sadaret kanalıyla padişaha arz edilen bu kararlar, 23 Şubat 1853'de çıkan bir iradeyle yürürlüğe girdi.[1]

5. Cizyenin Kaldırılışı ve Gayrimüslimleri Askere Alma Kararının İlanı

Hıristiyan Osmanlı tebaasının askerlikleriyle ilgili en önemli gelişme Kırım harbi (1853-1856) sırasında oldu: Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, *Kutsal Yerler* meselesi yüzünden patlak veren ve daha sonra İngiltere ve Fransa'nın Bâbıâli'nin yanında savaşa katılmalarıyla büyüyen bu savaş sırasında[2], Osmanlı Devletinin asker ihtiyacı fevkalâde artmış, bu yüzden ordular dairesinde bulunan rediflerin tamamı askere çağrılmış[3]; Mısır'dan, donanmaya takviye amacıyla iki kapak, dört fırkateyn, dört korvet ve iki vapur ile dokuz bin beşyüz kara askeri celbedilmişti.[4] Bu arada, Hıristiyan cemaatler de sırasıyla hükumete başvurararak, savaş süresince devlete her türlü desteği vermeye hazır olduklarını belirtmişlerdi.[5] Özellikle Ermeni cemaatinin 5 Ekim 1853 tarihinde Bâbıâli'ye sundukları arizada, görev verildiği takdirde *ordu-yu hümayunda* bile hizmet edebileceklerini ifade etmeleri Sultan Abdülmecid'i son derece memnun etmişti.[6]

---

1 İD, 16662/23.

2 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Iorga, *Aynı eser,* 442 vd.

3 Lütfi, IX, 92, 107.

4 Lütfi, 82; Iorga, 477. (Mısır askerlerinin cephedeki başarıları hakkında bkz. Iorgo, 469. Kırım savaşı seferberliği için: Lütfi, 89-92).

5 İH, 5001; İH, 5355; İH, 5049;İH, 5084; Lütfi, 87,92.

6 İH, 5001.

Osmanlı gayrimüslimleri, ileriki günlerde, hazinenin para ihtiyacını karşılamak amacıyla ülke genelinde başlatılacak olan yardım kampanyasına da katılarak devlete destek vereceklerdi.[1]

Osmanlı hükumeti, savaşın getirdiği olağanüstü şartlara rağmen, Kırım harbinin ilk yıllarında Hıristiyan tebaasından asker talep etmedi. Ancak, 1855 yılının ikinci yarısında, Rusların Erzurum'a yönelebilecekleri ihtimâli üzerine, Trabzon Valisi Hafız Paşa'dan, muhtemel bir işgal girişimine karşı şehrin savunulmasında Anadolu ordusuna yardımcı olacak yeni askerler tertib etmesi istendi. Bunun üzerine hemen çalışmalara girişilerek, Trabzon'a bağlı kaza ve köylerde yaşayan Müslüman ve Hıristiyan halktan *gönüllü-gönülsüz* asker toplanmaya başlandı. O tarihe kadar hiç askerlik yapmamış olan çok sayıda Trabzonlu Hıristiyan Müslümanlarla birlikte zorla asker kaydedildi. Hıristiyan tüccarlar dahi direnmelerine rağmen orduya alındı. Asker toplama sırasında birçok kazada çirkin hadiseler oldu. Kaza müdürleri asker toplama uğruna halka büyük sıkıntılar çektirdi. Bu şekilde, kısa zamanda, çoğu işe yaramaz yirmi bin asker toplandı. Fakat bunlardan bir kısmı Trabzon'dan Erzurum'a giderken yolda kaçtığından Erzurum'a yaklaşık onbeş bin toplama askerle girilebildi. Firarlar burada da devam etti. Bunda, kötü beslenme ve gayrisıhhi şartlar nedeniyle askerler arasında başlayan ishal ve kolera salgınının da etkisi oldu. Arka arkaya yaşanan kaçışlar yüzünden asker sayısı birkaç ay içinde bin üçyüze kadar düştü.[2]

Aynı yıl Mayısında, Osmanlı tarihi açısından çok önemli bir karar alınarak, İstanbul'daki Avrupalı sefirlere, cizyenin kaldırılacağı ve bundan sonra Hıristiyanların da Müslümanlar gibi askere çağrılacakları bildirildi: Hıristiyanlar askerlikte miralaylığa, siyasî ve idarî hizmetlerde ise birinci sınıf memuriyetlere kadar yükselebileceklerdi.[3] Bâbıâli'yi bu karara sevk eden en önemli etken, Kırım savaşı yüzünden had safhaya gelen asker ihtiyacının hiç olmazsa bir kısmının

1 Gayrimüslim Osmanlı tebaasından gelen bağışlar için bkz. Besim Özcan, *Kırım Savaşı'nda Mâli Durum ve Tebanın Harb Siyaseti (1853-1856)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum1997, s.132 vd.

2 İ.MM, 213.(Kabûli Efendi'nin teftiş raporu ile 16 Kasım 1855 tarihli sadaret tezkiresi).

3 Engelhartd, *Türkiye ve Tanzimat,* İstanbul 1328, s. 113-114.

Hıristiyanlardan karşılanması ve bu sayede Müslümanların yükünün biraz hafifletilmesiydi.[1] Karara İngiltere veya Fransa'dan bir itiraz gelmedi. Bunun iki nedeni vardı. Birincisi, her iki devletin Osmanlı'yla müttefik olup, Ruslara karşı beraber savaşmakta olmaları; ikincisi ise, cizyeyi kaldırma kararının Hıristiyanların lehine mütalaa edilmiş olmasıydı. Bu bakımdan, Batılı devletlerin cizyenin ilgasından memnuniyet duyacakları ve kararı destekleyeceklerinden kimsenin kuşkusu yoktu. Zaten Fransa, bir süredir cizyenin lağvedilmesi yolunda Bâbıâli'ye sürekli tavsiye ve telkinlerde bulunarak, bunun, Avrupa'da güzel etkiler yapacağını söylemekteydi. Nitekim Osmanlı hükumeti de, Fransa'nın tavsiyesini dikkate alarak, cizye ve askerlikle ilgili alınan kararların ilanını Viyana görüşmeleri öncesine denk getirmişti.[2]

Aslında bu radikal karar birden bire ortaya çıkmadı. Kararın fikri alt yapısı ve şartları zamanla oluşmuş, konu zaten daha önce değişik tarihlerde tartışılmıştı: Askerlik hizmetini Hıristiyanlara yayma fikri, ilk olarak 1839'da dile getirilmiş ve konu o tarihten sonra zaman zaman gündeme gelip, gerek devlet adamları arasında ve gerekse çeşitli meclislerde müzakere edilmişti. Askerlik sebebiyle Müslüman nüfus hızla erirken, askerlikten muaf olmanın getirdiği ayrıcalıklarla Hıristiyan nüfus nisbi olarak sürekli artmaktaydı. Nüfus dengelerinde oluşan olumsuz tablo, ziraat ve ticarete de aynen yansıyordu. Üstelik Osmanlı Devleti, Tanzimat fermanıyla Müslüman-Hıristiyan bütün tebaasının hak ve görevlerde eşit olduklarını ilan ederek, önemli bir taahhüdün de altına girmişti. O halde eşitlik ilkesi askerlik alanında da uygulanmalıydı. Bütün bu gelişmeler, Hıristiyanların askerlik hizmetine ortak edilmesi fikrini güçlendirmişti. Cizye muafiyeti, donanma ve tersanelerde istihdam edilen Hıristiyan askerler için muvazzaflık ve rediflik süresince zaten uygulanmaktaydı. Hatta, Hıristiyanları asker olmaya özendirmek amacıyla, cizye muafiyetinin ömür boyu olarak uygulanması bile düşünülmekteydi. Kısacası devlet, askerlik hizmetini bütün tebaaya yayarak, bozulan ekonomik ve sosyal dengeleri düzeltmeyi ve bunun için, gerekirse

1 *Takvim-i Vekayi*, 26 Şabân 1271.
2 Engelhardt, 113-114.

cizye gibi önemli bir mâli kaynağı bile gözden çıkarmaya hazır görünüyordu.[1] Öte yandan, Osmanlı Devletinin, gayrimüslim vatandaşlarını yasal olarak askerlikle mükellef tutabilmesi için İslam hukukuna göre cizyeden sarfınazar etmesi gerekiyordu.

Osmanlı hükumeti, İstanbul'daki sefirlere tebliğ ettiği bu önemli kararı, 14 Mayıs 1855'de Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bir beyannameyle halka ilan ederek, cizyenin kaldırıldığını ve bundan böyle gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi askerlikle mükellef tutulacağını resmen açıkladı.[2] Beyannamede, askerlik hizmetinin Osmanlı tebaasının bütünü üzerine farz olan asli vazifelerden en mühimi ve önceliklisi olduğu belirtildikten sonra, bu vazifenin istisnasız herkes tarafından yapılmasının şart olduğu söyleniyordu: Vatan muhafazası cümleye terettüb eden bir vazife iken, şimdiye kadar bu iş yalnızca Müslümanlara hasredilmişti. Bundan böyle askerlik hizmetinden diğer sınıflar da hissedar olacaktı. Herkesin fiilen askerlik yapması esas olmakla beraber, bu görevi fiilen veya bedenen yapamıyacak durumda olanlar "bedelen edâ" edeceklerdi.[3]

Beyannamenin daha sonraki kısımları, askerlikle ilgili alınan kararların açıklanmasına ayrılmıştı. Buna göre, gayrimüslimlerin askerlik hizmetinden muaf tutulmaları karşılığında, diğer vergilerden ayrı olarak ödedikleri cizye uygulamasına son verilecek ve bundan sonra gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, cizye yerine, tâyin edilecek

---

1 Osmanlı Devletinin cizye gelirleri 1691/92'de bütçenin % 23.7 'sini; 1692/93'de % 35 'ini ; 1701/02'de % 45.5 'ini; 1702/03'de ise % 48' ini teşkil ederken (Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Mâliyesi*, İstanbul 1985, s. 146) ; XIX. yüzyılda büyük gerileme göstermiş, mesela 1265 (1848/49) yılı bütçesinin ancak % 6.6 sını oluşturabilmiştir. (Tevfik Güran "Tanzimat Döneminde Osmanlı Mâliyesi" *TTK.Belgeler*, XIII/17, Ankara 1988, s. 255-256).

2 *Takvim-i Vekayi*, 26 Şabân 1271. İlgasından önce cizye vergisi "alâ" seviyesindeki mükelleflerden 60, "evsât", yani orta hallilerden 30, "ednâ" durumundakilerden ise 15 kuruş olarak tahsil edilmekteydi.(bkz. Nedkoff, *Aynı makale*, 627 ve Haydar Çoruh, *Temettüat Defterlerine Göre Erzurum Şehri, 1260/1844*, (MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul 1997, s. 151-152. Osmanlı Devleti, cizyenin yerine ikame edilen *bedel-i askerî* vergisinin miktarını belirlerken ortalama olarak "evsât" seviyesini ölçü almıştır.

3 *Aynı yer.*

miktarda "*hisse-i askerîye*" vereceklerdi. Müslümanlar nüfus olarak fazla ve silaha alışkın olduklarından, ordunun büyük kısmı onlardan, "cüz-i kalîli" ise gayrimüslimlerden teşkil edilecekti. Gayrimüslimlerden her sene belli sayıda asker alınırken, geride kalacaklar olanlardan da "*iane-i askerî*" adında bir hizmet bedeli istenecekti. İane-i Askerîye vergisi, gayrimüslimlerin verecekleri asker yekununa göre tâyin edilecek, bizzat hizmette bulunacakların iane-i askerîye'leri genel toplamdan düşüldükten sonra kalan rakam, gayrimüslim tebaanın askerlikle mükellef erkek nüfusuna tevzi ve taksim edilecekti. İane-i Askerîye'nin, müstakil olarak toplanmayıp diğer vergilere ilave edilerek tahsil edilmesi düşünülüyordu.[1] Konunun esas ve ayrıntıları hakkında yakında bir nizamname hazırlanacaktı.

Beyannamede, hizmetleri sırasında yararlılık gösterenler ile askerî mektepleri başarıyla bitiren gayrimüslimlerin, Osmanlı ordusunda subay olabilecekleri ifade edilerek, bu konuda da bir düzenleme yapılacağı bildiriliyordu. Beyannamenin sonunda, Kırım harbinin asker ihtiyacını arttırdığından bahisle, askerlikle ilgili yeni nizamnameler hazırlanana kadar, şimdilik, sadece Anadolu ve Rumeli'nin bazı yerlerinden belli sayıda asker alınacağı açıklanıyordu. Bu, savaşın getirdiği olağanüstü şartlar karşısında acil alınmış bir karar olmasına rağmen, yapılan hizmetler değerlendirilecek; gayrimüslim askerler içinde subaylığa kabiliyetli olanların gelecekte "*derecât-ı istihkaklarına göre*" rütbe almalarına imkan verilecekti. Diğer yandan, celbedilecek bu neferatın hizmet süreleri, ileride askerliklerine sayılacağı gibi, iane-i askerîye vergilerinin hesabında da dikkate alınacaktı.[2]

Askerliği bütün tebaaya mecburi kılan kararın açıklanmasının ardından Osmanlı Devleti, Rumeli ve Anadolu'daki bazı sancakların-

---

1 *İane-i askerîye vergisi* cizyeden pek farklı görünmüyordu. Daha önce askerlik muafiyeti karşılığında cizye ödenirken, bundan sonra *iane-i askerîye* verilecekti. Bir gayrimüslim, askerlik yaptığı takdirde, bu süre zarfında *iane-i askerîye* ödemeyecekti. Bilindiği gibi, 1855 öncesinde askerî hizmetlerde istihdam edilen gayrimüslimler de genelde cizyeden muaf tutulurlardı. Görünüşte cizye kaldırılmış, ancak yerine aynı işlevi görecek, sadece ismi farklı bir başka vergi, *iane-i askerîye* getirilmişti. (Süleyman Sûdî, *Defter-i Muktasid*, I, İstanbul 1307, s.130; Engelhard,212).

2 *Takvim-i Vekayi*, 26 Şabân 1271.

dan muvazzaf Hıristiyan asker almak istediyse de, bu girişim, Hıristiyan kamu oyunda büyük tepki uyandırdı. Özellikle Rumeli'deki Ortodokslar telaşa kapıldı. Niş eyaletinin Sırbistan sınırına yakın kazalarındaki Hıristiyanların çoğu dağlara kaçtı.[1] Bazıları ise Sırbistan'a gitmek üzere iken güvenlik güçleri tarafından güçlükle durdurulduğu. Alınan bütün tedbirlere rağmen, kaçışların önü alınamıyor, halk asker olmaktansa firar etmeyi tercih ediyordu.[2] Geride kalanların da toplu halde dağlara çekilmesinden veya komşu ülkelere iltica etmelerinden korkuluyordu. Hükumet, Rumeli'de yaşayan onbinlerce insanın topraklarını terk etmesi halinde doğabilecek ekonomik, sosyal ve siyasî sıkıntıları düşünerek[3], eski kararında değişiklik yaptı ve sınır bölgelerinde yaşayan Hıristiyan halktan asker celbini durdurdu.[4] Arkasından da, Hıristiyan reayasından almayı düşündüğü on bin asker sayısını azaltarak yedi bine indirdi; bir süre sonra bundan da vazgeçmek zorunda kaldı.[5]

6. 1856 Islahat Fermanı ve Gayrimüslimlerin Orduda İstihdamları Sorunu

Hıristiyan reayanın muhalefeti üzerine Kırım harbi sırasında orduya gayrimüslim asker alınamadı. Fakat devlet, 1855'de ilan ettiği gayrimüslimleri askere alma kararını uygulama isteğinden de vazgeçmedi. Osmanlı Devletinin gayrimüslim tebaa lehine yapacağı reformların esaslarını belirlemek üzere İstanbul'da yapılan ve Bâbıâli'yi temsilen Sadrıazam Âlî Paşa, Hariciye Nazırı Fuad Paşa ile

---

1 BOA, A.MKT.UM, nr. 199/90 (2 Temmuz 1855).

2 A.MKT.UM, 199/90.

3 Osmanlı Devleti, yerleşik nüfusun topraklarını terk etmesinin sebep olduğu ekonomik ve siyasî sıkıntıları daha önceleri yaşamıştı. Bunun en yakın örneği 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında görülmüş, sayıları yüzbinleri bulan Bulgar, Rum ve Ermeni Osmanlı reayası Ruslar tarafından topraklarından göçürülmüştü. (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *TTK.Belgeler*, XIII/17, Ankara 1988, s.365-434; Ufuk Gülsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya*, Ankara 1993).

4 A.MKT.UM 199/90; Engelhartd, 114.

5 Engelhardt, 114.

İngiliz, Fransız ve Avusturya sefirlerinin katıldıkları istişarî toplantılar[1] sırasında askerlik konusu yeniden görüşüldü. Hemen arkasından, 9 Ocak 1856'da yayınlanan bir *hatt-ı hümayunla*, gayrimüslimlerin orduda asker olarak istihdam edilecekleri hususu bir kez daha teyid edildi.[2] Aynı konu, 18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nda[3] da yer aldı.

1856 Fermanı, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının toplumundaki eski statülerini tamamen değiştirmekte, onların hukuki durumları, dinî ve sosyal hayatlarında köklü değişikler yapmaktaydı.[4] Bilhassa, Ferman'daki eşitlik vurgusu önemliydi ve bu vurgu Tanzimat'dakinden çok daha kuvvetliydi[5]: Fermanla, Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar teorik olarak bütün haklarda eşit olmaktaydı.[6] Ancak bu eşitlik ilkesini, fermanın askerlikle ilgili satırlarında görmek mümkün değildi. Zaten eşitlik prensibinin askerlikte uygulamasından Hıristiyanların hoşnut olacaklarını düşünmek, Kırım savaşında yaşanan son tecrübe hatırlandığında, fazla iyimserlik, hatta saflık olurdu. Bu gerçeğin bilincinde olan Osmanlı hükumeti, prensip olarak gayrimüslimlerin askerlik yapmaları gerektiğini fermanda ifade etmekle birlikte, onları bu konuda ikna etmenin güçlüklerini düşünerek, bedel usulünü kabul etmek zorunda kalmıştı:[7] Gerçi, 1856 Fermanı, haklardaki eşitliğinin vazifelerde de eşitliği gerektirdiğinden bahisle, Hıristiyan ve diğer gayrimüslim tebaanın da Müslümanlar gibi asker vermeye mecbur olduklarını söylüyordu; fakat, hemen arkasından "*bedel veya nakden akçe itâsıyla*" fiili askerlik hizmetinden muaf olunabileceğini de belirtmeden edemiyordu. Burada sözü edilen "bedel", "*şahsî bedel*"di: Tersane-i Amire ile Kal'a -i Hakani'ye bağlı bölgeler dışındaki zengin Müslümanlar bu imkandan 1846'dan beri yararlanmaktaydı. Keza, aynı imkan Hıristiyanlara da daha önce

---

1 Roderic H.Davison, *Reform In The Ottoman Empire,* New Jersey 1963, s. 53.

2 Iorga, 489

3 Fermanın metni için bkz. BOA, İ.MM, nr. 245; *Takvim-i Vekayi,* 25 Cumâde'l-âhıre 1272; *Düstur,* 1.tertib, I, s. 7-14; Engelhardt, 479-485.

4 G. Bozkurt, *Aynı eser,* 54.

5 Davison, *Aynı eser,* 55.

6 Cevdet Paşa, *Tezâkir,* (Cavid Baysun neşri), I, Ankara 1986, s .67.

7 Davison, 59.

tanınmıştı. Fermandaki "*nakden akçe itâsı*"ndan maksat ise, Müslümanların askerlik hizmeti yerine ödedikleri muafiyet bedeli ile; 14 Mayıs 1855 beyannamesine göre, fiili askerlik hizmeti dışında kalan gayrimüslimlerden tahsil edilecek "iâne-i askerî" vergisi idi.[1] Ferman, şahsî bedelden ayrı olarak, Müslümanlara daha evvel verilmiş olan askerliklerini bedelli yapabilme imkanını, bundan sonra gayrimüslimlere de tanıyarak, görünüşte iki grup arasında teorik bir eşitlik sağlıyordu.

Fermanın askerlikle ilgili son cümlesinde, gayrimüslimlerin ordu içinde istihdamlarına dair gerekli düzenlemelerin yapılacağına dair ifadeden, Bâbıâli'nin, bütün olumsuzluklara rağmen, Müslüman olmayan halkın askere alınması konusunda hâlâ ümidini yitirmediğini gösteriyordu. Bu ümit, yakında olmasa bile, ileride uygun bir zaman ve zeminde gerçekleştirilebilirdi.

Islahat Fermanı'nın ilanı Osmanlı kamu oyunda geniş akisler yaptı. Ferman, başta Mustafa Reşid Paşa olmak üzere, bazı devlet adamları tarafından çeşitli açılardan eleştirildi.[2] Fermandan rahatsız olan çevrelerin tahrikiyle Anadolu'da ve Arap topraklarında sosyal olaylar patlak verdi.[3] Islahat Fermanına en yoğun tepki Müslümanlardan gelmiş, fermanın tebaa arasında öngördüğü eşitlik ilkesi onları bir hayli üzmüştü. Müslümanların çoğu, fermanın ilanıyla atalarının kanlarıyla kazanılmış millî ve mukaddes haklarını kaybettiklerini, hâkim millet olma vasıflarını yitirdiklerini düşünüyorlardı: Fermanın okunduğu gün "matem günü" olmuştu.[4] Gayrimüslimler ise fermanın

---

1 Bedelli askerlik, Müslümanlar için, 1855 öncesinde "şahsî veya nakdî bedel" olmak üzere iki şekilde uygulanmaktaydı: İsmine kur'a çıkan bir Müslüman, isterse yerine bir başkasını bedel olarak askere gönderebiliyor; ya da aktif askerlikten muafiyet bedeli olan parayı hemen ödeyerek, beş yıl için bu hizmetten kurtulabiliyordu. 1856 öncesi nakdî bedel tutarı en az 50 altın lira (5.000 kuruş) idi. Bedel-i nakdî'nin tavanı 80 lira olarak belirlenmişti. (BOA,CM, nr.27297). Bu bedel, 1870'de 150 liraya kadar çıkarılmışsa da, daha sonra yapılan indirimlerle 50 lira olarak kesinleşmiştir. (Müslümanlar ile gayrimüslimlerin askerlikten muaiyetleri karşılığında ödedikleri bedellerin mukayesesi ileride yapılacaktır.)

2 Bu eleştiriler için bkz. *Tezâkir*, I 67-85.

3 İD, 22739; İ.MM, 287/5; İ.MM, 287/1; İ.MM, 270/4; İ.MM, 287/2 ; İD, 22853/3 ; İ.MM, 356.

4 *Tezâkir*, I 67.

genelinden memnundu ve eşitlik ilkesi, askerlik hizmeti dışında, onların lehine gözüküyordu. Hıristiyanlara göre fermanın en ağır maddesi askerlik yükümlülüğünün kendilerinini de kapsamasıydı. Oysa ki bunlar, yüzyıllardır ellerinde bulunan askere gitmeme imtiyazını kaybetmek niyetinde değillerdi.[1] Bu açıdan, fermanın bedelli askerliğe izin vermesi gayrimüslimler için çok önemliydi. Hıristiyanlar her ne kadar teorik olarak eşitlikten yana olmuşlarsa da, pratikte vergi ödemeyi ve bu sayede meşakkatli beş yıllık askerlik hizmetinden muaf tutulmayı tercih ediyorlardı. Verecekleri muayyen bir vergi karşılığında, topraklarında kalıp, ticaret ve tarımla uğraşmaları çok daha akıllıcaydı.[2] Bundan dolayıdır ki, Osmanlı Hıristiyanları, eşitlik ilkesinin askerlikte uygulanmasına uzun yıllar hep karşı çıkacaklar ve bu konudaki "eşitsizlikten" belkide hiç rahatsız olmayacaklardı.[3] Müslümanların ise, gayrimüslimlerin ülkenin savunmasında aktif görev almalarından artık değil rahatsız olmak, aksine, her geçen gün biraz daha ağırlaşan askerlik yüklerinin hafifleyeceğinden dolayı memnuniyet duyacakları şüphesizdi. Onları rahatsız edebilecek husus, olsa olsa, ileride Hıristiyan subayların emri altına girmek olabilirdi. Bunu bir anda kabullenmek, yüzyıllardır hakim millet guruyla yaşamış insanlar için ilk bakışta kolay değildi. Öte yandan Hıristiyanlara güven sorunu da önemliydi: O güne kadar silahtan uzak tutulmuş olan bu insanlar, zorunlu askerlik sayesinde silah kullanmasını ve savaş tekniklerini öğreneceklerdi. Bazılarına göre bu durum, onların cesaretlerini arttırıp isyan duygularını kamçılıyabilirdi.[4] Aslında bu düşüncelerin hepsi zihinlerde dolaşan birer varsayımdı. Oysa ki, muhtemel sorunları akılcı önlemlerle aşmak pekâlâ mümkün olabilirdi.

---

1 Bozkurt, 65; Davison, 94.

2 Davison, 94.

3 Cevdet Paşa, fermanın askerlikle ilgili maddesini adaletsiz ve eşitlik anlayışına aykırı buluyor ve eleştiriyordu: Paşa'ya göre, Osmanlı gayrimüslimlerinin, hem siyasî haklarda Müslümanlarla eşit kabul edilip, hem de bu eşitliğin kaçınılmaz bir sonucu olan askerlik hizmetinden para karşılığında muaf tutulmaları bir "*emr-i garib*" idi. (*Tezâkir,* I, 74).

4 Davison, 94.

Gayrimüslimlerin askere alınmalarını öngören kanun tasarısı, 1856 Haziranında önce Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye'de[1] görüşüldü.[2] Meclis-i Vâlâ'nın bu toplantısına, 1856 Fermanı gereği atanan gayrimüslim cemaat temsilcileri de iştirak etmişti.[3] Toplantıda askerlikle ilgili iki önemli konu ele alındı. Bunlardan biri, Hıristiyan tebaadan alınacak asker sayısıyla ilgili; ikincisi ise, bunların ordu içinde istihdam şekillerine dairdi. Birinci konu üzerinde mutabakat kolay sağlandı. Meclis, çok sayıda acemi askerin birden bire orduya katılmasının doğuracağı pratik sorunları düşünerek, Hıristiyanların orduya kısım kısım celbedilmelerini uygun buldu: İlk yıl, yani 1857'de, 16.660 kişi olarak belirlenen acemi gayrimüslim asker adayından 3.500'ü orduya dahil edilecek[4], daha sonraki yıllarda bu rakam aşamalı olarak çoğaltılarak 25.000'e kadar çıkartılacaktı. Hıristiyanlar bu sayıya ulaştıklarında, Müslümanlar da 35.000 asker vereceklerdi.[5]

İlk konu üzerinde kolay mutabakat sağlayan Meclis-i Vâlâ, Hıristiyanların orduda ne şekilde istihdam edilecekleri hususunda ise fikir birliği sağlayamayarak, iki gruba ayrıldı. Birinci grupta yer alan üyeler, Hıristiyanların ordu içinde karışık olarak bulundurulmalarının özellikle tebaanın birbiriyle kaynaşmaları noktasından daha faydalı olacağını savunurlarken, ikinci gruptakiler, aksine bir yaklaşımla, Hıristiyanlardan ayrı taburlar oluşturulmasını teklif ediyorlardı. Her iki görüşün de makul ve mantıklı tarafları olmakla birlikte, teorik yönleri ağır basıyordu. Ancak iki grup da kendi görüşlerinde ısrar ediyor, karşı görüşün açık noktalarını eleştiriyordu: Birinci

---

1 Meclis-i Vâlâ'nın kuruluşu, çalışma biçimi ve görevleriyle ilgili bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993, s. 189 vd.

2 CM, 27297.

3 Engelhardt,128. Bu temsilciler kendi cemaatlerince seçilmeyip, hükumet tarafından 1856 Fermanı'nın ilanından üç ay sonra atanmışlardır. Meclis-i Vâlâ'nın ilk Müslüman olmayan üyeleri şunlardı: Gregoryan Ermeni Ohannes Dadyan, Katolik Ermeni Mihran Düzyan,Yahudi Halim ve Rum İstefanaki . (Davison, 93).

4 CM, 27297; Engelhardt, 128. Davison, 1857'de alınması planlanan Hıristiyan asker sayısını sehven 4.000 olarak vermektedir.(Davison, 94).

5 Engelhardt, 128.

gruba göre, askerlik, aynı topraklarda yaşayan fakat farklı mizac, kültür, din ve mezhebde olan insanların birliğini sağlayacak en etkili bir vasıtaydı. Avrupalıların da uzun zamandır arzu ettiklerini söyledikleri, Osmanlı tebaası arasındaki birliğin temelleri askerde atılabilir, birliklerde karışık istihdam edilmenin sonucu olarak, Hıristiyan ve Müslümanlar arasında tabii bir kaynaşma vücuda gelebilirdi. İkinci grup, böyle bir uygulamanın, her şeyden önce Hıristiyanlar arasında sıkıntılar doğuracağı kanaatindeydi. Müslümanlarla Hıristiyanlar bir noktadan sonra uzlaşabilirdi, ancak mezhep ayrılıkları yüzünden birbirlerine hiç de sıcak bakmayan Hıristiyanlar arasında birlik sağlamak zannedildiği kadar kolay değildi. Çünkü, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki yakınlık ve uzlaşma eğilimi, Hıristiyanlığın değişik mezheplerine bağlı insanlar arasında yoktu. Bu mezhebî taassub ordu içinde her zaman için bir gerginlik ve çatışma sebebi olabilir, devletin başı bu yüzden ağrıyabilirdi.[1] İkinci grupta yer alan üyeler, bunların yanısıra, Müslüman askerlerin Hıristiyan subaylardan emir almak istemeyeceğini öne sürerek, gayrimüslimlerin mutlaka ayrı taburlarda yer almalarını istiyorlardı.[2] Orduda, din ve mezhep farklılıkları dikkate alınarak yapılacak bir düzenlemenin ilginç görüntüler ortaya çıkaracağı aşikârdı. Rum Ortodokslar, Katolik Ermeniler, Gregoryan Ermeniler ve hatta Musevîler için ayrı taburlar kurulması gerekecek, bu da, ordudan çok, birlik ve beraberlikten uzak bir kalabalık görüntüsü verecekti.

Görüşmeler sonunda, Meclis-i Vâlâ, her sene ordunun ihtiyacı olan yaklaşık 50.000 askerin, bundan böyle, Müslüman ve gayrimüslim halktan nüfus oranlarına göre ortak alarak alınması fikrini ittifakla kabul etti. Müslüman olmayan neferatın istihdamları konusunda aynı fikir birliği sağlanamamakla birlikte, ekseriyetin tasvibi üzerine, Hıristiyanların orduda Müslümanlarla karışık bulundurulmaları fikri ilke olarak benimsendi. Ancak konunun ayrıntıları, Hıristiyanların ne zaman, ne miktarda ve nasıl askere alınacakları gibi hususlar açıklığa kavuşturulamadı. Aynı şekilde, fiili askerlik hizmetini yapmayanların ödeyecekleri "iane-i askerî" vergisinin tarhı, tevzii ve tahsiliyle ilgili

1 Engelhardt, 128-129.
2 Engelhardt, 129.

esaslar da belirlenemedi. Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik meselesi, bütün bu ayrıntılarıyla birlikte, Haziran ayı içinde ayrıca Meclis-i Tanzimat'ta görüşülecekti.[1]

1 CM, 27297. Osmanlı hükumetinin gayrimüslimlerin orduda istihdam şekillerine ilişkin görüşü, Meclis-i Vâlâ'daki ekseriyetin görüşüyle aynıydı. Keza, Fransa da bu görüşü destekliyordu. İngiltere, Hıristiyanların ayrı taburlarda istihdamını uygun görürken, Rusya ise, kanunlar önünde Hıristiyan-Müslüman eşitliğinin sağlanamayacağını ileri sürerek, gayrimüslimlerin askerlikten istisna edilmelerini istiyordu. (Engelhardt, 164-165)

II. BÖLÜM

BEDEL-İ ASKERİ VERGİSİ

A. Bedel-i Askerî Vergisinin Kabulü

Gayrimüslimlerin askerlikleri hakkında Meclis-i Vâlâ'da yapılan ilk görüşmelerin ardından, aynı konu, daha etraflı şekilde tartışılmak ve kararlar almak üzere Meclis-i Tanzimat'da yeniden müzakere edildi. 1856 Haziranında toplanan Meclis-i Tanzimat'a kendi üyeleri[1] dışında, fikirlerine başvurulmak üzere "bâzı zevât", daha evvel Meclis-i Vâlâ müzakeratına katılan üyeler ve yine önceki toplantıda bulunmuş olan gayrimüslim cemaat temsilcileri de çağrılmışlardı.[2] Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vâlâ'da alınan kararları teyid ve kabul etmekle birlikte, ilk görüşmede tartışılamayan konuları da geniş şekilde müzakere ederek karara bağladı.

Meclis-i Tanzimat'da yapılan müzakereler iki ana konu üzerinde yoğunlaşmıştı. Bunlar, Müslüman olmayan halktan her yıl alınacak asker sayısının tesbiti ve bedelli askerlik uygulaması hakkında idi. Mecliste önce ilk konu ele alınarak, gayrimüslim reayadan alınacak asker sayısının belirlemesinde takip edilecek usul ve esaslar tartışıldı. Meclis, konuyla ilgili karara varırken, devletin ilgili kurum ve birimlerinden istenilen bilgi ve görüşlerden yararlanmış; bu bilgiler ışığında, öncelikle ülke genelinde bulunan erkek nüfusun tesbiti yapılmış, daha sonra da bu nüfusa göre 1857 ve sonrasında askere çağrılacak gayrimüslim neferat sayısı belirlenmiştir.

---

1 28 Ağustos 1854'de kurulan Meclis-i Tanzimat'ın görevleri ve ilk azaları için bkz Lütfi, IX, 109; 220-221.

2 BOA, CM, 27297 , Meclis-i Tanzimat mazbatası sureti. (Bu belgeden beni haberdar eden değerli meslekdaşım Dr. Bayram Nazır'a çok teşekkür ederim) ; BOA, AD, nr. 780, s. 38; BOA, A.DVN, 115/11-2.

Ceride Muhasebesi'den alınan rakamlara göre, Osmanlı topraklarının tahrire dahil olan mahallerinde bulunan Müslüman erkek nüfusu 4.500.000 küsur, aynı bölgelerdeki gayrimüslim erkek nüfus ise 2.800.000 kadardı. Barış zamanında silah altında bulunan asker sayısı 201 bini aşıyor, terhis ve ölümler sebebiyle bu sayı azaldığından her sene 50.000 yeni askerîn orduya katılması gerekiyordu. Bu, her yıl Müslüman halktan toplam 50.000 gencin askere alınması demekti.[1] Dâr-ı Şurâ-yı Askerî, Ceride Muhasebesi kayıtlarının ülkedeki nihaî nüfus tablosunu yansıtmadığı, tebaa nüfusunun son tahrirlerden sonra artmış olabileceği görüşündeydi. Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'nin Meclis-i Tanzimat'a verdiği tahmini rakamlara göre, Müslüman erkek nüfus 6.036.000'i geçmiş, gayrimüslim erkek nüfus ise 3.500.000'e ulaşmıştı. Bu rakamlar yazıma dahil olan yerlerin nüfusu olup, buna tahrir edilemeyen mahallerin nüfusu da eklendiğinde sayı daha da yükselecekti.

Nüfusla ilgili bilgileri değerlendiren Meclis-i Tanzimat, Ceride Muhasebesi'nin verdiği rakamlara bir miktar ilavede bulunarak, ileride yapılacak genel sayıma kadar, Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman erkek nüfusun 6 milyon, gayrimüslüm erkek nüfusun ise 3 milyon olarak kabul edilmesine ve halktan da bu nüfus oranlarına göre asker alınmasına karar verdi. Buna göre, Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinde istihdam edilmek üzere halktan her sene alınması gereken 50.000 asker, yeni bir değişikliğe kadar, 9 milyonu aşkın erkek nüfustan 1/180 nisbetinde temin edilecekti. Bu, Müslümanların her yıl orduya 33.334, Müslüman olmayanların ise 16.666 asker vereceği anlamına geliyordu.[2]

Meclis, gayrimüslim ahalinin vermesi gereken asker sayısını uygun bulmakla birlikte, bunların silah konusundaki tecrübesizlikleri ile ilk defa kara askeri olarak istihdam edileceklerini dikkate alarak, 16.666 kişinin birden ve topluca orduya alınmayıp, her sene 3.500'ünün askere celbedilmesine, geri kalanlardan ise askerlik

---

1 CM, 27297.

2 *Aynı belge;* Abdurrahman Vefik, *Tekalif Kavaidi,* II İstanbul, 1328 s. 198. Hesaplama, Müslümanlar için: 6.000.000: 180 = 33.334 ; Gayrimüslimler için ise: 3.000.000:180=16.666 şeklinde yapılmıştır.

hizmetine karşılık "*İane-i Askerî vergisi*" istenmesine karar verdi.[1] Arkasından bu verginin miktarı belirlendi: *İane-i askerî*, askerliklerini bedelli yapmak isteyen Müslümanlardan, muafiyetleri karşılığında alınan nakit bedelin alt sınırı olan 50 altın (5.000 kuruş) baz alınarak saptantı.[2] Buna göre, Osmanlı Devleti, fiilen askerlik yapmayan bir gayrimüslim vatandaşı için her yıl 5.000 kuruş vergi alacaktı. Bu, 16.666 gayrimüslim asker adayı için düşünüldüğünde, tahsil edilecek iane-i askerîye vergisi toplamı yıllık 83.330.000 kuruşu buluyordu.[3] Bundan fiilen askere alınması düşünülen 3500 kişinin payı çıkarıldığında, 13.166 gayrimüslim asker adayı için her sene hazineye girmesi gereken iane-i askerîye vergisi toplamı 65.830.000 kuruş oluyordu.[4]

Meclis-i Tanzimat, 1856 yılı asker kur'aları çekilmiş olduğundan[5], o seneye mahsus Müslüman olmayanlardan asker alınmayıp, celblerinin gelecek yıla bırakılmasına; bu boşluktan istifade ile de gayrimüslimlerin ordu içinde istihdamlarına dair gerekli düzenlemelerin bir an önce yapılmasına karar verdi. Buna göre, askerlikte alacakları rütbe ve makamlarla, ordu içinde âyinlerini serbestçe yapmalarına ilişkin gerekli nizamnameler hazırlana kadar gayrimüslim Osmanlı vatandaşları askere çağrılmayacak, ancak gerekli düzenlemeler tamamlandıktan sonra, muhtemelen 1857 kur'asında, bunlardan 3500 kişi hemen askere sevk edilecekti.[6]

---

1 Bu hesaba göre, gayrimüslimlerden alınacak toplam asker sayısı 16.660'dan 17.500'e çıkmış oluyordu.

2 Kırım Harbi öncesi Müslümanlardan alınan askerlik bedelinin alt sınırı 50 altın, üst sınırı ise 80 altındı. (CM, 27297). Bu bedel, daha önceleri 150 altındı. (Abdurrahman Vefik, *Ayın eser*, 198-199).

3 5000x16.666=83.330.000 kuruş. 1 kese 500 kuruş hesabıyla: 83.330.000:500= 166.660 kese. Belgede ise küsurat dikkate alınmayıp, hesaplama 16.660 nefer üzerinden yapıldığından, toplamlarda farklılık olmaktadır. Belgedeki iane-i askerî miktarı 83.300.000 kuruş, yani 166.600 kesedir. (CM, 27297) .

4 Bunun kese olarak karşılığı 131.660'dır. Belgedeki yekun, küsurat dahil edilmediğinden dolayı 131. 600 kese (65.800.000 kuruş) olarak verilmiştir. (CM, 27297) .

5 Askerlik kur'aları her sene "rûz-ı Hızır" (23 Nisan) da çekilirdi (Ayın, 17-18; 25).

6 İlgili nizamnamelerin hazırlanması bir türlü gerçekleşmeyeceğinden, Osmanlı gayrimüslimleri, 1909 yılına kadar fiili askerlik hizmeti yerine bedel ödemeye devam edeceklerdir.

Meclis, iane-i askerî tahsiline rumî Eylül 1271 (miladî Eylül 1855/hicrî Muharrem 1272) tarihi itibariyle başlanılmasını uygun buldu. Osmanlı Devletinde son cizye hicri Muharrem 1271 ila Muharrem 1272 tarihleri arasında toplanmış[1] ve bu tarihten sonra bu dini vergi resmen kaldırılmış olduğundan, 1272 Muharremi (rumî Eylül 1271/miladi Eylül 1855) cizye yerine ikame edilen iane-i askerîye'nin[2] başlangıç tarihi oluyordu. Diğer vergiler için sene başı Mart, tahsil ayı Ağustos iken, iane-i askerîye'nin tevzi ve tahsiline ise Eylül'de başlanacaktı.[3]

İane-i askerîye vergisi yalnız askerlikle mükellef olan belirli bir gruptan değil, gayrimüslim erkek nüfusun genelinden alınacak; silah altında olanlar ise askerlikleri süresince bu vergiyi ödemeyeceklerdi. Kazaların iane-i askerîye'si, "*herkesin kudret-i mâliye ve temettü ve ticâret-i seneviyyesine göre kemâl-i hakkaniyet ile*" belirlenen "*virgü*"leri dikkate alınarak tayin edilecek; köylerde ise mükelleflerin *hal ve iktidarlarına göre* tesbit edilecekti. Diğer ifadeyle, bir kazanın iane-i askerîye vergisi toplamı, o kaza ve bağlı köylerdeki gayrimüslim halkın ekonomik durumları nazara alınarak dağıtılacak ve her mükellef kendisine isabet eden payı, "*virgü*"siyle[4] birlikte ödeyecekti. İane-i askerîye'nin tevzii ve tahsili taşrada valilerin genel sorumluluğu altında, Osmanlı memurları tarafından yapılacak; bunun için gerekli emir ve talimatlar en kısa zamanda hazırlanarak önce valiliklere, onlar aracılığıyla da diğer ilgililere ulaştırılacaktı. Taşradaki memurlar bu yeni vergi konusunda bilgilendirilecek, kaza müdürleri ve kocabaşılar da sancak meclislerine çağrılarak kendilerine aynı konuda açıklamalarda bulunulacaktı.[5] Öte yandan Meclis-i Tanzimat, iane-i askerî vergisinin, yüzyıllardır askerlikten istisna edilmiş olan Dersaadet ahalisine de teşmil edilmesini istiyordu.

---

1 Son cizyenin tahsiline dair 7 Muharrem 1271 tarihli irade: İ.MV, nr.13256.

2 Vefik, *Aynı eser,* 197.

3 CM, 27297.

4 Tanzimat'ın ilanından sonra, daha önce çeşitli isimler altında toplanan *örfi tekâlif* kaldırılarak, hepsinin yerine tek bir "*virgü*" ihdas edilmiştir. *Virgü* miktarı, *herkesin mutasarrıf olduğu emlâk ve arazinin menafi ve temettuat-ı hasılası ve kâr-ı ticaret ve iktidarlarına göre* belirlenmekteydi. (Sûdi, I, 77-79).

5 CM, 27297.

Mecliste, bir ara, eldeki nüfus verilerinin geçmiş yıllara ait olduğu ve bu yüzden son yıllarda ülke nüfusunda meydana gelen artışları yansıtmadığı ileri sürülerek, iane-i askerîye vergisinin tahsiline yeni bir tahrir yapıldıktan sonra başlanması düşünülmüştü. Ancak, Osmanlı topraklarının genişliğinden ötürü böyle bir sayımın uzun zaman alacağı ve bu süre zarfında devletin önemli bir gelir kaynağından mahrum kalacağı anlaşılarak, verginin tahsiline eldeki kayıtlara göre başlanılması fikri kabul edilmiştir.

Meclis-i Tanzimat, görüşmeler sonunda, 1271 (1855) senesi için tahsil edilecek iane-i askerîye'de dörtte bir oranında tenzilat yaparak, bu verginin 12.500 kişi üzerinden hesaplanmasını kararlaştırdı. Buna göre, 1855 yılı için reayadan tahsil edilecek iane-i askerîye vergisi, toplam 62.500.000 kuruş (125.000 kese) idi.[1] Meclis, ayrıca, Dersaadet de dahil olmak üzere, ülke çapında genel bir nüfus yazımı yapılmasını; bu tahrir bitene değin de, gayrimüslimlerden alınacak asker sayısı ile iane-i askerî miktarının sabit tutulmasını kararlaştırdı. Ancak, yazımlar sonucu nüfusta oluşacak değişiklikler ileride hesaplara yansıtılacaktı. Meclis-i Tanzimat'da yapılan görüşmeler sonunda alınan kararlar, daha sonra Meclis-i Mahsus tarafından da uygun bulunarak tasdik edildi. 1856 Haziranı sonuna doğru çıkan bir iradeyle "*Bedel-i Askerî*"[2] vergisi resmen yürürlüğe girmiş oldu.[3] Bunun üzerine harekete geçen Bâbıâli, geçen yılın bedel-i askerî vergisini tahsil etmek için hemen çalışmalara başladı.

---

1 Bir nefer için 5.000 kuruş hesabıyla: 5.000x12.500= 62.500.000 kuruş.

2 Bedel-i Askerî vergisi, ilk yıllar "*İane-i Askerî veya İane-i Askeriyye*" şeklinde söylenmiştir. (1855'deki örneği için: *Takvim-i Vekayi*, 26 Şaban 1271; 1856'daki bazı örnekleri için: CM, 27297; AD, 780/24, 38; BOA A. AMD, 65/97; 1857 için: A. MKT. UM, 290/44; AD, 180/170; 1861 için: A. MKT. UM, 464/88) Bazı belgelerde, nadir olarak, "*İane-i Askeriyye*" ile "*Bedel-i Askeriyye*" tabirleri birlikte yazılmıştır. (A. MKT. UM, 522/79). 1861/62'den itibaren *İane-i Askeriyye* tabiri terk edilerek, verginin ismi "*Bedel-i Askerî*", "*Bedel-i Askeriyye* veya "*Bedelât-ı Askeriyye*" şeklinde yerleşmiştir. (BOA, MAD, 9361; BOA, ML VRD, 3479; BOA, YA Res, 90/57; BOA, MV, 30/10; MV, 87/58; *Düstur*, I/2; s. 30-31; *Lâluka-i Kavânin*, II, İstanbul 1312, s. 347; BOA, YEE, 36,140/105, 140; BOA,DH. MUİ, 1-8/29, lef 9; BOA,DH. HMŞ, 23/16. Biz de,bundan sonra, metinde *bedel-i askerî* veya sadece *bedel* şeklinde yazacağız..

3 CM, 27297; AD, 780/24, 38; A. AMD, 65/97.

Önce, Meclis-i Tanzimat'da alınan kararların yazıldığı mazbatanın bir sureti ile Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse (Üsküdar, Eyüp, Galata)'deki gayrimüslim halkın bedel-i askerî'lerinin miktarını gösterir bir pusula, 3 Temmuz 1856 tarihinde Mâliye Nezareti'ne gönderildi.[1] Mâliye Nezareti, tahsilat yapılacak yerlerde mevcut gayrimüslim erkek nüfusu Ceride Odası'ndaki kayıtlardan kaza kaza çıkararak, buralardan alınması gereken bedelin miktarlarını belirledi. Sonra, her sancağın hissesine düşen bedel ile bu miktarın sancaktaki kazalara dağılımını gösterir defter ve pusulalar hazırlandı. Bu belgeler, bedel-i askerî'nin tevzi ve tahsili hakkındaki emir, tahrirat ve talimatnamelerle[2] birlikte Temmuz başından itibaren taşra yöneticilerine gönderilmeye başlandı.[3] Bu arada Rum, Ermeni ve Katolik patrikleriyle Hahambaşı'ya da birer buyrultu yollanarak, bedel-i askerî vergisinin içeriği, tarhı, taksimi ve tahsili hakkında geniş bilgi verildi. Ayrıca, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'deki gayrimüslimlerin de bundan böyle askere alınacağından bahisle[4], cemaatlerin hissesine düşen asker sayısı ile ödemeleri gereken bedel-i askerî miktarları birer pusulayla ruhanî liderlere bildirildi.[5] Osmanlı hükumeti, cemaat liderlerinden, konuyla ilgili hazırlıklara bir an evvel başlamalarını istiyordu.[6]

---

1 AD, 780/24.

2 Bedel-i Askerî vergisinin tevzii ve tahsilatıyla ilgili taşraya gönderilecek tahrirat örneğinin 27 Haziran 1856'da hazırlanmış olduğu görülmektedir. (A.MKT.UM, 241/27). Bedelin tevzii ve tahsiline dair kuralların yer aldığı matbu talimatnameler ise Türkçe, Ermenice, Rumca, Bulgarca ve İbranice olarak hazırlanmıştır. (*Tanzimat-ı Cedideden Sonra Neşr Olunan Kavânin*, İÜ. Ktb., TY, nr. 3236, s. 577-578).

3 AD, 780/24.

4 Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse (Üsküdar, Eyüp, Galata) 'deki gayrimüslimlerden asker veya bedel alma düşüncesinden daha sonra vazgeçilmiş; burada yaşayan halk, eskiden olduğu gibi, askerlik hizmeti ve bedel-i askerî'den muaf tutulmuştur (İ. MM, 3062).

5 AD, 780/38; A.DVN, 115/11-2.

6 AD, 780/24; A.DVN, 115/11-2.

B. Bedel-i Askerî Vergisinin Hesaplanması, Tevzii ve Tahsili

1. Bedel-i Askerî'nin Hesaplanması

Meclis-i Tanzimat'da yapılan toplantılar sırasında Müslüman erkek nüfus 6 milyon, gayrimüslim erkek nüfus ise 3 milyon kabul edilerek, her iki tarafın nüfusundan 1/180 nisbetinde asker alınması kararlaştırılmıştı. Bu hesaba göre, gayrimüslim halktan her sene 16.666 kişinin fiilen askere alınması veya bunun bedeli olan, bir nefer için 5.000 kuruş olmak üzere, 83.330.000 kuruşun tahsil edilmesi gerekiyordu. Ancak Meclis, daha sonra, tebaa nüfusuyla ilgili rakamların kesinlik arz etmediğini düşünerek, yeni tahrirler yapılana kadar, bedel-i askerî'ye muhatab olan gayrimüslim nüfusta dörtte bir oranında tenzilat yaptı. Yapılan bu indirim sonucunda bedel-i askerî vergisinin toplamı, 12.500 kişi üzerinden 62.500.000 kuruş olarak kesinleşti.[1] Meclis-i Tanzimat'ın gayrimüslim erkek nüfusta yaptığı 1/4 oranındaki tenzilat 1271 (1855) senesi ait bedel-i askerî hesablarına da aynen yansıtıldı.[2] Hesaplama yapılırken, önce, vergi tahsili yapılacak her sancağın gayrimüslim erkek nüfusu Ceride muhasebesindeki kayıtlardan istifade ile kaza kaza çıkarılıyor, sonra, her kazanın vereceği asker miktarı, "*180 nüfus için 1 nefer*" şeklinde belirleniyordu. Bu işlem sonucu ortaya çıkan rakam, Meclis-i Tanzimat'ın ilk kararına göre, o kazadan askere alınacak, dolayısıyla bedel-i askerî vergisine muhatab olacak reaya adedi idi.[3] Fakat vergi miktarı, Meclis-i Tanzimat'ın tenzilat kararı gereği, bu rakamda 1/4 nisbetinde indirim yapıldıktan sonra hesaplanıyordu. Mesela, 1858'de Silistre eyaletine bağlı Tolcu sancağının Tolcu kazasının erkek nüfusu 2895 olarak gözüküyordu. Bu kazadan nisbet kaidesine göre (1/180) alınacak asker sayısı 16 idi. Bundan 1/4 oranında indirim yapıldıktan sonra ortaya çıkan 12 rakamı, Tolcu kazasının de-

1 BOA, CM, 27297; Sûdi, *Aynı eser*,I, 135-136; Vefik, 300. (Bedel-i Askerî'ye muhatab olan gayrimüslim nüfusta yapılan 1/4 indirimin sayısal karşılığı 4.166 'dır).

2 BOA,CD, 9102; Sûdi, 136; Vefik, 300.

3 CD, 9102; CM, 14789; CM, 13725; CM, 13879; BOA, ML. VRD, 2841.

vlete vereceği asker sayısını ifade ediyor, dolayısıyla bedel de bu rakam üzerinden hesaplanıyordu.[1]

1271 yılı bedel-i askerî vergisi hesapları bütün sancak ve kazalarda yukarıdaki tenzilat usulünce yapılmış ve Mâliye Nezareti, yapılan bu tenzilatı, İstanbul'dan taşraya gönderilen bedel-i askerî vergisi defter ve pusulalarında göstermişti.[2] 1272 senesi bedel-i askerî'si 16 Ocak 1857'de çıkan irade üzerine, taşradaki nüfus tahrirleri tamamlanmadığı gerekçesiyle, yine 12.500 nefer üzerinden hesaplandı.[3] Ancak, aynı yıla ait bazı sancak ve kazaların bedel-i askerî defter ve pusulalarında, gayrimüslim erkek nüfustan 1271'de yapılan 1/4 oranındaki indirim uygulamasına son verildiği görülüyordu. Bu durum, rumî 1272 (1856/57) tarihinden itibaren tenzilat usulünün yavaş yavaş terk edildiğini, 1856 yılı sonunda başlatılan nüfus yazımları[4] sonuçlarına bağlı olarak, bedel-i askerî vergisinin, Müslümanlarda olduğu gibi, 1/180 kaidesince hesaplandığını ortaya koyuyordu.[5] Mesela Kayseri, Edirne, Gelibolu, Bihke ve Köstendil sancakları kazaları ile Çatalca, Terkos, Silivri, Büyük Çekmece ve Küçük Çekmece ile Midilli adasının 1272 senesi bedelleri 1/180 kaidesine göre belirlenmiş ve indirim yapılmamıştı.[6] Tenzilat usulü uygulaması, bazı yerlerde nüfus tahririne hemen başlanmaması veya başlanmış olan tahrirlerin bitirilememesi sebebiyle, bütünüyle ilga edilmeyip bir süre daha devam etti. Mesela Yanya ile Tolcu sancağı

---

1 5.000x12= 60.000 kuruş. Bu, Tolcu kazasından o sene tahsil edilecek bedel-i askerî vergisi idi. (Tolcu sancağının Tolcu, İsakçı, Babadağı ve Maçin kazaları bedel-i askerî vergilerinin hesabı için bkz. CM, 14789).

2 Mâliye Hazinesi tarafından hazırlanan bedel-i askerî defter ve pusulalarında askere alınması gereken nefer adedinde yapılan 1/4 oranındaki tenzilat, "*ileride tahrir-i nüfusda icâbına bakılmak üzere ber-mucib-i karar-ı âlî tenzil olunan*" şeklinde belirtiliyordu. (CM, 13725; CM, 13879; CM, 14789; CD, 9102 ; Sûdi, 136).

3 İ. MM, 347.

4 Mesela, İstanbul'da nüfus tahririne Eylül 1856'da (AD, 780/55,56,58,65; CD, 2047); Hüdavendigar sancağında ise Mart 1857'de (İ.MM, 365; AD, 781/13, 23) başlanmış; 1859 yılı başında Hüdavendigar eyaletindeki nüfus ve emlak sayımı, Bursa ile buraya bağlı yerlerde tamamlanmıştı. (AD, 181/60).

5 Sûdi, 136.

6 ML.VRD, 2801; ML.VRD, 2831; ML.VRD, 2841; ML.VRD, 2793; ML.VRD, 2790; ML.VRD, 2784 ML.VRD, 2791.

kazalarının 1274 (1858) yılı bedel-i askerî'leri eski usulde hesaplandı.[1] Şehir merkezlerinden, kazalara, buralardan da kasaba ve köylere doğru yapılan tahrirler[2] sonucu ortaya çıkan yeni nüfus verileri, bedel-i askerî gelirlerinin de artmasına neden oldu.[3] Kaza nüfuslarında doğum, ölüm veya göç sebebiyle meydana gelen nüfus değişiklikleri verginin hesaplamasında dikkate alınıyor,[4] fazlalıklar kazaların bedel-i askerî'lerine ilave ediliyordu. Eğer herhangi bir sebeple kaza nüfusunda bir azalma söz konusu olursa, bu azalmanın parasal karşılığı, o kazanın bedel-i askerî toplamından düşülüyordu.[5] Tenzilat usulünün terk edilip, Müslümanlar için uygulanan 1/180 kuralının bedel-i askerî hesaplarında ölçü alınması, çıkarları açısından eski usule taraftar olan gayrimüslim halkın şikayetlerine yol açtı ve bu yüzden tahsilat konusunda bazı sıkıntılar çekildi.[6]

Bedel-i askerî vergisi, 1895 yılı sonuna kadar, *"her yüz seksen erkek nüfus üzerine bir nefer"* kaidesine uygun olarak hesaplandı. Miktarı eskiden olduğu gibi kişi başına 5.000 kuruştu.[7] 30 Ocak 1895'de yayınlanan bir kararnameyle, bedel-i askerî vergisinin 1/135 oranında hesaplanmasına karar verildi. Buna göre, gayrimüslim halk, her 135 erkek için, bir neferin bedeli olan 5.000 kuruş ödeyecekti.

---

1 CM, 13879; CD, 9102. 1858'de Yanya sancağı erkek nüfusu 78.491'dir. Buna göre, sancaktan tahsil edilecek bedel-i askerî şöyle hesaplanmıştır: 78.491:180=435; 435:4=108; 435-108=327; 327x5.000=1.635.000 kuruş. (Bu miktar, 78.491 kişilik erkek nüfusa eşit olarak taksim edilmiş olsaydı kişi başına düşen bedel 20 kuruş olacaktı.)

2 AD, 181/60; AD, 781/23; Sûdi, 136.

3 A.MKT.MVL, 142/93; AD, 181/60. Mesela, Bursa ve çevresinde tamamlanan tahrir sonucunda reaya nüfusunun eski sayıma göre artmış olduğu anlaşılmış; bu artış, bedel-i askerî gelirlerinde de 50.700 kuruşluk bir yükselme sağlamıştır. Ancak bu fazlalık o yıl hesablara yansıtılmayıp, ileri bir tarihe bırakılmıştır. (AD, 181/60. Bir başka örnek için : AD, 442/94).

4 MAD, 9361, s. 5.

5 İD, 33609; İ.MV, 24672; AD, 181/60; AD, 442/94.

6 Sûdi, 136.

7 *Lâluka-i Kavânin II*, 45; Vefik, 301. Bedel-i Askerî'nin 1895 öncesinde 1/180 kaidesince hesaplandığını teyid eden 9 Temmuz 1876 tarihli bir buyurultu ve 9 Şubat 1880 tarihli bir sadaret tezkeresi sureti için bkz. *Düstur*, 1 tertib, IV, s. 407-408 ve 804-805.

Yeni uygulamayla, bedel-i askerî vergisi biraz zamlanmış oldu.[1] 1903'de yapılan bir başka değişiklikle, bedel, 1909 yılına kadar, her yüz nüfus için 5.000 kuruş (1/100) şeklinde hesaplandı. Bu değişiklik, kişi başına düşen bedelin biraz daha yükseldiği anlamına geliyordu.[2]

2. Bedel-i Askerî'nin Tevzii

Bedel-i askerî vergisinin tevzii ve tahsili, 1864'e kadar Eylül başı ile Şubat sonu arasında yapıldı.[3] Ancak, ilk iki sene, yani rumî 1271 ve 1272'de bedel-i askerî vergilerinin taksim ve tahsilinde bu takvime tam uyulamadı: 1271 senesine ait verginin tevziine, 1272 yılı bedelinin yaklaşması nedeniyle, 1856 Temmuzunda başlandı. 16 Ocak 1857 tarihi itibarıyle İstanbul'a ulaşan bedel miktarı, yekunun ancak dörtte biriydi.[4] 1271 yılı tahsilatındaki gecikme sebebiyle[5], 1272 senesi vergi tevziine de Eylül yerine, Ocak ayında başlanabildi.[6]

Mâliye Nezareti, Eylül ayı girmeden tevziatla ilgili bütün hazırlıkları tamamlar, her sancağın gayrimüslim erkek nüfusuna göre tahsili gereken bedel-i askerî vergilerini kaza kaza hesaplardı. Böylelikle tahsilat yapılacak sancak ve kazaların hissesine düşen vergi miktarları ortaya çıkardı. Bunlar, daha sonra defter veya pusulalara yazılarak, Ağustos ayı ortalarında sadrıazamın tahsilat emrini hâvi yazısı ve diğer evrakla birlikte eyalet merkezleri, sancak, kaymakam-

---

1 *Lâhıka-i Kavânin*, II, 346; *Mecmûa-i Kavânin ve Nizamât*, İstanbul 1316, s. 203. Daha önceleri kişi başına ortalama 28 kuruş olan bedel-i askerî (Sûdi, I, 142; II, 39-40), 1/135 kuralıyla 37 kuruşa çıkmıştır. (Vefik 201).

2 1/100 kaidesi sonucu askerlik bedeli kişi başına 50 kuruş oluyordu (Vefik, 202)

3 A.MKT.UM, 510/27; A.MKT.UM, 503/56; A.MKT.UM, 2/517; A.MKT.UM, 512/67; A.MKT.UM, 513/95; *Tanzimat-ı Cedîdeden Sonra Neşr Olunan Kavânin*, 577-578. Bedel-i askerî, 1281 (1864)'den itibaren Eylül yerine, diğer vergiler gibi, her yıl Mart âyindan itibaren tevzii edilmiştir. (Vefik, 300).

4 İ.MM, 347.

5 AD, 180/71.

6 İ.MM, 347.

lık ve kaza meclislerine ulaştırılırdı.[1] Sadaretten her tahsilat dönemi öncesinde gönderilen bu emirlerde, bedel-i askerî vergisi zamanının geldiği hatırlatılarak, ilgililerden, Eylül başından itibaren tevziat ve tahsilata başlanması ve Şubat sonuna kadar işin tamamlanıp, toplanan vergilerin ay ay cedvellere geçirilerek peyder pey hazineye gönderilmesi istenirdi.[2] İstanbul'dan gönderilen evrak ve belgeler yerlerine ulaştığında, durum, cevabî bir yazıyla Bâbıâli'ye bildirilirdi.[3] Daha

---

1 AD,179/167-168; A.MKT.UM, 249/94; A.MKT.UM, 503/73; A.MKT.UM, 2/517; A.MKT.UM, 512/67. Bedel-i askerî için hazineden defter suretleri tanzim edilerek mahallerine gönderilmesi usulüne 1867'de son verilecek ve bu tarihten itibaren aynı işler vilayetlerce görülecektir. (Sûdi, 139).

2 A.MKT.UM, 2/517; A.MKT.UM, 510/27; A.MKT.UM, 493/25.

3 Mesela Limni adası Kaymakamı, Sadrıazamın 10 Safer 1278 (17 Ağustos 1861) tarihli tahsilat emrine, 25 Safer 1278 (1 Eylül 1861) tarihli yazıyla cevap vermişti. (bkz. A.MKT.UM, 510/27). Siirt Kaymakamının ise 25 Rebiülevvel (30 Eylül) tarihli yazıyla cevap gönderdiği görülmektedir: A.MKT. UM, 513/95. Başka örnekleri için bkz. A.MKT.UM, 503/74 ve 499/71. Sadarete gönderilen cevabî yazıların birçoğunda mahallin meclis üyelerinin de mühürleri bulunmaktadır: A.MKT.UM, 503/73; A.MKT.UM, 504/100; A.MKT.UM, 507/44; A.MKT.UM, 507/56; A.MKT.UM, 501/86. Bu tür belgelere iki örnek:

1) Maraş mutasarrıfının 11 Rebiülevvel 1278 tarihli cevabi yazısı: (A.MKT.UM, 499/71)

Makam-ı âlî-i vekâlet-i mutlaka-i uzmâya

Maruz-ı çâker-i kemineleridir ki,

Maraş sancağında mütevattın ahali-i Hıristiyan iâne-i askerîyesinin yetmiş yedi senesine mahsuben tevziiatıyla usul-ı müstahzesine tevfikan ahz ve istifasını âmir 10 Safer sene 278 tarihiyle müveşşahen daire-i mehâset-bâhire-i dahiliye marifetiyle hâme pirây-ı tefhim ve îcâl olan fermanname-i sâmi-i cenab-ı sadaretpenahileri ahkâm-ı münderecesi vechile iâne-i mezbure bâ-marifet-i meclis bu kerre bi't-tevzii vakt-i muayyenesine değin arkası alınmak üzere alız u istihsaline mübaşeret olunmuş ve tahsilat-ı vâkıanın usul-i mevzûasına tatbikan icrâ-yı icabına müsaraat olunacağı bedîhi ve âşikâr bulunmuş olmağın olbabda ve her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. 11 Rebiülevvel 278.

bende

Mutasarrıf-ı Eyalet-i Maraş

Es-Seyyid Ahmed Aziz

2) Hazergrad livası kaymakam vekili ve meclis üyelerinin 25 Safer 1278 tarihli cevabî yazıları: (A.MKT.UM, 498/96).

Canib-i âlî-i vekaletpenahiye mazbata

sonra, metropolid, piskopos, marhasa, haham ve gayrimüslim cemaat reisleri ile diğer "icâb edenler" eyalet meclislerine davet edilerek kendilerine bedelin toplanmasına dair *"fermân-ı âlî"* okunurdu. Ardından, o eyalet veya sancağa bağlı her bir kazanın ayrı ayrı hazırlanmış nüfus ve bedel-i askerîye'lerini gösterir pusulalar[1] çıkarılarak ilgili kaza müdürleri ve cemaat temsilcilerine teslim edilirdi.[2] Kazaların vereceği bedellerin hesaplandığı defterler ise eyalet veya sancak merkezinde kalır, böylelikle her kazanın yaptığı tahsilatın sonradan kontrolü sağlanırdı.[3] Aynı tören ve işlemler sancak merkezlerinde de yapılmaktaydı: Bizzat idare edilen kazalar ile sancaklara bağlı kazaların müdürleri, cemaat reisleri ve diğer ileri gelenleri sancak merkezine celbediliyor ve Bâbıâli'den gönderilen belgeler kendilerine okunarak gerekli açıklamalarda bulunuluyordu. Konu, zihinlerde soru işareti kalmayacak şekilde anlatıldıktan sonra ise, *memûrîn ve rüesâ-yı millete* gereğini yapmaları tenbih ediliyordu.[4]

---

10 Saferü'l-hayr sene 278 tarihiyle müverreh ve daire-i umur-ı dahiliyenin birinci numarosuyla müveşşah şerefvârid olan fermanname-i sâmi-i hazret-i vekaletpenahilerinin hülasa- meal-i ulyâsında yetmiş yedi senesine mahsuben dahi iâne-i askerîye tahsilatının talimat-ı seniyye ahkâmına tevfikan istihsaliyle mâh be-mâh cedvele idhalen hazine-i celileye irsali irade ve ferman buyurulmuş ve Hazergrad sancağı kazalarının iâne-i askerîyesinin dahi ber mucib-i talimat-ı seniyye tevzi ve tahsiline mübaşeretle bi-lutfihi teâlâ Şubat gayesine kadar arkası alınarak tahsilat-ı vâkıanın mâh be-mâh cedvellere idhalen hazine-i celileye irsal ve isrâsı hususuna meclisce mezîd itina ve dikkat kılınacağı bi-eltâfihi teâla muhat-ilm-i âlem-ârâ-yı cenab-ı vekaletpenahileri buyuruldukda olbabda ve her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. 25 Safer 1278.

el-abdü'd-dâî Nâib ve
Vekil-i Kaimmekam-ı
Liva-yı Hazergrad (sekiz meclis üyesinin mühürleri)

1 Pusula örnekleri için bkz. ML.VRD, 2784; ML.VRD, 2841.

2 *Tanzimat-ı Cedideden.. .*, 577.

3 *Tanzimat-ı Cedideden*, 577-578. Mesela, 1272 yılına ait Kayseri sancağı kazalarının nüfus ve bedel-i askerî'sini toplu olarak gösteren defter sureti için bkz. ML.VRD, 2801. Yanya eyaletine bağlı Yanya sancağı kazalarının 1274 senesi nüfus ve bedelleri için isc: CM, 13879.

4 A.MKT.UM, 499/71; A.MKT.UM, 498/55; A.MKT.UM, 246/29; *Tanzimat-ı Cedideden*, 577.

Bundan sonra bedelin gayrimüslim halka tevzi ve taksimi safhası başlıyordu. Bedel-i askerî, *"an-cemaatin"*, yani toplum üzerine dağıtılıp tahsil edildiğinden, devlet, taksimata karışmıyor, merkezlerde verginin mükelleflere dağıtımı gayrimüslim cemaat reislerinin de yer aldığı kaza meclisleri tarafından yapılıyordu. Meclisler, kazalarından istenen bedel toplamını, kaza merkezinde bulunan gayrimüslim mahalleler ile aynı kazaya bağlı kasaba ve köylere paylaştırıyor, bundan sonrasını cemaatlere havale ediyordu. Kaza meclisi tarafından taksim edilen bedellerin halka tevzii, kocabaşılar ve muhbirlerce gerçekleştiriliyordu.[1]

Mâliye Nezareti'nce belirlenen bedel-i askerî vergileri kaza meclisi tarafından[2], kazaya bağlı yerleşim birimleri arasında, buraların devlete ödedikleri "virgü"ler dikkate alınarak[3] paylaştırılıyor, herbir yerleşim biriminin hissesine düşen bedel ise, cemaat reislerince halka tevzi ediliyordu.[4] Bu bedellerin mükelleflere taksimi belirli kurallara göre yapılıyor, herkesin malî durumu nazara alınarak, "*komşuca ve hemşehrice*" paylaştırılıyordu.[5] Ancak, kaza meclislerince yapılan bedel-i askerî tevziatında her zaman adaletli davranıldığını söylemek zordu. Yaygın olmamakla birlikte, bazı köy veya cemaatlerin kaza meclisleri tarafından bilerek veya bilmeyerek kayırıldığı, kimi köy veya cemaatlerin ise kurallara aykırı olarak fazla miktarda bedel vermeye zorlandığı görülüyordu.[6] Benzeri suistimaller

---

1 ML.VRD, 2639; ML.VRD, 2646; A.MKT.MVL, 115/61.

2 BOA, A.DVN, 119/32.

3 Kaza meclislerinin tevziat sırasında köylerin ödedikleri "virgü"leri ölçü alması, adaletin sağlanması açısından çok önemliydi. Çünkü ödenen "virgü"ler, köylerin "ekonomik gücünün" göstergesi sayılıyordu.

4 *Tanzimat-ı Cedideden,* 578; ML.VRD, 2646.

5 *Tanzimat-ı Cedideden,* 578.

6 Mesela, Yanya'ya bağlı Zagor nahiyesi halkı, 1859 yılında kendilerine usulsüz olarak fazla miktarda bedel-i askerî hissesi tarh ve tevzii edildiği gerekçesiyle, valiliğe şikayette bulunmuşlardı. (A.MKT.UM, 368/80). Aynı şekilde, 1856'da Aydın sancağı kazaları arasında yapılan bedel taksimi de Rum cemaati tarafından kanunlara aykırı bulunmuştu. (A.MKT.UM, 332/31 ve 257/67). Keza, Gelibolu kaza meclisinin yaptığı bedel-i askerî tevziatını adaletsiz ve nüfuslarına göre fazla bulan Maydos ve Kerse köyleri reayası da, verdikleri ortak bir dilekçeyle durumun düzeltilmesini istemişlerdi. (A.MKT.UM, 257/19). 1858'de Yanya meclisi, merkeze bağlı bir nahiyenin bedel-i

özellikle köy ve kasabalardaki bedel-i askerî hisselerinin mükelleflere tevzii ve taksimi sırasında daha çok görülmekteydi.[1] Suistimaller, bedel-i askerî tevziat defterlerini hazırlama yetkisinin ruhanî reislere verilmesinden sonraki dönemde de sürdü. Bundan dolayı hem fakir halk, hem de hazine zarara uğradı.[2] Bunun dışında, herhangi bir kasıt veya kötü niyet olmaksızın, tevziat veya tahsilat sırasında bazen yanlışlık yapıldığı da olmaktaydı.[3]

Kaza ve köylerden tahsil edilen "virgü" miktarlarının bilinmesi, bedel-i askerî vergisinin taksiminde büyük kolaylık sağlıyor, yüksek miktarda "virgü" ödeyenlerin bedelleri, düşük "virgü" verenlere nisbetle daha yüksek tutuluyordu.[4] Bazı yerlerde ise bedel-i askerî vergisi oranları, önceki yıllarda ödenen cizye miktarlarına uygun şekilde belirlenmekteydi.[5]

Bedellerin gayrimüslim halka paylaştırılması uzun yıllar cemaat *kocabaşıları* ve *muhbirleri*[6] tarafından yapıldı.[7] Bu görevlilerin

---

askerî'sini bilerek iki kat fazla koymuş, bunun üzerine reâya, durumun tahkiki için Bâbıâli nezdinde girişimde bulunmuştur. (A.MKT.UM, 334/16).

1 Mesela, 1861'de, Niş'e bağlı kasaba ve köylerin bedel dağıtımını yapan gayrimüslim cemaat reisleri adalet ve hakkaniyetle hareket etmeyip, *bâzı fukarâ takımına tahammülden ziyâde hisse tarh ve tevzii* etmişlerdi. (*Ceride-i Havadis,* 9 Zilkade 1277).

2 Yaver-i Ekrem Şâkir Paşa, 11 Mayıs 1896'da padişaha gönderdiği bir yazıda, Erzurum'daki Ermeni ruhanî reislerin bedel-i askerî tevziat defterlerini hazırlarken yaptıkları suistimallerden örnekler vererek, Erzurum vilayeti dahilinde bedel tevziatının rüesâ-yı ruhanîyenin nüfuzundan kurtarılması gerektiğini bildirmekteydi. (Y.MTV, 142/20).

3 Mesela Kıbrıs'ın Hırsofi kazası Hıristiyanlarından 1273 senesi bedel-i askerî'si kaza müdürü ile yazıcının hatası sebebiyle fazla tahsil edilmişti (A.MKT.MVL, 100/16).

4 ML.VRD, 2639.

5 Mesela, Bosna eyaleti dahilinde bulunan gayrimüslimlerin 1274 senesi bedel-i askerîyesi 1271 senesinde toplanmış olan cizyeleri miktarına kıyasen taksim ve tahsil edilmişti. (A.MKT.UM, 331/40).

6 ML.VDR, 2639; ML.VRD, 2646. Bedel-i askerî'nin tahsil ve tevzii hakkındaki talimatnamede, tevziatın kocabaşı ve muhtarlarca yapılacağı ifade olunurken (*Tanzimat-ı cedid*eden, 577-578); belgeler ve tevziat defterlerinde kocabaşı ile birlikte muhtarların değil "*muhbir*" denilen görevlinin adı geçmektedir. Talimatnamede geçen "muhtarlar", muhtemelen bu "muhbirler" olmalıdır. (*Aynı belgeler*). Belgelerden, gayrimüslim muhbirlerin, bir anlamda, Müslüman muhtarlar gibi devlet ile cemaatleri arasında "iletişimi" sağla-

yaptıkları tevziat sırasında, bazı yerlerde Hıristiyan din adamlarının da hazır bulunduğu görülüyordu.[1] Kocabaşı ve muhbirler, köy, kasaba veya mahallelerinin hisselerine düşen bedelleri, vergi mükellefi olan erkek nüfusa taksim ederken adil davranmak ve herkesin mâli durumunu dikkate almak zorundaydı.[2] Mesela, Yozgad kasabası, Teke mahallesi Ermeni halkının payına düşen 1271 senesi Bedel-i Askerî vergisi toplam 5.488 kuruş idi. Bu miktar, kocabaşı ve muhbirler tarafından halka tevzi edilmiş ve bu tevziat sırasında, mahalle sakinlerinin ödeyeceği *virgü* miktarları ölçü kabul edilerek,*virgü*leri yüksek olanların bedelleri yüksek, *virgü*leri düşük olanların bedelleri ise düşük tutulmuştur. Buna göre, Teke mahallesindeki en yüksek bedel 168 kuruş, en düşük ise 7 kuruştur.[3] Bozok sancağı, Akdağ kazasına bağlı köyler halkına, her köyün kocabaşı ve muhbirleri tarafından tevzi edilen 1271 yılı bedelleri yine *virgü* miktarlarına göre belirlenmiştir. Mesela, Netşa köyünde en yüksek bedel 220, en az 30 kuruş; Bebek karyesinde azami 160, asgari 20 kuruş; Kahveli'de azami 150, asgari 40 kuruş; Karayakup'da ise en yüksek 158, en düşük 5 kuruştur.[4]

Bedel-i askerî vergisi gayrimüslim erkek nüfusun tamamını kapsamamakta, 15 ila 75 yaş arasında olanlara dağıtılmaktaydı. Onbeş yaşından küçük ve 75 yaşından büyük olanlar, hastalar, iş göremez durumda bulunanlar, vergi ödeyemeyecek kadar fakir olanlar, papaz ve diğer ruhbanlar bedelden muaf tutulduğundan tevziata dahil edilmez, bunların hisseleri diğerlerine taksim edilirdi.[5] Tevziat

---

mak üzere, halk tarafından seçilen gayrimüslim görevliler olup, kocabaşılara bağlı olarak çalıştıkları anlaşılmaktadır. (A. MKT.MVL, 115/61).

7 *Tanzimat-ı Cedideden,* 578.

1 ML.VRD, 2646.

2 *Tanzimat-ı Cedideden*, 578.

3 Aynı yerde en yüksek bedel veren kişinin "virgüsü" 190 kuruş, en düşük bedel ödeyenin "virgüsü" ise 8 kuruştur. (ML.VRD, 2639).

4 Mesela Netşa karyesinde, hisselerine 220'şer kuruş bedel-i askerî düşen şahısların "virgüleri" 360'şar kuruştur. Aynı köyde paylarına 30'ar kuruş bedel isabet eden mükelleflerin"virgüsü" ise 60'şar kuruştur. (ML.VRD, 2646).

5 İ.MM, 2447, lef 1; A.MKT.UM, 511/53; *Düstur*, I/IV, 407, 805; *Lâluka-i Kavânin*, II, 347; *Mecmûa-i Kavânin ve Nizamat*, 202; Sûdi, I, 138; II, 38-40. 30 Ocak 1895'de alınan bir kararla, bedel-i askerî vergisinden istisna edilenlere yeni ilavelerde bulunulmuştur. Bunlar, gayrimüslim tebaadan askerî

haricinde tutulması gerekenler ile son nüfus tahririnden sonra göç etmiş veya ölmüş olanların hesaba dahil edilmeleri durumunda, reaya, Bâbıâli'ye müracaat ederek yanlışlığın düzeltilmesini isteyebilirdi.[1] Aynı imkan, kazalarına tarh edilen bedel miktarını aşırı bulup tenzilat yapılmasını isteyen gayrimüslimler için de geçerliydi.[2]

Osmanlı vatandaşlığını kabul ederek Rumeli'ye yerleşmiş olan Avrupalılar ile Tolcu taraflarında yaşayan Hıristiyan kazaklar da, belirli bir süre bedel-i askerî'den muaf tutuldular: Mesela, 1858'de Tolcu sancağına bağlı Babadağı kazasına yerleşen Avusturyalılar, hükumetin kendilerine sağladığı ayrıcalıklar sayesinde, 1865 yılına kadar[3]; Osmanlı ordusu saflarında uzun yıllar seferlere iştirak eden Tolcu'daki Hıristiyan kazaklar[4] ise, 1866'ya kadar bedel-i askerî ödemediler.[5] Aynı şekilde, ilk zamanlar bedel ödemekle mükellef tutulan Hıristiyan kıptiler[6] de, Müslüman kıptilerin askere alınmamasından dolayı, daha sonra vergi kapsamından çıkarıldılar.[7] Bu arada, savaşlar neticesinde topraklarını terkeden gayrimüslim muhacirler de, 6 sene boyunca bedelden afv ediliyorlardı.[8] Göçebe olarak yaşayan Hıristiyan kabileler ise, belli bir mekana yerleştirildikten sonra vergiyi ödemekle mükellef oluyorlardı. Sözgelimi, Yanya eyaleti dahilinde

---

ve tıbbi mekteplerde tedris ve tahsilde bulunan muallim ve talebeler; bilfiil askerlik hizmetinde bulunanlar; hizmet-i askerîyede bulunmuş olup da ellerinde *ihrac tezkeresi* olanlar ile polis ve jandarma olarak istihdam edilenlerdi. (*Lâhıka-i Kavânin*, II, 347). Bu şahıslar, sahip oldukları sıfat veya konumlarını kaybettikleri anda yeniden bedel-i askerî vergisini ödemekle mükellef olacaklardı.

1 MAD, 9361, s. 5.

2 MV, nr. 63, s. 73/1-73/2; A.MKT.UM, 337/8; A.MKT.UM, 335/61; A.MKT.UM, 335/68.

3 İ.MV, 23778. Avusturyalı muhacirler, 1865 yılından itibaren 60 erkek nüfus için 1.250 kuruş bedel-i askerî ödeyeceklerdi. (1856 sonrası Osmanlı topraklarına yerleşen Avrupalı muhacirler ve bunlara tanınan imtiyazlar hakkında bkz. Ufuk Gülsoy, "Osmanlı Topraklarına Avrupada'dan Muhacir İskanı (1856-1859)" *İlmi Araştırmalar*, sayı 3, İstanbul 1996, s. 51-65).

4 A. MKT.UM, 143/30; A. MKT.MVL, 144/1.

5 İ. MV, 24593.

6 AD, 180/25; ML.VRD, 3182.

7 *Düstur*, 1/II 34.

8 Osmanlı Devleti, aynı durumdaki Müslüman muhacirleri de 6 yıl boyunca askere çağırmıyordu (İD, 1313 Ca, 2).

göçebe suretiyle yaşayan Ulahlar'a, ancak yerleşik hayata geçebildikleri 1858 Martında bedel tarh ve tevzi edilebilmişti.[1] Öte yandan, çiftliklerde çalışmak amacıyla Bosna ve Hersek'e gelmiş olan Avrupalılar da bedel kapsamı dışındaydı.[2]

Bedel-i askerî tevziatı için defter tutulması şart olduğundan, kocabaşı ve muhbirler, cemaatleri arasında yaptıkları bedel taksimatını isim isim gösterirler ve kimin ne miktar bedel vereceğini, "virgüsü" ile birlikte isminin altına yazarlardı.[3] Tevziat defterleri, kolaylık olması açısından, her cemaatin kendi lisanıyla kaleme alınıyor ve defterin altı tevziatı yapan cemaat kocabaşısı[4] ve muhbiri tarafından mühürlendikten[5] sonra, kaza meclisine teslim ediliyordu.[6] Burada Türkçeye çevirilip temize çekilen kayıtlar, meclis üyelerince tasdik edilip mühürlenmesinin[7] ardından, orjinaliyle birlikte,[8] önce sancak merkezine, oradan da Hazine'ye gönderiliyordu.[9]

---

1 Ulahlara kişi başına 47 'şer kuruş bedel, hane başına da 28'er kuruş "virgü" konulmuştur. (A.MKT. MVL, 115/61)

2 A.MKT.UM, 498/47.

3 ML.VRD, 2639; ML.VRD, 2646. Bazı defterlerde "virgü"lerin yer almayıp sadece bedel-i askerî miktarlarının yazıldığı görülmektedir. (mesela: ML.VRD, 2853).

4 *Tanzimat-ı Cedideden,* 578.

5 ML.VRD, 2639; ML.VRD, 2646; *Tanzimat-ı Cedideden,* 578.

6 ML.VRD, 2644; *Tanzimat-ı Cedideden,* 578.

7 Kaza meclisi üyelerince mühürlenmiş bir bedel-i askerî tevziiat defteri mazbatası : (ML.VRD, 2646).

"Memâlik-i mahruse-i hazret-i şahanede mütevattın bulunan tebaa-i gayr-i müslimeden istihsali şeref-bahş-ı sahife-i sünûf ve südûr buyurulan ferman-ı âlî ve talimat-ı seniyye iktiza-yı mehâsin-ihtiva-yı âlîsinden bulunmuş olduğundan müdir ve aza-yı meclis bulunduğumuz Akdağ kazasında mütevattın bi'l-cümle reâyâ kocabaşıları ve muhbir ve papasları ve sair huzuru icab edenleri meclis-i abidanemize celb olunarak ferman-ı âlî suretiyle talimat-ı mezkure feth ü kıraat ve mazmun-ı mütavaat-ı makrunları herkesin anlayacakları mertebede tefhim ve işâat olunmuş olduğunun üzerine semi'nâ ve ata'nâ merasimi bade'l-ifa bu babda kendülerine verilen musahhah sandık pusulası mucebince bâlâ-yı defterde beyan olunduğu üzere geçen yetmişbir senesine mahsuben virgü-yi mürettebeleri ve iâne-i askerîyeleri miyânelerinde komşuca ve kardaşca tevzii ve taksîm olunup kendi lisanları üzere tanzim etmiş oldukları defatir terceme olunarak hesab olundukda gerek virgü-yi mürettebeleri ve gerek iâne-i askerîyeleri cem'an ber vech-i bâlâ bir yük dörtbin üçyüz altmışiki guruş onyedi pareye bâliğ olmuş ve her bir karyenin zeyli muhbir ve kocabaşıları tarafından temhir etdirilmiş olduğunu mübeyyin

3. Bedel-i Askerî'nin Tahsili

Tevziat defterlerinin hazırlanmasından sonra, sıra, herkesin hissesine düşen bedel-i askerî'lerinin tahsiline geliyordu. 1864'e kadar, tahsilata, genelde Eylül ayında başlanır ve Şubat sonunda iş tamamlanırdı. Bu süre içerisinde parça parça toplanan bedeller, ay ay cetvellere işlenerek hazineye yollanır, bu sayede, kimlerden hangi ay ne kadar para tahsil edildiği veya kimlerin ne miktar borcu kaldığı bilinirdi.

Bedel-i askerî tevziat ve tahsilatı uzun yıllar gayrimüslim kocabaşı ve muhbirleri tarafından yapıldı.[1] Cemaat kocabaşılarının, 1859 senesinde, tevziat ve tahsilatın yanısıra, toplanan bedellerin Mal Sandıklarına tesliminden de sorumlu oldukları görülüyordu.[2] 27 Mayıs 1867 tarihli bir irade bu hususu teyid etmekte ve aynı usulün süreceğini söylemekteydi.[3]

1864'de yapılan bir değişiklikle, tahsilata Eylül yerine Mart ayında başlanması ve bedelin on taksitte toplanması kararlaştırıldı: Tahsilat cemaatlerce yapılacak ve toplanan meblağ, her taksit başında köy ve mahallere gönderilecek olan tahsildarlara verilecekti.[4] 1874 Eylülünde vilayetlere gönderilen talimatnamede, bedelin mahalli

---

işbu zeyl-i deftere şerh verilüp temhir olunmuş olmağın olbabda emr ü ferman men lehü'l-emrindir. Gurre-i R. 73. (29 Kasım 1856).

(Belgenin altında ayrıca Kocabaşı ile birlikte dokuz üyenin mühürleri bulunmaktadır)

8 Mesela, Sofya sancağı kazalarında yapılan bedel-i askerî dağılımını gösteren Bulgarca ve İbranice iki mazbata, tercümeleriyle birlikte 29 Temmuz 1856 tarihinde İstanbul'a gönderilmişti. (A.MKT.UM, 246/29).

9 ML.VRD, 2646; ML.VRD, 2644; *Tanzimat-ı Cedideden,* 578.

1 İ.MV, 25745. Bazı mahallerde tahsilat sırasında da zaman zaman suistimaller olmaktaydı. Daha çok küçük yerleşim birimlerinde rastlanan bu çeşit suistimal vakalarının en yaygın şekli, tahsilatla görevli şahısların, mükelleflerden fazla miktarda bedel-i askerî vergisi almalarıydı. Bu suçu işleyenler, "hırsız" olarak yargılanır ve suçları sabit görülürse pranga veya küreğe konulurdu. (*Ceride-i Havadis,* 9 Zilkade 1277).

2 A.MKT.UM, 464/88, lefler 6, 8.

3 İ.MV, 25745,

4 *Düstur,* 1/II 30-31.

yetkililerce tahsil edilmesi istenmekteydi.[1] Bu tarihlerde bedel tahsilatında "*asâkir-i zabtiye*"nin görev yaptığı görülüyordu. Zabtiye askeri istihdamı 1875 Kasımına kadar aralıksız devam etti. Aynı ay çıkan bir iradeyle, zabtiyenin tahsilat işinden alınarak, bunların yerine, her sınıf tebaadan maaşlı tahsildarların görevlendirilmesine karar verildi.[2] Aralık 1875'de verginin dağıtım alanı daraltılarak, bedel-i askerî'nin 20 ila 40 yaşları arasındaki mükelleflerden tahsil edilmesine başlandı.[3] Bu karar, bedel mükelleflerinin sayısını büyük ölçüde azaltıp vergi yükünü 20-40 yaş grubu üzerine yıktığından, gayrimüslim halk ve cemaat liderlerinin büyük tepkisine yol açtı.[4] Bunun üzerine Osmanlı hükumeti, 7 Nisan 1876'da bu uygulamadan vazgeçerek, bedel-i askerî'nin eskiden olduğu gibi 15 ila 75 yaşları arasındaki gayrimüslim halka hasredilmesine ve tevziatın da cemaatlerce yapılmasına karar verdi. Buna göre, onbeş yaşından küçükler, yetmişbeş yaşından büyükler, fakirler, hasta ve iş göremez durumda olanlar ile Hıristiyan ve Yahudi din adamları cemaat liderlerince belirlenip tevziat haricinde tutulacaktı. Bedel-i askerî vergisine muhatab olacak gayrimüslimler ise mâli durumlarına göre 3 sınıfa bölünüp, vergi hisseleri bu tasnife göre dağıtılacaktı. Tahsilat eskiden olduğu gibi yine "*an-cemaatin*", yani topluluk üzerinden yapılacaktı.[5]

Tahsilat konusunda istenilen seviyeye ulaşılamayıp, vergi bakayasının gittikçe artması, 1880'de, tevziat alanının tekrar daraltılmasını gündeme getirdiyse de, bu uygulamanın faydalı olmayacağının anlaşılması üzerine, tevziat ve tahsilat işi yine cemaatlerin sorumluluğunda yürütüldü.[6] 26 Ağustos 1882'de alınan bir kararla, bedel-i askerî'nin ikişer ay fasıla ile 6 taksitte toplanmasına başlandı.[7] 30 Ocak 1895'de, bedel tevziat ve teslimatının "*reis-i rûhanî*"ler, tahsilatın ise gayrimüslim cemaatlerce yapılması kararlaştırıldı. Aynı karar gereği, mükellefler dört sınıfa ayrılıyor ve tahsilat 4 taksitte

1 BEO, Vilayat Giden-Gelen, nr. 1235, s. 51.
2 İD, 61717.
3 *Düstur*, 1/IV, 407.
4 Gayrimüslim cemaat liderleri ve halkın tepkileri için bkz. İ.MM, 2447, lef 1-7.
5 İ.MM, 2447, lef 1 ve lef 7; *Düstur*, 1/IV, 407-408.
6 Düstur, 1/IV, 804-805.
7 *Zeyl-i Düstur*, II/10.

tamamlanıyordu.[1] 7 Mayıs 1896'da yeniden değişiklik yapılarak, tahsilat ve teslimatın muhtarlar vasıtasıyla yerine getirilmesi, "rüesâ-yı cemaat"in ise tahsil sırasında muhtarların yanında bulunarak hesapları kontrol etmesi istendi.[2]

Muhtar ve mümtaz eyaletler ile Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de yaşayan gayrimüslim halk bedel-i askerî vergisinden muaftı.[3] Bâbıâli, 1856 öncesinde cizye tahsil edilen Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'den[4], cizyenin yerine ikame edilen bedel-i askerî vergisini almak istemiş, hatta ilk seneler bütçeye Asitâne bedeli olarak 2.500.000 kuruş yazılmıştı.[5] Fakat, burada yaşayan Müslüman halktan asker alınmaması nedeniyle, eşitlik gereği, gayrimüslimlerden de bedel tahsil edilmedi.[6] 1874/75 ve 1875/76 yılı bedel-i askerî tahsilatı hesap tablolarında, Dersaadet bedel geliri olarak gösterilen 56.250 kuruş "Taşoz ceziresi mürettebatı" idi.[7] Girit adası reayasından ise 1863'e kadar, çeşitli zorluklarla[8], senede 30-40 bin kuruşluk bir bedel ancak tahsil edilebildi. Aralık 1863'de yayınlanan bir fermanla, Girit adası İslam ahalisi askerlik hizmetinden müstesna olduğu sürece, gayrimüslim halkın da bedelden muaf tutulması kararlaştırılarak[9], bu tarihten sonra Girit'de bir daha tevziat yapılmadı.[10] Cebel-i

---

1 *Lâhıka-i Kavânin*, 347-351.

2 MV, 87/58. Karara göre, bedel-i askerî vergisini ödeyen her mükellefe muhtar tarafından mühürlü ve pullu "koçanlı ilmihaber" verilecekti.

3 İ.MM, 3062; Sûdi,139. Adalar, Kartal, Şile ve Beykoz o tarihte Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse dışında kabul edildiklerinden bedel-i askerî ödemek zorundaydı. (İ.MM, 3062).

4 CM,1402. Mesela, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'den 1264'de sağlanan cizye 2.338.275 kuruş; 1265'de 2.135.935 kuruş; 1266'da ise 2.018.555 kuruştu. (*Aynı belge*) .

5 İ.MM, 3062. 1273,1274 ve 1275 yılı bütçelerinden naklen Tevfik Güran, *Aynı makale, s.* 270, 272, 275.

6 İ.MM, 3062.

7 ML.VRD, 3857, s. 2-3.

8 A.MKT.UM, 420/33; A.MKT.UM, 452/85.

9 Sûdi, 139.

10 ML.VRD, 3857, s. 2-4. 1863 sonrası "tahsilat tablolarında" Girit ceziresi bedeli olarak görülen rakamlar geçmiş yıllara ait bakiyelerdi. (ML.VRD,3857,s.2-3). 1284 (1868/69) ve müteakip bütçelerde Girit'e ait bedel bakiyesinin yer almadığı görülmektedir. (ML. VRD, 3479, s. 14-19).

Lübnan'dan da bölgenin "*nezâket ve ehemmiyyet-i hâzırası*"ndan dolayı bedel-i askerî alınmadı.[1] Muhtar statüde olan Sisam adasından da bu vergi tahsil edilmiyordu.[2] 1813 Martında Mehmet Ali Paşa'ya temlik olunan Taşoz adası reayası için ise, 56.250 kuruşluk *maktû* bir bedel takdir edilmişti.[3] Konar-göçer Hıristiyan topluluklardan veya inzibat altına alınamış bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerden de genelde tahsilat yapılamamaktaydı.[4] Şarki Rumeli vilayeti sâkinleri ise nizamname gereği askerî milis kuvveti vermekle mükellef tutulduğundan bedel-i askerî'den muaftı.[5] Yemen vilayetinde bulunan Yahudiler ise üç grupta mütalaa edilerek, birinci gruptakilerden kişi başına 60, diğerlerinden 30 ve 15'er kuruş vergi alınıyordu.[6] Rodos'a bağlı Karpot, Batnos, Leryoz ve Kalimnos adaları bedelleri de "*maktûiyyet*" usulünce toplanıyordu.[7]

---

1 A.MKT.MVL, 132/74; ML.VRD, 3479, s. 2, 4, 6, 8, 10.

2 Ali Fuat Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası,1821-1923,* (İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul 1995, s. 232-234.

3 YEE, 5, 2/47, 83, 2; ML.VRD, 3857, s. 2-4. Taşoz adası Mısır valisi Mehmet Ali Paşa temlik edildikten sonra, cizye dışındaki bütün vergileri af edilmişti. Ancak, buna rağmen, cizye yerine ikame edilmiş olan bedel-i askerî vergisi buradan tahsil edilmemiştir. (YEE, 5, 2/47, 83, 2).

4 Mesela. Zeytun kazası Ermenilerinin bedel-i askerî'si ancak bölgenin denetim altına alındığı 1866'dan itibaren tevzii edilebilmiştir. (Cevdet Paşa. *Maruzat,* (Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980, s. 185).

5 Sûdi, 139-140.

6 Yemen'den 1874'de yapılan bedel tahsilatı 11.185 kuruştur. 1875 ve 1876'da ise tahsilat yapılamamıştır. (ML.VRD, 3857, s. 2-4).

7 1251 yılında Rodos'a bağlanan bu adalardan, bedel-i askerî dışında öşür ve emlak vergileri de *maktûiyyet* usulünce tahsil edilmekteydi. (BEO, 259353). Tanzimat sonrası maktû vergi alınan diğer yerler şunlardı: Mısır, Eflak, Boğdan, Sırbistan, Sisam, Aynaroz. 1878'den sonra ise Mısır, Doğu Rumeli, Kıbrıs, Sisam ve Aynaroz. (Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik,* Ankara 1994). Tesbit edebildiğimiz kadarıyla, bedel-i askerî vergisi tevzii ve tahsilatının yapılmadığı yerler şunlardır: Mısır, Eflak, Boğdan, Sırbistan, Aynaroz, Sisam, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse, Cebel-i Lübnan, Hicaz, Doğu Rumeli ve sonradan muafiyet kapsamına sokulan Girit. (ML.VRD, 3739, s. 2; ML.VRD, 3857, s. 2-3; ML.VRD, 3479, s. 2-11; Tevfik Güran, 270-275). 1875 yılına ait *tahsilat çizelgesine* göre, Osmanlı topraklarında bedel-i askerî tahsil edilen vilayetler ve mutasarrıflıklar şunlardır:

Bedel-i askerî vergisi, bunlar dışında, doğal afet veya başka önemli bir sebepten dolayı ödeme sıkıntısı çeken kazalardan da genelde o yıl için tahsil edilmez, ertesi seneye bırakılırdı. Mesela, Niş havalisinde yağan yoğun dolu nedeniyle ekinleri telef olan 83 köyün 1275 (1859) yılı bedelleri bir sonraki seneye terk edilmiş[1], benzeri bir erteleme 1897'de Sis Ermenileri için de yapılmıştı.[2] Bazı durumlarda, reayanın "fakr-ı hallerine merhameten" birikmiş bedellerinin dahi affedildiği oluyordu. Mesela, 1900'de, Patriğin talebi üzerine, Anadolu'daki Ermenilerin içinde bulundukları mâli sıkıntılar dikkate alınarak 3 senelik bedel bakiyelerinin tahsilinden vazgeçilmişti.[3]

C. Bedel-i Askerî Gelirleri ve Bir Değerlendirme

Yapılan hesaplara göre, 1271(1855/56) senesine mahsuben tahsil edilmesi gereken bedel-i askerî 62.500.000 kuruş idi.[4] Bu rakam, daha önce cizye uygulamasından sağlanan vergi geliriyle aşağı yukarı aynıydı.[5] Bundan, Bâbıâli'nin, bedel-i askerî gelirlerini asgari cizye gelirleri düzeyinde tutarak, cizyenin kaldırılmasıyla oluşan bütçe açığını yeni bir vergi kaynağıyla telafi etmek istediği anlaşılmaktadır.[6]

Vilayetler: Edirne, Aydın, Ankara, Bağdat (Basra dahil), Erzurum, Adana, Manastır (İşkodra dahil), Bosna (Hersek dahil), Prezrin, Cezayir-i Bahr-i, Sefid, Haleb, Hüdavendigar, Diyarbekir (Mamüretü'l-Aziz dahil), Selanik, Sivas, Suriye, Tuna (Sofya dahil), Trabzon, Trablusgarp, Konya, Kastamonu, Yanya ve Yemen.

Mutasarrıflıklar: Canik, Zor, Kıbrıs ve Kudüs (ML.VDR, 3857, s. 2-3).

1 A.MKT.MVL, 114/4.

2 YA Res, 90/57.

3 İ.Hus, 1317, Ş 1; YA Res, 107/31.

4 CM, 27297.

5 Güran, 222.

6 Mesela, 1265 (1849/50) bütçesinde cizye gelirleri 46.657.890 kuruş olarak tahmin edilmiştir. Bu para genel gelirler içinde % 6.6 'ya eşittir. (Güran, 255-256). Resmi rakamlara göre, Osmanlı Devletinin 1264 (1848/49) yılında cizyeden sağladığı gelir, 46.386.296 kuruş; 1265 (1849/50)'de 45.905.024 kuruş; 1266 (1850/51) da ise 45.373.820 kuruştur. (CM, 1402). Mâliye kayıtları, 1853 öncesinde devletin cizyeden yılda 50.740.000 kuruş gelir sağlamayı hedeflediğini göstermektedir. Fakat yapılan tahsilat bu rakamın

Verginin yürürlüğe girdiği ilk yıl, tahsili hedeflenen bedel-i askerî miktarın ancak dörtte biri hazineye intikal edebildi; diğer kısmı ise, zamanında toplanamadı. Bunda, son cizye ile bedel-i askerî vergisinin birinci sene 1271 rumî yılına denk gelmesinin sebep olduğu karışıklığın da rolü vardı: Bilindiği gibi, Osmanlı Devletinde son cizye, hicrî 1271 Muharremi ila 1272 Muharremi arasında toplanmıştı. 1272 Muharreminden, yani rumî 1271 Eylülünden (1855 Eylül) itibaren ise bedel-i askerî vergisi yürürlüğe sokularak, ilk tahsilatın rumî 1271 yılına mahsuben yapılması uygun bulunmuştu.[1] Bunun üzerine, çok sayıda gayrimüslim, rumî ile hicrî yıl farkını tefrik edemiyerek, 1271 senesi cizyelerini ödedikleri halde, aynı yıl kendilerinden bir de bedel-i askerî vergisi istendiğini ileri sürerek, tahsil edilen cizyelerinin bedel-i askerî vergilerine mahsub edilmesini istedi.[2] Mesela, Musul'daki gayrimüslim milletlerin patrikleri ile cemaat ileri gelenleri Bâbıâli'ye müracaatla, 1271 senesi cizyesini ödedikleri halde, akabinde kendilerinden bir de bedel-i askerî talebinde bulunulduğu söyleyerek, bunu ödeyemeyeceklerini açıkça ifade etmişlerdi.[3] Keza, Diyarbekir ve Haleb eyaleti reayası da benzer gerekçelerle, 1271 yılı cizyelerinin bedel-i askerîye mahsub edilmesini istemişlerdi.[4] Aynı istek, Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaleti gayrimüslim sâkinlerinden de gelmişti.[5]

Osmanlı hükumeti, valiliklere talimat göndererek, iddiaların yanlış anlamadan kaynaklandığını, bundan dolayı geçmiş seneye ait cizyenin yeni ihdas edilen bedel-i askerî'ye mahsub edilemeyeceğini belirtti. Bâbıâli'nin açıklamasına göre, 1271 hicrî yılına ait cizye uygulaması 1272 Muharremi'nin girmesiyle (13 Eylül 1855/Eylül 1271) resmen sona eriyor, dolayısıyla, bu tarihten sonra yürürlüğe giren bedel-i askerî vergisi tamamen yeni yıla ait bir vergi olarak

---

altında gerçekleşecektir. (CM, 1402). Cizye gelirleri XVII.yüzyıl sonu ile XVIII. asrın başlarında % 23.7 ila % 48.2 arasında değişmekteydi. (Ahmet Tabakoğlu, *Aynı eser*, 146).

1 A.MKT.UM, 273/18.

2 A.MKT.UM, 273/18 ; A.MKT.UM, 259/34; A.MKT.UM, 273/19.

3 A.MKT.UM, 272/39.

4 A.MKT.UM, 84/3 ve A.MKT.UM, 337/39.

5 A.MKT.UM, 273/18.

konulup tahsil ediliyordu.[1] Öte yandan bedel-i askerî'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte, cizye tahsilatı ülke genelinde yasaklanmış, bundan sonra cizye yerine bedel-i askerî vergisi alınması emredilmişti.[2] Keza, geçmiş yıllara ait cizye bekayaları da bedel-i askerî bekayası olarak tahsil edilecekti.[3]

Bâbıâli, tahsilatın hızlandırılmasını istiyordu.[4] Ancak bütün çabalara rağmen, ilk sene birçok yerde bedel tam anlamıyla toplanamayıp gelecek seneye kaldı.[5] 1272 (1856/57) yılı için belirlenen bedel miktarı geçen senenin aynı idi.[6] Fakat, tahsilatın planlandığı gibi gerçekleşmemesinden dolayı, hedefe yine ulaşılamadı.[7] 1273 (1857/58)'de ülke genelinden toplanacak bedel miktarı küçük bir artışla 62.698.500 kuruşa çıkarıldı. Bu rakam aynı yıla ait devlet gelirlerinin % 6 'sına tekabül ediyordu.[8] 1274 (1858/59) bütçesinde bedel-i askerî gelirleri 59.288.500 kuruş, diğer deyişle bütçenin % 5.2 'si[9]; 1275 (1859/60)'de 59.607.000 kuruş[10] ; 1276 (1860/61) da 59.609.082 kuruş, bütçenin % 5 'i;[11] 1277 (1861/62) de bir önceki sene gibi 59.609.082 kuruş, bütçenin % 4.9 'u idi.[12] Bedel-i askerî

---

1 A.MKT.MVL, 84/3; A.MKT.UM, 273/19.

2 A.MKT.UM, 259/34.

3 Mesela Ohri sancağı kazalarındaki katolik ve latin cemaatlerinin 1268-1271 yılları cizye bakiyeleri, bedel-i askerî bakiyesine dahil edilmiştir. (MAD, 9361, s. 4).

4 İ.MM, 347.

5 A.MKT.UM, 337/39; A.MKT.UM, 464/88 ve lefler 3, 4, 10; A.MKT.UM, 255/76. İlk seneler Dersaadet bedel-i askerî'si hesaplara dahil edildiğinden bütçedeki vergi yekununda yapay bir artış olmuştur.

6 İ.MM, 347.

7 Mesela Haleb kazalarında önemli miktarda bedel bakiyesi kalmıştı. (A.MKT.UM, 464/88, lef 10 ve A.MKT.UM, 464/88).

8 1273 bütçesi gelirleri 1.042.945.000 kuruştu ve Dersaadet bu yekuna yine dahil edilmişti. (Güran. 270-271).

9 1274 bütçesi gelirleri 1.133.301.500 kuruştu. Dersaadet bedeli 2.500 kuruşla yekuna dahildi. (Güran. 272-273) .

10 Güran, 275.

11 1276 yılı gelirleri 1.200.067.485 kuruştu. (Güran, 279).

12 1277 gelirleri 1.221.184.160 kuruştu. (Güran, 279).

gelirleri 1278 (1862/63)'de 56.886.989 kuruş, bütçenin % 3.4 'ü;[1] 1279(1863/64)'de 57.965.614 kuruş, bütçenin % 4.1 'i;[2] 1280 (1864/65)'de 59.965.614 kuruş, bütçenin % 3.9 'u;[3] 1281(1865/66)'de 59.411.258 kuruş, bütçenin % 3.9 'u;[4] 1282 (1866/67)'de 60.854.723 kuruş, bütçenin % 3.9 'u idi.[5] Bedel-i askerî gelirleri 1283 (1867/68)'de % 3.6;[6] 1284 (1868/69)'de % 3.4 ;[7] 1285 (1869/70)'de % 3.6 ;[8] 1286 (1870/71)'da % 3.7 ;[9] 1287 (1871/72) de % 3.4 oranında bütçede yer aldı.[10] 1290, 1291 ve 1292 yılları bütçelerinde ise oranlar % 3.3 ila % 4 arasında kaldı.[11]

---

1 ML.VRD, 3479, s. 2-3. Aynı yılın Bütçe gelirleri toplamı 1.321.323.817 kuruş olup dökümü şöyledir:

Aşar gelirleri	405.935.932
Virgü	297.833.202
Ağnam	88.486.933
Rüsum-ı mütenevvia	65.026.814
Bedel-i askerî	56.886.989
Hasılat-ı mütenevvia	28.339.650
Varaka-ı sahiha	11.014.800
Tapu	8.832.376
Konturato	1.780.043
Canavar	1.209.713
Emlâk-ı miriye	1.128.290
Orman	61.038
Harc-ı vesâik ve resm-i tahsiliye	27.716

2 ML.VRD, 3479, s. 4-5. (Bütçe gelirleri 1.420.990.468 kuruştur).

3 ML.VRD, 3479, s. 6-7. (Bütçe gelirleri 1.546.099.183 kuruştur).

4 ML.VRD, 3479, s. 8-9. (Bütçe gelirleri 1.525.582.771 kuruştur).

5 ML.VRD, 3479 s. 10-11. (Bütçe gelirleri 1.571.316.062 kuruştur).

6 ML.VRD,3479, s. 12-13; ML.VRD, 3481, s. 12-13. (Bütçe gelirleri 1.723.544.891 kuruş; bedel-i askerî ise 61.632.301 kuruştur).

7 ML.VRD, 3481, s 14-15 ; ML.VRD, 3479, s. 14-15. (Bütçe gelirleri 1.769.799.268; bedel 61.053.549 kuruştur).

8 ML.VRD, 3479, s 16-17; ML.VRD, 3481, s. 16-17. (Bütce gelirleri 1.712.308.326; bedel 61.264. 325 kuruştur).

9 ML.VRD, 3479, s. 18-19 ; ML.VRD, 3481, s. 18-19. (Bütçe gelirleri 1.667.957.854; bedel ise 61.561. 445 kuruştur).

10 ML.VRD, 3479, s. 21-22; ML. VRD, 3481, s. 20-21 (Bütçe gelirleri 1 827 700 649 kuruş, bedel 61. 474. 410 kuruştur).

11 ML.VRD, 3739, s. 2.

Diğer vergilerde olduğu gibi, bedel-i askerî tahsilatında da hiçbir zaman bütçe hedeflerine ulaşılamadı. Bunun en büyük nedeni her yıl önemli oranda bedelin bekaya kalması idi.[1] Devletin bütün gayretine rağmen bu sorun tam anlamıyla aşılamadı. Özellikle uygulamanın ilk yılları, Haleb eyaleti gibi merkeze uzak yerlerdeki gayrimüslimlerin, birtakım bahaneler ileri sürerek, bedel ödemek istememeleri yüzünden tahsilat konusunda bir hayli sıkıntı çekilmiş ve önemli miktarda alacak birikmişti. 1862'de, Arap topraklarının bazı yerlerinde hâlâ tek kuruş vergi alınamayan yerler vardı.[2] Haleb merkez ve kazaları sâkinlerinin 1856'dan 1862 değin bedel vermedikleri görülüyordu[3]. Mesela 1861 Şubat'da Haleb merkez kazasının toplam bedel borcu 1.296.794 kuruş, Kilis kazasının 184.000 kuruş, Ayıntab kazasının 376.479 kuruş, Antakya kazasının ise 381.408 kuruş idi.[4] Diğer kazalarla birlikte Haleb eyaletinin toplam bedel bekayası 2.574.045 kuruşa ulaşıyordu.[5] Bunlar gibi, Rumeli'nin bazı kazalarındaki Hıristiyanlar da fakir olduklarını ileri sürerek bedel-i askerî vermek istememişlerdi.[6] Sözgelimi, Üsküp'e bağlı Yakova kazası "*latin milleti*", hisselerine düşen 27.000 kuruşu ödememek için Avrupalı konsolosları devreye sokarak, vergiden muafiyet talebinde bulunmuşlardı.[7] Bazı kazalar ise, belirlenen bedel rakamlarında indirim yapılmasını istiyor, aksi halde ödeme yapamayacaklarını bildiriyorlardı.[8] Bu arada, kimi gayrimüslimlerin, bedel-i askerîden muaf olabilmek amacıyla, Yunan ve İran devleti tâbiyyeti iddiasında bulundukları[9]; kimisinin ise bedel vermeyeceklerini açıkça ilan ettikleri oluyordu. [10] Göç veya ölümler sebebiyle reaya nüfusun-

1 A.MKT.UM, 321/10.
2 A.MKT.UM, 533/59.
3 A.MKT.UM, 533/76.
4 A.MKT.UM, 464/88, lef 10.
5 *Aynı belge.*
6 İ.MM, 401/6.
7 İ.MM, 401 ve lefleri.
8 İ.MM, 401/10.
9 A.MKT.UM, 494/84.
10 AD, 180 s. 170.

daki azalmalar da bedel ödemelerini etkilemekteydi.[1] Ticaret yapmak amacıyla başka şehirlere giden mükelleflerin bedellerinin tahsili de devlet için ayrı bir sorun oluyordu.[2] Tahsilat konusunda yaşanan diğer önemli bir sıkıntı da, bedel-i askerî vergisinden muaf bölgelerdeki halkın, çalışmak amacıyla başka mahallere gittiklerinde ortaya çıkıyor ve bu gibilerden vergi alınıp alınmayacağı zaman zaman tartışmalara neden oluyordu. Mahalli yetkililer, genelde, muhtar veya mümtaz bir bölgeden çalışmak amacıyla sancak veya kazalarına gelmiş olan gayrimüslimlerden bedel-i askerî vergisini tahsil etmek istiyorlardı. Bunun üzerine gayrimüslimler de, kendilerinin bedel-i askerî'den muaf olduklarını ileri sürerek ilgililer hakkında şikayetçi oluyorlardı. Mesela, çalışmak için Anadolu'ya geçen Sisamlılar ile yerel yöneticiler arasında bir aralık bu yüzden anlaşmazlık çıkmış ve sorun ancak Bâbıâli'nin girişimleriyle çözüme kavuşturulmuştu.[3] Yıllar önce adadan ayrılıp Kuşadası'na yerleşen bazı Sisamlı kadınlar ise, nüfus kayıtları Kuşadası'nda olduğu halde, ilerde çocuklarını bedel ödemekten kurtarmak amacıyla, hamile kaldıklarında tekrar Sisam'a gidiyor ve doğumlarını burada yaparak çocuklarını kilise vaftiz defterine kaydettiriyorlardı. Bu çocuklar, adada doğduklarını belgeleyen kilise kayıtları sayesinde, büyüdüklerinde, Sisam'da oturmamalarına rağmen, vergiden muaf olduklarını iddia ediyorlardı. Bunun gibi, nüfus kayıtları Kuşadası, Ayvalık ve diğer Anadolu sahillerinde olan bazı şahıslar da, Sisam adası seçmen defterlerine isimlerini yazdırıp vergilerden muaf olduklarını ileri sürüyorlardı.[4] Şüphesiz bu bahsettiklerimiz ve benzeri diğer hadiseler, doğal olarak bedel-i askerî tahsilatını olumsuz yönde etkiliyordu. Ancak, özellikle ilk yıllarda daha yoğun olan tahsilat problemleri, işlerin zamanla yoluna girmesiyle birlikte azalmaya, bu arada, yeterli olmamakla birlikte, tahsilat oranlarında da nisbi artışlar görülmeye başlandı. Mesela, 1290 (1874/75)'da bekaya hariç tahsil edilen bedel oranı % 72, bekaya tahsilatıyla birlikte ise % 88 idi. 1291 (1875/76)'de bekaya

1 A.MKT.MVL, 120/3.
2 ML.VRD, 4167.
3 Ali Fuat Örenç, *Aynı tez*, 232-233.
4 A. Fuat Örenç, 233-234.

hariç %78.5, bekaya dahil % 93 idi. 1292 (1876/77)'de ise oranlar % 67.2 ve % 82 oldu.[1] 1896-1899 döneminde, dört yıllık bedel-i askerî tahsilatı ortalaması, bekaya hariç % 72.24, bekaya dahil % 85.75 olarak gerçekleşti.[2]

Bedel-i askerî vergisi fert bazında, yani mükelleflere getirdiği mâli yük itibarıyla ele alındığında ortaya şöyle bir görüntü çıkmaktaydı: 1/180 kaidesine göre hesaplandığı dönemde bedel-i askerî vergisi, kişi başına 28 kuruş gelecek şekilde formüle edilmişti. Buna göre, 15-75 yaş arasındaki bir gayrimüslimin hissesine senede ortalama 28 kuruş bedel-i askeıî vergisi düşüyor[3]; dolayısıyla, bir gayrimüslim 60 yılda askerlik bedeli olarak toplam 1.680 kuruş ödüyordu. 1/135 oranında hesaplandığı devrede ise, bedel, kişi başına 37 kuruş 10 para olduğundan, bir Hıristiyan veya Yahudi Osmanlı vatandaşı, 60 senede devlete ortalama 2.222 kuruş bedel-i askerî veriyordu.[4] 1/100 kaidesine göre ise bu miktar yılda 50 kuruştan, 60 senede 3.000 kuruşa çıkıyordu. 1896 yılına kadar gayrimüslimlerin bedel-i askerî vergisi kişi başına ortalama 28 kuruş; 1896-1903/04 seneleri arasında 37 kuruş 1,5 para; 1904-1909 döneminde ise 50 kuruş gelecek şekilde düzenlenmişti.[5] Üstelik bedel-i askerî vergisi, peşin tahsil edilmeyip, muayyen taksitler halinde isteniyordu. Dönemin usta ve işçi yevmiyeleriyle mukayese edildiğinde, bedel-i askerî'nin bir hayli düşük olduğu görülmektedir. Sözgelimi, Nafia Meclisince belirlenen resmi rakamlara göre, 1857 Eylülünde bir neccar ve silicinin yevmiyesi 20 kuruş, taşcının 18 kuruş, lağımcı ve hırvatın 13 kuruş, hamalın 12 kuruş, duvarcının 16 kuruş, kaldırımcının 15 kuruştu.[6] 1859 Martında ise bir dülger en çok 30, en az 20 kuruş; rencber ustası 28 kuruş; marangoz 25 kuruş; oymacı 30 kuruş; taşçı, sıvacı, nakkaş, bıçakçı, hamamcı 25'er kuruş; lağımcı 18 kuruş, suyolcu 20 kuruş gündelik almaktaydı.[7] Aynı tarihlerde bedel-

1 ML.VRD, 3739, s. 2.
2 YA.Res, 107/97.
3 Sûdi, II, 39-40.
4 YA.Res, 107/97.
5 Vefik, 199-302.
6 *Ceride-i Havadis*, 4 Safer 1274.
7 *Ceride-i Havadis*, 10 Şaban 1275.

i askerî vergisi senede ortalama 28 kuruştu. Bedel-i askerî vergisi halkın mâli durumuna göre paylaştırıldığından, 28 kuruşun çok üzerinde bedel verenler olduğu gibi, bunun çok altında ödeme yapanlar da vardı.[1] Bir Müslümanın bedelli askerlikten yararlanabilmesi için 1856-1870 yılları arasında peşin olarak 5.000 kuruş (50 altın lira) nakdî bir bedel ödemesi gerekiyordu. Müslümanların askerlik bedellerini "meskukat-ı haliseden" vermeleri zorunlu iken, gayrimüslimlerden, velev nadiren de olsa, bedel-i askerî vergisi olarak kuruş yerine "kavâim-i nakdîye" veya "mağşûş meskukât" bile kabul edilebilmekteydi.[2]

Bedel-i nakdî, 1870-1886 döneminde 15.000 kuruşa çıkarıldı. 1886'dan sonra ise önce 10.000 kuruşa, sonra 7.500, nihayet 5.000 kuruşa kadar indirildi.[3] Bedel-i nakdî'nin 5.000 kuruş olarak alındığı dönemde, bir Müslüman beş yıl boyunca askerlikten muaf olabilmek için 20 yaşında, peşin olarak 5.000 kuruş vermek zorundaydı. Oysa bir gayrimüslim, askerlikten muafiyeti karşılığında 60 senede toplam 2.222 kuruş bedel ödemekteydi.[4] Gayrimüslimler bedel sayesinde ömür boyu askerlik hizmetinden affedildikleri halde, bir Müslüman verdiği askerlik bedeliyle, belirli bir süre en yakın askerî birlikte eğitim görmek şartıyla, sadece *muvazzaflık* hizmetinden kurtulabilirdi.[5] Muvazzaflık, diğer deyişle aktif askerlik süresini bu şekilde tamamlayan Müslüman bir genç, rediflik sınıfına geçirilir, fakat ihtiyaç halinde yine askere çağrılabilirdi. Bu durumda olan bir kişi, ya yerine vekil gönderir[6], ya da rediflikten muaf olmak amacıyla yine 5.000 kuruş *bedel-i nakdî* öderdi. İsteyenler, rediflikten sonraki

---

1 Mesela Kale-i Sultaniye'de sâkin Yahudiler arasında yılda 20 kuruş (ML.VRD, 2853, s. 2-3); Bozok sancağı Akdağ kazası Hıristiyan köylerinde 5 kuruş (ML VRD 2646, s. 5) ; Biga'da ise 10 kuruş bedel-i askerî ödeyenler vardı (ML.VRD, 2644, s. 2).

2 MAD, 13424, s. 17; Sûdi, 141. Bedel-i askerî vergisi gümüş mecidi ve kuruş olarak hesaplanır, tahsilat ise esas itibariyle kuruşla yapılırdı.Verginin *kaime* ile ödenmesine ise genelde izin verilmiyordu. (A.MKT.UM, 262/68).

3 Vefik, 304-305.

4 YA.Res, 107/97.

5 YA.Res, 107/97. Kanuna göre, 5.000 kuruş bedel-i nakdî veren bir Müslüman en yakın askerî kıtada 3 ay talimlere katılmak zorundaydı. (Vefik, 305).

6 YA.Res, 107/97.

mustahfızlık devresi için de bedel verebilirdi. Kısacası, ismine kur'a isabet eden bir Müslüman Osmanlı vatandaşı, bu üç sınıf askerlikten muaf olabilmek için, posta masrafları dahil, toplam 151 altın lirayı (15.100 kuruş) gözden çıkarmak zorundaydı.[1]

1 Sûdi, 141. Osmanlı Devletinde 1843 ve 1846'da toplam askerlik süresi, 5 yılı silah altında (muvazzaflık) ve 7 yılı Rediflik dönemi olmak üzere toplam 12 yıldı. 1869/70 yılında muvazzaflık dönemi toplam 6 yıla çıkarıldı. Bunun 4 yılı silah altında, iki yılı ise *ihtiyat* olarak geçirilirdi. Rediflik ise 6 seneydi. 1869/70'de Rediflikten sonra bir de 8 yıllık Mustahfızlık dönemi kabul edilmişti. 1909'da muvazzaflık 3, ihtiyatlık 6, rediflik 9, mustahfızlık devresi ise 7 yıldı. Aynı yıl deniz kuvvetlerinde muvazzaflık 5, ihtiyatlık 10, rediflik 5 yıl olup, mustahfızlık dönemi ise yoktu. 1914'de ise silah altı süresi piyade ve nakliye sınıfları için 2 sene; diğer kara birlikleri, musıka ve jandarma için 3, bahriye sınıfı için ise 5 yıldı. Muvazzaflık dönemini tamamlayan bir genç tezkere alsa bile, askerlikle ilişkisi dolaylı şekilde uzun yıllar devam ederdi. Devlet, ihtiyaç halinde, önce ihtiyatları, yetmediği takdirde ise redif ve mustahfızları orduya çağırabilirdi.

III. BÖLÜM

1856'dan 1919'a GAYRİMÜSLİMLERİN ASKERLİKLERİYLE İLGİLİ GELİŞMELER

A. 1856-1909 Dönemindeki Gelişmeler

1. Gayrimüslimlerin İstihdamlarına Dair Tartışmalar

a. Encümen-i Mahsus Müzakereleri ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Görüşleri

Bilindiği gibi, 1855 yılında Meclis-i Ahkam-ı Adliye ile Meclis-i Tanzimat'ta yapılan görüşmelerde, yeni nüfus sayımları yapılıncaya kadar Hıristiyan ve Yahudi Osmanlı tebaasından her sene 16.666 kişinin muvazzaf asker olarak orduya alınması kararlaştırılmıştı. Fakat daha sonra, bu kadar acemi insanın birden bire orduya dahil edilmesinin uygun olmayacağı düşünülerek, gayrimüslimlerden ilk sene için 3.500'ünün çağrılması, geriye kalanlardan ise ise bedel-i askerî vergisi alınması uygun bulunmuştu.[1] Kararın alındığı tarihte asker kur'aları çekilmiş olduğundan 1856'da Hıristiyan veya Yahudilerden asker sevki yapılamayıp bir sonraki döneme tehir edilmiş ve bundan istifadeyle, yeni celb dönemine kadar gayrimüslimlerin orduda istihdamlarıyla ilgili nizamnamelerin hazırlanmasına karar verilmişti:[2] Nizamnamelerin tamamlanmasının ardından gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da asker kur'alarına dahil edilecek ve ismine kur'a çıkanlar en kısa zamanda orduya sevk edilecekti.

---

1 CM, 27297.

2 CM, 27297; AD, 780/38.

Aynı günlerde tartışılan diğer önemli bir konu da gayrimüslimlerden Osmanlı ordusuna subay yetiştirilmesi meselesi idi. 1855 ve 1856 yıllarında yapılan resmi açıklamalarda, ordudaki kabiliyetli gayrimüslim neferat ile askerî mekteplerde tahsil görüp zabitliğe hak kazananlara subay olma imkanının tanınacağı açıkça ifade edilmiş[1], ve bu konuda ilk önemli adım, askerî okulların kapılarını gayrimüslim tebaaya resmen açan Islahat Fermanı'yla atılmıştı.[2]

Meclis-i Tanzimat'ta alınan karara rağmen, 1856'da, gayrimüslimlerin orduda istihdamlarına ilişkin nizamnameler hazırlanamadı. Ocak 1857'de askerlik meselesi yeniden gündeme geldi: O yıl Hıristiyanlardan kara ve deniz kuvvetlerine asker alınması düşünüldüğünden, bedel vergisinin geçen sene olduğu gibi 12.500 kişi üzerinden hesaplanıp, her ihtimale karşı 3.500 gayrimüslimin fiili hizmet için bekletilmesine karar verildi.[3] Diğer taraftan ise, 1857'de askere sevki düşünülen Hıristiyan neferatın istihdamı konusunda Serasker ve diğer yetkililerin Meclis-i Tanzimat'ta hemen toplanarak geçici kurallar belirlemeleri istendi.[4] Fakat, ne yazık ki, 1857'deki Meclis-i Tanzimat müzakerelerinden bir netice çıkmadı. Gayrimüslimlerin askerlik meselesi, padişahın emri üzerine, aynı yıl, daha geniş şekilde müzakere edilmek üzere Dar-ı Şurâ-yı Askerî'de yeniden masaya yatırıldı. İstanbul'da bulunan üst düzey askerî yetkililerin de hazır bulunduğu bu toplantılar sırasında askerî şurâ, gerçek nüfusun bilinebilmesi açısından öncelikle müslüman olmayan tebaanın nüfus sayımlarının yapılmasına ve ardından da gayrimüslimlerin orduya kur'a usulüyle alınıp, birliklerde karışık olarak istihdam edilmelerine karar verdi. Şurâ'nın konuyla ilgili raporu, daha sonra Serasker Paşa'nın konağında biraraya gelen vükela heyeti tarafından da görüşüldü. Heyet, askerî şurâda alınan kararlardan biri hariç diğerlerini kabul etti. Vükela, Hıristiyan ve Yahudi Osmanlı vatandaşlarının orduda Müslümanlarla birlikte karışık olarak istihdam edilmelerine dair olan maddenin, "nezaketine binâen" ileri bir tarihte görüşülmesini uygun

1 *Takvim-i Vekayi*, 26 Şaban 1271.
2 *Düstur*, 1/I, 7-14; Engelhardt, 479-485.
3 İ. MM, 347. (16 Ocak 1857 tarihli irade).
4 *Aynı belge*.

bulmuştu: Vükelaya göre, istihdam şeklinin belirlenebilmesi için, öncelikle, toplantıda alınmış olan diğer kararların gerçekleştirilmesi gerekiyordu.[1]

Askerlik konusu, Sultan Abdülmecid'in isteği üzerine, 1858 yılında Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'de bir defa daha görüşülerek, gayrimüslimlerden sadece yaşları 25'e varmış olanların orduya alınması, diğerlerinin ise bu hizmetten muaf tutulması istendi. Ancak Osmanlı hükumeti, bu isteğe muvafakat etmedi. Hükumet böyle bir uygulama yerine, Hıristiyan ve Müslüman bütün Osmanlı tebaasının mevcut kur'a kanununa tâbi tutulmalarını kararlaştırdı. Buna göre, müslüman ve gayrimüslim neferatın askerde karışık biçimde istihdam edilmelerine ilişkin bir nizamname ile birlikte Hıristiyan ve Yahudilerin orduda dini vazifelerini yerine getirebilmeleri için gerekli olan diğer düzenlemeler yapılacaktı. Nitekim, 1859'da, aynı konu hakkında Meclis-i Tanzimat'ta da önceki kararları teyid edici müzakereler yapıldı. Abdülmecid'in de iradesiyle bizzat destek verdiği bu önemli girişim, ne yazıkki padişahın ölümü (1861) ve Sultan Abdülaziz'in cülus telaşı yüzünden öncekiler gibi yüzüstü kalacaktı. [2]

Osmanlı gayrimüslimlerinin askerlik meselesi daha sonraki tarihlerde de zaman zaman gündeme gelmiş, *"bunlardan müstakil alay ya tabur ve yahud bölük mü yapalım, yoksa asâkir-i İslamiyye ile muhteliten mi istihdam edelim ve bunları nasıl kullanalım"* şeklinde tartışmalar yapılmış, fakat bir türlü sonuçta üzerinde uzlaşılan ortak bir karar alınamamıştı.[3] Asker olabilecek yaştaki Müslüman nüfusdaki hissedilir azalma ile asker toplanan bölgelerin gün geçtikçe daralması üzerine, 1865'de, gayrimüslimlerin orduda istihdamları konusu yeniden tartışmaya açıldı. Nitekim, bu amaçla, Bâbıâli'de, Fuad Paşa'nın (öl. 1869) başkanlığında, vükelâdan bazı isimler ve ünlü Osmanlı tarihçisi Ahmet Cevdet Paşa'nın da yer aldığı bir encümen oluşturuldu.[4] Müzakereler, Osmanlı gayrimüslimlerinin

1 Ahmed Cevad Paşa, Tarih-i Askerî-i Osmanî, İÜ. Ktb, *TY*, nr. 6127, c. III, s. 148.

2 *Aynı eser*, s. 149.

3 Cevdet Paşa, *Tezakir*, III, 106-107.

4 Cevdet Paşa, *Tezakir*, 106-107; Aynı mlf., *Maruzat*, 113.

askere alınması lehinde olanlar ile, böyle bir uygulamanın faydadan çok devletin başına yeni problemler getirebileceğini ileri sürüp, başka çözüm yolları önerenler arasında geçti. Lehte görüş beyan edenler, Osmanlı Devletinde askerlik hizmetinin yalnız Müslümanlara mahsus olması nedeniyle her sene askeralma konusunda büyük sıkıntılar yaşandığını, celblerin belli bölgeler dışında yapılamadığını, genç nüfusun hızla eridiğini söylüyorlar ve çözüm olarak gayrimüslimlerin orduya dahil edilmelerini savunuyorlardı. Buna muhalif görüşü temsil eden Cevdet Paşa ise, böyle bir uygulamanın sanıldığı kadar kolay ve sıkıntısız olmayacağı görüşündeydi. Paşa'ya göre, gayrimüslimlerin askere çağrılması durumunda, öncelikle din ve mezhep farklılıklarından kaynaklanan çeşitli problemler ortaya çıkacaktı. Üstelik, bunların motive edilmesi bile başlı başına bir meseleydi. Çünkü, Hıristiyan ve Yahudi neferatı Müslüman Osmanlı askerler gibi İslami motif ve ideallerle savaşa yöneltip teşvik etmek mümkün değildi. Paşa, gayrimüslimlerin orduya alınmaları halinde yaşanacak ilk önemli sıkıntının Hıristiyan askerler için yapılacak papaz tâyinlerinde yaşanacağını söylüyordu: Osmanlı Hıristiyanları Ortodoks, Katolik, Ermeni, Yakubi ve Protestan gibi birbirinden farklı mezheplere mensubtu. Bazı Hıristiyanlar ise, temelde aynı mezhebe bağlı oldukları halde, anlayış ve meşreb farklılıkları ile uygulamadaki değişiklikler nedeniyle küçük cemaatlere ayrılmıştı. Mesela Katolikler arasında Latin, Ermeni, Melkit (Rum Katoliği), Suryanî ve Keldanî'ler vardı. Üstelik bazı Hıristiyan cemaatleri arasında tarihi düşmanlıklar olduğu da bir gerçekti. Melkitler ile Maruniler aynı Papa'yı tanıdıkları halde birbirlerine hasımdı. Keza, Ortodoks Bulgarlar ve Rumların arası da eskiden beri iyi değildi. Bunlar yarın askere alındığında, herbiri, kendi cemaatlerinden papaz isteyecek, Yahudiler de haham talebinde bulunacaklardı. Bu yüzden bir taburda belki bir sürü ruhanînin bulunması gerekecekti.[1] Sorun sadece papaz tâyiniyle de bitmiyordu. İbadet ve âyinlerinin icrâsı konusunda sıkıntılar doğabilir, mesela gayrimüslim Osmanlı askerleri, Müslümanlar gibi, kutsal günlerinde oruç tutmak isteyebilirlerdi. Bu durumda, Müslüman askerlerle aynı taburlarda bulunacak bu kadar farklı inanç ve mezhebe mensub

1 *Maruzat*, 114.

gayrimüslim neferatı adaletli şekilde idare edebilmek nasıl mümkün olacaktı ?

Cevdet Paşa, konuşması sırasında, ordudaki gayrimüslimlerin motivasyonunun zorluklarına da dikkat çekmişti: Bir kumandan, sıkıştığı anda gaza, şehadet ve cihad gibi kutsal anlamlar taşıyan kelime ve kavramlarla pekâlâ Müslüman askerleri gayrete getirebilirdi; ancak aynı sözlerle bir Hıristiyan veya Yahudi nefer nasıl harekete geçirilecekti? Paşa'ya göre, çağrıştırdığı anlam farklılığından dolayı, Osmanlı askerlerini "*vatan uğruna*" diyerek heyecana getirmek de imkansızdı. Çünkü, "*Bizde `vatan' denilürse askerin köylerindeki meydanlar hatırlarına gelür*" di.[1] Her şey bir yana, ömürlerinde hiç askerlik yapmamış ve silaha uzak kalmış olan Hıristiyan ve Yahudilerin askerliğin ağır şartlarına dayanabilmeleri, hele seferler sırasında çekilen sıkıntılara göğüs gerebilmeleri nasıl sağlanacaktı?

Cevdet Paşa, gayrimüslimlerin orduya alınmaları durumunda, onlara subaylık hakkının da verilmesi gerektiğini hatırlatarak, bu hakkın verilmemesi halinde ise, Batılı devletlerin "*onları himaye yolunda nasihata kıyâm*" ederek, askerî düzenimize karışacaklarını iddia ediyordu. Pekiyi Hıristiyan veya Yahudilere Osmanlı ordusunda subay olma imkanının sağlanması meseleyi çözecek miydi? Paşa'ya göre hayır: Hıristiyanlardan subay tâyini bu defa komuta ve itaat problemini ortaya çıkaracak, mesela bir savaş esnasında, gayrimüslim Osmanlı subayları, kendilerinden emir almak istemeyen Müslüman askerleri istedikleri gibi sevk ve idare edemeyeceklerdi.[2] Paşa, bunlardan dolayı, gayrimüslimlerin Osmanlı ordusunda istihdamları fikrine temkinli ve mesafeli yaklaşıyor, işin aceleye getirilmemesini istiyordu.[3] Cevdet Paşa, asker açığının Hıristiyan ve Yahudiler yer-

---

1 *Maruzat*, 114.

2 *Aynı yer.*

3 Cevdet Paşa, yukarıdaki sözlerinden anladığımız kadarıyla, aslında gayrimüslimlerin orduda istihdamları fikrine bütünüyle karşı değildir. Ancak böyle bir uygulamayı, getireceği problemleri dikkate alarak belki son bir çare olarak düşünmektedir. Bundan dolayıdır ki, öncelikle başka alternatiflerin devreye sokulmasını, acele edilip işin oldu-bittiye getirilmemesini istemektedir. Nitekim Paşa, Kozan ve dolaylarının inzibat altına alınması konusunda, "*ibtida buraların ıslahına himmet olunmalıdır. Bir taraftan dahi tebaa-i gayr-i*

ine, o tarihe kadar şu veya bu sebepten dolayı Rumeli ve Anadolu'da mükellefiyet dışında kalmış ve kur'a icrâ edilememiş yerlerden temin edilecek Müslümanlarla giderilmesi fikrindeydi: Anadolu ve Rumeli'de asker alınamayan yerlerde devletin hakimiyeti sağlandığı takdirde, askeralma daireleri genişleyecek ve bu sayede devletin yükünü çeken Türkler rahat bir nefes alabilecekti. Paşa'ya göre, gayrimüslimlerin Osmanlı ordusunda istihdamları konusu, daha geniş ve ayrıntılı şekilde yeniden tahlil edilmeliydi. Paşa, teklifinin değerlendirilmesi durumunda, Bosna'dan on yıl içinde 50 bin asker tedarik edilebileceğini söylüyordu. Bu uygulamayla, uzun yıllardır itaat altına alınamamış Kozan ve civarındaki dağlık bölgelerden bile asker toplamak mümkündü.[1]

Encümen üyeleri, Cevdet Paşa'nın görüşünü makul ve gerçekçi buldu. O tarihte Sadrıazam bulunan Âlî Paşa, prensip olarak gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik yapmalarına taraftar olmasına rağmen[2], encümen kararına uydu. Bunun üzerine, öncelikle Kozan'dan başlayarak, birer asi yatağı haline gelmiş olan Anadolu taraflarının ıslah edilmesine karar verildi. Bu iş "*fırka-i askerîye*" denilen tam techizatlı askerî kuvvetler tarafından yerine getirilecek ve fırkanın kumandanlığını Derviş Paşa yapacak, projenin mimarı olan Cevdet Paşa ise aynı fırkada *komiser* olarak bulunacaktı.[3] Gayrimüslimler yine askere alınmıyordu.

---

müslimeden asker alınmak meselesini düşünmelidir" derken bu gerçeğe işaret etmekteydi. (*Tezakir*, 107).

1 *Aynı eser*, 115. Cevdet Paşa'nın asker teminine ilişkin düşüncelerinin benzeri, 1895'de Said Paşa tarafından da dile getirilerek, yeni asker kaynağı olarak bedevi aşiret ve kabilerden istifade yoluna gidilmesi teklif edilecektir. (Said Paşa, *Hatırat*, I, İstanbul 1328, s. 431).

2 Engin Deniz Akarlı, *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrıazamlarından Âlî ve Fuad Paşaların Siyasî Vasiyetnameleri*, İstanbul (tarihsiz), s. 31.

3 Akarlı, *Aynı eser*, 115-116; *Tezakir*, 107. Fırka-i Islahiye'nin faaliyetleri hakkında Cevdet Paşa *Maruzat*'ında geniş bilgi vermektedir. (bkz. s. 115-188; Fırka-i Islahiye heyetinin çalışmalarının genel bir değerlendirmesi için: Sina Akşin, "Ahmet Cevdet Paşa ve Fırka-i Islahiye", *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu*, İstanbul 1997, s. 117-121. Encümendeki görüşmeler sırasında, İstanbul'daki Müslüman ve gayrimüslimlerin kur'aya dahil edilip bunlardan alınacak neferatın muzıka ve sanâyi bölüklerinde istihdamları da düşünülmüş, ancak Kozan'ın ıslahı meselesi araya girdiğinden, bu konuda birşey yapılamamıştır.

b. Sadrazam Âlî Paşa'nın Düşünceleri

1865'de alınan encümen kararına uyan Sadrıazam Âlî Paşa (öl.1871), gerçekte, gayrimüslimlerin orduya alınmaları gerektiğini savunan devlet adamlarından idi. Paşa, askerlik konusundaki eşitsizliğin mutlaka halledilmesi gerektiğine inanıyordu. Bu sorunun çözümü, bir süredir Müslümanlar aleyhine bozulmuş olan toplumsal ve ekonomik dengelerin yerine oturtulması açısından önemli olduğu kadar, ülkede sosyal barışın devamı ve Osmanlı Devletinin siyasî geleceğinin teminatı noktalarından da bir zorunluluk olarak görünmekteydi. Paşa, bu düşüncelerini Eylül 1871'de Sultan Abdülaziz'e hitaben kaleme aldığı oldukça geniş bir "vasiyetnamede" dile getirmiş ve padişaha bazı tavsiyelerde bulunmuştu: Âlî Paşa, askerlik mecburiyetinin sadece Müslümanlara yüklenmiş olmasını bir haksızlık olarak görmekte ve Müslüman nüfusun korkutucu bir oranda azalmasını bu sebebe bağlamaktaydı. Paşa, bu haksızlığa son verilmediği takdirde yakın bir gelecekte Müslümanların çoğu yerde azınlık durumuna düşeceği kanaatindeydi. Ona göre, biri Müslüman diğeri Hıristiyan olan iki şehirde yapılacak bir nüfus sayımı, on yıl içinde ilkinin korkunç bir düşüş, diğerinin ise hayret verici bir gelişme halinde olduğunu gösterecekti. Askerlik yüzünden nesilleri tükenen aileler, terhisten sonra işsiz güçsüz kalan insanlar vardı. En verimli çağında köyünden alınmış, yedi veya on senesini en fecî ve bulaşıcı hastalıkların kol gezdiği kışla ve barakalarda geçirmiş Müslüman bir erkek memleketine döndüğünde ne yapabilir veya ne işe yarardı? Müslümanlar da Hıristiyanlar gibi tarıma, ticarete, sanayii ve sanatlara yönelmeli, çok çalışmalı, çok üretmeli, kısaca zengin ve güçlü olmalıydı. Fakat Müslümanların, omuzlarındaki ağır askerlik yüküyle bunları gerçekleştirmesi çok zordu. Bundan dolayı, Müslümanlar bu durumdan bir an evvel kurtarılmalıydı. Zorunlu askerlik hizmetini Hıristiyanlar da ifâ etmeli, onlar da nüfusları nisbetinde asker ve subay olmalıydı. Âlî Paşa, gayrimüslimlerin orduya alınmasına muhalefet edenlerin, *"nasıl olur da Hıristiyan halkı silahlandırır, talim ettirir, günün birinde bize karşı gelmelerini hazırlarız?"* şeklindeki düşüncelerini de temelsiz ve anlamsız buluyordu: Halbuki, o tarihe kadar isyan edip Osmanlı Devletinden kopmuş olan Hıristiyan

toplulukların hiçbiri ne askere alınmış ve ne de askerî eğitimden geçirilmişti. Ama buna rağmen hem isyan etmişler, hem de gayet iyi silah kullanmayı öğrenmişlerdi. Hıristiyanların orduya alınması aslında onların ayrılıkçı eğilimlerini değil, aksine devlete bağlılık hislerini kuvvetlendirirdi. Bu konuda korku ve endişeye kapılmaya gerek yoktu. Çünkü Osmanlı Devleti, verilen hürriyetleri istismara kalkışıp yanlış yapacak olanları cezalandırabilecek kadar güçlüydü.[1]

c. Yeni Osmanlılar'ın Fikirleri

Gayrimüslim tebaanın askerlik meselesi, 1860'lı yıllardan itibaren, özellikle *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*[2]'nin yayın organı olan *Hürriyet* gazetesinde çıkan makalelerle, Osmanlı kamu oyunda daha sık gündeme gelip, aydınlar ve halk arasında daha çok tartışılmaya başlandı. Gayrimüslim halkın askere alınması lehinde Hürriyet'te yayımlanan bu yazıların[3] gerek siyasîler ve gerekse halk üzerinde olumlu etkiler yapacağı, an azından zihinlerde bazı soru işaretleri meydana getireceği şüphesizdi. Yeni Osmanlılar askerlik konusunu tartışmaya açarak, bir taraftan konuyla ilgili kamu oyuna görüşlerini anlatma, diğer yandan da bu hususta yapılan yanlış uygulama ve politikaları eleştirme imkanı buluyorlardı. Yeni Osmanlılara göre, gayrimüslim vatandaşların askerlikten muaf tutulmaları her şeyden önce eşitliğe aykırıydı[4]. Müslümanlar vatanları için paraları ve canlarıyla hizmet ederlerken, Hıristiyan ve Yahudiler yalnızca para vermekteydi.[5] Oysa ki, istisnasız herkes askerlik hizmetinde eşit olmalı ve bu konuda kimseye ayrıcalık tanınmamalıydı.[6] Çarpık eşitlik an-

1 Akarlı, 31-32.

2 Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve fikirleri hakkında geniş bilgi için bkz. İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 777-857.

3 Bu konuyla doğrudan veya dolaylı şekilde ilgili olan çok sayıda makaleden bazıları için bkz. *Hürriyet*, 5 Ekim 1868; 21 Aralık 1868; 8 Mart 1869; 15 Mart 1869; 28 Haziran 1869; 19 Temmuz 1869.

4 *Hürriyet*, 19 Temmuz 1869; Sungu, *Aynı makale*, 797; Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul 1994, s. 681.

5 Sungu, 799.

6 Sungu, 799.

layışı yüzünden "*nüfus-ı İslamiye ifnâ*" ediliyordu:[1] Müslüman nüfus oranında son senelerde meydana gelen bariz düşüş ve halk arasında yaygınlaşan fakirliğin en büyük nedeni askerlikti. Bir Müslüman delikanlı, işinden, evinden ve ailesinden ayrı gayrı sıhhî şartlarda beş sene temel askerlik hizmetini yerine getirse bile, askerlikle ilişkisi bütünüyle kesilmiyor, yedi yıl sürecek olan redif sınıfına naklediliyor ve muayyen zamanlarda en yakın kışlalarda eğitime veya seferberlik durumunda silah altına çağrılıyordu. Muvazzaflık veya rediflik sırasında yaralanan, sakat kalan veya ölenlerin geride bıraktıkları aile ve çocukları ise türlü sıkıntılarla başbaşa kalmaktaydı. Herhangi birine, askerliğin ağır meşakkatlerini çekmek yerine, her sene muayyen bir bedel vermesi teklif edilse tereddütsüz kabul ederdi. Bu bakımdan gayrimüslimlerin askerlikten muafiyetleri mukabilinde ödedikleri bedel-i askerî vergisi hiçbir zaman fiili askerliğin yerini tutamaz ve orduda çekilen onca sıkıntının karşılığı olamazdı. Bedelen yapılan askerlik ile fiilen icra edilen askerlik arasında büyük fark vardı.[2] Ziraat ve ticaretten uzak kalan Müslümanlar fakirleşirken, bedel uygulaması sayesinde askere gitmekten kurtulan Hıristiyanlar gittikçe zenginleşiyor, bu ekonomik farklılık her iki milletin yaşadıkları mekan ve yerleşim birimlerinde hemen göze çarpıyordu.[3] Bir Müslüman Osmanlı vatandaşı, bedel-i nakdî ödeyerek muvazzaflık hizmetinden kurtulsa bile rediflikten kurtulamıyor ve bu görevi de ister istemez yerine getirmek zorunda kalıyordu. Öte yandan gayrimüslimler, sonradan telafisi mümkün olan senede 30-40 kuruş bir parayla ömür boyu askerlik yapmıyorlardı. Basit bir hesapla, bir Hıristiyan veya Yahudi Osmanlı vatandaşı 40 kuruştan kırk yılda toplam 1600 kuruş, yani 16 altın lira öderken, bir Müslüman sadece aktif askerlikten muaf olabilmek için peşin olarak 50 ila 80 altın arasında devlete para veriyordu.[4]

---

1 *Hürriyet*, 19 Temmuz 1869; Yeni Osmanlıların eşitlik konusundaki görüşleri için ayrıca bkz. *Hürriyet*, 5 Ekim 1868.

2 *Hürriyet*, 28 Haziran 1869.

3 *Hürriyet*, 15 Mart 1869.

4 *Aynı gazete.*

Yeni Osmanlılar, Hıristiyan tebaanın askere alınmalarına silaha alıştırılmamaları açısından karşı çıkan devlet adamlarının endişelerine katılmadıkları gibi, bu çeşit yaklaşımları pratik gerçeklere de aykırı buluyorlardı. Onlara göre, gayrimüslimler arasında dinî anlayış farklılıkları ve tarihten gelen düşmanlıklar sebebiyle zaten bir birlik yoktu. Söz gelimi, Rumların Ermenilere, Katoliklere ve Protestanlara olan düşmanlığı Müslümanlara olan adavetlerinden az değildi. Ermenilerin kendi mezhepleri dışındaki Hıristiyanlara bakışları Müslümanlara bakışlarından daha iyi sayılmazdı. Bundan dolayı, bunlar orduda silah kullanmayı öğrendikten sonra devlete isyan edecek olsalar, kendi aralarında herkesin kabul edeceği bir hükumeti asla kuramazlardı. Farzı muhal Rumlar isyan edip bir hükumet tesis etseler, Osmanlı topraklarında yaşayan hiçbir Müslüman veya gayrimüslim topluluk bunları tanımaz ve idareleri altına girmezdi. Aynı durum Rumlar dışındaki diğer gayrimüslim cemaatler için de söz konusuydu.[1]

Yeni Osmanlılar, farklı din ve mezheplere mensup askerlerin aynı ordu içinde istihdam edilebilecekleri düşüncesindeydi. Onlara göre, böyle bir uygulama ilk defa Osmanlılarda tatbik edilmeyecekti. Nitekim, bazı Hıristiyan devletler, ordularına kendi din veya mezheplerinden olmayan tebaalarını da asker olarak almakta, hatta belirli rütbeye kadar yükselmelerine dahi izin vermekteydi: Fransa, uzun süredir Cezayirli Müslümanlardan asker yazmakta ve bunları imparatorun muhafız birliklerinde görevlendirmekteydi. Aynı şekilde İngilizler de, İrlandalı katolikler ile Hindlilerden asker almakta; Rusya Kırım Tatarlarını, Lehlileri, Gürcüleri, Dağıstanlıları ve Çerkesleri asker yazıp onlarla bütün Avrupayı titretmekteydi. Biz de gayrimüslim tebaamızdan asker olarak istifade etmeli ve bu konuda gerekli düzenlemeleri yaparken, Avrupa devletlerinde câri olan usul ve nizamnamelerden yararlanmalıydık.[2]

---

1 *Keza.*

2 *Aynı eser.* Mesela İngilizler, Hindistan'da, Hindûların yanısıra Müslümanları da askerî birliklerde istihdam ediyorlar, ancak bunların çavuşluk rütbesinin üstüne çıkmalarına izin vermiyorlardı. (bkz. *Maruzat*, 114 ve Engelhardt, 211.)

2. Gayrimüslimlerin Askerî Mekteplere Kabulü

Bâbıâli, 1856 Islahat Fermanı'yla, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının da Müslümanlar gibi askerî mekteplere kabul edileceğini ilan etmiş ve bu hususta daha önce Batılı devletlere de güvence vermişti. Bu vaadin gerçekleşmesi, Osmanlı ordusunda görevlendirilecek gayrimüslim subayların yetişmesi açısından oldukça önemli olduğundan, Osmanlı hükumeti, 5 Eylül 1856 tarihinde, Dersaadet'teki gayrimüslim tebaa çocuklarından Harbiye ve Bahriye mekteplerine onar kişinin alınması yolunda padişahtan izin istedi; fakat istenilen izin çıkmadı.[1] O tarihten sonra uzun bir süre konuyla ilgili ciddi bir gelişme olmadı. Nihayet 1863'de, uzun zamandır beklenen iradenin çıkmasıyla birlikte, askerî okulların kapıları Müslüman olmayanlara resmen açılmış oldu: Karara göre, Osmanlı gayrimüslimlerinden her sene belli sayıda öğrenci askerî okullara kabul edilecek; ilk yıla mahsus olmak üzere Rum, Ermeni, Ermeni katolik ve Bulgar *milletlerinden* toplam 32 çocuk askerî ve mülkî mekteplere kayıt yaptırabilecekti.[2] Alınan bu karar, 1856 Fermanının önemli bir maddesinin gerçekleştirilmesi açısından da büyük değer taşıyordu. Bundan dolayı olsa gerek, gayrimüslimlerin askerî mekteplere kabul edildiği haberi, özellikle Hıristiyan cemaatler ve Avrupalı devletler tarafından memnuniyetle karşılandı: Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni, Rum[3] ve Bulgar cemaatleri[4] ile İngiltere[5], Fransa[6], Prusya[7], ve Yunanistan[8] devletleri alınan karardan dolayı Bâbıâli'ye birer yazıyla teşekkür ettiler.[9]

1863-1876 döneminde gayrimüslimlerin askerliklerine ilişkin yeni bir gelişme olmağı gibi, 1856'dan beri hazırlanması beklenen is-

1 Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi,* I-II, İstanbul 1977, s. 730.
2 Ergin, *Aynı eser*, 731.
3 İH, 11810.
4 İH, 11857.
5 İH, 11795; İH, 11865.
6 İH, 11879.
7 İH, 11875.
8 İH, 11842.
9 Ergin, 731-732.

tihdam nizamnamesinden de hâlâ haber yoktu. Yalnız Abdülaziz döneminde (1861-1876), bir aralık, bazı Hıristiyan çocukları Mekteb-i Harbiye'ye alıp gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının yavaş yavaş askerliğe ısındırılmasına teşebbüs edilmiş olmasına rağmen, bundan olumlu bir sonuç alınamamıştır.[1] 1876'da kabul edilen Kanun-ı Esasi'de ise askerlik konusuna üstü kapalı bir âtıf vardı: *Osmanlı tebaasının tamamı, mezhep işleri hariç, hukuk ve vazifelerde birbirleriyle eşittir.* Aslında bu maddenin askerlik açısından yorumu, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının, diğer devlet hizmetlerinin yanısıra, askerlik vazifesinin ifâsında da Müslümanlarla eşit tutulmalarının anayasa gereği olduğuydu.[2] Gerçi teorik olarak kimse bunun aksini söylemiyordu, fakat bu yönde somut bir adım da bir türlü atılamıyordu.

Bulgarlar dışında gayrimüslimlerin genelde devlet okullarına fazla rağbet etmedikleri, özellikle Yahudilerin bu konuda isteksiz oldukları görüldü.[3] Askerî okullar açısından da durum çok farklı değildi. Nitekim, Osmanlı hükumeti, zaman zaman gazetelere ilan vererek, gayrimüslimleri askerî rüşdiyelere kayıt yaptırmaya davet etmek zorunda kalıyordu.[4] Devlet, 25 Ocak 1877'de askerlikle ilgili yeni bir irade daha yayımlıyarak, anayasa gereği askerî mekteplerin bütün Osmanlı tebaasına açık olduğunu bir kez daha hatırlattı. İradede, şartları hâiz her gayrimüslim tebaa çocuğunun "*Fünun-ı Askerîye Mekteplerine*" müracaat edebileceği söyleniyordu.[5] Askerî okullara devam eden gayrimüslim öğrenci sayısının yükseltilmesi, orduda istihdamı düşünülen Hıristiyan subayların yetişmesi açısından da önemliydi. Ancak, bazı devlet adamları, askerîyede henüz gayrimüslim nefer bulunmadığı gerekçesiyle, subay yetiştirmek için askerî mekteplere Hıristiyan öğrenci alınmasını doğru bulmuyor,

1 Ahmed Cevad Paşa, *Aynı eser*, 149.
2 Kanun-ı Esasi, madde 17. (Suna Kili, *Türk Anayasaları*, İstanbul 1982, s. 9-25).
3 Ergin, 733-734.
4 İD, 60549.
5 İD, 60549.

ileride bu subayların istihdamında sıkıntılar yaşanacağını ileri sürüyorlardı.[1]

Dönemin sadrıazamı Midhat Paşa, bu sorunun, gayrimüslimlere askerlik mecburiyeti getirilerek aşılabileceği kanaatindeydi. Gerçi Midhat Paşa da, orduda gayrimüslim asker bulunmadığından dolayı, askerî mekteplerden çıkacak Hıristiyan zabitlerin istihdamında problem yaşanabileceğini kabul etmekte, ancak bu gerekçeyle Hıristiyanlara askerî okulların kapılarının kapatılmasını da doğru bulmamaktaydı. Paşa, çözüm olarak, askerlik hizmetinin gayrimüslimlere de teşmil edilmesini öneriyordu: Kanun-ı Esasi'nin 17. maddesi gereği *bilcümle efrâd-ı Osmaniyye hukuk ve vezâifinde mütesâvi* olduğuna göre, gayrimüslimler de Müslümanlar gibi askere alınmalı ve bu konu bir daha tartışılmamalıydı. Asıl yapılacak iş, gayrimüslimlerin askerliklerinin meşrûiyetini tartışmak değil, bunların ne oranda orduya alınacaklarını tesbit edip, tabur ve birliklerde ayrı mı yoksa karışık mı istihdam edileceklerini belirlemekti.[2] Paşa'ya göre, bir Hıristiyan gencin subay olabilmesi için askerî mektepte en az 7-8 sene, hatta daha fazla okuması gerekiyordu. Oysa ki, bu süre zarfında Osmanlı Devleti, zorunlu askerlik hizmetini bütün tebaaya yayarak, ordusunun bir kısmını gayrimüslimlerden oluşturabilir, böylece askerî mekteplerden çıkacak Hıristiyan subayların istihdam meselesini çözerdi. Bu sayede Bâbıâli, aynı zamanda, 1856 Fermanıyla yapmaya söz verdiği bir reformu gerçekleştirme hususundaki samimiyetini de Batılı devletlere gösterme imkanı bulacaktı.[3]

Gayrimüslimlerin askerî okullara kabullerine dair uygulamaların ömrü kısa oldu. Osmanlı mekteplerinden çıkmış olan Bulgarların devlete ihanet ettiklerinin anlaşılması üzerine, 93 Harbinin akabinde askerî okulların kapıları gayrimüslim öğrencilere fiilen kapatıldı.[4] Ancak, bu fiili duruma daha sonra kısmen son verilmiş veya yasak sadece Bulgarlara yönelik uygulanmış olmalı ki, 1886

1 YEE, 31/1810/62/79.

2 *Aynı belge.*

3 *Aynı belge.* (Mithad Paşa'nın II. Abdülhamid'i etkilemiş olduğu, 25 Ocak 1876'da çıkan iradeden de anlaşılmaktadır.)

4 Ergin, 733-734.

yılında Osmanlı askerî rüşdiyelerinde yüzü aşkın Hıristiyan ve Yahudi öğrenci öğrenim görmekteydi.[1] Fakat bu öğrencilerin rüşdiyelerden mezun olup olamadıkları veya mezun olduktan sonra ne yaptıkları ya da nerede görev aldıkları konusunda şimdilik elimizde aydınlatıcı bilgiler yoktur.

1879'da Mahmud Nedim Paşa tarafından düşünülen bir reform programında da, gayrimüslimlerin askerî okullara girmesine izin verilmesi ve okulu bitirdikten sonra bunların silah altına alınmalarına ilişkin bir madde yer almıştı.[2] 17 Haziran 1895'de İngiltere, Osmanlı hükumetine 6 maddelik bir "reform paketi" sunarak, Berlin Andlaşması (1878) çerçevesinde Doğu Anadolu'da Hıristiyanlar lehine bazı ıslahatlar yapılmasını istedi. Diğer devletler tarafından da desteklenen İngiliz isteklerinden biri, Hıristiyanlardan jandarma subayı tâyin edilmesi idi.[3] Bu subaylar, *Vilâyât- ı-Sitte*'de[4] Müslüman ve

---

1 BOA, Y.MTV, 24/22. 1886'da Osmanlı askerî rüşdiyelerinde okuyan gayrimüslim öğrenci sayısı toplam 136 idi. Bu öğrencilerin bulundukları okullara göre dağılımları şu şekildeydi:

Okulun Adı	*Gayrimüslim Öğrenci sayısı*	
Gülhane Askerî Rüşdiyesi	9	(Hıristiyan)
Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi	7	(4 Hıristiyan, 3 musevi)
Beşiktaş Askerî Rüşdiyesi	8	(6 Hıristiyan, 2 Yahudi)
Kocamustafapaşa Askerî Rüşdiyesi	15	(13 Hıristiyan, 2 belirsiz)
Paşakapusu Askerî Rüşdiyesi	14	(hepsi Hıristiyan)
Toptaşı Askerî Rüşdiyesi	16	(9 Yahudi, 7 Hıristiyan)
Eyüb Askerî Rüşdiyesi	10	(7 Yahudi, 3 Hıristiyan)
Bursa Askerî Rüşdiyesi	2	(Hıristiyan)
Edirne Askerî Rüşdiyesi	2	(Hıristiyan ve Yahudi)
Erzincan Askerî Rüşdiyesi	4	(belirtilmemiş)
Diyarbekir Askerî Rüşdiyesi	10	(hepsi Hıristiyan)
Sivas Askerî Rüşdiyesi	15	(belirtilmemiş)
Mamüretülaziz Askerî Rüşdiyesi	9	(belirtilmemiş)
Haleb Askerî Rüşdiyesi	3	(1 Hıristiyan, 1 musevi, 1 belirsiz)
Şam Askerî Rüşdiyesi	12	(6 Hıristiyan, 6 Yahudi)

2 *British Documents On Ottoman Armenians 1856-1880*, (Ed. By Bilâl N. Şimşir), I, Ankara 1989, 594-595.

3 Zekeriya Kurşun, *Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri), 1838-1914*, (MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi),

Hıristiyanlardan tertib edilecek olan jandarma birliklerinde görev yapacaktı.[1] Ancak bu uygulamaya hemen geçmek mümkün olmadığından, Hıristiyan öğrencilere yeniden askerî mekteplerin kapılarını açmak gerekecekti.

Hıristiyanlardan jandarma subayı tâyini meselesi özellikle hükumet dışındaki çevrelerde tartışma ve tenkidlere sebep oldu. Bazıları, böyle bir uygulamaya şeriata aykırı olduğu iddiasıyla karşı çıkarken, dönemin Sadrıazamı Said Paşa bunun tamamen aksini savunuyor ve muhaliflerin itirazlarını dayandırdıkları şer'î delillerin yanlış yorumlandığını söylüyordu: Paşa'ya göre Hıristiyan subay istihdamı İslamiyete aykırı değildi. Nitekim, daha önce, Sultan Abdülmecid zamanında Ruslarla yapılan Kars muharebesinde bir İngiliz subay Anadolu ordusuna komuta etmiş ve dönemin uleması buna itiraz etmek şöyle dursun, takdir etmişlerdi.[2] Osmanlı ordusunda bugün de ecnebi, yani Alman subaylar vardı, ama hiç kimse bunların varlığının şeriata aykırılığını tartışmıyordu. Üstelik ulema, gayrimüslimleri Müslümanlarla aynı seviyeye getiren, 1856 Islahat Fermanı'nı da tasvib etmiş, devletin gücünün artması noktasından cevaz verip karşı çıkmamıştı. Said Paşa, kendisinin de aynı görüşte olduğunu belirterek, devletin istikrar ve menfaati için Hıristiyanlardan jandarma subayı tâyin edilmesi fikrini desteklediğini söylemekteydi. Paşa'ya göre, aslında bu konuda telaşa kapılmak anlamsızdı. Bir Hıristiyan Osmanlı vatandaşının subay olabilmesi için öncelikle Harbiye mektebine kabul edilmesi, sonra, eğer başarabilirse, en az on yıl okuması gerekliydi. Üstelik Harbiye mektebi sıradan bir okul olmadığından, buraya girebilen Hıristiyan öğrencilerin bütününün aynı başarıyı gösterip on yıl sonra mezun olması da çok zordu. Bu bakımdan, İngilizlerin Hıristiyan subay tâyinine dair istekleri fazla

---

İstanbul 1991, s. 79-82 ve Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993, s. 50.

4 Vilâyat-ı Sitte Erzurum, Sivas, Van, Bitlis, Mamuratü'l-aziz (Harput) ve Diyarbekir vilayetleriyle buralara bağlı yerleri içine almaktaydı. (Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul 1984, s. 167; Karaca, Aynı eser, 82).

1 Küçük, 163; Kurşun, *Aynı tez*, 82-83; Karaca, 50.

2 Kurşun, 83.

büyütülmeyip, "idare-i maslahat" kabilinden kabul edilmeliydi.[1] Nitekim sonuçta da öyle oldu. Said Paşa'nın seslendirdiği hükumet görüşü, 4 Eylül 1895'de çıkan bir iradeyle padişah tarafından da desteklendi.[2]

3. Meclis-i Mebusan'da Askerlik Tartışmaları

Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik meselesi, 1877 ve 1878 yıllarının fevkalâde ağır şartları altında toplanmış olan ilk *Osmanlı Meclis-i Mebusan*'ında yeniden gündeme geldi. Konunun gündeme gelmesinin en önemli sebebi, Osmanlı-Rus savaşından dolayı asker ihtiyacının o tarihe kadar görülmedik biçimde artmış olmasıydı. Redifler ve mustahfızlar da dahil olmak üzere devletin elinde bulunan bütün asker kaynakları savaş için seferber edildiği halde ihtiyaç karşılanamamış, halktan gönüllü asker toplanmaya başlanmıştı. Bu arada, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının da gönüllü birliklere katılmaları isteniyordu. Bütün bu gelişmeler, gayrimüslimlerin yalnız gönüllü olarak değil, Müslümanlar gibi muvazzaf asker olarak orduya alınmaları tartışmalarına yol açtı. Mecliste askerlik hizmetinde eşitliği savunan Hıristiyan mebus sayısı fazla değildi. Hıristiyan milletvekillerinin ekseriyeti, böylesi bir uygulamaya bazı gerekçeler ileri sürerek karşı çıkarlarken, Müslüman mebusların çoğu ise eşitlik ilkesinin askerlikte de tatbik edilmesini istiyordu.[3] Gayrimüslim mebuslar arasında Hıristiyanların askere alınmasının en hararetli savunucusu, İstanbul mebusu Vasilaki Efendi idi. Meclisin 2 Haziran 1877 tarihli oturumunda, mâliye bütçesiyle ilgili bir konuşma yapan Vasilaki Efendi, bedel-i askerî vergisinin bütçeden çıkartılıp askerliğin genele teşmil edilmesini teklif etti. Vasilaki, Kanun-ı Esasi

---

1 Said Paşa, I, 273-275; Kurşun, 83.

2 Padişah yalnız Hıristiyan subay tâyiniyle ilgili maddeyi değil, diğer İngiliz tekliflerini de kabul etmiştir. II. Abdülhamid, iradesine yazdığı bir ekte, Bâbıâli'nin bazı konulara dikkatini çekerek, namus ve sadakati bilinmeyen Hıristiyanların jandarmaya zabit tâyin edilmemesini, ileride istihdamı düşünülen jandarma subayı sayısının da önceden belirlenmesini istemekteydi. (Küçük, 157-159).

3 Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Mebusan 1293=1877 Zabıt Ceridesi*, I, İstanbul 1939, s. 322-326; 330-331; R. Davison, 95.

gereği bütün Osmanlıların hukuk ve vazifelerde eşit olduğu halde, bir kısım insanların vatan uğrunda kanlarını döküp, diğerlerinin ise bundan para sayesinde kurtulduklarını söylüyor ve bu uygulamanın eşitlik anlayışına aykırı olduğunu iddia ediyordu. Ona göre, "*kan dökmek vazife-i asliyesi her bir evlad-ı vatanın boynunun borcudur. Kan ne satılır, ne de alınır*" dı.[1] Vasilaki Efendi, halkın genelinden asker alınmasının üç noktadan büyük faydalar sağlayacağı kanaatindeydi: Bunlardan birincisi, askerlik arkadaşlığı sayesinde tebaa arasında birlik ve beraberliğin tesisi; ikincisi, devletin asker kaynaklarının genişlemesi; üçüncüsü ise, askerlik sebebiyle İslam nüfusunda meydana gelen azalmanın önlenmesi idi. Vasilaki'ye göre, belki bunlardan da önemlisi, askerlik sayesinde herkesin şereflenecek olmasıydı: "*Hangi denîdir o ki vatanı muhafaza şerefinden mahrum olmayı istesin? Var ise bu gibi denîler, varsın parasıyla soğuk kanını satın aladursun.*"[2]

Vasilaki, Osmanlı Devletinin gayrimüslimleri orduya almakla gerçi bir miktar gelirden mahrum kalacağını, ancak asker kaynaklarını çoğaltmakla kazanacağı kuvvetin bu maddi kayıptan daha önemli olduğunu, kırk milyon nüfustan asker alan bir devletin, silah altında külliyetli asker beslemek zorunda kalmayacağını söylüyordu. Vasilaki Efendi, konuşmasını, bedel-i askerî vergisinin kaldırılıp bütün ahaliden asker alınmasını teklif ve talep ederek bitirecekti.[3]

Vasilaki Efendi'nin konuşması mebusan tarafından çoşkuyla karşılandı. Vasilaki'nin görüşlerine katıldığını ifade eden Haleb mebusu Nafi Efendi, Osmanlı mâliyesinin içinde bulunduğu para sıkıntısına dikkat çekerek, bedel-i askerî'nin yerini dolduracak başka bir kaynak bulunur bulunmaz askerlikle ilgili teklifin değerlendirilmesini önerdi. Bunun üzerine konu, etraflı şekilde görüşülmek üzere encümene havale edildi.[4] Aynı gün yapılan ikinci oturumda Yanya mebusu Alkivyadi Efendi, askerliğin genelleştirilmesine dair

1 Tarık Us, *Aynı eser*, s. 323.
2 Us, 323.
3 Us, 324.
4 Us, 324.

teklifi zamanlama açısından uygun bulmadığını söyledi.[1] 4 Haziran 1877 tarihli oturumda yeniden kürsüye gelen İstanbul mebusu Vasilaki Efendi, bedel-i askerî vergisinin anayasaya göre kalkması gerektiğini belirterek, bütçeye dahil edilmemesini istedi. Buna karşılık İstanbul'un diğer gayrimüslim mebusu Ohannes Efendi ise, 1877'de Hıristiyanlardan asker alınamayacağını ileri sürdü. Bunun üzerine Vasilaki, söz alarak, "*Kanun-ı Esasi ilan olunalı 6 ay oldu. Niçin Hıristiyanlar bu sene asker vermeyecek? Niçin vatana borçlu oldukları hizmeti bedenen ifâ etmeyecekler*" şeklinde bir soru sordu.[2] Daha sonra kürseye çıkan Ahmet Muhtar Efendi, yaşanan mâli sıkıntıdan söz ederek, bu şartlar karşısında bedel-i askerî vergisinin kaldırılmasının devletin mâli durumunu daha da kötüleştireceğini belirtti: Savaş masraflarını karşılayabilmek için yeni kaynaklar arandığı bir ortamda, hazır bir gelirden vazgeçmek hiç de akıllıca olmazdı. Bu bakımdan, Hıristiyanların askerlik konusunun görüşülmesi ileri bir tarihe ertelenmeli, şayet Hıristiyanlar arasından yardım amacıyla orduya katılmak isteyenler olursa, bunlar *gönüllü asker* olarak birliklere dahil edilmeliydi.[3]

Gayrimüslimlerin askerlikleriyle ilgili tartışmalar, *Asâkir-i Mülkiye*'nin[4] kurulmasına dair çıkan iradeden sonra yeniden alevlendi. 3 Ocak 1878'deki oturumda Kıbrıslı Zafiraki Efendi, Hıristiyanların askere alınmaları hakkında karar vermeden önce, böyle bir uygulamanın devlet ve ülke için faydalı olup olmadığının araştırılmasını istedi. Zafiraki Efendi'ye göre, asırlardır silahtan uzak kalmış bir topluluğun birden bire orduya dahil edilmesi yanlış olurdu. Üstelik hazinenin durumu da meydandaydı. Bu iş zamanla ve tedricen yapılmalı, acele edilmemeliydi. Allah bile kainatı birden bire değil muayyen bir zaman dilimi içinde yaratmıştı.[5] Benzer görüşleri paylaşan Müslüman vekiller de vardı. Bunlar da, yaşanan para sıkıntısı ve ağırlaşan ekonomik şartlar sebebiyle, bedel-i askerî uygulamasının

1 Us, 326.
2 Us, 330.
3 Us, 330-331.
4 Osmanlı ordusuna takviye amacıyla oluşturulan *Asâkir-i Mülkiye* hakkında geniş bilgi ileride verilecektir.
5 Us, *Aynı eser*, II, İstanbul 1954, s. 64.

sürmesini istiyorlardı. İleride şartlar düzeldiğinde konu tekrar müzakere edilebilirdi.[1] Bazı Müslüman mebuslar, askerlikte eşitliğin sağlanmasında ısrarlıydı. Nitekim, Suriye mebusu Abdürrahim Efendi, "*her devlet asabiyet ile kaimdir, asabiyet ise müsavat ile gerçekleşir*" diyordu. Ona göre, Osmanlının içinde bulunduğu kötü vaziyetinin en büyük nedeni, şimdiye kadar gayrimüslimlerden asker alınmamış olmasıydı. Artık askerlik umuma yaygınlaştırılmalı ve bunun için gerekli nizamname hazırlanarak hemen meclise getirilmeliydi.[2] Halebli Nafi Efendi, gayrimüslimlerin askere alınma zamanın çoktan geldiği düşüncesindeydi. Değil sadece Hıristiyanlar, askerlikten muaf olan İstanbul halkı bile hemen orduya alınmalıydı.[3] Aynı şekilde, Hacı Ahmed Efendi de, Hıristiyanların orduya alınmasını istiyor, buna mâli sıkıntıları gerekçe göstererek karşı çıkanlara, "*devletimiz malı, parayı borç alır; fakat asker borç alınmaz*" şeklinde cevap veriyordu.[4]

Mecliste yapılan hararetli tartışmalardan da bir netice çıkmayacak ve askerlik, yine Müslüman halk için yapılması zorunlu bir kamu hizmeti olarak devam ederken, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ise, eskiden olduğu gibi askerlik vazifesine karşılık bedel ödemeyi sürdüreceklerdi. Ancak, isteyenler, Ruslara karşı Osmanlı ordusuna yardım amacıyla oluşturulan *gönüllü birliklere* katılabilirdi.

4. Gayrimüslim Gönüllü Askerler ve Sonuçsuz Bazı Girişimler

1875-1909 döneminde Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebaasına askerlik mecburiyeti getirmedi. Ancak, bazı olağanüstü dönemlerde Hıristiyanlardan gönüllü yardımcı kuvvet olarak istifade edip, onları ülke savunmasına katkıda bulunmaya davet etti: Mesela, 93 Harbi (1877-1878) öncesinde patlak veren Sırbistan isyanı sırasında, Müslüman-Hıristiyan çok sayıda insan Osmanlı ordusuna yardım için teşkil edilen gönüllü taburlara katılarak nizamiye askerleriyle birlikte

1 Us, II, 65.
2 Us, 66.
3 Us, 65.
4 Us, 67.

muharebede aktif rol almışlardı.[1] Bu gönüllüler, cepheye gönderilmeden önce küçük rütbeli subaylar tarafından nizamlara uygun şekilde talimlerden geçirilmiş; silah ve diğer ihtiyaçları ise devlet tarafından karşılanmıştı. Sadrıazam Midhat Paşa ile Mahmut Celaleddin Paşa'nın nezaretlerinde İstanbul'da iki ay gibi kısa bir sürede gönüllülerden oluşan on iki tabur savaşa hazır hale getirilmişti. Midhat Paşa, Avrupa'ya, Müslümanlarla Hıristiyanların aynı sancak altında toplanabileceklerini göstermek amacıyla, Hıristiyan gönüllülerden bir tabur kurdurmuş, daha sonra bu taburu, sancaklarına ay-yıldızla birlikte bir de haç koydurarak İstanbul caddelerinde herkesin görmesi için dolaştırmıştı.[2] Ardından bu özel tabur, Müslüman gönüllülerden oluşturulan birlikler yanında Rumeli'ye gönderilmiş ve Sırbistan muhaberesi boyunca ileri hatlarda başarılı mücadeleler vermişti.[3]

Bâbıâli, Sırbistan isyanının arkasından başlayan 1877/78 Osmanlı-Rus savaşında da gayrimüslim tebaasını orduya yardımcı olmaya çağırdı. Bunun üzerine ülkede genel bir seferberlik başladı ve Müslüman Hıristiyan, eli silah tutan binlerce Osmanlı vatandaşı "*Asâkir-i Muâvine*" birliklerine gönüllü olarak kayıt yaptırdı.[4] Prezrin kasabası halkı, 1877 Mayısında, 15 ila 75 yaş arasındaki insanlardan oluşan 4.000 kişilik bir gönüllü kuvvet teşkil etmiş ve redif subaylarının nezaretinde askerî eğitime başlamıştı.[5] Bunlar arasında Müslümanların yanısıra, Rum, Latin, Bulgar ve Kıptiler de bulunmaktaydı.[6] Aynı tarihte, Rumeli'de Hıristiyan gönüllülerden meydana gelen 3.000 kişilik bir de alay teşkil edilmişti.[7] Rus kuvvetlerinin doğuda Erzurum'a, Balkanlar'da ise Plevne'ye dayandıkları duyulunca, Edirne ve İstanbul'da yoğun bir savunma faaliyeti başlamış, Dersaadet'in güvenliği sağlamak amacıyla, o güne kadar

1 İD, 60933; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, (Haz. İsmet Miroğlu), İstanbul 1983, s. 141.

2 Midhat Paşa, *Midhat Paşa'nın Hatıraları*, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), I, İstanbul 1997, s. 201-202.

3 İD, 61132 ; Midhat Paşa, *Aynı eser*, 202.

4 İD, 60942; İD, 61062.

5 İD, 61062 ve lef 1.

6 İD, 61062, lef 1.

7 İD, 60933.

elleri silah tutmamış başşehir halkı gönüllü asker olarak orduya yazılmıştı:[1] İstanbul'da yaşayan çok sayıda Hıristiyan Osmanlı vatandaşı da gönüllü olmak için isim yazdırıyordu. Bu şekilde, halktan kısa zamanda yirmi binden fazla *asker* toplanmış ve subaylar nezaretinde cami avluları ile meydanlarda talimlere başlanılmıştı. Şehrin ileri gelenleri ile devlet ricalinden gönüllü subaylık yapanlar bile vardı.[2] Gönüllüler, gündüz yapılan eğitimlerden sonra muvazzaf askerler gibi kışlalarda yatmayıp akşam evlerine dönüyor; ancak kendilerine verilen görev gereği, silahlı olarak şehrin muhtelif noktalarında nöbet bekleyip, mahallelerde karakol hizmeti görüyorlardı. Dersaadet sâkinleri, belki hayatlarında ilk defa askerî talim görmekte ve yine ilk kez silahla bu kadar yakın olmaktaydı. Bu arada, gönüllü asker yazılarak menfaat peşinde koşan veya işi sulandıranlar da yok değildi.[3] Askerî disipline alışkın olmayan gönüllüleri şehir muhafızlığı dışında kullanmak, hele cepheye sevk etmek çok zor ve zor olduğu kadar da riskliydi.[4] Bundan dolayı, İstanbul'dan toplanan gönüllülerden 1 Haziran 1877'ye kadar sadece bir taburluk bir kuvvet cepheye sevkedilebilmiş, büyük çoğunluk şehirde kalmayı tercih etmişti.[5] 3 Haziran 1877'de çıkan bir emirle, Dersaadet'teki gönüllü askerlerin disiplin altına alınıp, bunların taburlar şeklinde düzenlenmesine karar verildi.[6] Bu taburlar, gerekli talim ve eğitimden geçirildikten sonra Rumeli'ye, savunma hatlarına gönderilecekti. Karara göre, İstanbul'da toplanan gönüllülerden 6 tabur teşkil edilecek ve bunlara "*Asakir-i Muâvine*" ismi verilecekti.[7] Karar hemen uygulamaya kondu: İstanbul halkına çağrı yapılarak, Asâkir-i Muâvine taburlarının "*harb ve darbe kadir*" Müslüman ve gayrimüslim herkese

1 İD, 61096. (20 Mayıs 1877) ve lef 2, lef 3. Bir aralık, İstanbul'da yaşayan gayrimüslim halkın gönüllü olarak değil, kur'a ile alınması düşünülmüş, fakat daha sonra bunun uygun olmayacağı kabul edilerek vazgeçilmiştir. (İD, 61133, lef 9).

2 Mahmud Celaleddin Paşa, *Aynı eser*, 484.

3 İD, 61132, lef 1. (1 Haziran 1877).

4 Celaleddin Paşa, 484-485.

5 İD, 61132, lef 1.

6 İD, 61132.

7 İD, 61267. II. Abdülhamid, bu kuvvetlere "*Asakir-i Muâvine-i Sultaniye*" isminin verilmesini uygun bulmamıştır.

açık olduğu ve asker yazılmak isteyenler için İstanbul'un altı mevkiine birer sancak dikildiği ilan edildi. Taburlara katılacakların elbise ve silahlarını devlet verecek; talimlerin başladığı günden Rumeli'deki askerî birliklere dahil oluncaya değin, her nefere aynî veya nakdî olarak üçer yüz dirhem ekmek ile günde *kırkar pare* katık parası dağıtılacaktı. Asâkir-i Muâvine erleri, gittikleri yerlerde, nizamiye askerleri ile aynı miktarda tâyin alacaklardı. Bu taburlara ellişer asker getirenler mülazım, yüz nefer sağlayanlar yüzbaşı, ikiyüzden fazla adam yazanlar kolağası, beşyüzden çok gönüllü toplayanlar binbaşı olarak tâyin edileceklerdi.[1] Savaş sırasında hasta olan veya yaralanan gönüllü askerlere nizamiye hastahanelerinde bakılacak; yararlılıkları görülenler, hizmetlerinin derecesine göre Osmanlı, Mecidî veya İftihar nişanları ile ödüllendirilecekti.[2]

Rusların Rumeli'de ilerlemelerini sürdürmeleri ve İstanbul'u tehdid etmeye başlamaları üzerine, olası bir saldırı ve işgal girişimine karşı 1877 Ağustosundan itibaren yeni önlemlere başvuruldu. Bu önlemlerden biri, başkentin muhafazası için Müslüman ve gayrimüslimlerden "*Mevkib-i Hümayun*" adında yeni birlikler oluşturulmasıydı.[3] Bu birliklerin esas görevi, İstanbul'u savunmak ve bu konuda ihtiyat kuvvetlerine yardım etmekti. Hazırlanan nizamnameye göre, 20 yaşından 40 yaşına kadar bütün Dersaadet ahalisi Mevkib-i Hümayun taburlarına kaydedilecek ve belli vakitlerde talime tâbi tutulacaktı. Ancak, askerlik yapmaya elverişli bulunmayanlar bu genel kuralın dışındaydı. Mevkib-i Hümayun birliklerine yazılanlar arasında ehil ve kabiliyetli olanlar veya en azından okuma yazma bilenler onbaşı yapılacak; iki onbaşı takımının içinden bir çavuş, dört çavuş takımından bir başçavuş seçilecekti. Subayların tâyini ise Seraskerlik tarafından yapılacaktı. Taburların mevcutu 500 ila 800 arasında olup silah ve tâyinatları devletçe karşılanacak; silah ve diğer malzemeler kışlalar ile ordugahta saklanacaktı. Mevkib-i Hümayun taburları şehir dışındaki ordugahlarında toplanacak ve gerektiğinde muhafaza ve ihtiyat kuvveti olarak göreve çıkacaktı. Taburlara kay-

1 İD, 61267, lef 2.
2 *Aynı belge.*
3 İD, 61441, lef 6; İD, 61802.

dolan gönüllüler, normal şartlarda gündüz işleri başında, geceleri ise evlerinde bulunacaklar; ancak "*silah başına borusu*" çaldığında hemen ordugahlarına koşacaklardı. Piyade eğitimi alacak olan Mevkib-i Hümayun neferatı, Seraskerliğin belirlediği bir kışlada haftada iki gün ayak ve silah talimi, ordugahta ise büyük talim yapacaktı.[1] Ağustos başında başlayan teşkilatlanma çalışmaları 1 Kasım 1877'de Mevkib-i Hümayun taburlarının başına getirilecek subaylarının belirlenmesiyle son aşamaya geldi.[2] Bu arada, taşra vilayetlerinde de İstanbul'daki gibi savunma önlemleri alınmakta, "*Asakir-i Muâvine-i Milliye*" veya "*Asakir-i Milliye*" isimlerinde gönüllü birlikler kurulmaktaydı.[3] "Asakir-i Muâvine-i Milliye" kuvvetleri cepheye sevkedilmek amacıyla hazırlanırken, diğerleri ise, başşehirdeki Mevkib-i Hümayun taburları gibi sadece kentlerin müdafaası için tertib ediliyordu.[4]

Gerek İstanbul ve gerekse taşrada düzenli ordulara yardım ve şehirlerin güvenliğini sağlamak üzere Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarından tertib edilmiş veya edilmekte olan bütün "asâkir-i milliyeler", 12 Kasım 1877 tarihinde alınan bir kararla, "*Asâkir-i Mülkiye*" adı altında toplanıp yeni bir nizamnameye bağlandı.[5] Arkasından, 16 Kasım'da yapılan resmi bir törenle Asâkir-i Mülkiye'ye padişah tarafından sancak verildi.[6] Asâkir-i Mülkiye, Osmanlı Devletinin mevcut askerî kuvvetlerinden olan nizamiye, redif ve mustahfız sınıflarına ek olarak kurulmuştu.[7] Hazırlanan nizamnamede Osmanlı Hıristiyan veya Yahudilerinin Asâkir-i Mülkiye'ye dahil edilmelerine dâir açık bir hüküm olmadığı halde, II. Abdülhamid'in isteği üzerine, askerlik fikrini bütün tebaaya yaymak ve sürekli azalan Müslüman nüfusu zaman içersinde bir ölçüde dengelemek düşüncesiyle, gayrimüslimlerin de yeni orduya alınması

1 İD, 61441, lef 6.
2 İD, 61802.
3 İD, 61828/4.
4 İD, 61546.
5 İD, 62002, lef 5. (12 Kasım 1877 tarihli irade).
6 İD, 62002, lef 5.
7 Asâkir-i Mülkiye Nizamnamesi, 1. madde :İD, 61906; Ayrıca İD, 61545.

kararlaştırıldı.[1] İngiliz sefirinin bildirdiğine göre, bu karar Ermeni cemaati tarafından ilk anda olumlu karşılanmıştı. Patrikhane'de padişahın konuyla ilgili iradesi okunarak, Ermenilerin muhafız birlikleri için silah altına alınmalarına ilişkin karar oylanmış ve ittifakla kabul edilmişti. Haber üzerine, beş bini aşkın Ermeni, Patrikhane meclisi üyelerinin etrafını sarmış, gönüllülerin tesbiti için kilise mensubları ve papazlardan oluşan bir de kurul oluşturulmuştu. Ermeni topluluk padişaha yapılan duadan sonra düzenli şekilde dağılacaktı.[2]

II. Abdülhamid, bir süre sonra, Asâkir-i Mülkiye'ye katılan gayrimüslimleri onure etmek amacıyla, iki Rum, iki Ermeni ve bir Yahudi'yi yaverliğine atayıp Cuma Selamlığı törenine çağırdı. Padişahın maiyyetinde törene katılan beş kişiden ikisine mülâzım, diğerlerine ise başçavuşluk rütbesi verildi.[3] İleriki günlerde, Latin ve Protestan cemaatlerine mensup Asâkir-i Mülkiye efradından da aynı şekilde taltif edilenler olacaktı.[4] Muvazzaf orduda gerçekleştirilemeyen Müslüman-gayrimüslim eşitliği bir anlamda Asâkir-i Mülkiye saflarında gerçekleştirilmek isteniyordu.[5]

Ermeni Patriğinin askerlik kararı karşısında gösterdiği ilk olumlu tepki, bir müddet sonra Plevne'den gelecek bir haberle değişecekti: İngiliz sefiri Layard'ın, 18 Aralık 1877 tarihli yazısında bildirdiğine göre, Osmanlı Ermenilerinin şehir muhafızı olarak orduya katılmaları yolunda padişahtan gelen buyruğu sevinçle kabul eden Ermeni Patriği, Plevne'de Osman Paşa'nın Ruslara yenildiği haberini duyunca tavır değiştirmişti.[6] Layard, 18 Mart 1878'deki yazısında, geçen yıl Türk idaresinden memnun olduklarını, Rusya'ya gitmektense Türkiye'de kalmayı tercih ettiklerini, hatta askere giderek Osmanlı topraklarını savunacaklarını söyleyen Patriğin, kendisine gelerek, "*bugün durum değişti, zira Rusların başarıları ve barış an-*

1 İD, 62187; YA Res, 1/18; İD, 61906; İD, 62002, lef 4; İD, 62004.

2 *British Documents...*, 140-141.

3 İD, 62187; Padişahın yaverliğine atanan gayrimüslimlerden Yorgaki ve Elias mülazım; Edgar, Pangirir ve Hatem başçavuştu. (*British Documents*, 152).

4 YA. Res, 1/8.

5 *British Documents.* ., 131-132.

6 *British Documents*, 149-150.

laşmasına Ermenistan'ın idari reformu hakkında bir madde koymuş olmaları, herşeyi kökünden değiştirdi" dediğini söylüyordu. Patrik, elçinin yanından ayrılırken, aralarında geçen konuşmaların gizli kalmasını rica etmiş, sözlerinin Türk makamları tarafından duyulması halinde zor durumda kalacağını belirtmişti.[1]

Asâkir-i Mülkiye, olağanüstü zamanlarda toplanacak olan bir orduydu. Esas görevi, şehirlerin asayiş ve güvenliğinin sağlanmak olup, gerektiğinde iç karışıklıkların bastırılmasında da kullanılacaktı.[2] Bu arada, Asâkir-i Mülkiye efradından isteyenler cepheye de sevk edilebilecekti.[3] Normal zamanlarda evleri ve işleri başında bulunacak olan Asâkir-i Mülkiye mensubları, hükumet tarafından göreve çağrıldıklarında hemen toplanmak ve silah altına girmek zorundaydı. Şartlar normale döndüğünde ise tekrar evlerine geri döneceklerdi.[4] Nizamnameye göre, askerlik çağında olmayıp, yaşı 17'den fazla olanlar ile askerlik yaşında olduğu halde ismine henüz kur'a isabet etmemiş olanlar mecburî; mustahfızlık müddetini tamamlamış, yani 40 veya 45 yaşını geçmiş olanlar ise ihtiyarî olarak Asâkir-i Mülkiye'den sayılıyorlardı.[5] İsmine kur'a çıkanlar ile redif ve mustahfız sınıfına dahil oldukları saptananlar ise bu birliklerden çıkartılacaklardı.[6]

Asâkir-i Mülkiye ordusunun ömrü fazla uzun olmadı. 93 Harbi'nin sebep olduğu olağanüstü şartların imzalan Berlin Andlaşmasıyla (13 Temmuz 1878) sona ermesinin ardından, 6 Kasım 1878'de çıkan bir iradeyle bu "yedek ordu" dağıtılarak resmen ilga edildi.[7] 93 Harbi'nde sergilenen toplumsal dayanışmadan cesaret alınmış olmalı ki, 1880'deki askerî düzenlemeler sırasında bundan sonra Hıristiyanlardan da muvazzaf asker alınmasına karar verildi.[8] Kararı öğrenen Ortodoks Rum Patriği, Sultan Abdülhamid ile

1 Bu önemli görüşmenin tafsilatı için bkz. *British Documents*, 159-161.
2 İD, 61906, (Madde 5)
3 Madde 6.
4 Madde 5.
5 İD, 61906, (Madde 2.)
6 Madde 3. Diğer ayrıntılar için bkz. İD, 61906.
7 İD, 63119.
8 Ahmed Cevad Paşa, 149.

Yıldız'da görüşerek, padişahtan, askere çağrıldıkları takdirde, Hıristiyanların orduda mezheplerine göre ayrı ayrı taburlarda istihdam edilmelerini istedi.[1] Patrik, buna gerekçe olarak, hem Hıristiyanların taassub sahibi olduklarını söylüyor, hem de Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında aynı birliklerde askerlik yapacak kadar yakınlık ve uzlaşma ortamının henüz oluşmadığını ileri sürüyordu. Onun açısından Hıristiyanlar için ayrı taburlarda istihdam edilmek bir zaruretti.[2] Görüşmenin ardından konu, padişah tarafından, tartışılmak üzere askerî komisyona havale edildi. Komisyon, Rum Patriğin talebinin aksine, Hıristiyanların askerî birliklerde Müslümanlarla beraber bulundurulmalarını uygun bulmuş ve bu uygulamaya bütün ülke genelinde hemen başlamak yerine, aşamalı olarak, öncelikle kur'a sisteminin tatbik edildiği yerlerde geçmeye karar vermişti. Askerî komisyon, Patriğin, Hıristiyanlar ile Müslümanların askerde karışık olarak istihdam edilmesinden endişe etmesini yersiz bulmuştu. Çünkü böyle bir uygulama ilk olmayacaktı. Daha önceleri Tersane-i Amire'de değişik mezheplere mensup çok sayıda Hıristiyan Osmanlı vatandaşı istihdam edilmiş ve bunlarla Müslümanlar arasında önemli bir sorun yaşanmamıştı. Keza, 93 Harbi sırasında da Hıristiyanlar gönüllü olarak Osmanlı ordusunda görev almış ve ülkeleri için kanlarını akıtmışlardı. Aynı şekilde, o tarihde hâlâ varlıkları devam eden Kazak ve Dragon alayları ve İtfaiye birlikleri içinde Müslümanlarla birlikte "birâderâne" vazife yapan Hıristiyanlar vardı. Avrupa'da, Rusya'da ve hatta Mısır'da askere alınan gayrimüslimler, mezhepleri ne olursa olsun Müslümanlarla birlikte istihdam edilmekteydi. Komisyon, konuyla ilgili padişaha sunduğu raporun sonunda, Müslümanlar ile Hıristiyan Osmanlı vatandaşlarının orduda birarada istihdamlarını tebaa arasında tesisine çalışılan birlik ve beraberlik bilincinin yerleşmesi açısından da son derecede önemli olduğunu belirtmiş ve alınan kararın hayata geçirilmesi yönünde görüş

1 BOA, YA.Hus, 5/38 ve lefleri, Şubat 1880. (Bu belgeden beni haberdar eden Yüksek lisans öğrencim Zeynep Tüfekçi'ye teşekkür ederim.)

2 *Aynı belge.*

bildirmişti.[1] Ancak bu girişimin de akıbeti diğerlerinden farklı olmayacaktı.[2]

Gayrimüslimlerin askerliğiyle ilgili 1893'de ilginç bir gelişme daha yaşandı: Yahudi cemaati Hahambaşısı Moşe Levi, ruhanî meclis üyeleri ile hahamlara bir yazı göndererek, tarih boyunca Yahudilere kucak açan Osmanlı Devletine asker olarak hizmet etmeyi önerdi. Moşe Levi, yazısında, İspanya'dan kovulmuş olan Yahudilere karşı Osmanlı Devletinin göstermiş olduğu misafirperverliği hatırlatarak, Osmanlıların, oğullarını kucaklayan şefkatli bir ana gibi merhamet kollarını kendilerine açtığını ve o tarihten bu günlere kadar her türlü yardımı yaptıklarını belirtiyor ve örnekler veriyordu: Sultan Abdülmecid, kendi gölgesindeki Yahudilere eşit haklar bağışlamış ve çıkardığı fermanlarla Musevîlere isnad edilen "*kan iftirası*"nın tamamen asılsız ve uydurma olduğunu ilan etmişti. Keza, şevketlü padişahımız Abdülhamid de gece gündüz, bir çoban misali sürüsünün iyiliği için çalışmakta, ırk ve din farkı gözetmeksizin şefkatli kollarını herkese açmaktadır. Nitekim, Rusya'dan kaçmış olan mazlum Yahudilere imparatorluğun kapılarını yine Sultan Abdülhamid açmıştır. Osmanlı hükumetlerinin Yahudilere yaptıkları iyilikler saymakla bitmez. Müslümanların yararlandıkları bütün haklardan Yahudiler de aynı şekilde yararlanmaktadır.[3]

Hahambaşı, yazısının devamında, Yahudi cemaatinin, Osmanlı Devletinin bu lütuflarına layık olduğunu isbat etmek ve aynı zamanda vatanî hizmetlerde bulunmak için ne yapabildiğini soruyor ve ardından, Yahudileri, kendilerine yapılan iyiliklere değer olduklarını göstermek ve ülkeye hizmet etmek için Osmanlı ordusunda görev almaya çağırıyordu: *"Bizim vatanî hizmetlerimiz, hakiki Türkler gibi, aziz vatanımızın ordusunda hizmet etmek demek olduğunu düşünüyorum. Bunu yapmakla sadakatimizin hislerini gösterebiliriz."*

Moşe Levi, yazısının sonunda, ruhanî meclis üyeleri ile hahamların kendisini desteklemeleri halinde, Sultan II. Abdülhamid'den, Müslümanlar gibi Yahudilerin de askerlik görevlerini

---

1 *Aynı belge.*

2 Ahmed Cevad Paşa, 149.

3 Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1947, 20.

yapmak için orduya kabul edilmelerini rica edeceğini söylüyordu. Hahambaşı, Yahudi askerlere orduda dini vazifelerini yerine getirebilmeleri konusunda gereken kolaylığın gösterileceğinden de emindi.[1] Hahambaşının teklifi, 1893 Nisanında cemaatin İstanbul ruhanî meclisi ve umumi ruhanî azaları tarafından kabul edildi. Bunun üzerine, Yahudi cemaatinin askerliğe ilişkin teklifini içeren belgenin tercümesi bir heyet vasıtasıyla padişaha arz edildi. Abdülhamid, teklif karşısında memnuniyetini belirterek, huzurundaki heyete iltifatta bulunmuş ve teklifi, değerlendirilmek üzere, meclis-i vükelâ'ya havale etmiştir.[2]

5. Gayrimüslim Jandarmalar

Gayrimüslim Osmanlı tebaasının jandarma olarak istihdamlarına, Batılı devletlerin baskıları üzerine kabul edilen Anadolu Islahatı projesi[3] çerçevesinde, 1895'de, önce Vilâyât-ı Sitte dahilinde başlandı. Ermeni nüfusun yoğun olduğu bölgelerde yapılacak reformları düzenleyen ıslahat projesinde, nüfus oranlarına göre, jandarmaya Osmanlı Hıristiyanların kabul edileceğine dair bir hüküm vardı.[4] Bu hüküm gereği yapılan çalışmalar neticesinde, ıslahat programında öngörülen yeni jandarma teşkilatı için Erzurum'da 1091, Sivas'ta 1500, Van'da 1282, Diyarbekir'de ise 1329 mevcutlu alaylar teşkil edilmesi kesinleşti. Yapılan hesaplara göre, alaylarda yer alacak gayrimüslim sayısı Bitlis'te 280, Mamuratü'l-aziz'de 200, Diyarbekir'de 168, Erzurum'da 207, Sivas'ta 255 ve Van'da 347 kişi idi. Ancak, Hıristiyanların jandarma olmak için fazla istekli davranmamaları nedeniyle hedeflenen rakamlara ulaşılamadı: Bitlis'de 162, Mamuratü'l-aziz'de 83, Diyarbekir'de 144, Sivas'ta 162, Erzurum'da

---

1 *Aynı eser*, 20-21.

2 *Keza*, 21. Galanti'ye göre, Osmanlı hükumeti, ülkedeki diğer gayrimüslim unsurlardan gelebilecek muhtemel tepkileri düşünerek, askerliğe ilişkin teklifin tatbikini başka bir zamana bırakmıştır. Zaten Osmanlı Devleti, daha önceki tarihlerde de, gayrimüslim vatandaşlarından gelen gönüllü asker olma taleblerine olumlu cevap vermemiştir. (1885'deki bir örnek için: MV, 5/61).

3 Anadolu Islahatı hakkında iki önemli çalışma için bkz. Cevdet Küçük, *Aynı eser*; Ali Karaca, *Aynı eser*.

4 Küçük, 162-163; Karaca, 47-50. Aynı madde kapsamına giren Hıristiyanlardan polis ve kır bekçisi alınması hususu konumuz dışında olduğundan burada ele alınmamıştır.

60 Ermeni kayıt yaptırmış;[1] Van'da ise, 5 Temmuz 1897 tarihine kadar sadece 50 Hıristiyanın müracaat ettiği tesbit edilmişti.[2]

Berlin Andlaşması çerçevesinde önce Vilâyat-ı Sitte'de başlatılan Hıristiyan jandarma istihdamına, Aralık 1902'den itibaren Rumeli'de de geçildi. Kasım 1902'de Bâbıâli tarafından hazırlanıp, 4 Aralık 1902 tarihli iradeyle kesinlik kazanan Rumeli ıslahatı programında, vilayetlerdeki jandarma alaylarının Müslüman ve Hıristiyanlardan tertib edilmesine dair bir madde vardı. Mezkur madde, iyi halli ve sabıkalı olmayan Hıristiyanların %2 nisbetinde jandarma teşkilatına dahil edileceğini belirtiyordu.[3] Bu nisbete göre Rumeli'deki vilayetler[4] genelinde 565 gayrimüslim Osmanlı vatandaşının jandarmaya alınması gerekiyordu. Çalışmalar sonucunda İşkodra vilayeti ile İpek sancağı dışında, Rumeli'de jandarma ve polis tensikatı tamamlandıysa da, gayrimüslimlere ayrılan kadrolar bütünüyle doldurulamadı. 28 Mart 1903 tarihi itibariyle ancak 319 kişi kayıt yaptırmıştı.[5]

Rusya ve Avusturya, Berlin Andlaşması'nda imzası bulunan diğer batılı devletlerin de olurunu aldıktan sonra, 21 Şubat 1903 tarihinde Osmanlı hükumetine yeni bir ıslahat programı vererek, bunu Makedonya'da uygulamasını istediler. Program, jandarma ve diğer iç güvenlik teşkilatına alınacak Hıristiyanların % 2 oranında değil, nüfus yoğunluklarına göre belirlenmesini öngörüyordu. Teklif edilen ıslahat programı, 23 Şubat 1903'de kabul edildi. Ardından, jandarmaya alınacak Hıristiyan oranı % 20 olarak açıklandı.[6] Bunun üzerine, jandarma kayıtlarına, öncelikle Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinde, hemen akabinde de diğer yerlerde başlandı.[7]

---

1 Karaca, 168.

2 Karaca, 152.

3 Güler Yarcı, *Türk Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1912)*, (MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi), İstanbul 1996, s. 163-167.

4 O tarihte Rumeli vilayetleri Selanik, Kosova, Edirne, Yanya, Manastır ve İşkodra'dan ibaretti. (Yarcı, *Aynı tez*, 164).

5 Yarcı, 195.

6 Yarcı, 192-194.

7 Yarcı, 194; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, Ankara 1983, s. 157-159.

Jandarma hizmeti askerlikten sayıldığından[1], bir gayrimüslim, görev yaptığı süre boyunca bedel-i askerî vergisi ödemiyordu.[2] Hıristiyan jandarmalar, genellikle piyade ve süvari olmak üzere iki şekilde istihdam edilmekte[3], gizlilik arz eden hizmetlerden ise uzak tutulmaktaydı.[4] Hıristiyanlar jandarma alaylarına her yerde %20 oranında alınıyordu.[5] Musevîler de istedikleri takdirde jandarma olabilmekteydi.[6] Mesela, Kosova jandarma alayı Üsküp merkez taburu için gerekli toplam 976 neferden 195'i gayrimüslimlerden alınacaktı. Keza, Priştine taburunun 616 kişilik mevcutunun 123'ü; Pişce taburunun 321 olan jandarma kadrosunun 64'ü; İpek taburunun 372 olan mevcutunun 74'ü; Prezrin taburunun 430 efradının 86'sı yine gayrimüslimlerce doldurulacaktı. Jandarma olmak için 31 Mart 1903'e kadar Üsküp'te 159, Priştine'de 89, Pişce'de 62, Prezrin'de 26 Hıristiyan kayıt yaptırdığı halde, İpek'de o tarihe kadar bir kişi bile başvurmamıştı.[7] Daha sonraki günlerde yapılan yeni kayıtlara rağmen, Kosova genelinde Hıristiyanlara tahsis edilen kadrolardaki açık 176 idi.[8] Haziran 1903'de bu açık 86'ya indi.[9] Selanik, Manastır ve Yanya'da da durum çok farklı değildi.[10] Edirne Jandarma alayında gayrimüslimlere ayrılan 379 kadroya, 128 kişi müracaat etmişti. Açık 251 idi.[11] Dedeağaç'ta ise jandarmaya alınması gereken 29 kişiden 14'ü kayıt yaptırmıştı.[12] Gayrimüslim halkın jandarma olmak istememesinin en önemli sebebi, maaşların

---

1 TFR. 1. ED, 2/185.

2 *Lâlıka-i Kavanin*, II, 347.

3 Mesela, Kosova Jandarma Alayındaki 366 gayrimüslim jandarmanın 353'ü piyade, 13'ü süvari idi. (TFR. 1. AS, 4/36).

4 Ocak 1903'de Köprülü jandarma bölüğündeki 3 Bulgar neferin metropolid tarafından haber kaynağı olarak kullanıldığı tesbit edilmiş, bu hadise üzerine Hıristiyan jandarmaların "icraat-ı hükumetden haberdar olmayacakları hizmetlerde istihdamları" istenmiştir. (TFR. 1. AS, 1/61).

5 TFR. 1. AS, 2/151.

6 TFR. 1. ED, 2/147, lef 2, 3.

7 TFR. 1. AS, 4/306, lef 3; TFR. 1. AS, 2/151.

8 Toplam 366 gayrimüslim jandarma alayına kaydedilmiştir. (*Aynı belge*).

9 TFR. 1. AS, 5/421, lef 3.

10 TFR. 1. AS, 5/421 ve lefler 1, 2.

11 TFR. 1. AS, 5/421, lef 4.

12 TFR. 1. ED, 2/185.

azlığı ve ödemelerdeki gecikmelerdi.[1] Aylardır maaşını alamayanlar vardı.[2] Bazı yerlerde parasızlıktan jandarma efradının ekmeğe muhtaç hale geldiği biliniyordu.[3] Mâli sıkıntıdan dolayı istifa edenler, göreve gitmeyenler veya ayrılmak için fırsat kollayanlar vardı.[4] Yetkililerin bütün gayret ve teşviklerine rağmen, jandarmanın maddi sıkıntı içinde olduğunu gören Hıristiyan halkın kayıt yaptırmaktan vazgeçmesi yüzünden, bazı mahallerde Hıristiyan jandarma adayı bulunamıyordu. Mesela Edirne'de Hıristiyanlara tahsis edilen kadrolara yeterli sayıda başvuru olmayınca, şehrin mülhakatında jandarma adayı aranmıştı.[5] Kimi yerlerde ise, jandarma açığının geçici olarak Müslümanlarla kapatılması düşünülüyordu.[6] Buna rağmen, jandarma teşkilatı bünyesinde Hıristiyan istihdamı sonraki tarihlerde de devam etti. Mesela 1912 yılında, Rodos'a bağlı Leryoz adasında görev yapan 23 jandarmadan dördü Hıristiyan Osmanlı vatandaşı idi. Bunlardan biri Kayseri'li, diğerleri ise Leryoz'luydu.[7]

B. 1909-1919 Dönemindeki Gelişmeler

1. Gayrimüslimlere Askerlik Mecburiyeti Getirilmesi

Osmanlı gayrimüslimlerin Müslümanlar gibi askerlikle mükellef tutulmalarına dair tartışmalar, II. Meşrutiyet'ten sonra siyasî çevreler ve basında daha sık tartışılmaya başlandı. Bu tartışmalar, eskiden olduğu gibi, gayrimüslimlerin askere alınmasından yana olanlar ile böyle bir uygulamaya karşı çıkanlar arasında cereyan etmiyor, fikirler, Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarının da asker olması gerektiği noktasında artık birleşiyordu. Mesela, *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid, yeni askeralma kanununun meclise sevki öncesinde, meşrutiyetin ilânı münasebetiyle kaleme aldığı 26 Ocak

1 TFR. 1. ED, 3/234.
2 TFR. 1. ŞKT, 36/3599.
3 TFR. 1. ED, 1/185.
4 TFR. 1. AS, 5/421; TFR. 1. ED, 2/185.
5 TFR. 1. ED, 3/245, lef 3.
6 TFR. 1. ED, 3/245 ve lef 4.
7 BEO, 303456.

1909 tarihli makalesinde, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını meşrutiyetin nimetlerinden yararlanmaya ve asker olmaya çağırıyor, "*...Bugün bir Ermeninin, bir Bulgarın, bir Rumun, bir Musevînin kendisini de Müslümanlar gibi bir vatanın evladı addetmesi, vatan-ı müşterekin temin-i selâmeti içün silah altına girerek hududa koşması*" lazımdır, diyordu.[1] Aynı yazar, 23 Haziran 1909'daki bir başka makalesinde de, Osmanlı topraklarında yaşayan farklı ırk, din ve mezheplere mensub insanları kaynaştıracak en etkili vasıtanın *"silah arkadaşlığı"* olduğunu söylemekteydi.[2] Siyasîler, gayrimüslimlerin askerlik yapmalarına sadece taraftar olmakla kalmayıp, bunu, ülkenin siyasî geleceği ve Osmanlı toplumun kaynaşması açısından da zaruri görmekteydi.[3] Askerî hizmet zorunluluğunun istisnasız herkesi kapsayacağı hususu, 1908 Ağustosunda hükumet programına bile girmişti.[4] II. Meşrutiyetin ilanından sonra kurulan siyasî partilerin programlarında da aynı konu açık biçimde yer almaktaydı. Osmanlı Ahrar Fırkası'nın 1 Eylül 1908 tarihli programının 14.maddesinde, "*bilumum Osmanlılar ahz-ı asker kanununa tabi bulunacaklardır*"[5] şeklinde bir cümle vardı. Aynı şekilde, İttihad ve Terakki Partisi'nin 1908'de kabul edilen siyasî programında "*gayr-ı müslime dahi ahz-ı asker kanununa tâbi tutulacaktır*"[6] ifadesi hemen göze çarpıyordu. Bu ifade, partinin 1909'da yayımlanan "muaddel siyasî programı"na, "*cins ve mezheb tefrik edilmeksizin herkes müsavat ve hürriyet-i tammeye mâlik ve aynı mükellefiyete tâbidir*" tarzında yansıtılmıştı.[7] Genelde aynı yaklaşımı, meşrutiyet ortamında kurulan diğer siyasî partilerde de görmek mümkündü.[8]

---

1 *Tanin*, 26 Ocak 1909.

2 *Tanin*, 23 Haziran 1909.

3 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, I, İstanbul 1988, s. 164; *Meclis-i Mebusanın Zabıt Ceridesi (1325-1326)*, I, s. 85.

4 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, İstanbul 1986, s. 51.

5 Tunaya, *Aynı eser*, 157.

6 Tunaya, 66.

7 Tunaya, 157

8 Tunaya, 214, 227, 229, 262.

Devlet, gayrimüslim vatandaşlarının askerliğini, değişik din ve mezheplere mensub Osmanlı toplumunun birbirleriyle kaynaşmaları noktasından kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görürken; Müslüman halk ise, yüzyıllardır sadece kendileri tarafından ifâ edilen zorunlu askerlik hizmetinin, bundan böyle, aynı topraklarda beraber yaşadıkları Hıristiyan ve Yahudi komşularınca da yerine getirilmesini istiyor ve bu yöndeki girişimleri doğal olarak destekliyordu. Bu noktaya gelinmesinde, askerliğin Müslümanlar için her geçen yıl biraz daha dayanılmaz hale gelmesi kadar, devletin 1909'larda içinde bulunduğu siyasî, askerî ve ekonomik zorlukların da etkisi olduğu şüphesizdi. Müslümanlar, arka arkaya gelen savaş ve iç karışıklıklar sebebiyle her geçen yıl biraz daha güç ve kan kaybedip, askerlik mecburiyeti yüzünden tarım ve ticaretten uzak kalırlarken; gayrimüslimler ise askerlikten muaf olmanın avantajlarıyla hem nüfus, hem de ekonomik olarak hızla büyümüşlerdi. Devletin, değişen siyasî dengeler ve yeni gelişmeler karşısında ülkenin müdafaasını yalnız Müslümanlara havale etmesi artık zordu.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı hükumeti, siyasî partiler ve Müslüman kamu oyunun da desteğiyle, 1909 yılında önemli bir adım atarak, 1856'dan beri bir türlü askere alınamamış olan gayrimüslimlerin, 1909'dan itibaren fiilen askere alınmalarına karar verdi.[1] Bundan dolayı, askerlikten muafiyetleri karşılığında Hıristiyan ve Yahudi Osmanlı vatandaşlarından 1856'dan beri alınmakta olan askerlik bedeli de, kararın ayrıntıları belli oluncaya kadar tahsil edilmeyip, sadece tevzi edilecekti.[2] Bâbıâli, hemen harekete geçip, istisnasız bütün Osmanlı vatandaşlarına askerlik yapma zorunluluğu getiren yeni bir "Ahz-ı Asker" (askeralma) kanunu hazırladı ve kanunu, görüşülmek üzere, Şubat ayı içinde Meclis-i Mebusan'a sevk etti.[3] Fakat, kanunun çıkması uzun bir sürecin tamamlanmasını

1 DH. HMŞ, 23/9; DH. MUİ, 1-8/29, lef 67/1.

2 DH. MUİ, 1-8/29, lef 9. Geçmiş yıllara ait bakayalar ise tahsil edilecekti. (DH. HMŞ, 23/16).

3 DH. HMŞ, 23/9. Meclise sevkedilen Ahz-ı Asker Kanunu'nun hazırlanma sebeplerinin açıklandığı "Esbâb-ı Mucibe Lâyıhası" için bkz. *Meclis-i Mebusan Levâyih ve Tekâlif-i Kanuniyye ve Encümen Mazbataları, Sene: 1325-1326*, Ankara 1992, s.228-231.

zorunlu kılıyordu. Kanun lâyıhası, önce mebusan meclisinde görüşülecekti. Ancak meclisin gündemi oldukça yoğundu. Çok sayıda yasa teklifi sırada bekliyordu. Bunların müzakeresi bittikten sonra Askeralma kanunu ele alınacak ve öncelikle bir komisyon kurulacaktı. Kanun lâyıhası evvela bu komisyonda tartışılacak; ekseriyetince uygun bulunduğu takdirde milletvekillerinin huzuruna getirilecekti. Mecliste, tek tek bütün maddeler üzerinde çoğunluğun mutabakatı sağlandıktan sonra ise, aynı lâyıha, Ayan meclisine gelecekti. Burada yeniden görüşülecek olan lâyıha, âyan üyeleri tarafından da uygun bulunması halinde, padişahın da onayı alınarak, kanunlaşmış olacaktı. Lâyıhanın maddeleri üzerinde mebusan meclisinde ayrı ayrı konuşmalar yapılacak olması Ahz-ı Asker kanununun kısa sürede çıkarılamayacağını gösteriyordu. Bazen bir madde veya ufak bir ayrıntı üzerinde saatler, hatta günlerce tartışılabilirdi. Bundan dolayı Sadrıazam Hilmi Paşa hükumeti, devletin içinde bulunduğu mâli sıkıntıyı da hesaba katarak, hiç olmazsa 1909 senesi için bedel-i askerî vergisinin bir kısmını toplamayı düşünüyordu. Nitekim, bu amaçla, Osmanlı hükumeti, Haziran 1909'da mebusan meclisine "*Efrad-ı Gayrimüslimeden Bedelât-ı Askerîyenin Suret-ı İstifasına Dâir*" beş maddelik bir kanun lâyıhası sundu. Kanun, bedel-i askerî vergisinin 1909 yılından itibaren sadece 22 yaşın üzerinde bulunan gayrimüslimlerden alınmasını öngörürken, 23 yaş ve üzerindekileri bundan sonra bedel ödemekten muâf tutuyordu. Kanun, aynı zamanda, bedel-i askerî vergisi yükümlülerine, istedikleri takdirde vergilerini toplu olarak bir defada ödeme olanağı da tanımaktaydı.[1] Hükumetin getirdiği kanun lâyıhasının kabulü halinde, 23 yaş ve üzerindeki gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, 75 yaşına kadar devlete bedel-i askerî vergisi ödemeye devam edecekler ve dolayısıyla da zorunlu askerlik hizmetinden kurtulmuş olacaklardı. Kanuna göre, 20, 21 ve 22 yaşındaki Osmanlı vatandaşı Hıristiyan ve Yahudiler ise zorunlu askerlik kapsamına alınmaktaydı. Böylelikle hükumet bir taşla iki kuş vurmayı, yani hem hazineyi bedel-i askerî gelirinden bütünüyle mahrum etmemeyi, hem de askerlik yaşındaki gayrimüslim vatandaşlarını orduya alarak *eşitlik* ilkesini bu alanda da gerçek-

1 *Meclis-ı Mebusan Zabıt Ceridesi*, c. V, Ankara 1988, s.6.

leştirmeyi amaçlıyordu. Ancak düşünüldüğü gibi olmadı ve lâyıha ilk günden itibaren ağır tenkidlere maruz kaldı.

Kanun teklifine ilk tepki, mecliste teşkil edilen Harbiye encümeni üyelerinden geldi. Mesela, Amasya mebusu ve aynı zamanda encümen reisi olan İsmail Hakkı, lâyıhayı anayasanın bahşettiği eşitlik prensibine aykırı bulmuş ve ancak yeni askeralma kanunu çıkana kadar destek vereceğini belirtmişti. Senice mebusu Hasan Bey, Hıristiyan Osmanlı vatandaşlarından 1909 yılı için son kez bedel-i askerî alınmasını teklif ederek, 1910'dan itibaren verginin lağvedilip gayrimüslimlerin de askere alınmasını istemişti. Debre mebusu İsmail Bey de, hükumetin kanun teklifini meşrutiyet usulü ve eşitlik ilkesine aykırı bularak eleştirmişti.[1] Harbiye encümeninden güçlükle geçen kanun teklifi, mebusan meclisinde sert bir muhalefle karşılaştı. Başta Hıristiyan milletvekilleri olmak üzere, meclisin büyük ekseriyeti kanun lâyıhası karşısında yer alarak, 1909'dan itibaren bedel-i askerî vergisinin kaldırılmasını ve 1910'dan başlamak üzere Osmanlı gayrimüslimlerinin fiilen askere alınmasını istediler. Özellikle bazı gayrimüslim mebusların, askerlik vazifesinin bütün Osmanlılara teşmil edilmesi gerektiği şeklinde yaptıkları ateşli konuşmalar mecliste büyük alkışlara neden oldu.[2] Mesela Erzurum mebusu Ohannes Varteks Efendi, 3 Temmuz 1909 günkü oturumda yaptığı konuşmada, "*...hiçbir Osmanlının askerlik için para vermeye ve başkasının kanıyla yaşamaya hakkı yoktur... Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında eşitlik fikrini yerleştirmek için askerlik yapmak şarttır... gayrimüslimler de Müslümanlar gibi askere alınmalıdır... askerlik boynumuzun borcudur, bunun başka yolu yoktur..*" diyordu. İstanbul mebusu Kozmidi Efendi de, hükumetin teklifini reddettiğini belirterek başladığı konuşmasında, getirilmek istenen kanunun anayasanın temel ilkeleriyle çeliştiğini ifade ederek, kendileri için aşağılayıcı bir vergi olduğunu ileri sürdüğü bedel-i askerî'nin mutlaka kaldırılmasını istiyor ve sözlerini, "*Kanun-ı Esasi gereği memâlik-i Osmaniyedeki*

1 *Meclis-i Mebusan..., s.7.*

2 Bedel-i askerî vergisinin kaldırılması ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askere alınmasına ilişkin yapılan tartışma ve konuşmaların tafsilâtı için bkz., *Meclis-i Mebusan*, s.132-136; 168-172; 175-196; 311-313; 325-332.

efradın kâffesi hizmet-i askerîye ile mükelleftir...müsavat demek, bütün Osmanlıların hükumete karşı sahip bulundukları hukuk ve muttasıf oldukları vazife nokta-i nazarından birbirine mutabık surette yaşamalarıdır...eğer Osmanlı efradının hukukça bazısı az ve diğeri çok olursa buna müsavat(eşitlik) denmez. Şimdi nasıl olur da buraya Osmanlıların bir kısmı bilfiil asker olsun, diğer kısmından haraç mesabesinde bulunan ve hâlâ Hıristiyanlara kendilerinin bir millet-i mahkume olduğunu imâ eden ve bizim için pek menfur olan bedelât-ı askeriyye tahsil edilsin. Hıristiyanlar bedelât-ı askeriyye öteden beri kemal-i nefretle veriyor ve şimdiden sonra da öyle verecektir. Bu gibi şeyler bizim millet-i mahkume olduğumuzu ihtar eder; nefretimi tekrar ederim. İşte efrad-ı Osmaniyeden bir kısmını bu kadar haksız bir hale tâbi kılarak askerlik şerefinden hissemend olmasına müsaade etmemek, buna müsavat denmez...hükumet gayrimüslim unsurları bilfiil hizmet-i askeriyeye davet etmelidir..."[1] şeklinde bitiriyordu.

Bedelin kaldırılıp gayrimüslimlerin de orduya alınmasını talep eden bir başka gayrimüslim mebus da, İstanbul'dan Hallacyan Efendi idi. Hallacyan Efendi, hükumetin getirdiği lâyıhanın kabul edilmesi durumunda, asker olmak isteyen 23 yaşın üstündeki gayrimüslim gençlere, *"Hayır sen bir bedel-i askerî vereceksin, sen asker olamazsın"* demek zorunda kalınacağını hatırlatarak, böyle bir yaklaşımın ne derece doğru bir davranış olacağını soruyordu. [2] Selanikli Yorgi Huneus Efendi ise, askerlik hizmetinden mahrumîyeti, bir şereften mahrumîyet olarak düşünmekte ve hamalıyla, bakkalıyla ve sairesiyle gayrimüslim halkın yüzyıllardır bu mahrumîyeti yaşadığını söylemekteydi. Meşrutiyetle birlikte bu mahrumîyet artık son bulmalıydı.[3] İstanbul mebusu Kirkor Zehrap Efendi de, yaptığı uzun ve ateşli konuşmasında, gayrimüslimlerin askere gitme konusunda samimi olmadıklarını iddia edenlere cevap olarak, *"Biz, vatanımız için kanımızı vermek istiyoruz. Biz bu his ile mütahassis olduğumuz sırada siz bedel-i askerî'den muaf olmak için gayret ediyorsunuz demek bizim ahval-i ruhiyemizi doğru olarak muhakeme etmek değildir.*

1 *Meclis-i Mebusan*, 169-170.
2 *Meclis-i Mebusan*, 180.
3 *Meclis-i Mebusan*, 185.

Bugün bu memleket hangi cihetten en ziyare mutaazzırdır, biz bunu biliriz. Burada yaptığımız kanunlar için de her vakit uğraştığımız bir hiss-i uhuvvet (yardımlaşma) tesisi içindir ki, bu memleket yalnız onunla selamet bulabilir. Bu hiss-i uhuvveti evvel be-evvel vazife-i askerîyeyi bilfiil ifâ etmek noktasından istical (acele) ile meydana getireceğiz." [1] dedi. Zehrap Efendi'ye göre, Hıristiyan ve Müslümanlar arasında askerlik vasıtasıyla sağlanacak yakınlaşma ve arkadaşlık duygusunun tesisi bütçe açıklarından "*bin kat daha*" önemliydi. Bütçe açıkları kapatılabilir, ancak toplumsal barış ve siyasî istikrar temin edilemez ise Osmanlının geleceği tehlikeye girebilirdi. Siyasî ve sosyal istikrarın sağlanması için öncelikle Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki yapay ayrılıklar yok edilmeli, dostluk ve arkadaşlık bağları ise güçlendirilmeliydi. Bunun da yolu beraber asker olmaktan geçiyordu: "*Bugün bütün bu memleket içinden bu tefrikaları kaldırmak istiyoruz. Kavmiyet, milliyet vesair birtakım bu gibi şeyleri menetmek için uğraşıyoruz. Beraber yaşamak cihetini öğrenmek için de beraber ölmek lazımdır. Binaenaleyh bu noktada teahhur (gecikme) bütçe kanunundaki teahhurdan daha azim bir müsamahadır. Biz bunu böyle muhakeme ediyoruz ve biraz asabiyet gösteriyorsak, Osmanlılığı bu suretle telakki ettiğimiz için gösteriyoruz ve bu derece âdi, bu derece zelil bir fikre hiçbir vakit mağlub ve meclub (çekilmiş) değiliz."*[2] Selanik mebusu Emanuel Karasu Efendi de, Zehrap Efendi ile benzer görüşleri paylaşmış ve sözleri mebuslardan büyük alkış almıştı. Karasu, mâli endişeler yüzünden bedel-i askerî uygulamasını sürdürmenin anlamsızlığına dikkat çekmiş ve bu verginin bütünüyle kaldırılıp gayrimüslimlerin en kısa zamanda askere alınmalarını önermişti: "*Osmanlılar için umumiyetle vatanın muhafazasında askerlikte bulunmak şarttır. Şimdi bunu niçin mevkii icraya koymuyoruz?...Efendim biz artık ecnebi miyiz? Bu gibi bir kaydın, bu gibi bir sözün artık ihtimâli var mıdır? Biz böyle bir suretle yaşamalıyız ki ismen Osmanlı denmesin. Hatta nüfus tezkerelerinde, kabil olursa, mezheb bile yazılmasın. Çünkü herkesin mezhebi kendi dinini istediği yerde icra eder,etmek içindir. Fakat siyasîyatta Osmanlı olmak,*

1 *Meclis-i Mebusan*, 191.
2 *Meclis-i Mebusan*, 191.

vatanın muhafazası uğrunda umumiyetle Osmanlı olmak itibariyle yalnız sıfat-ı Osmaniye namını koymalıyız. Yalnız sıfat-ı Osmaniye noktai nazarından birbirimizi bilmeliyiz. Böyle olduğu halde bu kaideyi bozuyoruz. Bu da yine vatana olan muhabbetten ileri geliyor. Zannediyoruz ki birkaç para noksan olursa bütçemize bir tesir olacaktır. Bütçemize bir tesir olursa, belki vatanın muhafazası uğrunda bir sekte getiririz. Onu getirmemek için o fazla olan muhabbetimiz bizi daha ziyade bir tensikata (düzenlemeye) sevkediyor. Binaenaleyh, hükumeti, lazım olduğu kadar icbar (zorlama) edelim. Bir dakika evvel icra etsinler de, o nizamı meydana koysunlar. Her halde biz bugünden itibaren değil, 10 Temmuz'dan itibaren umum Osmanlılar kanun nazarında nasıl müsavi (eşit) isek, kalbimizde de, binaenaleyh muamelatımızda da müsavi olmalıyız. Cümle Osmanlılar müsavidir ve cümlesi asker olmalıdır."[1]

Askerlik konusunda sözlü öneride bulunanlar olduğu gibi, bunu yazılı olarak yapan gayrimüslim mebuslar da vardı. Mesela Ergiri mebusu Yanko Mamapulo Efendi, 3 Temmuz günü meclis riyasetine yazılı bir teklif vererek, 20 yaşını dolduran gayrimüslim Osmanlıların 1910 senesi askerlik kur'asına dahil edilmelerini isteyecekti.[2]

Hıristiyan ve Yahudi mebusların yaptıkları konuşmalar, mecliste bulunan Müslüman milletvekillerinin büyük çoğunluğu tarafından da memnuniyet ve takdirle karşılanmaktaydı: Kastamonu'dan Ahmet Mahir Efendi, gayrimüslim mebusların askerliğe ilişkin sözlerini "şâyân-ı teşekkür" olarak nitelemiş ve onlara destek verdiğini açıklamıştı. Mahir Efendi, "*Gayrimüslim arkadaşlarımızın bedel-i askerî vergisinin tamamen kaldırılıp kendilerinin mukaddes askerlik hizmeti ile mükellef tutulmak suretiyle nâil-i adalet ve müsavat olmaları sadedindeki talebleri elbette şâyân-ı teşekkürdür. Çünkü muazzez vatanımızın hukukunu bizimle beraber canlarını feda ederek muhafaza etmek istiyorlar.*" diyordu. Aynı şahıs, meclise getirilmiş olan kanun lâyihasını da adalete ve eşitliğe aykırılığı sebebiyle eleştirmiş ve lâyihanın reddine taraftar olduğunu söylemekten

1 *Meclis-i Mebusan,* 195.
2 *Meclis-i Mebusan,* 186.

çekinmemişti: Gayriimüslim Osmanlı vatandaşlarından bir kısmını askere alan, bir kısmını muaf tutan ve bir kısmından da para tahsilini amaçlayan bir yasa tasarısını hukukun temel ilkeleriyle telif etmek imkansızdı. Mahir Efendi, yalnız Hıristiyan ve Yahudilerin değil, o tarihe kadar askerlikten istisna edilmiş İstanbul halkının da zorunlu askerlik hizmetiyle mükellef tutulmasından yanaydı.[1] Bursa mebusu Ömer Fevzi Efendi, 5 Temmuz'daki konuşmasında, gangıren haline geldiğini söylediği gayrimüslimlerin askerlik meselesine artık bir son verilmesini isteyecek ve *"ya bedel-i askerî isteyelim, yahud şimdiden itibaren askere alarak, bedeli lağvedelim"* diyecekti. Fevzi Efendi'ye göre, askerlik meselesinin çözümü için, meclise daha önce sevk edilmiş olan Ahz-ı Asker kanun lâyıhasının çıkmasını beklemek yerine, halen yürürlükte olan eski askeralma kanununa geçici bir iki madde ilave etmek yeterliydi.[2]

Meclis, askerlik konusunu görüşmek üzere 10 Temmuz 1909'da yeniden toplandı. Hükumet, mebusların, bedel-i askerî vergisinin kısmen de olsa devamına ilişkin kanun lâyıhası karşısında gösterdiği tepki ve kararlı tavır üzerine geri adım atmış ve bu kez meclise yeni bir teklifle gelmişti. Harbiye encümenince uygun bulunan yeni teklifde, 1909'dan itibaren bedel-i askerî uygulamasına son verilip gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ile birlikte İstanbul halkının da askere alınması öngörülüyordu.[3] Mebusan meclisi, bedel-i askerî'yi ilgâ eden kanunun birinci maddesini yapılan uzun müzakerelerden sonra, 21 Temmuz 1909 günü kabul etti. Aynı gün, kanunun ikinci maddesine geçildi ve yapılan oylama sonucu bu madde de ezici çoğunlukla kabul edildi. Kanunun icrasına ilişkin üçüncü maddesinin de aynı şekilde meclisten olur almasıyla, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının zorunlu askerlik kapsamına alınmaları büyük ölçüde kesinleşmiş oldu. [4] Bundan sonraki aşama muhtemelen hukuki prosüdürün tamamlanmasından ibaret olacaktı.

---

1 *Meclis-i Mebusan*, 194.
2 *Meclis-i Mebusan*, 195.
3 *Meclis-i Mebusan*, 311-312.
4 *Meclis-i Mebusan*, 326-332; 390; 475-486

Bâbıâli, Ahz-ı Asker kanununun meclisten geçeceğinden emin olduğundan[1], kanunla ilgili müzakerelerin sonucunu beklenmeden ön hazırlıklara çoktan başlanmıştı. Bilindiği gibi, Ahz-ı Asker kanunu, görüşülmek üzere Şubat ayı içerisinde meclise sevk edilmiş, ancak sırada başka kanun teklifleri olduğundan gündeme bile alınamamıştı. Buna rağmen Osmanlı hükumeti, zamanı iyi değerlendirebilmek amacıyla, 1909 Martı başında Harbiye Nezaretine direktif vererek, kur'aya dahil edilmek üzere o güne kadar askerlikten istisna edilmiş İstanbul ve diğer mahaller ahalisiyle, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlikleriyle ilgili ordu mıntıkalarınca hazırlık yapılmasını istemişti.[2] Buna göre, askerlik şubeleri, gayrimüslim nüfus defterlerini Sicil-i Nüfus idarelerinden isteyerek, Osmanlı vatandaşı Hıristiyan ve Yahudi asker adaylarını belirleyecekti.[3]

Yeni hazırlanan Ahz-ı Asker kanunu, İstanbul ve Bilâd-ı Selâse, Hicaz, Yemen, Trablusgarp, İşkodra, Havran ve Basra vilayetlerini de mükellefiyet kapsamına almıştı. Fakat geçmişte askerlik işlemleri yapılmamış olan bu vilayetlerde zorunlu askerlik uygulamasına geçmek çok zordu. Her şeyden önce buralarda yaşayan erkek nüfusun bilinmesi gerekiyordu. Bundan dolayı, adı geçen yerlerde öncelikle nüfus sayımı yapılması ve bu konuda Harbiye Nezareti ile ilgili vilayetlerin işbirliği yapmaları kararlaştırıldı. Nüfus sayımları tamamlanmadıkça, bu bölgelerden prensip olarak asker istenmeyecek; ancak Hicaz, Yemen ve Trablusgarp ahalisini askerliğe ısındırmak ve teşvik maksadıyla, buralardan, isteyenlerin *"gönüllü surette"* asker

---

1 Osmanlı hükumeti emin olduğu kadar aynı zamanda kararlıydı da. Nitekim, bu kararlılığı o tarihte Hareket Ordusu kumandanı sıfatıyla İstanbul'da bulunan Mahmud Şevket Paşa'nın sözlerinden de anlamak mümkündür: Paşa, konuyla ilgili kendisiyle yapılan bir mülakat esnasında, "Gayrimüslimlerden asker alınması hakkında hükumetin fikri ne merkezdedir ? Acaba yalnız gönüllü alınmağla mı iktifa edilecektir ?"şeklinde soru sorulması üzerine, " Malûm olduğu üzere bütün Osmanlılardan asker alınması hakkında tertib olunan kanun lâyıhası Meclis-i Mebusandadır. Oraca bu kanun tasdik ve tasvib edilir edilmez gerek Müslümanlardan ve gerek gayrimüslimlerden asker alınmağa başlanacakdır." diyerek hükumetinin kararlılığını açıkça ifade etmişti. (*Tanin*, 5 Haziran 1909).

2 DH. MUİ, 1-8/29, lef 75.

3 *Aynı belge.*

olmalarına izin verilebilecekti.[1] Bâbıâli, Harbiye Nezaretinden sonra, 7 Nisanda 1909'da, aralarında Hicaz, Yemen, Trablusgarp, İşkodra, Basra ve Havran'ın da yer aldığı Osmanlı vilayet ve sancaklarına birer yazı göndererek, bundan böyle gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi askerlikle mükellef tutulacağı bildirdi.[2] Yazıda, bütün Osmanlı vatandaşlarına askerlik yapma mecburiyeti getiren kanunun Meclis-i Mebusan'da görüşüldüğü ifade edilerek, kanunun kabul edilmesini beklemeden askeralma işlemleriyle ilgili ön çalışmalara başlanılması istenmekteydi. Osmanlı hükumeti, yetkililerden, 1909'da askerlikle mükellef tutulacak erkek nüfusu belirlemelerini; bunun için nüfus tahriri yapılacak yerlerde hemen sayımlara başlanılmasını; tahrirleri yarım kalmış olanların da bir an önce bitirilmesini istedi.[3] Nüfus kayıtları bulunan vilayet ve sancaklarda ise, Sicil-i Nüfus idareleri, gayrimüslim asker adaylarının isimlerini defterlere yazacak[4] ve bu defterleri, ordu kumandanlıklarının talebi halinde, askerlik şubelerine teslim edeceklerdi.[5]

Gayrimüslimlerin askeralma işlemlerinin resmen başlayabilmesi, meclise sevk edilmiş olan askeralma kanun teklifinin kabul edilmesine bağlıydı. Ancak, yukarıda da bahsedildiği gibi, kanunun tamamı üzerindeki görüşmelerin zaman alacağı düşüncesiyle Osmanlı hükumeti, önce, Haziran'da bedel-i askerî'ye ilişkin beş maddelik bir kanun lâyıhasını meclise getirmiş; bunun tasvib görmemesi üzerine, mebuslardan gelen talebleri de dikkate alarak, Temmuz ayı içerisinde üç maddelik yeni bir kanun teklifi hazırlamıştı. Ahz-ı Asker kanununun çıkacağı tarihe değin yürürlükte kalacak olacak olan bu yeni kanun teklifi, Meclis-i Mebusan'dan geçip diğer hukuki süreci de

---

1 *Aynı belge.*

2 DH. MUİ, 1-8/28, lef 66/1.

3 DH. MUİ,1-8/29, lef 73. 29 Şubat 1909 itibariyle Osmanlı toprakları üzerinde henüz tahriri tamamlanmamış yerler şunlardı: Manastır, Kosova, İşkodra, Mamüretü'l-aziz, Diyarbekir, Musul, Bağdad, Erzurum, Bitlis, Van, Cezâyir-i Bahr-i Sefid, Halep ve Beyrut vilayetleriyle Kudüs-i Şerif, Zor ve Bingazi sancakları. Aynı tarihte henüz tahrire başlanmamış olan yerler ise, Hicaz, Yemen ve Basra vilayetleri, Selanik vilayeti, Taşoz kazası ve Trablusgarp'da Fizan sancağı idi. (*Aynı belge*).

4 DH. MUİ, 1-8/29, lef 67/1.

5 DH. MUİ, 1-8/29, lef 67/2.

tamamlayarak 7 Ağustos 1909'da resmen yürürlüğe girdi. Kanun, ayrıca, 11 Ağustos 1909'da devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'de de yayımlandı. Kanuna göre, bedel-i askerî vergisi 1909 senesinden itibaren kaldırılıyor[1] ve bu tarihten başlayarak Hıristiyan ve Yahudi Osmanlı vatandaşlarına askerlik yapma zorunluluğu getiriliyordu. Kanun, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse gibi daha önce askerlikten istisna edilmiş mahaller ahalisini de askerlikle mükellef tutuyor ve askerlik kapsamında olanların[2] kur'alarının 1325 (1909/10)'den

---

1 Kanunun yürürlüğe girmesiyle bedel-i askerî vergisi ilga edildiğinden, 7 Ağustos 1909 'dan sonra bir daha bedel-i askerî tevzi ve tahsilatı yapılmayacak (DH. MUİ, 3-1/5, lef 5); bundan böyle hiçbir gayrimüslim bedei-i askerî vermeğe zorlanmayacaktı. (DH. MUİ, 1-8/29, lef 4/1). Geçmiş yıllara ait bedel alacaklarının tahsilatına devam edilmekle birlikte (DH. HMŞ, 23/16), bu konuda, mükelleflere, kanunlara aykırı cebir ve davranışlarda bulunulmayacaktı. (DH. MUİ, 3-2/17, lef 1/1, 2, 3). Kanunun çıktığı tarihten önce bazı yerlerde tahsil edilmiş olan (DH. MUİ, 1-8/29, lef 5/1, 10, 11) bedeller ise sahiplerine iade edilecekti. (DH. MUİ, 1-8/29, lef 190/9). Osmanlı Devleti, bedel-i askerî vergisini kaldırırken, o tarihe kadar şartları hâiz Müslümanların askerlikten muaf tutulmaları karşılığında ödedikleri *bedel-i nakdî*'yi ise ilga etmemiştir. Hatta bedel-i nakdî'nin kapsamı genişletilerek, bu uygulamadan Müslümanlar gibi, Hıristiyan ve Yahudi Osmanlı vatandaşlarının da yararlanması sağlanmıştır. Bu sayede, bedel-i nakdî, mâli sıkıntında olan Osmanlı Devleti için uzun yıllar düzenli bir gelir kaynağı olmuş, ancak her yıl biraz daha azalmıştır. Mesela, 1325 (1909/10) ve 1326 (1910/11) seneleri bütçelerinde bedel-i nakdî gelirleri 128.961 lira; 1327 (1911/12)'de 102.000 liradır. 1330 (1914/15) bütçesinde bedel-i nakdî ile vergi-i askerî gelirleri birlikte 100.000 lira; 1331 (1915/16)'da yine her ikisi 65.000 lira; 1332 (1916/17)'de ise 40.000 liradır. 1334 (1918/19) bütçesinde sadece bedel-i nakdî geliri 10.000 liradır. (bkz. Mâliye Nezareti'nin yayımladığı, *Devlet-i Osmaniyye'nin 1325, 1326, 1327, 1330, 1331, 1332 ve 1334 senelerine mahsus bütçeleri.*).

2 Kanuna göre, 1325 (1909/10) yılında askerlik kapsamına "esnân-ı sitte erbâbı" olarak nitelenen bütün gayrimüslimler ile o tarihe kadar askerlikten muaf tutulmuş İstanbul ve benzeri yerlerin Müslüman ve gayrimüslim halkı girmekteydi. Bunlar, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303 ve 1304 doğumlu mükelleflerdi. Rumî 1325 yılı itibariyle 1304 doğumlular 21 yaşında, 1299'lular ise 26 yaşındaydı. Dolayısıyla kanun, 1325 yılı için 21 ila 26 yaşları arasında bulunan mezkur mükellefleri askerlik kapsamına almaktaydı. Oysa ki, Osmanlı hükumeti,dana önce, 1325 senesi için sadece 21 yaşında olanları askerlik kapsamına almayı düşünmüştü. Bu durumda, 21 yaşının üzerinde olan gayrimüslimler ile İstanbul ve benzeri mahaller halkı eskiden olduğu gibi yine askerlik kapsamının dışında kalacaklar ve bunlar hakkında herhangi bir askerlik işlemi yapılamıyacaktı. Bu, aynı zamanda ordu için de önemli bir kayıptı. Bir ara, 21 yaşın üzerindeki bu gençlerin, teşkil edilecek

itibaren icrâ edileceğini belirtiyordu.[1] Kanunun diğer maddesi ise, gayrimüslim asker adaylarının muayene ve kur'aları ile askerlikleri tecil edilecek şahıslarla ilgiliydi. Madde, muayene ve kur'aların kanunen teşekkül edecek meclislerce yapılmasını ve bu meclislere her mahallin "*memûrin-i ruhâniyesi*"nin aza sıfatıyla katılmalarını öngörmekteydi. Kanun, Hıristiyan ve Yahudi din adamları, din eğitimi gören öğrenciler ve bazı ilkokul öğretmenlerinin askerliklerini ise ileride alınacak yeni bir karara kadar tecil etmekteydi.[2]

Kanun, "*esnân-ı sitte*" erbabının, yani doğum tarihleri 1299 ila 1304 arasındaki gayrimüslimlerin askerlik işlemlerine hemen başlanılmasını emrettiğinden[3], 12 Ağustos ve 5 Eylül 1909 tarihlerinde ilgili vilayet ve mutasarrıflıklara tebliğat yapılarak, mezkur doğum tarihli Hıristiyan ve Yahudilerin künye defterlerinin en kısa zamanda askerlik şubelerine teslim edilmesi istendi.[4] Benzeri bir çağrı 21 Eylülde tekrarlandı.[5] Aynı şekilde, sadrazamlıktan Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerine de açıklayıcı mahiyette birer yazı gönderilerek, 1299'lulardan başlanarak 1304'lüler de dahil olmak üzere, altı grup

---

milli ordular bünyesinde değerlendirilmesi bile düşünülmüş, hatta bu amaçla, öncelikle başkentte "Dersaadet Milli Ordusu" adında, gerektiğinde şehir güvenliğinde kullanılacak yarı askerî yarı sivil özellikli bir "yedek ordu" kurulmasına karar verilmişti. Ancak, daha sonra askerlik kapsamının genişletilip, çok sayıda gencin askere alınmasına karar verilerek, milli ordular kurulması fikrinden vazgeçilmiştir.(Bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar; müzakereler ve diğer ayrıntılar için bkz. BOA, ŞD,650/58, lef 1, 2, 4 ve 5.)

1 *Düstur*, II/1, İstanbul 1329, s. 420-421.

2 *Düstur*, II/1, 420-421. Kanunun geçici olarak kur'a kapsamı dışında tuttuğu gayrimüslim din adamları ile öğrenci ve öğretmenleri şunlardı: Patrikler, katogoykos, hahambaşı, metropolid, piskopos, arhimanderyet, vartabet, başhahamlar; manastırların gomnos ve başrahipleri; mezheb hizmetlerinde müstahdem papaz, diyakos ve hahamlar; manastırlarda ikamet eden rahip ve keşişler; istisnaiyetleri imtihan ile meşrut olan ruhban ve haham mektepleri öğrencileri; dinî eğitim yapılan manastırlarda tahsil görenler; resmiyeti Maarif Nezaretince tasdik edilmiş olan mekâtib-i âlîye (yüksek okullar) talebeleri; yalnız bir muallimle idare edilen resmi köy ilkokulları (ibtidaiyyeler) ile kasabalardaki modern ilkokullarda görev yapan birinci, ikinci ve üçüncü öğretmenler (muallim-i evvel ve sâni ve sâlisler).

3 DH. MUİ, 1-8/29, lef 73. O tarihte 1299 doğumlular 26, 1304'lüler ise 21 yaşındaydı.

4 DH. MUİ, 1-8/29, lef 66/1.

5 DH. MUİ, 1-8/29, lef 35/1.

efradın 1909'dan itibaren askerlik muamelesine tâbi olacakları bildirildi. 1305 doğumlu gayrimüslimler ise ilk yıl mükellefiyet kapsamı dışında tutulduklarından, bunlarla ilgili herhangi bir işlem yapılmayıp[1], sadece künye defterlerinin tanzimiyle yetinildi.[2] 1283 ila 1298 tarihleri arasında doğmuş olan 27 yaşın üzerindeki gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ise askerlik muamelesine dahil edilmediler.[3] Henüz nüfus tahririne başlanmamış olan Yemen, Asir, Hicaz, Medine, Trablusgarp, Bingazi, Cebel-i Lübnan ve Sisam'dan o yıl için asker alınmayacaktı.[4]

Gayrimüslim nüfus defterleri askerlik şubelerine intikal ettikten sonra, her mahallin ayrı ayrı nüfus yekunları ve bu nüfus içerisindeki erkek sayıları belirleniyor, bunlar, daha sonra defter şeklinde tanzim edilerek, Birinci Ordu Kumandanlığına gönderiliyordu.[5] Ancak, Sicil-i Nüfus idarelerinden alınan defterler her yerde gerçek nüfusu yansıtmıyordu. Mesela Suriye, Halep, Beyrut ve Adana vilayetlerinde, askerlik çağına gelmiş gayrimüslimlerin ancak onda birinin defterlerde kayıtlı olduğu, birçoğunun ise isimlerinin bile yer almadığı görüldü. Bundan dolayı, bir ara, bu vilayetlerde askerlik işlemlerini hızlandırmak ve muhtemel kayıpları önlemek amacıyla kilise kayıtlarından istifade edilmesi düşünülmüşse de, daha sonra böyle bir uygulamanın sıhhatli olmayacağı kanaatine varılarak, vazgeçilmiştir.[6]

---

1 DH. MUİ, 1-8/29, lef 73. Bir ara, 1305 doğumluların askerlik işlemlerinin yapılıp yapılmayacağı hususunda tereddüt hasıl olmuş (DH. MUİ, 1-8/29, lef 77), hatta bazı yerlerde yanlışlıkla 1305'lilerin de mükellefiyet kapsamına dahil edildikleri öğrenilmişti. (DH. MUİ, 1-8/29, lef 65/1). Bunun üzerine Bâbıâli, ilgili vilayetlere yeni bir yazı göndererek konuya açıklık getirmiştir.

2 DH. MUİ, 1-8/29, lef 39/1.

3 BEO, 308161. (1909'da 1298 doğumlular 27, 1283'lüler ise 42 yaşındaydı). Gayrimüslimlerin yanısıra, 1298 ila 1283 tarihleri arasında doğmuş olan İstanbul'un Müslüman halkı da askerlik kapsamı dışında tutulmuştur. (*Aynı belge*).

4 DH. MUİ, 1-8/29, lef 114/1.

5 DH. MUİ, 1-8/29, lef 39/1.

6 DH. MUİ, 1-8/29, lef 37/1, 45. .

2. Askeralma Kanununun Uygulanması ve Problemler

Gayrimüslimlerin askere alınacağına dâir kanunun, Hıristiyan cemaat liderleri tarafından sevinçle karşılandığını düşünmek zordu. Özellikle Ortodoks Rum cemaati lideri Patrik Yovakim, Hıristiyanları da askere almak için hazırlık yapıldığını öğrendiği günden beri huzursuzdu. Patrik, 22 Mayıs 1909'de Rum patrikhanesinde biraraya gelen meclis-i ruhanî ve meclis-i cismanînin ortak toplantısı sırasında askerlik konusunu gündeme getirerek üyelerin düşüncelerini öğrenmek istemişti. Yovakim, aynı konuda, daha sonra, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa ile Dahiliye Nazırı Ferid Paşa'yla patrikhanede özel bir görüşme yapmış ve onlar vasıtasıyla Osmanlı hükumetinden bazı önemli isteklerde bulunmuştu.[1] Yapılan bir dizi görüşmelerden sonra Rum Patrikhanesi, cemaatin ruhanî liderlerine hitaben bir beyanname neşretti. Patrikhane, beyannamede, zorunlu askerlik hizmetini reddetmenin Rum milletini aşağı bir mevkide bırakacağı açıklıyarak, bazı isteklerinin yerine getirilmesi karşılığında askerlik kanununa uyacaklarını resmen ilan ediyordu.[2] Hükumet tarafından ikna edildiği anlaşılan Patrik Yovakim Efendi, 28 Mart 1910 tarihinde ülkedeki Ortodoks Rumlara da bir beyanname yayınlıyarak, cemaatini Osmanlı ordusunda tereddüt etmeden asker olmaya çağırdı: *"Şâyân-ı şükrândır ki muhterem hükumetimiz, müsavât-ı hukuk esasına istinaden muazzez, şanlı vatanımızı silahla müdafaa etmek hukukunu bizim milletimize de bahş etmek lutfunda bulundu. Bundan dolayı müftehir olmalıyız. Lâkin her iş mebdeinde olduğu gibi vazife-i mukaddese-i askeriyenin de başlangıcında birçok esbâbdan dolayı müşkilât-ı adîdesi vardır. Şu kadar ki, sebat ve metanet ve itaat-i askeriye her türlü müşkilata galebe çalar.*

"Vatan-ı muazzezemize karşı bu ulvî ve mukaddes vazifenin ifası içün cümleniz, gerek silaha davet olunan gerek olunmayanlar nüfus tezkereleriniz ile vaftiz vesikalarınızı muntazam bir halde bulundurmalısınız. Şayet bu iki nevi varak arasında bir ihtilâf varsa vakt ü zamanıyla tashih ettirmelisiniz. Ta ki taht-ı silaha davet olunacağınız

1 *Tanin*, 21 Mayıs 1909, 23 Mayıs 1909.
2 *Tanin*, 18 Teşrin-i evvel 1909.

zaman bunlar hazır bulunsun ve o gibi vücudu muhtemel ihtilafattan müşkülat ve teehhürat zuhur etmesin. Bundan başka cümleten nakl-i mekan ettiğiniz takdirde lazım gelen memuruna ihbar-ı keyfiyet etmelisiniz. Çünkü bu da hukukumuzu müdafaa ve müşkülattan tevakki için bir unsur-ı diğerdir.

"Ale'l-umum cümleniz ve ale'l- husus taht-ı silahta bulunan ittikaperver, mutî, namuskâr ve silah arkadaşlarınıza karşı muamelatta nazik olmalısınız. Şayet bir ifadeniz, yahut bir şikayetiniz bulunursa silsile-i meratibe riâyet ederek âmirlerinize beyan ve tebliğ etmelisiniz." [1]

Osmanlı mebusan meclisindeki Hıristiyan ve Yahudi mebusların, yeni askerlik kanununun çıkmasından dolayı memnuniyet, hatta gurur duydukları şüphesizdi. Çünkü eşitlik ilkesi artık askerlik alanında da gerçekleşiyor, Osmanlı gayrimüslimleri gerçek anlamda *vatandaş* oluyordu. Diğer yandan, bedel-i askerî denen ve cizyenin devamı olan bir vergi de bu sayede ilga edilmekteydi. Meclisteki gayrimüslim vekiller bu gelişmeyi muhtemelen büyük bir başarı alarak algılamaktaydı. Ancak Hıristiyan cemaatlar için aynı iddiada bulunmak fazla iyimserlik olurdu. Nitekim, kanunun kabulünden sonra Hıristiyan cemaatlerin ruhanî liderlerinin, Osmanlı hükumetine başvurarak Hıristiyanların askerlikleriyle ilgili bazı taleblerde bulunmaları bu tesbiti doğruluyordu: Ortodoks Rum Patrikhanesi, 1909 Eylülünde bütün Hıristiyan cemaatler adına Bâbıâli'ye bir takrir vererek, Hıristiyan neferat için ayrı bölükler kurulmasını;[2] askerlik sırasında din değiştirmenin yasaklanmasını; kışlalarda askerlere ibadet mahalleri tahsis edilmesini; Hıristiyanlara muvazzaf papazlar

1 *Sabah*, 22 Mart 1910.

2 Rum Patrikhanesinin Hıristiyanların ayrı bölüklerde istihdam edilmelerindeki ısrarının en büyük sebebi, bunların zaman içersinde Müslüman neferatla kaynaşıp dinlerini değiştirme korkusuydu. Diğer taraftan,o günlerde, farklı gerekçelerle de olsa, ordudaki Hıristiyan ve Yahudi neferat ile Müslüman askerlerin ayrı bölüklerde bulundurulmalarının daha uygun olacağını savunan Müslümanlar da vardı. Bunlara göre, ayrı din ve mezheplere mensub askerler arasında "hüsn-i imtizacın" kısa zamanda sağlanması mümkün değildi. Bundan dolayı, öncelikle Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki *bürudet ve münaferet zâil* edilmeli, karışık istihdama ancak bu iş başarıldıktan sonra geçilmeliydi. (*Tanin*, 3 Teşrin-i sâni 1909).

tâyin edilmesini; mezheplerince kutsal sayılan günlerde dinî vazifelerini yapabilmeleri için Hıristiyanlara anlayış gösterilmesini ve Hıristiyan öğrencilerin en kısa zamanda askerî okullara alınmalarını istemişti.[1] Tanin'de çıkan bir habere göre, Patrikhane, bütün bunlara ilave olarak Hıristiyan askerlerin *perhiz* günlerine de riâyet edilmesini talep etmişti.[2] Patrikhane, Hıristiyan erlerin Müslümanlarla aynı bölüklerde bulunmalarını istemezken, değişik kavimlere mensup Hıristiyanların birarada istihdamlarında bir mahzur görmüyordu.[3] Rum Ortodoks, Gregoryan Ermeni ve Katolik Ermeni patriklikleri ile Bulgar Eksarhlığı Bâbıâli'ye ayrı ayrı sundukları takrirlerle de yukarıdaki taleblerini tekrarlamışlardı.[4]

Rum Patriği, 1909 Aralık ayı içinde kendisiyle yapılan bir başka görüşme esnasında, müşterek vatanlarının müdafaası için askerlik hizmetini yerine getirmeye hazır olduklarını söylemekle birlikte, Müslümanlarla Hıristiyanların ayrı birliklerde istihdamlarını şart koşmuştu.[5] Patrik, aksi takdirde ordudaki Müslüman ve Hıristiyan askerler arasında problemlerin eksik olmayacağını düşünüyordu. Görüşme sonunda, kendisine, bundan dolayı endişe etmelerine gerek olmadığı hatırlatılarak, birlikte istihdam edilseler bile askerler arasında herhangi bir sorunun çıkmayacağı ifade edilmişti.[6] Diğer yandan, Osmanlı hükumeti, Rum cemaatinin bütün ruhanîlerine çağrıda bulunarak, askerliğin Hıristiyan halka benimsetilmesi konusunda devlete yardımcı olmalarını istedi.[7] 1910 yılında, Osmanlı mebusan meclisindeki Rumlar hükumete ortak bir lâyıha vererek bazı isteklerde bulundular: Rum mebuslar, orduda yalnız Müslüman askerlerin ihtiyaçlarının düşünüldüğünden söz ederek, askerî birliklerde imamlar gibi papazların da bulunmasını ve en kısa zamanda Hıristiyan subaylar yetiştirilmesini istiyorlardı.[8] Bunun için, üç yılla sınırlı

1 *Tanin*, 15 Teşrin-i evvel, 1909, 18 Teşrin-i evvel 1909.
2 *Tanin*, 18 Teşrin-i evvel 1909.
3 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, I, İstanbul 1940, s. 304-305.
4 BEO, 296839.
5 *Şûrâ-yı Ümmet*, 1 Kanun-ı evvel 1325, sayı 200, s.10.
6 *Aynı yer*.
7 BEO, 273730. (19 Ekim 1909).
8 Bayur, *Aynı eser*, 321.

bir uygulama olmak üzere, Türkçe bilmeseler bile Hıristiyan gençler askerî okullara kabul edilmeli ve bunların imtihanları kendi ana dillerinde yapılmalıydı.[1] Rum Patrikliği, Mayıs 1911'de benzeri isteklerle tekrar ortaya çıkarak askerlikte tam eşitlik talebini yeniledi. Eşitlikten kastettikleri, Osmanlı ordusunda imamlarla birlikte papazların da görev yapmasıydı.[2]

Hıristiyan cemaat liderleri ile meclisteki Hıristiyan mebusların askerlik ve diğer konulara ilişkin istekleri gayrimüslim halk tarafından da büyük destek gördü. Ülkenin değişik yerlerinden Bâbıâli'ye çekilen telgraflarda, hükumetin, Hıristiyanların ortak taleblerini dikkate alıp, bunları bir an önce hayata geçirmesi isteniyordu.[3]

1909'da Antakya ve Şam Rum Patriği ile Suriye'deki ruhanî reisler de hükumete ortak bir takrir sunarak, gayrimüslimlerin askerî okullara kabul edilmesini ve Hıristiyan subaylar yetişene kadar, yani en az 6 sene, Hıristiyanların askerlik hizmetinden affedilmelerini istemişlerdi. Söylendiğine göre, Suriyeli Hıristiyanlar, sırf taburlarda kendi din ve mezheplerinden subaylar olmadığı gerekçesiyle askere gitmek istememekte ve bu yüzden Amerika'ya kaçmayı dahi düşünmekteydiler.[4] Bunun üzerine Osmanlı hükumeti, konuyu bakanlar kurulunda uzun uzadıya müzakere etmiş ve Hıristiyanların askerlik yükümlülüğünden geçici bir süre muaf tutulmaları yolundaki isteklerini anayasaya aykırılığı nedeniyle kabul etmemişti. Gayrimüslimlerin askerî okullara alınmalarına ilişkin teklif ise vükela tarafından olumlu karşılanmıştı. Askerî okullardan mezun olacak Hıristiyanlara Osmanlı ordusunda subay olarak görev verilmesi, gayrimüslimlerin askerlik karşısındaki olumsuz tavırlarının değişmesini sağlayabilirdi.[5]

Gayrimüslim asker adaylarının ilk muayeneleri, bazı vilayetlerde Ağustos ayı içinde tamamlandı. Fakat, birçok yerde

---

1 Bayur, 322.

2 Bayur, *Aynı eser*, II/1, Ankara 1943, s. 53-54.

3 Osmanlı hükumetine Hıristiyanlar tarafından çekilen çok sayıda telgraflar için bkz. BEO, 296839 ve lefleri. Ayrıca: BEO, 293869.

4 DH. MUİ, 1-8/29, lefler 21/1, 47.

5 *Aynı belge.*

muayene ve kur'alar sırasında hazır bulunmaları gereken Hıristiyan din adamları ile muhtar ve eşrafının[1] heyetlere katılmak istememeleri veya işi savsaklamaları nedeniyle gecikmeler oldu. Mesela İstanbul Kocamustafapaşa'da, Patrikhaneden kendilerine emir verilmediğini ileri süren gayrimüslim muhtar ve papazlar, askerlik muayenesine bir süre muvafakat etmemişlerdi.[2] Keza, Selanik'deki gayrimüslim ruhanî ve sivil üyelerin de kur'a meclislerine devam etmedikleri öğrenildi.[3] Gayrimüslim azaların devletin mükerrer ikazlarına rağmen meclislere iştirak etmemekte direnmeleri yüzünden, 1910 Şubatında, kur'a işlemlerine geçilemeyen çok sayıda yer vardı.[4] Bu tür davranışlar, Hıristiyan din adamları ve eşrafı arasında askerliğe karşı genel bir hoşnutsuzluğun olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Her ne bahaneyle olursa olsun, gösterilen bu çeşit pasif direniş hareketleri, şuur altında askerlik emrine karşı duyulan rahatsızlığın bir anlamda dışa yansımasıydı. Bununla birlikte, askerlik kararından memnun olmayanlar yalnızca Hıristiyan din adamları veya cemaatlerin sivil şahsîyetleri de değildi. Gayrimüslim halkın askerlik yapmak için can attığını söylemek de oldukça zordu. 7 Eylül 1909'da Roma'daki Osmanlı sefareti, aldıkları bazı duyumlara dayanarak, İstanbul'a, askerlik kanununun ilanından sonra Ege adalarındaki Rumlar arasında panik ve korku yaşandığını, bundan dolayı adalar halkının %40'ının askerlikten kurtulmak için Yunan vatandaşlığına girmeye hazırlandığını bildirilmişti.[5] Yapılan tahkikat, bazı istisnalar dışında[6] Ege adalarında "şimdilik" Yunan vatandaşlığına girenlerin veya vatandaşlık iddiasında bulunanların[7] tesbit edilemediğini; ancak adaların genelinde zorunlu askerlik kararına karşı bir direnişin olduğunu ortaya koyuyordu: Birçok adada kur'aya katılması gereken asker adayları firar etmekte, muhtar ve ihtiyar heyetleri mecburi askerlik kararını tanımamakta ve halkı kışkırtarak uygulamaya karşı

1 DH. MUİ, 1-8/29, lef 115.
2 DH. MUİ, 9-2/53, lef 2, 3, 6/1, 1/1.
3 DH. MUİ, 1-8/29, lef 119, 113/1.
4 DH. MUİ, 1-8/29, lef 112/1.
5 DH. MUİ, 1-8/29, lef 34/1.
6 DH. MUİ, 1-8/29, lef 28.
7 DH. MUİ, 1-8/29, lef 25, 29, 30.

çıkmaya çağırmaktaydı.[1] Mesela Kaşot adası sakinleri, eskiden beri devlete *maktû* bir vergi ödemek dışında hiçbir mükellefiyetleri olmadığını, nitekim bu statülerinin meşrutiyetten sonra da kabul edildiğini ileri sürerek, askerlik kararına itiraz ediyorlardı. Askere alınacaklarını duyan Kaşotlu Rum gençler, İzmir, İstanbul ve Port Sait'e kaçmıştı.[2] Sömbeki adası Hıristiyanlarının da rahat oldukları söylenemezdi.[3] Sıkıntı sadece adalarla sınırlı değildi. Ülkenin birçok yerinde benzer problemler yaşanıyordu. Mesela bazı yerlerde halkın askerlik muayenelerini yaptırmamalarından dolayı, askeralma heyetleri, geçici olarak çalışmalarına ara vermek zorunda kalmıştı: Avradhisar kazasındaki bazı gayrimüslimlerin muayene olmak istememeleri ve bundan cesaret alan çevre mahallerdeki Hıristiyanların da aynı tavrı sergilemeleri yüzünden, yörede görevli askerî heyet, 1909 Kasımında bir süre için işlemleri durdurmuştu.[4] Aynı şekilde Tarsus'da da Hıristiyan halk askerlik muayenesi çağrısına uymamıştı.[5] Bazı yerlerden, askerlik yaşında olan Hıristiyanların pasaport alarak yurt dışına çıkmaya hazırlandıkları hakkında haberler geliyordu.[6] Bir kısım gayrimüslimler de Amerika veya Mısır'a gidebilmek için pasaport ve *mürur tezkeresi* talebiyle resmi dairelere başvuruyorlardı.[7] Özellikle 1909 yılı Ağustos ve Eylül aylarında yoğun pasaport müracaatı olmuştu. Bu konuda yasal bir engel olmadığından[8],

---

1 DH. MUİ, 1-8/29, lef 32 (Cezâyir-i Bahr-i Sefid valiliğinin 19 Ekim 1909 tarihli yazısı).

2 DH. MUİ, 1-8/29, lef 29. (Kaşot adası kaymakamlığının 15 Kasım 1909 tarihli yazısı).

3 DH. MUİ, 1-8/29, lef 30. (Sömbeki kaymakamının 13 Aralık 1909 tarihli yazısı)

4 DH. MUİ, 1-8/29, lef 20/1. Sadaretten Harbiye Nezaretine gönderilen 10 Kasım 1909 tarihli yazıda, Avradhisar ve çevre köylerde askerliğe direnen halka önce nasihat heyetleri gönderilmesi, bundan olumlu sonuç alınamadığı takdirde ise kazaya kuvvet sevk edilmesi isteniyordu. (*Aynı belge*). Bu örnek, Osmanlı hükumetinin askeralma hususundaki kararlılığını göstermesi açısından önemlidir.

5 DH. MUİ, 1-8/29, lefler 36/1, 19/1

6 DH. MUİ, 1-8/29, lefler 86/1, 87 (Van Valiliğinin 25 Eylül 1909 tarihli telgrafı).

7 DH. MUİ, 1-8/29, lef 85/1.

8 DH. MUİ, 1-8/29, lef 94.

pasaport talebinde bulunanlar, istediklerini kolaylıkla elde edebiliyorlardı. Bu arada, Amerika'ya gitme konusunda bazı konsolosluk görevlileri ile simsarların da gayrimüslimlere yardımcı oldukları görülüyordu.[1] Amerika veya Avrupa'ya gidemeyen asker adayları ise, kaçabilmek için özellikle Mısır'ı[2], eğer o mümkün olmazsa, alay mıntıkaları dışında bulunan herhangi bir vilayeti tercih etmekteydi.[3] Pasaport ve seyahat tezkeresi müracaatlarındaki anormal artış ve ülke dışına başlayan kaçışlar nedeniyle, 20 Ekim 1909 tarihinden itibaren yurt dışına veya diğer Osmanlı vilayetlerine gitmek isteyen asker adayı gayrimüslimlere bazı sınırlamalar getirildi. Buna göre, alay mıntıkası haricine çıkmak isteyen asker adayları, istenildiği zaman en erken 15, en geç bir ay içinde "isbât-ı vücûd" edeceklerine dair resmi makamlara garanti vereceklerdi.[4] Daha sonra alınan bir başka kararla, askerlik yaşında olanlara pasaport verilmesi yasaklandı.[5] Ancak bu önlemlere rağmen firarların önü bütünüyle alınamadı. 1909'da olduğu gibi 1910 yılında da yurt dışına çıkışlar sürecek, askerlik hizmetinden kurtulmak isteyen çok sayıda gayrimüslim Osmanlı vatandaşı, bir yolunu bularak ülkelerini terkedecekti.[6] Mesela 1910 Ekiminde yapılan bir tahkikat sonucu, İstanbul'daki asker adayı gay-

---

1 DH. MUİ, 1-8/29, lef 93.

2 1909 ve sonrasına ait belgeler, Mısır'ın, askerlik yapmak istemeyen veya asker kaçağı durumunda olan gayrimüslimler için rağbet edilen bir yer olduğunu göstermektedir. Bazı örnekleri için bkz. BEO, MISIR, Dosya 7-A, Vesika 234-1, Tarih 1328. 7. 11 ;MISIR, 7-A/234-2/1328. 10. 20; MISIR, 7-A/234-3/1329. 5. 29; MISIR, 7-A/234-4/ 1329. 6. 7; MISIR, 12-A/ 385/1325. 7. 17; MISIR, 12-A/ 386/ 1326. 4. 25. Mısır'ın, 1909 öncesi ve sonrasında asker kaçağı veya askerlikten kurtulmak isteyen Müslümanlar tarafından da "kaçış yeri" olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. bkz. BEO, MISIR, 15-B/77/1320. 2. 22; MISIR, 15-B/63/ 1320. 1. 18; MISIR, 20-B/111/1329. 6. 9; MISIR, 21-A/10/1329. 9. 12; MISIR, 21-A/27/1329. 10. 4; MISIR, 23/46/1330. 5. 19.

3 DH. MUİ, 1-8/29, lefler 88/1, 89; DH. MUİ, 86-1/62, lefler 1/1, 2, 3/1, 4. ; DH. HMŞ, 23/36.

4 DH. MUİ, 1-8/29, lefler 95, 83/1, 93, 94, 64/1, 2/1, 3.

5 DH. MUİ, 1-8/29, lef 61/1.

6 MISIR, 21-A/43/1329. 10. 28; MISIR, 25/41/1330. 11. 12; MISIR, 26/31/1331. 4. 10; MISIR, 26/34/1331. 4. 20; MISIR, 20-B/107/1329. 5. 29; MISIR, 20-B/110/1329. 6. 7; MISIR, 38/73/1332. 9. 21; MISIR, 38/74/1332. 10. 5; DH. MUİ, 99/31; 31-1/51.

rimüslimlerin üçte birinin Amerika'da olduğu, diğerlerinin de aracılar vasıtasıyla peyder pey aynı ülkeye kaçırılmaya çalışıldığı tesbit edilmişti.[1]

Gayrimüslim halkın askerlik kararına karşı tepkisi, adalar dışındaki yerlerde daha farklı gelişiyordu. Mesela, bazı mahallerde Hıristiyan asker adaylarının muayene meclislerine gitmek istemedikleri görülüyordu. Adana'da Ermeniler, patrikhaneden kendilerine tebliğat yapılmadığı gerekçesiyle bir süre muayene olmamışlardı.[2] Yanya vilayeti dahilinde Hıristiyanların askerlik kararına isyanla galeyana geldikleri şeklinde, bazı Rum gazetelerinde asılsız haberler yayımlanıyordu.[3] İstanbul'da "avâm takımından" bazı Rumların, "ehl-i salibe" silah çekmemek için askere gitmeyecekleri söyleniyordu.[4] Hakkari sancağı dahilinde bulunan Nasturiler ise, içinde bulundukları şartların ağırlığını gerekçe göstererek muafiyet talebinde bulunmuşlar[5], ancak olumlu bir cevap alamamışlardı.[6]

---

1 DH.SNR.THR, 15/52, lef 2.

2 DH. MUİ, 1-8/29, lef 46.

3 DH. MUİ, 23-1/29. (18 Ekim 1909 tarihli telgraf).

4 DH. MUİ, 9-2/53, lef 4.

5 DH. MUİ, 66-1/40.

6 Van valisinin 3 Şubat 1910 tarihli telgrafına göre, Nasturîler, yaşadıkları bölgenin dağlık ve taşlık olması yüzünden kendilerini idare etmekten aciz kaldıklarından bahisle, askere çağırıldıkları takdirde perişan ve hicrete mecbur kalacaklarını söylemişler ve asker olmak yerine bedel ödemeyi teklif etmişlerdir. (DH. MUİ, 66-1/40, lef 2 ve lef 1/2). Aynı şekilde, bir başka Hıristiyan grubun yaptığı muafiyet talebi de geri çevrilmiştir. (DH. MUİ, 97-1/12, lef 1/1 ve 3). 1909'da askerlikle ilgili her türlü istisnaiyetin kaldırılıp, şartları hâiz Müslüman veya gayrimüslim bütün Osmanlıların askere alınacağının açıklanması, Arap topraklarında yaşayan bazı şeyhlerin de hükumete müracaat edip, muafiyet ricasında bulunmalarına yol açmıştır. Mesela, 14 Ekim 1909 tarihinde Basra valisinden gelen bir telgrafta, cemaat lideri olduğu anlaşılan Şeyh Muhiddin ismindeki bir din adamının, orduya alınmaları halinde dinî hizmet ve ibadetlerinin aksayacağı gerekçesiyle, askerlik hizmetine mukabil kendilerinden bedel-i nakdî alınmasını istediği bildiriliyordu. (DH. MUİ, 25-1/62, lef 2). Bunun üzerine, Dahiliye Nezaretinden 29 Ekim 1909'da Musul'a cevabî bir telgraf gönderilmiş ve adı geçen şeyhin isteğinin Kanun-ı Esasi'ye aykırı olduğu belirtilmiştir. Telgrafta, anayasa hükmü gereği istisnasız bütün Osmanlı tebaasının askerlikle mükellef tutulduğu hatırlatılarak, askerliğin herkes için şerefli bir görev olduğu söyleniyor ve orduda ibadet hususunda kolaylık gösterileceği bildiriliyordu. (DH. MUİ, 25-1/62).

3. Gayrimüslim Askerlerin Sevk ve İstihdamları

Bütün bu hadiselerin askeralma işlemlerini etkilediği ve bundan dolayı bazı bölgelerde kur'aların geciktiği oluyordu. Herhangi bir problemle karşılaşmadan Ağustos ayı içinde asker muayenelerini tamamlayan vilayetler bile, görevli memurların tâyindeki gecikmeler sebebiyle, kur'a işlemlerine ancak 1909 Eylülünde başlayabilmişti.[1] Eylül 1909 ila Şubat 1910 tarihleri arasında asker muayenelerinin henüz tamamlanamadığı vilayet ve sancaklar vardı.[2] Bundan dolayı Bâbıâli, 6 Şubat 1910'de ilgili vilayetleri ikaz ederek, askerlik işlerinin bir an evvel bitirmesini istedi.[3]

Rumî 1325 (1909/1910) yılı mecburi askerlik uygulamasının başlangıç tarihi olması sebebiyle bir hayli sıkıntılı geçti. Bu sıkıntılar askeralma işlemlerinin her aşamasında olduğu gibi, muayeneleri tamamlanmış asker adaylarının kur'aları sırasında da yaşandı: 1910 Şubatında, Cezâyir-i Bahr-i Sefid'e bağlı İsporad (Sporad) adalarına[4], kur'a icrası için giden görevli heyet, gayrimüslim muhtar ve eşrafın, "*bu adaların masûniyetini ileri sürerek*" kur'a meclisine katılmayacaklarını söylemeleri üzerine, işe başlayamamıştı. Muhtarların daha sonra itirazdan vazgeçerek emre uyacaklarını açıklamalarıyla, heyet, kur'a fermanını halka okuyabilmişti. Fermanın ilanının ardından muhtarlar, ada sakinlerini toplayarak, asker olmağa razı olup olmadıklarını sormuş, gayrimüslim halk da, askerlik yapmak

---

1 DH. MUİ, 1-8/29, lef 43, 40/1. Mesela, Ankara ve Aydın vilayetleri, muayeneleri Ağustosta bitirdikleri halde, memur tâyinindeki gecikme ve Harbiye Nezaretinden kur'aya başlama emrinin geç gönderilmesi yüzünden celb işlemlerine geçememişlerdi. Bunun üzerine, 8 Eylül 1909'da Bâbıâli'den Harbiye Nezaretine bir yazı gönderilerek, ilk muayeneleri tamamlayan vilayetlerde kur'a işlemlerine hemen başlanması istenmiştir.

2 Mesela, Limni adasındaki gayrimüslim asker adaylarının muayenelerinin tamamlandığını bildiren Cezâyir-i Bahr-i Sefid valiliğinin resmi yazısı 28 Eylül 1909 tarihliydi. (DH. MUİ, 1-8/29, lef 92).

3 DH. MUİ, 1-8/29, lef 112/1.

4 Osmanlı belgelerinde Rodos'un güneyinde yer aldığı belirtilen Isporad adaları şunlardı: İkari, Patnos, Leryoz, Kalimnoz, Ostropalya, Eolos, Nisiros, Telos, Sömbeki, Halki, Karpotot (Karpot) ve Kaşot. (BEO, 314263). Bu adalar hakkında geniş bilgi için bkz. Habibzade Ahmed Hikmet, *İsporad Adaları ve Tarihçesi*, İstanbul 1331.

istemediklerini söylemişti. Bunun üzerine Hıristiyan muhtarlar, önceki tavırlarını yeniden sergileyerek kur'a meclisine katılmayacaklarını açıklamışlardı.[1] Mesela Leryoz'da, askerlik muamelesi sırasında, görevli memurlara, muhtar heyeti tarafından ada halkının nüfusuyla ilgili herhangi bir bilgi veya liste verilmemiş, işlemler eski nüfus kayıtlarına göre yapılabilmişti.[2] Aynı yıl, Sömbeki cezıresi ihtiyar heyeti Osmanlı hükumetine başvurarak, adalarının taşlık ve susuz olduğunu, halkın geçimlerini sağlayabilmek için sadece sünger avcılığı yapabildiklerini belirterek, askere alındıkları takdirde perişan olacaklarını ileri sürmüşler ve eskiden olduğu gibi askerlikten muaf tutulmalarını istemişlerdi.[3] Mükellefiyet kapsamına alınmalarına rağmen, İsporad adalarındaki Rum halkın direnişi yüzünden, 9 Mayıs 1910 tarihi itibariyle, buralardan henüz Osmanlı ordusuna asker sevki yapılamamıştı. Bu arada Bâbıâli, ada sakinlerinin, askerlikten muaf tutulmaları gerektiği şeklindeki iddia ve taleblerini de değerlendirmiş[4] ve neticede bu iddiaları hem haksız ve hem de anayasanın eşitlik ilkesine aykırı bularak reddetmişti.[5] Bunun üzerine Osmanlı hükumeti, ilgili nezaretlere birer yazı göndererek, muafiyet isteyen İsporad adalarında "*mükellefiyet-i askerîyyenin behemehal*" uygulanmasını istemiş[6], ancak halkın direnişi yüzünden asker celbi bir türlü yapılamamıştır.[7] Direnişe çok sayıda Hıristiyan kadın da katılarak askerlik işlemlerinin durdurulmasını istemişlerdir. Sözgelimi Kaşot adasında,

1 DH. MUİ, 1-8/29, lef 17 (Cezâyir-i Bahr-i Sefid valisinin 13 Şubat 1910 tarihli yazısı). Haberin İstanbul'a ulaşmasının ardından Dahiliye Nezareti, Cezâyir-i Bahr-i Sefid valisine şifreli bir telgraf çekip, 1909 öncesine ait askerlik muafiyetlerinin kaldırılmış olduğunu bildirdi. Buna göre, diğer adalar gibi Isporata adasından da orduya asker alınacaktı. (DH. MUİ, 1-8/29, lef 14/1, 14 Şubat 1910 tarihli telgraf).

2 DH. MUİ, 1-8/29, lef 16. (Cezâyir-i Bahr-i Sefid valiliğinden alınan 17 Şubat 1910 tarihli şifreli telgraf).

3 BEO, 280927 (28 Nisan 1910).

4 Yapılan değerlendirmelerden bir örnek için bkz. BEO, 300773.

5 HR. SYS, 1519/17(72-80); BEO, 280927 (9 Mayıs 1910).

6 BEO, 280927.

7 BEO, 314263.

bu amaçla, perde arkasından erkeklerin organize ettiği "kadın nümayişleri" yapılmıştır.[1]

Bütün olumsuzluklara rağmen, 1910 yılı başında çoğu vilayette askerlik kapsamında bulunanların kur'aları çekilmiş, bu arada, yurt dışında olan gayrimüslim asker adaylarının isimleri de kur'aya dahil edilmişti.[2] Kur'a törenleri tam bir tören ve şenlik havası içersinde yapılıyordu. Özellikle, tarihinde ilk kez Osmanlı ordusuna muvazzaf asker veren İstanbul'daki kur'a törenleri, öncesi ve sonrasıyla bir başka güzel ve debdebeliydi: Topkapı Sarayı'nda'da bulunan *Dersaadet Ahzıasker Kalemi Riyaseti*, birkaç gün önceden gazetelere ilan vererek, son muayenelerini tamamlamış asker adaylarına, kur'a merasimlerinin yapılacağı günler ile bulunmaları gereken yerleri bildiriyordu.[3] 1325 (1909/10) senesinde İstanbul'daki kur'alar için genellikle iki gün tahsis edilmekteydi. İlk gün 1299, 1300 ve 1303 doğumlu adayların kur'aları, ertesi gün ise 1302, 1303 ve 1304'lülerin kur'aları çekilmekteydi.[4] Ancak asker sayısı kalabalık olan yerlerde kur'a işlemleri için üç gün tahsis ediliyor ve adaylar doğum tarihlerine göre ikişer grublara ayrılıyordu. Mesela, Hasköy mıntıkasının1909'daki kur'aları üç günde tamamlanmış, ilk gün 1299 ve 1300 doğumlular, ikinci gün 1301 ve 1302'liler, üçüncü gün ise 1303 ve 1304'lüler kur'a çekmişti.[5] İstanbul bölge bölge ayrıldığından, asker adaylarının kur'a işlemleri, askerlik şubelerinin bağlı olduğu belediye dairelerine göre farklı yerlerde icra edilmekteydi. Sözgelimi, Sultanahmed, Kumkapı ve Gedikpaşa İkinci Belediye Dairesine bağlı olduğundan buradaki efradın kur'a törenleri Topkapı Sarayı'nda bulunan Ahzıasker İdaresi önündeki çadırlarda yapılmaktaydı.[6] Hasköy ve civarındaki Müslüman ve gayrimüslim asker adaylarının kur'aları bu mıntıkanın bağlı bulunduğu Yedinci Belediye Dairesi'nde;[7] Süleymaniye ile Nişantaşı'nın ise farklı yer-

1 BEO, 280927. (Cezayir-i Bahr-i Sefid valisinin 4 Şubat 1911 tarihli yazısı.).
2 DH. MUİ, 8-3/19, lefler 6, 5/1, 4, 3/1.
3 Bazı örnekler için bkz. *Tanin*, 30 Teşrin-i sâni 1909; 7 Kanun-ı evvel 1909.
4 *Tanin*, 30 Teşrin-i sâni 1909.
5 *Tanin*, 29 Teşrin-i sâni 1909.
6 *Tanin*, 30 Teşrin-i sâni 1909.
7 *Tanin*, 29 Teşrin-i sâni 1909.

lerde icra ediliyordu.[1] İstanbul'daki asker kur'alarına büyük önem verildiğinden, kur'a törenlerine mahallin en yüksek mülkî âmirinin yanısıra, diğer görevliler ile birlikte gayrimüslim cemaat temsilcileri ve halk da katılıyordu. Asker adaylarının kur'a yerine yürüyüşleri ve kur'a töreninin yapılışı sırasında askerî bando kahramanlık türküleri ve çoşkulu marşlar çalıyordu. Birçok yerde adaylar, tören mahallerine ellerinde bayraklar olduğu halde tam bir şenlik havası içersinde gidiyor ve yol boyunca halk tarafından alkışlarla karşılanıyordu.[2] Kur'a çekimlerine başlamadan önce mülkî âmir, askerliğin önemine dair kısa bir konuşma yapıyor, onu müteakib gayrimüslimleri temsilen bir din adamı kendi lisanıyla askerlere hitab ediyordu. Bu konuşmaların ardından hoca efendi "mevkie münâsib" bir dua yapıyor ve arkasından kur'a çekimlerine başlanıyordu:[3] Kur'alar için biri yeşil, diğeri kırmızı renkte olan atlastan mamul iki torba kullanılıyordu. Kırmızı torbada numaralar, yeşil torbada ise adayların isimleri bulunuyordu. Önce yeşil torbadan isimler çekilerek hazır bulunanlara ilan ediliyor ve ismi okunanlar askeralma heyetinin önüne gelerek kırmızı torbadan numara çekiyordu. Numarası *"tertib-i evvel"*e dahil olanlar evvel, *"tertib-i sâni"*ye dahil olanlar ise tertib-i sâni kabul ediliyordu.[4] Tertib-i evvel'ler o celbde öncelikle orduya sevk edilecek olanlardı. Kur'aları çekilip askere gidecekleri kesinleşen gayrimüslimler, kendilerine tanınan yasal süre zarfında gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra bağlı bulundukları askerî merkezlere teslim olmaktaydı. Sözgelişi, İstanbul'daki asker adayları, bu iş için Topkapı Sarayı bahçesinde kurulan seyyar askeralma çadırları önünde toplanıyordu.[5] Burada askerî yetkililere teslim olan adaylar, önlerine katılan bir bando ile beraber, toplu halde, kendilerine asker elbisesi giydirilmek üzere önce Harbiye Nezaretine götürülüyorlardı.

---

1 Mesela, Nişantaşı askeralma şubesine bağlı efradın kur'aları Beyoğlu'ndaki Topçu kışlasında müteşekkil Nişantaşı Ahzıasker Meclisi'nde yapılmaktaydı. (*Tanin*, 7 Kanun-ı evvel 1909).

2 *Tanin*, 29 Teşrin-i sâni 1909.

3 *Tanin*, 29 Teşrin-i sâni 1909; 24 Teşrin-i sâni 1909.

4 *Tanin*, 24 Teşrin-i sâni 1909.

5 *Servet-i Fünun Mecmûası*, c. 38, sayı 980, (4 Mart 1326), s. 273, 277, 280, 281.

Nezarette elbiselerini giyen neferat, yine yanlarında bir bando olduğu halde Sirkeci istasyonuna getirilerek trenlerle tâyin edildikleri birliklerine sevk ediliyorlardı.[1] Askerî bando, istasyondaki sevkiyat sırasında "milllî havalar" çalıyor, tam tren hareket ederken ise "marş-ı Sultanî ve selâm havası"na geçilerek, askerlerden tarafından üç defa "padişahım çok yaşa" duası haykırılıyordu. İstasyonda toplanan asker yakınları bu çoşkulu manzara karşısında şiddetli alkışlarıyla törene ayrı bir renk katmaktaydı.[2]

Ticaret veya başka bir maksatla ülke dışına çıkıp orada iş sahibi olmuş olan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ise, isterlerse, *bedel-i nakdî* ödeyerek askerliklerini bedelli yapabilmekteydi. Aynı imkandan, yurt dışında öğrenim görenler de yararlanabiliyordu.[3] Şüphesiz üzülenler olduğu gibi, askere gitmekten memnuniyet duyanlar da vardı: Kur'a törenlerinde İstanbul'da yaşanan çoşkunun benzerleri başka mahallerde de görülüyordu. Mesela Selanik'te silah altına alınan gayrimüslimler, ellerinde bir tarafında ay-yıldız, diğer tarafında haç bulunan bayraklarla sokaklarda dolaşmışlardı.[4]

1299-1304 arası doğumlu mükelleflerin kur'a hazırlıkları sürerken, 1910 yılının girmesiyle birlikte, bu defa 1305'li gayrimüslimlerin askere alınma işlemleri başlatıldı. Bazı vilayetlerde kısa zamanda adayların künye defterleri çıkartılıp ilk muayeneler bitirilirken, bazı yerlerde ise hazırlıklar son aşamadaydı.[5] Karara göre, 1910'da Dersaadet ahalisi yine kur'aya dahil edilecek; Hicaz, Yemen ve Trablusgarp vilayetleri ise, nüfus sayımlarının yapılmaması sebebiyle

---

1 *Sabah*, 27 Mart 1910.

2 *Aynı gazete.*

3 DH. MUİ, 27-2/5, lefler 4/1, 5, 1/1, 3. Osmanlı hükumeti, ticaret veya başka amaçla yurt dışına çıkmış ve orada iş kurmuş vatandaşlarının askerlik yapmak için ülkelerine dönmek istemeyecekleri düşüncesiyle, bunlara bedel verme imkanı tanıyarak hem bütçeye gelir sağlamayı, hem de bu durumda olanların Osmanlı topraklarına dönüşlerini kolaylaştırmayı hedeflemişti. Bedel-i nakdî ile aktif askerlik hizmetinden afv edilen öğrenciler ise, tahsillerini tamamlayıp ülkelerine döndüklerinde zorunlu olarak 3 aylık temel askerî eğitimden geçirileceklerdi.

4 DH.MTV, 26/2. (Selanik valisinin 13 Şubat 1910 tarihli yazısı).

5 DH. MUİ, 1-8/29, lef 97/1 ve 111.

uygulama dışında bırakılacaktı.[1] Muayeneleri tamamlanan *esnân-ı sitte*, yani 1299-1304 arası mükellefler ile 1305 doğumlu gayrimüslimlerin kur'aları, 1910 senesi içinde çekildi. Bunlardan 1299 ve 1300 doğumlular *ihtiyat* sınıfına ayrılarak, diğerleri muvazzaf asker olarak 1910'da fiilen orduya alındı.[2] Daha sonra 1299 ve 1300 doğumlu neferat da peyder pey askere sevk edildi.[3] Ancak, kur'a sonrası celbleri kesinleşen bazı gayrimüslimler, sevk tarihinde toplanma merkezlerine gelmedi. Yapılan tahkikat sonucu, bunların askere gitmemek için ya saklandıkları ya da firar ettikleri anlaşıldı. Firarilere Hıristiyan muhtarlar tarafından da yardım edilmişti.[4] İstanbul'da 1910 senesinde silah altına çağrılan 1299 ve 1300'lü asker adaylarından davete icabet etmeyenlerin sayısı Nisan ayı başında binin üzerindeydi.[5] Bazıları ise sevkiyat esnasında bir yolunu bulup kaçmayı başarıyordu. Mesela, Yunan bandıralı bir gemiyle Selanik'ten Yanya istihkam taburuna götürülmekte olan Hıristiyan Osmanlı erlerinden on biri, kendilerine yardım eden kayıkçılar ve gemi mürettabatı sayesinde Golos'ta firar etmişlerdi.[6] Bu hadiseler üzerine Osmanlı hükumeti, firarların önüne geçebilmek amacıyla, asker kaçaklarının, yakalandıklarında, kendilerine yardım ve yataklık edenlerle birlikte cezalandırılmasına karar verdi.[7]

Celb ve sevk işlemleri sırasında yapılan dikkatsizlikler veya nüfus kayıtlarınındaki tutarsızlıklar yüzünden, bazı gayrimüslimler, yaşları küçük olduğu halde, doğum tarihleri büyük yazılarak kur'alara dahil edilmişti. Hatta bunlardan bazıların sevkleri bile yapılmıştı.[8]

---

1 DH. MUİ, 1-8/29, lefler 110, 111, 97/1, 105/1, 106/1.

2 DH. HMŞ, 17/53, lef 1; DH. HMŞ, 23/66; DH. MUİ, 1-8/29, lefler 98/1, 102, 103, 62, 63.

3 DH. MUİ, 109/20; DH. SNR, 13/49, lefler 1, 7, 12.

4 DH. HMŞ, 23/66. (19 Ekim 1910 tarihli Dahiliye Nezareti tebliğatı); DH. MUİ, 1-8/29, lef 62.

5 *Sabah*, 2 Nisan 1910.

6 DH.İD, 86/1. Firar öncesi gemide toplam 102 Hıristiyan Osmanlı askerî vardı. Bunlardan 18'i Rum, 84'ü ise Ermeni idi. Kaçan askerlerin tamamı Rum idi. Selanik valisinin yaptırdığı tahkikata göre, firari askerler Yunanlıların teşvikiyle kaçmıştı. (*Aynı belge*, lef 2 ve 11/1).

7 DH. HMŞ, 23/66.

8 DH. MUİ, 1-8/29, lef 123.

Sözgelimi, 1909 Kasımında Milas ve Eskişehir kazalarında çok sayıda gayrimüslim Osmanlı vatandaşının doğum tarihleri yanlış yazıldığından, isimleri kur'a defterine kaydedilmişti.[1] İstanbul'dan Ermenak isminde bir Hıristiyan, 1298 doğumlu olduğu halde, nüfus memurunun hatası yüzüden 1300 doğumlularla beraber işleme tâbi tutulmuş ve Edirne 20. Nişancı taburuna gönderilmişti. Yapılan hata, bir süre sonra Ermenak'ın annesinin başvurusu üzerine ortaya çıkacaktı.[2] Aynı şekilde 1296'lı olduğu halde 1299'lu gösterilen Dimitri silah altına alınmıştı.[3] Yine bir yanlışlık sonucu birliklerine sevk edilmiş olan bazı Hıristiyan Osmanlı askerleri, Paskalya izinleri sırasında askerlik şubelerine giderek yanlışlığın düzeltilmesini istemişlerdi.[4] Bâbıâli, mağdur edildikleri iddiasında bulunan gayrimüslim asker adayları ve ailelerinin "yaş tashihi" başvuruları ile aynı konuda Patriklik ve Hahambaşılık'tan gelen istekleri[5] de dikkate alarak, doğum tarihlerindeki hataların düzeltilmesine[6] karar verdi. Bu amaçla, gerekirse kilise ve sinegog kayıtlarından da istifade edilecekti.[7] Sinegog veya kilise kayıtları bulunmayan yerlerde, yaş tashihi talebinde bulunanlar hakkında önce şahitler dinlenecek, sonra tahkikat yapılacak[8] ve nihayetinde de *kanaat-i vicdaniyeye* göre hüküm verilecekti.[9] Askerde olanların yaş düzeltme işlemleri ise gıyablarında, şahitler getirilerek yapılabilecekti.[10]

---

1 DH. MUİ, 1-8/29, lef 120/1; DH. HMŞ, 17/58.

2 DH. SN. THR, 13/49, lefleri.

3 DH.SN.THR, 9/82.

4 DH. SN. THR, 5/19, lef 7. (2 Mayıs 1910).

5 DH. MUİ, 1-8/29, lef 120/1, 123; Hahambaşının bu konudaki hassasiyeti hakkında: DH. MUİ, 88/4, lef 3.

6 DH. HMŞ, 17/46; 17/59.

7 DH. SN. THR, 5/13, lef 2; DH. SN. THR, 5/19, lef 4 (7 Nisan 1910). DH. MUİ, 88/3. Yaş düzeltme işlemlerinde *vaftiznameler* de belge olarak sunulabilmekteydi. Bir aralık, Üsküdar, Kartal, Büyükada ve Gekbuze (Gebze) idare meclisleri yaş düzeltme işlemlerinde vaftiznameleri kabul etmek istememiş, bunun üzerine Ermeni Patrikliği, Bâbıâli'ye şikayette bulunmuştur. (DH. MUİ, 88/3 -24 Nisan 1910)

8 DH. SN. THR, 5/19, lef 1.

9 *Aynı belge*, lef 4.

10 Konunun ayrıntıları için bkz. DH. SN. THR, 5/19, lef 3, 6; DH. MUİ, 88/4, lef 1/1, 2.

Gayrimüslimler yalnız kara birliklerinde değil, ihtiyaç oranında donanmada da görevlendirilmekteydi.[1] Donanmada istihdam edilecek olan gayrimüslim neferat bilhassa denize kıyısı olan bölgelerden seçiliyor[2] ve bunlara gerektiğinde savaş gemilerinde de vazifeler veriliyordu.[3] Orduda asker sevkiyatı konusunda uygulanan genel kural, gayrimüslim erler için de geçerliydi. Bundan dolayı, Hıristiyan ve Yahudi neferatın sevkiyatları, prensip olarak, yaşadıkları yerlerin dışındaki askerî birliklere yapılıyordu. Sevki oldukça uzak birliklere çıkanlar da vardı. Mesela, 1910'da Rumeli'den tertib edilen gayrimüslim askerler doğuya, Erzurum taraflarına sevk edilmişlerdi.[4] Aynı yıl İstanbul'lu bir Hıristiyan Osmanlı erinin tâyini Edirne'ye yapılmıştı.[5] Selanik'ten askere alınan toplam yüz iki Rum ve Ermeni ise Yanya istihkam taburuna gönderilmişlerdi.[6] Keza, aynı yerden askere celbedilen bazı Hıristiyanlar da bahriye bünyesinde değerlendirilecekti.[7] Van Başkale'den silah altına alınan bir Ermeni de Erzincan'a yollanmıştı.[8] Aynı usul, daha sonraki yıllarda da devam edevekti.[9]

Elimizdeki belgelere göre, gayrimüslim Osmanlı askerleri orduda ayrı tabur veya birlikler halinde değil, Müslümanlarla karışık olarak istihdam edilmekteydi.[10] En azından I. Dünya savaşı öncesinde istihdamın böyle olduğu açıktır. Zaten bu istihdam şekli, farklı din ve mezheplere mensup insanları kaynaştırmayı hedefleyen *Osmanlıcılık* ideolojisinin de vazgeçilmez bir gereği olarak algılanmaktaydı. Bundan dolayıdır ki, özellikle ilk yıllar, gayrimüslim neferata, bazı önemli mahallerde bile görevler verildiği olmuştur. Mesela İtalyanların Rodos'u işgale hazırlandıkları günlerde, adadaki

1 *Mülga Bahriye Nezareti Defterleri*, nr. 681/.256, 260; nr. 696/ 37-38.
2 *Mülga Bahriye...*, nr. 696/38-39.,
3 *Mülga Bahriye...*, nr. 688/9-10;
4 BEO, 285064.
5 DH. SN. THR, 13/49, lef 10.
6 DH.İD, 86/1.
7 *Mülga Bahriye*, nr. 696/37-38.
8 BEO, 311099.
9 ŞD, 673/25-1.
10 BEO, 283654; DH. SN. THR, 13/49, lef 10.

70 Osmanlı askerinden 40'ı gayrimüslimdi.[1] Aynı günlerde, Leryoz adasının güvenliğini sağlayan jandarma birliği içinde dört Osmanlı Hıristiyanı görev yapmaktaydı.[2] Daha sonra Rodos'daki asker sayısı biraz daha arttırılmış, yapılan çarpışmalar sırasında bunlardan 85'i İtalyan kurşunlarıyla hayatlarını kaybederken, 150'si ise yaralanmıştı.[3]

Kıtalarına teslim olan gayrimüslimler, temel askerî eğitim ve bilgilerin verildiği acemilik devresini tamamladıktan hemen sonra Müslüman arkadaşlarıyla birlikte askerlik yemini ederek "ustalık dönemine" başlıyorlardı. Yemin törenine büyük önem verildiğinden, tören programı en küçük ayrıntısına kadar önceden belirlenmiş ve daha sonra bir nizamname şeklinde de neşredilmişti.[4] Müslüman ve gayrimüslim askerlere ayrı ayrı ve Türkçe olarak yemin ettiriliyordu. Yemin töreninin icra edileceği yere kurulan masalar üzerine kutsal kitaplar konuluyor ve askerlik yeminini Müslümanlar Kur'an, Hıristiyanlar İncil, Yahudiler ise Tevrat üzerine yapıyorlardı.[5] Öte yandan Osmanlı Devleti, Hıristiyan ve Yahudi askerlerinin izinlerini de kutsal günlerine göre belirleyerek, gerçek bir hoşgörü ve anlayış örneği göstermişti. Bu sayede gayrimüslim neferat, din ve mezhepler-

---

1 DH. SYS, 75-6/1-1, lef 23-24. (5 Ekim 1911'de Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilayetinden alınan telgraf).

2 BEO, 303456.

3 DH.SYS, 72-12/1-17, lef 25 (22 Mayıs 1912).

4 BEO, İD, nr.658/30.

5 *Aynı belge.* (Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı askerlerinin ettikleri "askerlik yemini"nin sureti ekte verilmiştir.) Osmanlı ordusunda bulunan *erkân, ümerâ, zâbıtan, memûrîn-i sıhhîye vs. mensûbîn ile kâffe-i efrâd-ı askeriye,* Ağustos 1912'de alınan bir karar gereği şu şekilde yemin etmekteydi:

" Her hâl ve mekânda Padişahıma ve vatanıma kanun-ı esâsi ahkamı dairesinde sadakatle ifâ-yı hizmet edeceğime ve kavânin ve nizamat-ı mevzûa-i devlete ve mâfûklarımın evâmirine tamamiyle itaat ve riayet eyleyeceğime ve hizmet-i askeriyede bulunduğum müddetçe furuk ve cemiyât-ı siyasiyeden hiç birine intisab ve dehâlet ve Devlet-i Osmaniyenin dahili ve harici umûr-ı siyasiyesine vechen mine'l-vücûh katiyyen müdahale etmeyeceğime

(Muhammedîler) Kur'an-ı Azîmüşşân hakkı içün

(İsevîler) İncil-i şerîf hakkı içün

(Musevîler) Tevrat-ı şerîf hakkı içün

Vallahi- Billahi" (bkz. *Takvim-i Vekayi,* 31 Temmuz 1328/ 30 Şaban 1330).

ince kutsal sayılan senenin belli günlerinde bayramlarını kışla dışında kutlayabiliyordu. 1910 yılı için beş gün olarak kararlaştırılan "dinî bayram" izni[1], Rum Ortodoks Patriği ile Hahambaşının bu sürenin artırılmasına ilişkin ricaları dikkate alınarak 25 Eylül 1910 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla yılda 10 güne çıkarıldı.[2] Ardından da Rum Patrikhanesi, Hahambaşılık ve diğer gayrimüslim cemaatlerin ruhanî reislerine birer yazı gönderilerek, kendilerinden, 10 günü geçmemek şartıyla, gelecek yıl kutlayacakları dinî bayramların isim ve tarihlerini gösterir listeler istenmiş ve Harbiye Nezareti, müslüman olmayan neferata bu listeler ışığında *yortu izni* vermeye başlamıştır.[3] Sözgelimi, Osmanlı ordusundaki Rum Ortodoks askerler, her sene Pazar günleri dışında Hazret-i İsa'nın doğum günü yortusunda iki; miladî yılbaşında bir; Haçın suya atılma yortusunda bir; Hazret-i Meryem'in Hazret-i İsa'ya hamile kaldığının müjdelendiği günün anısına kutlanan yortuda bir; büyük ve küçük Paskalye yortularında üç; Havariyyûn yortusunda bir ve Hazret-i Meryem yortusunda yine bir gün olmak üzere toplam 10 gün izinli sayılıyorlardı.[4] Musevîler ise, Cumartesi hariç, Hamursuz bayramında dört; kendilerine ait sene başında iki; Sokkot'da iki; Savm-ı kebîr (Büyük oruç) 'de bir; Gül Bayramı'nda bir gün dinî bayram izni kullanıyorlardı. [5] Dinî takvimlerdeki farklılık sebebiyle, Hıristiyan ve Yahudi cemaatleri ile devlet arasında kutsal günlerin tesbiti için yapılan yazışmalar her yeni yıl öncesinde tekrarlanmaktaydı.[6]

---

1 DH. SN. THR, 5/19, lef 7.

2 BEO, 287130. (18 Ekim 1910 tarihli Adliye ve Mezâhib Nazır vekilinin yazısı). Osmanlı hükumeti, gayrimüslim neferata verilecek senelik dinî bayram iznini belirlemeden önce, dış temsilcilikler vasıtasıyla komşu ülkelerdeki asker izinleri hakkında araştırma yapmış ve bu araştırmanın sonucunda 10 günlük iznin münasib olacağı kararına varmıştır. (BOA, MV, nr. 153, s. 19. Bu belge için Yüksek lisans öğrencim Ülkühan Güney'e teşekkür ederim.)

3 BEO, 287130. (Harbiye Nazırının 23 Kasım 1910 tarihli arzı ile Sadaretten Harbiye Nezaretine gönderilen 27 Kasım 1910 tarihli talimat); BOA, MV, nr. 153, s. 19, 25 Eylül 1910; BOA, MV, nr. 153/22, 11 Haziran 1911.. Ayrıca bkz. BEO, 298709 (30 Aralık 1911);

4 BEO, nr. 287130.

5 *Aynı belge.*

6 DA, *Mülga Bahriye Nezareti Defterleri*, nr. 681, s. 11-16. (11 Eylül 1913).

Gayrimüslim Osmanlı askerlerine orduda gösterilen dinî anlayış ve kolaylıklar sadece bunlardan ibaret değildi. Mesela Harbiye Nezareti, 20 Mart 1910'de İstanbul Rum Patrikhanesinde icra edilen yortu âyinine o tarihte yeni askere alınmış olan Rum neferattan birçoğunun katılmasına dahi müsaade ederek büyük bir jest yapmış;[1] devlet, aynı tolerans ve kolaylığı askerî mekteplerde okuyan Hıristiyan ve Yahudi öğrencilere de göstermekte de bir beis görmemişti. Sözgelimi, 1910 Martında, askerî okullardaki gayrimüslim talebelere, Cumartesi ve Pazar sabahları ibadethanelerine gidebilmeleri için izin verilmekteydi. Hıristiyan öğrenciler, bunun dışında, büyük ve küçük paskalyelerde ikişer; sene başında bir gün olmak üzere yılda beş gün izin kullanıyorlardı. Yahudi öğrenciler için de durum farksızdı. Askerî mekteplerdeki gayrimüslimler, beş günlük "dinî izin" dışında, Müslümanlarla birlikte millî bayramlar ve resmî günlerde de izne çıkmaktaydı.[2]

Osmanlı ordusundaki gayrimüslim neferata, 1910 yılında alınan bakanlar kurulu kararıyla, Cumartesi ve Pazar günleri sinegog veya kiliseye gitme izni verilmeye başlandı. Hafta sonu ibadet izni Müslümanlar için Cuma, Yahudiler için Cumartesi, Hıristiyanlar için ise Pazar günüydü.[3] Askerliklerini İstanbul'da yapan gayrimüslimlerden, bu şehirde akrabaları bulunanlara hafta sonu ayrıca 24 saat "evci izni" verilmekteydi. İstanbul'da kimsesi olmayanlar ise, diğer askerler gibi hafta sonu ibadethaneye gidebilmekteydi.[4] Gayrimüslim askerlere verilen hafta sonu ibadet izinleri zaman zaman neferat tarafından istismar edilmiş olmasına rağmen Harbiye Nezareti, bu izinleri kaldırma cihetine gitmeyip, ilgililerden suistimallerin önlenmesini istemiştir.[5]

---

1 *Sabah*, 21 Mart 1910.

2 *Sabah*, 19 Mart 1910.

3 *abah*, 28 Mart 1910; 29 Mart 1910.

4 *Sabah*, 28 Mart 1910.

5 *Sabah*, 29 Mart 1910. Hafta sonu izinleri sırasında ilk günler rastlanan en tipik suistimal örneği, izni fırsat bilen bazı gayrimüslim askerlerin, kiliseden çıktıktan sonra topluca ya meyhanelere gitmeleri veya etrafa dağılıp içkinin de etkisiyle çevreyi rahatsız etmeleriydi. Bardağı taşıran son damla 1910 Mayısında, Paskalye izninden istifade ile İstanbul'a gelen 2. ve 3. Orduya mensup bazı Hıristiyan neferlerin, hafta sonu buradaki diğer askerlerle birleşerek disiplinsiz hareketlerde bulunmaları olmuştu. Harbiye Nezareti, bu

1911'de askerlik muamelesi kapsamına alınan gayrimüslim sayısı arttırıldı. 1909'da kabul edilen kanunla, 1299'dan 1304 doğumlular, yani 21 ila 26 yaş grupları askerlikle mükellef tutulmuş, 1910 senesinde bunlara, askerlik yaşı gelen 1305'liler eklenmişti. Kanunda 1299 öncesi doğumlularla ilgili herhangi bir açıklama yer almıyordu. Trablusgarp savaşından (29 Eylül 1911) yaklaşık üç ay kadar önce, 1911 Temmuzu başında kabul edilen yeni bir kanunla, gayrimüslimler ile daha önce askerlikten istisna edilmiş mahallerdeki Müslümanlar arasından 1282'den 1298'lilere kadar herkes mükellefiyet kapsamına alındı.[1] Bir süre sonra, Balkan savaşının patlak vermesi (1 Ekim 1912) üzerine, acil asker ihtiyacından dolayı 1309'lu Müslüman ve gayrimüslimlerin ilk ve son muayenelerinin birarada yapılıp bunların en kısa zamanda silah altına alınmaları istendi.[2] Mısır, Sisam, Kıbrıs, Cebel-i Lübnan, Hicaz ve Yemen yine askerlik kapsamının dışındaydı.[3]

Osmanlı Devletinin Trablusgarp harbiyle uğraştığı bir sırada Rum patrikliği, Ermeni patrikliği ve Rum Katolik patrikliği ile Bulgar Eksarhlığı ve hemen akabinde Rum Melkit Katolik ve Keldani Patrik vekaletleri, Bâbıâli'ye müracaat ederek, cemaat mektepleri ve askerlik hizmeti hakkında bilinen isteklerini tekrarladılar[4]. Hıristiyan liderler, hükumetten, sırasıyla, askerî kanunların herkesce bilinmesi için Osmanlı ülkesinde konuşulan dillere tercüme edilmesini; askerî okullara giriş sınavlarında sorulan fen sorularının üç yıl için Hıristiyan adayların dillerinde hazırlanmasını; Türkçenin yalnız okuma ve konuşmada istenmesini; askerlik bakımından devlet ve cemaat

---

hadiseden sonra yeni önlemler almak zorunda kalmış, ancak izin uygulamasına son vermemiştir.(*Sabah*, 29 Mayıs 1910).

1 DH. HMŞ, 23/36. Buna göre, doğum tarihi 1866 ila 1882 arasında olanlar, yani 29 yaşından 45 yaşına kadar bütün gayrimüslimlerle; 1909 öncesi dönemde ikamet ettikleri bölge veya şehrin askerlik hizmetinden muafiyeti sebebiyle orduya alınmamış olan Müslümanlar kanun kapsamına giriyorlardı.

2 DH.SYS,112-2/ 1-13, lef 5/1. (25 Kasım 1912). Bu karar üzerine gayrimüslim cemaatler, 1309 doğumluların askerlik işlemlerine kanun gereği Mart ayında başlanması gerektiğini ileri sürerek, itiraz etmişlerdir.(DH.SYS,112-2/1-3, lefler 45-1 ; 45-2; 61/1; 61/2).

3 DH.İD, 21-2/9, lef 2/1 ve 3.

4 BEO, 296839; DH. HMŞ, 15/9; Bayur, II/1, 245.

mektepleri öğretmenlerinin eşit kabul edilmesini; askerlikte din değiştirmenin yasaklanmasını; orduda papazlara da yer verilmesini; İslam dini hükümlerine ve ahlakına verilen önemin diğer dinlere de gösterilmesini ve askerliğin mümkün mertebe yöresel olmasını istiyorlardı.[1] Bâbıâli, 4 Kasım 1911'de aldığı bir kararla, askerî kanunların tercümesi; askerlik açısından cemaat okulu öğretmenlerinin eşitliği; askerî mekteplere giriş sınavlarında 3 yıl için gayrimüslimlere kolaylık sağlanmasına dair istekleri kabul ettiğini açıkladı. Herkesin kendi yaşadığı yörede askerlik yapması yolundaki talep ise, uygun bir dille reddedildi: Devlet, askerlerin dağıtımı konusunda gerekli titizliği gösterip, herkesin, geldiği coğrafyanın iklim özelliklerini taşıyan yerlerde askerlik yapmasını sağlamaya çalışmaktaydı. Diğer yandan, din ve mezheb konusunda endişe etmek de yersizdi. Çünkü orduda, ilk günden beri tam bir eşitlik ve hoşgörü anlayışla hareket ediliyor ve kimsenin inancına karışılmıyordu.[2] Osmanlı hükumeti, 13 Kasım 1911'de ilgili nezaretlere bir açıklama göndererek, mektepler ve askerlikle ilgili alınmış olan kararların yalnız adı geçen Hıristiyan cemaatleriyle sınırlı olmadığını, diğer gayrimüslimlerin de bu haklardan yararlanacağını bildirdi.[3] Öte yandan Osmanlı Devleti, Hıristiyan cemaatlerin askerlikte din değiştirilmesinin yasaklanmasına ilişkin tekliflerini de daha sonra değerlendirerek, silah altında iken din değiştirmek için müracaat edenlerin muamelerinin yapılmamasına karar verdi. Gayrimüslim Osmanlı askerleri için getirilen bu yasak, Hıristiyan cemaatlerin talebi üzerine, Hıristiyan asker eşlerine de teşmil edildi.[4] Buna göre, eşi askerde olan bir Hıristiyan kadın, kendi irade ve rızasıyla dahi olsa, kocası yanında olmadıkça dinini resmen değiştiremeyecek ve bu tür ihtida müracaatları yetkililer tarafından da kabul edilmeyecekti.[5]

Değişik tarihlerde Hıristiyan cemaatleri tarafından yapılan isteklerin benzerleri, savaş arifesinde Balkan devletleri tarafından da

1 Bayur, *Aynı eser*, 245-246.
2 Bayur, 245-246.
3 BEO, 297165.
4 MV, 174/100.
5 MV, 174/100; BEO, 311099.

tekrarlandı. 13 Ekim 1912'de Osmanlı Devletine ortak bir nota veren Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın askerlik konusundaki talepleri ile gayrimüslim cemaat liderlerinin istekleri arasında ilginç bir benzerlik vardı: Hıristiyanlar kendi subaylarının komutası altında olmalı ve askerliklerini bulundukları yerlerde yapmalıydı. Henüz Osmanlı ordusunda gayrimüslim subay bulunmadığına göre, bu subaylar yetişinceye kadar Hıristiyanlar askere alınmamalıydı.[1]

Asker ihtiyacının %25'i gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarından sağlanmaktaydı. Bu oran kara ve deniz kuvvetleri için aynıydı.[2] Balkan savaşı seferberliği sırasında, Harbiye Nezaretinden ordu ve redif müfettişliklerine emirler gönderilerek, celb edilecek ihtiyat ve rediflerin %25'inin gayrimüslimlerden oluşturulması emredildi.[3] Bunun üzerine seferberlik emri çıkarılarak ülke genelindeki redif ve ihtiyatlar silah altına alınmaya başlandı.[4] Aynı şekilde gayrimüslimlere de çağrılar yapılarak en kısa zamanda orduya katılmaları istendi. Ancak, asker olmak istemeyen çok sayıda gayrimüslim, yapılan çağrılara rağmen, ilk günden itibaren, seferberlik emrine uymayıp firar etmeye başladı:[5] Rumeli'de Prezrin, İpek ve Priştine sancaklarında redif efradının bir kısmı silah altına alınamamıştı. Celb edilebilmiş olanların ise firar etmelerinden korkuluyordu.[6] 10 Ekim itibariyle Manastır ve Selanik vilayetleri genelinde toplanabilen asker sayısı planlanandan bir hayli azdı.[7] Özellikle gayrimüslim askerlerin celbinde istenilen hedeflere ulaşılamadı. Mesela, 32. Fırkaya mensup 200 Rum acemi askerden 56 günde ancak dördü toplanabildi. Diğer mükelleflerin ise ya köylerinde gizlendikleri ya da firar ettikleri öğrenildi.[8] Selanik vilayetine bağlı Metlik kazası Bulgar halkı, kendi-

1 Bayur, II/1, 420.

2 *Mülga Bahriye Nezareti Defterleri*, nr. 696, s.37-38,

3 Bayur, II/1, 382; Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi (1912-1913): Harbin Sebepleri, Askerî Hazırlıklar ve Osmanlı Devletinin Harbe Girişi*, I, Ankara 1970, s. 227.

4 DH. SYS, 112/1-3, lef 27/1.

5 DH. HMŞ, 23/66 ve 23/67. (7 Ekim 1912).

6 DH. SYS, 112/1-3, lef 33/1.

7 DH. SYS, 112/1-3, lef 63/1.

8 DH.SYS, 112-2/1-3,lef 77/1 (16 Aralık 1912).

lerinden istenen asker ve arabaları vermeyeceklerini açıkça ilan etmişti. Onları Reste, Piryen ve Belve köyleri ahalisi takip etti. Bu arada, aynı bölgede yaşayan Müslümanlar silah altına çağrıldıklarından, İslam köyleri muhafazasız kaldı.[1] Vilayetlerden, askerlik davetine icabet etmeyip "*şurada burada ihtifâ eden efradın kısm-ı küllisi*" nin gayrimüslimler olduğuna dair haberler geliyordu. Yetkililer, seferberlikteki bu gecikmelerin felakete sebep olabileceği uyarısında bulunmaktaydı.[2] Gerçekten de durum iç açıcı değildi. Asker celbi konusunda İstanbul'da bile büyük sıkıntılar yaşanıyor, birçok efrad seferberlik davetine uymuyordu. Sözgelişi, celbleri gereken Fatih Redif fırkasına bağlı 460 gayrimüslimden, 3 Nisan 1913 tarihi itibariyle ancak 49'u silah altına alınabilmişti.[3] Görüntü Mekriköy (Bakırköy)'de de pek farklı değildi.[4] Bazı yerlerde ise, Hıristiyan Osmanlı askerlerinin *rüesâ-yı ruhanîye* tarafından firar etmeye zorlandıkları; hatta bunun için, mesela Manastır'a bağlı Serfice'de, gayrimüslim nizamiye, ihtiyat ve redif efradına mezkur din adamları tarafından yemin bile ettirildiği öğrenilmişti.[5]

Bursa'da ise, askerî fırkaya bağlı taburların sevkiyat hazırlıkları tamamlandığı halde, bazı gayrimüslim köylerin seferberlik emrine uymamaları yüzünden hareket edilememişti: Bursa'ya bağlı üç Rum köyü ile Pazarköyü'nün iki Ermeni karyesi "esnân erbâbı" pusulalarını almış olmalarına rağmen, istenilen asker ve nakliye vasıtalarını vermedikleri gerekçesiyle köylerin etrafı müfrezelerce çevrilmiş, olası firarları önleyebilmek düşüncesiyle de sahiller tutulmuştu.[6] Aynı günlerde, İstanbul'da seferberlik emrini öğrenen bazı gayrimüslimlerin gizlendikleri haberleri alınmış, bunların saklandıkları yerleri yetkililere bildirmeyen muhtar ve ihtiyar heyetleri ikaz edilmiş, jandarma ve polis harekete geçirilmişti. Bu arada, ruhanî reislerle de temasa geçilerek, cemaatlerine "*nesâyih-i vatanper-*

1 DH.SYS, 112-1/1-1, lef 89/1 ve 90 (5/6 Ekim 1912).
2 DH.SYS, 112-1/1-1, lef 97/1 ve 101. (5/6 Ekim 1912).
3 DH.SYS, 112-2/1-5.
4 DH.SYS, 112-2/1-5, lef 23/1.
5 BEO, 296280.
6 DH. SYS, 112/1-3, lef 35/1.

*verâne"*de bulunmaları istenmişti.[1] Niğde'de silah altına davet edilen redif ve ihtiyat erlerinden bazılarının ise Amerika'da oldukları söyleniyordu. [2] Seferberliğin ilk günlerinde Ayvalık, Midilli ve İzmir Rum gazetelerinde "harp olmayacak devlet ıslahatı kabul etti" şeklinde telgraflar neşredilmesi, Ayvalık'ta kur'a ve ihtiyat efradının celb ve sevkleri için gösterilen gayretleri olumsuz yönde etkilemiş, gazeteleri okuyan çok sayıda gayrimüslim firar etmeye başlamıştı. Firarilerin evleri ve şüpheli mahallerde yapılan aramalardan netice alınamıyordu.[3] Mesela Beyrut'un bazı kazalarından değil ihtiyat askeri, doğru dürüst kur'a efradı bile toplanamıyor, 1911'de bekaya kalanların ya Amerika'da, ya da firarda olup saklandıkları bildiriliyordu.[4] Bütün karşı koymalara ve firarlara rağmen nizamiye, ihtiyat, redif ve mustahfız efradının celb ve sevk işlemleri sürüyor, toplanan neferat vasıtalara bindirilerek "cihet-i askerîyeye" teslim ediliyordu. Bu arada, yakalanabilen firariler de peyder pey birliklerine gönderilmekteydi. Ancak, jandarma kadrosundaki yetersizlikler nedeniyle asayiş ve takibat konusunda büyük sıkıntılar çekildiği de bir gerçekti.[5]

Balkan savaşında askere duyulan ihtiyaç yüzünden muvazzaflarla birlikte, ihtiyat ve redifler de silahlandırılarak savunma hatlarına veya kalelere gönderilmişlerdi. Balkan harbinde Osmanlı ordusunda çok sayıda Rum, Ermeni, Musevî ve Bulgar neferat bulunuyordu.[6] Savaştan dolayı hepsi silahlandırılmıştı.[7] İhtiyat olarak getirilen Musevî, Rum ve Ermeniler ilk defa askere alındıklarından silah tutmasını dahi bilmiyorlardı. Buna rağmen bir ara sınırda görev yapmışlardı.[8] Silah ve savaşa alışık olmayan gayrimüslim nefarat arasında yanlışlıkla birbirlerini vuranlar bile olmuş; mesela bir Musevî Osmanlı askeri, nöbet sırasında düşman zannettiği arkadaşını

1 DH. SYS, 112/1-3, lef 38/1.
2 DH. SYS, 112/1-3, lef 70/1.
3 DH. SYS, 112/1-3, lef 108/1.
4 DH. SYS, 112/1-3, lef 104/1.
5 DH. SYS, 112/1-3, lef 87/1.
6 Cemal, *Yeni Harp*, Dersaadet 1328, s. 11.
7 Cemal, *Aynı eser*, 213.
8 Cemal, 11.

telaşa kapılarak öldürmüştü.[1] Bazı Rum ve Musevîler ise bedel-i nakdî ödediklerinden, savaşamıyacak durumdaki asker ve acemilerle birlikte cephe gerilerine gönderiliyor ve kalelerde hafriyat işlerinde çalıştırılıyorlardı. Bu durumda olanlar değil üzülmek, harbe katılmayacaklarından dolayı oldukça sevinçliydi.[2]

Ordudaki gayrimüslim askerler arasında herhangi bir ayrım yapılmıyor, hangi din veya mezhebden olursa olsun herkese adaletle davranılıp, geniş bir hoşgörü gösteriliyordu.[3] Özellikle Anadolu'dan gelen Ermenilere ilk zamanlar büyük bir güven beslenmekteydi. Birliklerde onbaşı ve çavuş rütbesi taşıyan çok sayıda Ermeni Osmanlı askerinin bulunması bu güvenin bir işaretiydi.[4] Musevîlerden de çavuş olup takım komutanlığı yapanlar vardı. Mesela, Kocamustafapaşalı Mişon bunlardan biriydi.[5] Balkan savaşı sırasında Osmanlı ordusunda yedek subay olarak görev yapan yüksek okul mezunu gayrimüslimler de vardı.[6]

Osmanlı ordusundaki nizamiye ve redifler arasında doğru dürüst eğitim görmüş erat sayısı yok denecek kadar azdı. Bunun en önemli sebebi, seferberlikte birliklerin büyük kısmını meydana getiren neferatın yaşlılar veya muinsizlerden[7] oluşturulmuş olmasıydı. Bundan dolayı, bilhassa Balkan savaşının ilk döneminde bir bozgun yaşanmış ve bu esnada çok sayıda asker firar etmişti. Mesela redi-

---

1 Cemal, 13-14.

2 Cemal, 64.

3 Gayrimüslimlere gösterilen dinsel hoşgörü ve anlayışın en güzel örneklerinden biri, Balkan savaşının henüz sona ermediği günlerde, *paskalye* münasebetiyle kendilerine 5 günlük ev izni verilmiş olmasıydı. Oysa ki, aynı tarihte, Müslüman askerlerin kurban bayramında câmiye gitmelerine müsaade edilmemişti. (Mehmet Mercan, *Harb Ceridesi*, (MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul 1993, s. 61.

4 Cemal, 213.

5 Cemal, 164.

6 İsmail Hakkı Okday, *Yanya'dan Ankara'ya*, İstanbul 1975, s. 92

7 Muinsizler, askere alındığı zaman geride kalan ailesine bakacak kimsesi olmayanlardı. Kanun gereği, bu durumda olan yükümlüler aslında askere alınmazlardı. Fakat Balkan seferberliği sırasında rediflerden birçoğunun firar etmesi veya yapılan çağrılara uymaması nedeniyle, asker açığını kapatabilmek için "el altında ne bulundu ise" silah altına alınmıştı. (Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi*, (Yay. Haz. M. Ziyaeddin Engin), İstanbul 1979, s. 166-167).

flerin çoğu yerlerini bırakıp kaçmıştı: Geri çekilme sırasında tek kurşun bile atmadan düşman tarafına geçen çok sayıda Rum, Ermeni ve Bulgar Osmanlı neferi vardı.[1] Daha önce, İtalyanların Rodos'a çıkarma yaptıkları 1912 Mayısında da benzer firar hadiseleri yaşanmış ve adadaki Hıristiyan Osmanlı askerlerinin çoğu mevzilerini terk etmişti. [2] Asker firarları Balkan savaşına ara veren mütareke boyunca da devam etti. Yüzlerce Rum ve Bulgar karşı saflara kaçtı. Bunlara daha sonra bir kısım Ermeniler de katıldı.[3] Osmanlı Devleti, bu gelişmeler üzerine, ordudaki gayrimüslim askerlerin silahlarını toplayarak onları geri hizmetlerde istihdam etmeye başladı.[4] Bu arada, asker firarilerinden yakalananlar muhakeme edilerek, kurşuna dizildi. Mesela, Maydoslu bir Rum ihtiyat neferi savaş sırasında birliğinden Bulgaristan'a kaçmış, fakat daha sonra yakalanmıştı. Yapılan muhakemede suçlu bulunacak olan Rum asker ölümle cezalandırılacaktı.[5] Balkan savaşında birçok gayrimüslim Osmanlı askeri de esir düşmüş, ancak barış anlaşmasından sonra serbest bırakılmışlardı. Bunların bir kısmı sonradan kıtalarına geri dönmüş, diğerleri ise fırsattan istifade kaçarak, Anadolu içlerine dağılmışlardı.[6]

Balkan savaşı sırasında firar edenler olduğu gibi, Müslüman arkadaşlarıyla birlikte mücadele edip fedakarlık örnegi sergileyen gayrimüslim Osmanlı askerleri de vardı: Yanya savunmasında görev yapan Ermeni askerler, komutanlarının takdirini kazanacak derecede başarılı olmuşlar, her şeye rağmen yerlerinde kalıp, direnme cesareti göstermişlerdi. Zayiat listelerinde çok sayıda Ermeni isminin bulunması tesadüf değildi.[7] Aynı tarihte Osmanlı orsunda yedek subay olan Ermeni Ohannes de, Yanya'da, Arnavud redif askerlerinin mevzilerini terk etmemeleri için büyük gayret sarfetmiş ve onları

1 Mahmud Muhtar, *Aynı eser*, 165-166; Cemal, 162-163, 213-214.
2 DH.SYS, 75-11/1-3, lef 24 (16 Mayıs 1912).
3 Cemal, 163.
4 Cemal, 214.
5 Mehmet Mercen, *Aynı tez*, 69.
6 7 Temmuz 1913'de yayımlanan bir tamimle, bu firarilerin kıtalarına sevki istenmiştir: DH. SYS, 112-7B/7-43, lef 1/1 ve 2.
7 İsmail Hakkı Okday, *Aynı eser*, 113-114.

savaşa devam etmeye çağırmıştı.[1] Yerlerini terk edenlerin çoğu Anadolu dışından gelen Hıristiyanlardı. Anadolulu Ermeni ve Rumların mevzilerinde kaldıkları; hatta firar eden askerler yüzünden müteessir oldukları görülüyordu.[2] Nizamiyeden yetişen Yahudiler Müslüman arkadaşları gibi hizmet ediyordu: Zengin bir ailenin çoçuğu olan çavuş Mişon, savaşın en dehşetli anında bir takıma kumanda etmiş ve gösterdiği gayret ve cesareti sayesinde komutanlarınca takdir edilmişti.[3] Nitekim Hahambaşı Hayim Nahum, o günleri anlatan bir mektubunda, Balkan savaşında Osmanlı ordusu saflarında çok sayıda Yahudinin bulunduğundan bahsederek; hükumetin çağrısı üzerine en küçük Yahudi cemaatinin bile askerlik çağı gelenleri çekinmeden savaşa gönderdiğini ve bu savaşta Musevî askerlerin bir yığın ölü, yaralı ve kayıp verdiklerini yazmıştı.[4]

Balkan harbinde yaşanan acı tecrübe ve onca olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti, gayrimüslim vatandaşlarını asker olarak istihdam etmeye devam etti. I. Dünya savaşı seferberliği öncesinde Osmanlı ordusunda 1307, 1308 ve 1309'lar silah altındaydı.[5] 1914 celbinde ise 1308 doğumlular askere alınacaktı. Nitekim, bununla ilgili irade Mayıs ayı içinde çıkarılmış, asker adaylarının son muayenelerinin Temmuz ayında bitirilmesi ve kur'aların en geç 15 Ağustosa kadar çekilmesi istenmişti.[6] Aynı ay, 12 Mayıs 1914'de kabul edilen "*Mükellefiyet-i Askerîye Kanun-ı Muvakkati*"[7] ile askerlik işleri ayrıntılarına kadar yeniden düzenlendi. Buna göre, Osmanlı

---

1 Okday, 92.

2 Cemal, 163.

3 Cemal, 164.

4 Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları*, (çev. İrfan Yalçın), İstanbul 1999, s.186.

5 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasî ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, I, Ankara 1970, s. 223.

6 BOA, A. MTZ. CL, 7/284.

7 Bazı değişikliklerle birlikte 1927'ye kadar yürürlükta kalacak olan bu kanunun tam metni için bkz. *Düstur*, II/6, s. 662-704; Başlıca hükümleri için ise: Osman Köksal, "Osmanlı Devletinde Asker Almada Son Durum 29 Nisan 1330 Tarihli Mükellefiyeti Askerîye Kanunu ve Başlıca Hükümleri, *Askerî Tarih Bülteni*, sayı 29, (Ağustos 1990), s. 71-84.

hanedanı dışında herkes prensip olarak askerlikle mükellefti.[1] Her türlü muafiyet ve istisnalar kaldırılmış, 1909'da askerlikleri tecil edilmiş olanlar da mükellefiyet kapsamına alınmıştı.[2] Silah altı müddeti piyade ve nakliyede 2, diğer kara sınıfları, musıka ve jandarma için 3, bahriye sınıfları için ise 5 yıldı.[3] Kanun, askerliklerini bedelli yapmak isteyenlere belli şartlarda imkan tanıyor ve aynı haktan Osmanlı gayrimüslimlerini de yararlandırıyordu.[4]

Osmanlı hükumetinin 2 Ağustos 1914'de genel seferberlik ilan etmesinden sonra, 1310 (1894) doğumlular başta olmak üzere 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316'lı, yani 14 ila 20 yaş arasındaki bütün gençler savaş süresince silah altına çağrıldı.[5] Çağrı, doğal olarak gayrimüslimleri de içine alıyordu.[6] Nitekim, bu konuda,

---

1 *Düstur*, II/6, s. 662. (Madde 1).

2 Ruhban ve haham mektepleri ile kanunda belirtilen diğer yüksek okullardan mezun olanlar kısa dönem, yani 1 sene askerlik yapacaklar; tıp fakültesi öğrencileri 21 yaşına girdiklerinde silah altına alınıp, 6 aylık bir eğitimden sonra tekrar okullarına geri gönderilecekti. (*Düstur*, II/6, 671 vd.).

3 *Düstur*, II/6, s. 663

4 Bedel-i nakdî miktarı 50 liraydı. Kanuna göre, ihtiyat ve mustahfız durumda olanlar bedel veremezdi. Seferberlikte ise bedel uygulaması yasaktı. Bedel verenler 6 aylık piyade hazırlık eğitimi görmek zorundaydı. Devlet,bazı olağanüstü şartlarda, daha önce bedel vermiş olanları bile silah altına çağırabiliyordu. (*Düstur*, II/6, 697 vd.). Mezkur kanunun Bedel-i nakdî'ye ilişkin maddesi, daha sonra yapılan yasal düzenlemelerle esnetildi. Mesela, 9 Haziran 1914'de kabul edilen bir kanunla, 1303 doğumlulardan 1308'lilere kadar olan mükelleflerin bazılarından bedel-i nakdî kabul edildi. (*Düstur*, II/6, 768-769). 6 ve 9 Ağustos 1914'de, talim görmüş olsun veya olmasın bütün mustahfız ve ihtiyat erlerinden, bir süre için bedel-i nakdî alınmasına izin verildi. (*Düstur*, II/6, 926, 931, 968). Öte yandan Bedel-i nakdî ödeme süreleri de sık sık uzatılıyordu. (*Düstur*, II/6, 1013-1014; 1331-1332). I. Dünya savaşı sırasında bir ara "bedel ashabı" silah altına çağrıldıkları halde, bunların çoğu davete icabet etmemiş, bunun üzerine Osmanlı hükumeti, 24 Mart 1916'da aldığı bir kararla bedellilerin derhal kıtalara sevklerini istemiştir. (DH. ŞFR, 74/96). Bu arada, bedel veren bazı Ermeniler, Mart/Nisan 1916'da terhis edilmiştir. (DH. ŞFR, 62/182).

5 DH. İ.UM, 14/22 ve Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*. . ., 223.

6 DH. SYS, 123-1/1-3, lef 3/1. (7 Ağustos 1914); İD, 673/25-1. Birinci Dünya savaşı seferberliği sırasında, Patrikhane karma meclislerindeki azalar bile seferberlikten istisna edilmemişlerdir. (İD, 659/24).

Aynı tarihte Osmanlı topraklarında bulunan ecnebi okullarında görevli Osmanlı vatandaşı öğretmenler de, ilgili devlet konsoloslarının araya

kolorduluklar ve diğer yetkililer Ağustos başında harekete geçirilmişti.[1] 3 Ağustos 1914'de çıkarılan geçici bir kanunla, 45 yaşına kadar herkesin fiilen askerlik hizmetiyle mükellef olacakları açıklandı[2] ve bu karar hemen uygulandı.[3] I. Dünya savaşı sırasında Osmanlı ordusunda gayrimüslim subay ve asteğmenler de görev yapacaktı.[4]

Balkan harbinde yaşanan firar ve ihanetlerin etkisiyle olsa gerek, gayrimüslim askerler I. Dünya savaşı boyunca cepheden ve kritik noktalardan uzak tutulmuş; silahsız olarak geri hizmetlerde kullanılmışlardı: 11 Ağustos 1914'de vilayetlere çekilen şifreli telgrafta, Harbiye Nezaretince alınan karardan söz edilerek, silah altına alınan gayrimüslim efradın yollarda çalıştırılacağı açıklanıyordu. Telgrafın devamında, bu yolların belirlenerek, mezkur neferatın buralarda hemen çalışmaya başlatılması isteniyordu.[5] Mesela, seferberlik ilanı üzerine askere alınan 1294 doğumlu ve İstanbul Kumkapılı Sergisoğlu Leon, önce Silivri Amele taburunda, daha sonra ise 4. Ordu Torosu Menzil Hattı'nda istihdam edilmişti.[6]

Gayrimüslim asker firarları I. Dünya savaşı sırasında da sürdü.[7] Bu kez başı Ermeniler çekiyor, onları Rumlar ve az sayıda Yahudi neferat takip ediyordu.[8] Osmanlı ordusundaki Ermeni subay ve doktorlar arasından ise devlet aleyhine çalışanlar tesbit edilmişti.[9] 1915'de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çok sayıda Ermeni ve Rum

---

girmelerine rağmen askere alınmışlardır. (DH. SYS, 123-1/1-3, lef 5/1 ve 6). Osmanlı topraklarında yaşayan *Yezidiler* ise seferberlik kapsamı dışında tutulmuşlardır. (DH. ŞFR, 48/158 ; DH.ŞFR, 49/261; DH.ŞFR, 51/248).

1 DH. SYS, 123-1/1-3, lefler 4, 1/1, 2.

2 *Düstur*, II/6, 912.

3 İD, 673/25-1.

4 BEO, 336953; BEO, 345413; BEO, 335052; *Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*, sayı 81, Belge nr. 1805.

5 DH, ŞFR, 43/214. (11 Ağustos 1914'de Dahiliye'den vilayetlere çekilen şifreli telgraf). Keza, DH, ŞFR, 43/228.

6 İD, 673/25-1.

7 DH. ŞFR, 93/51; DH.İ.UM, 14/11; DH.ŞFR, 93/51.

8 DH. ŞFR, 48/188; 93/51; BEO, 336953; BEO, 345413; BEO, 327496;

9 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)*, sayı 83, Belge nr. 1903.

kıtalarını terk ederek ya çetelere katılmış ya da ülke dışına kaçmıştı.[1] Bazı yerlerde de isyanlar çıkmıştı. Mesela, Urfa Amele taburundaki Ermeniler, ellerindeki kazma ve küreklerle isyan başlatıp bir yüzbaşıyı öldürmüşler, bazı Müslüman askerleri ise yaralamışlardı.[2] Aynı yıl, iki jandarma eri, yine Ermeni asker kaçakları tarafından şehit edilecekti.[3] Yapılan aramalarda, bazı Ermenilerin evlerinde asker kaçaklarına ait üniformalar bulunuyordu.[4] Van ve Bitlis arasında isyan eden Ermeni köylüleri, kendilerine katılan Ermeni asker kaçaklarıyla birleşerek telgraf hatlarını kesmişler, posta nakleden jandarmaları pusuya düşürerek şehit etmişlerdi.[5] Amele taburu efradından Tekfurdağlı Hayık ile Silivrili Apostol, hazırladıkları kayıkla düşman tarafına kaçarlarken yakalanmış ve idama mahkum edilmişlerdi.[6] Nevşehirli mülâzım-ı sâni Toma Efendi de fırsatını bulur bulmaz Yunanistan'a firar etmişti.[7] Artan kaçışlar üzerine, 1915 Martında, gayrimüslim asker kaçaklarını yakalayacak olanlara bir liradan az olmamak şartıyla ödül verileceği açıklandı.[8] Ancak, bu kez firar edenler sadece Hıristiyan Osmanlı askerleri değildi. I. Dünya savaşı sırasında orduda bulunan Yahudiler içinden de, az sayıda da olsa, düşman saflarına kaçanlar olmuş ve bunlar yakalandıktan sonra idam edilmişlerdi.[9] Kıtalarını izinsiz terk eden iki tabib yüzbaşı, Bedros ve Antuvan Efendiler de, suçlu bulunarak hem 6 ay hapis cezasına çaptırılmış, hem de askerlikle ilişikleri kesilmişti.[10] Harputlu tabip Yüzbaşı Bonapartyan Efendi de firar ve ihanet suçundan idam edilmişti.[11]

---

1 ATBD, sayı 83, Belge nr. 1896, 1899, 1907; DH. ŞFR, 93/51.
2 *Harp Tarihi Dergisi*, sayı 76, Belge nr. 1647; *ATBD*, sayı 81, Belge nr. 1838.
3 *ATBD*, sayı 83, Belge nr. 1903.
4 *ATBD*, sayı 83, Belge nr. 1911.
5 DH. ŞFR, 48/188.
6 BEO, 328329 (7 Ekim 1915).
7 BEO, 328324 (5 Ekim 1915).
8 *ATBD*, sayı 83, Belge nr. 1907.
9 BEO, 336953.
10 BEO, 345413 ve BEO, 345378.
11 BEO, 335052.

30 Ekim 1918'de imzalan Mondros Mütarekesi[1]'nin ardından Bâbıâli, İtilâf devletlerinin isteği üzerine, 1919 yılından itibaren Osmanlı vatandaşı Rum ve Ermenilerin silah altına davet edilmemesi yolunda bir karar aldı. Bu karar, Hahambaşılık'tan gelen aynı meâlde bir talep ve Fransız komiserliğinin de girişimiyle Yahudilere de teşmil edildi.[2] Diğer yandan, Osmanlı ordusunda bulunan gayrimüslimler de terhis edilerek, süresiz izinli sayıldı.[3] Böylece, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik mükellefiyeti fiilen ortadan kalkmış oldu.[4]

1 Mondros Mütarekesi gereği, sınırların muhafazası ve dahili güvenliğin sağlanması için gerekli askerî kuvvet dışında Osmanlı ordusu derhal terhis edilecekti. (Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1988, s. 3-4).

2 BEO, 343860; *Alemdar*, 4 Ağustos 1919. Bu kararların alınmasında, İstanbul'daki İtilâf devletleri yetkilileri nezdinde girişimlerde bulunan Rum ve Ermeni patriklikleri ile Musevî cemaati hahambaşılığın büyük etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, bununla ilgili dönemin bazı gazetelerinde de önemli bilgiler bulmak mümkündür. (Mesela bkz. *İkdam*, 31 Kanun-ı sâni 1919; 8 Şubat 1919; 8 Mayıs 1919).

3 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, I, (24 Nisan 1336-21 Şubat 1336), Ankara 1985, s. 320-321.

4 Gayrimüslimlerin askerliği konusu 1920 ve 1921 yıllarında Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde de uzun uzadıya tartışılmış (bkz. *TBMM Gizli...*, s. 76-83; 320-325), sonunda TBMM, İstanbul hükumetinin almış olduğu karara rağmen, 1921'de kurulan Merkez Ordusu'na bağlı Amele taburları bünyesinde Anadolu'da yaşayan bazı Hıristiyanları istihdam etmiştir. (bkz. Mustafa Balcıoğlu, *Belgelerle Milli Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, Ankara 1991, s. 27 vd.)

SONUÇ

Osmanlılarda askerlik Müslümanlara ait temel bir vazife ve mükellefiyet olarak kabul edildiğinden, prensip olarak gayrimüslimler orduya alınmaz, buna karşılık kendilerinden her sene dini bir vergi olan cizye tahsil edilirdi. Ancak Osmanlı Devleti, fetihler ve savaşlar nedeniyle asker ihtiyacının arttığı genişleme döneminde bu genel kuralın dışına çıkarak, çeşitli muafiyetler karşılığında Hıristiyan tebaayı birtakım askerî hizmetlerde istihdam etmişti. Özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda Rumeli'de değişik isimler altında teşkilatlandırılmış çok sayıda Hıristiyan askerî gruplar vardı. Bunlar, bazen Osmanlı ordusuyla birlikte seferlere katılmakta, kale muhafızlığı, derbent bekçiliği, gözcülük ve casusluk yapmaktaydı. Bazı Hıristiyanlardan ise, topçu ve tüfenkendaz olarak istifade ediliyordu. Balkanlardaki Hıristiyan askerî gruplar, XVII. yüzyıldan itibaren geri hizmetlere alınarak daha çok "sivil" alanlarda kullanılmış, onlardan boşalan yerlere Müslümanlar getirilmişti.

Klasik dönemde çeşitli askerî görevlerde istihdam edilen gayrimüslimler olduğu gibi, Osmanlı donanmasına bağlı gemiler ve Tersane-i Amire'de de bazı teknik birimler ve kol kuvvetine dayalı işlerde maaş veya ücretle çalıştırılan çok sayıda Hıristiyan neferat vardı. Bunlar arasında ilk sırayı kürekçiler alıyordu. Kalyonlarda kürekçilik yapan gayrimüslimler Ermeni ve Rum'du. XIX. yüzyıl öncesinde kürekçi neferat, Osmanlı donanmasının denize açılacağı tarihten bir süre evvel çıkan irade üzerine, patrikhaneler marifetiyle toplanır ve üç ay süreyle gemilerde ücretli olarak istihdam edildikten sonra terhis edilirdi. 1835 yılına kadar donanma veya tersanede *muvazzaf asker* statüsünde bulunan gayrimüslim neferat yoktu. Hıristiyan tebaanın Osmanlı ordusunda muvazzaf asker olarak görevlendirilmelerine 1835'de alınan bir kararla ilk defa donanmada başlandı. Uygulama, ülke genelinde yaşayan bütün Hıristiyanları

kapsamıyor, sadece belirli bölgelerdekileri ilgilendiriyordu. Fakat başlangıç olması açısından son derecede önemliydi: Toplam 1098 Hıristiyan genç bahriye askeri sıfatıyla donanmaya alındı. Aynı şekilde, 1837'de yaklaşık 1500 Hıristiyanın donanmaya celb edilmesi kararlaştırıldı. Bahriye askeri olarak ismini yazdıracak olan gayrimüslimler, beş sene süreyle gemilerde istihdam edilecek ve bu süre zarfında cizyeden muaf tutulacaktı. İsteyenler tezkere bırakarak orduda kalabilecek, terhis olanlar ise ileride bir daha askere çağrılmayacaktı. Karar, Hıristiyanlar arasında büyük tepki ve korku meydana getirdi. Çok sayıda reaya, dağlara ve adalara firar etmeye başladı. Bazıları ise asker yazıldıkları halde teslim olmuyor veya yolda bir fırsatını bulup kaçıyordu. Bütün olumsuzluklara rağmen, büyük çabalar sonucu 1491 Hıristiyan donanmaya sevk edildi. Ancak, firar etme ihtimalleri göz önüne alınarak bunların gemilerden dışarı adım atmaları yasaklandı. Yaşanan olaylar Hıristiyanların asker olmak için hiç de istekli olmadıklarını ortaya koyuyordu.

Gayrimüslimlerin askerlikleriyle ilgili diğer önemli bir gelişme 1839'da oldu ve yine ilk defa Ermenilerin Osmanlı kara birliklerinde istihdamı tartışıldı: O tarihte Osmanlı ordusuna kumanda etmekte olan Hafız Mehmed Paşa, her mangaya bir Ermeni asker yerleştirerek, ordunun yirmide birini Ermenilerden oluşturmayı düşünürken, Moltke ise, Ermenilerden ayrı taburlar teşkil edilmesini ve bunların arasından kabiliyetli olanların binbaşılığa kadar yükseltilmesini önerdi. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda ise, gayrimüslimlerin askerliğine dair açık bir hüküm yoktu. Ancak, fermanda yer alan "*muhafaza-i vatan içün asker vermek ahalinin farîza-i zimmetidir*" ifadesi, dolaylı ve üstü kapalı da olsa, Tanzimatın eşitlik prensibinin askerlikte de uygulanması gerektiğine bir işaretti.

1837'den 1845 yılına kadar uzun bir süre gayrimüslimlerden bahriye askeri alınmadı. 1845'de ise 142 Hıristiyan nefer donanma için tertib edildi. 1846'da kabul edilen kur'a kanunuyla muvazzaf askerlik müddeti beş yıl, rediflik dönemi ise 7 yıl olarak kesinleşti. Askeralma konusunda da eski tertib sistemi yerine kur'a usulü getirildi. Aynı kanun gereği, Müslümanlara, muvazzaf askerliklerini *bedel-i şahsî*, yani bir *vekil* vasıtasıyla yapabilme hakkı tanındı. Aynı

hak, donanmada istihdam edilen Hıristiyanlara da verildi. Buna göre, ismine kur'a çıkan bir Hıristiyan genç, cemaatinden anlaştığı herhangi birisini, kendi yerine *bedel* olarak askere gönderebilecekti.

1847'de donanmanın asker ihtiyacının bir kısmının yine Hıristiyanlardan sağlanması kararlaştırıldı. Bunun üzerine, toplam 1156 gayrimüslimin eski usulle tertibine başlandı. Asker tahriri sırasında yaşanan tatsız olaylar ve reayanın gönülsüzlüğü sebebiyle ancak 834 neferin sevki yapılabildi. Diğerleri ise toplanamadı. Aynı yıl, savaş gemilerindeki Hıristiyan neferata papaz tâyini konusu ile gayrimüslimlerin donanma yerine karada kullanılmaları meselesi tartışıldı. Devlet adamlarının çoğu, Hıristiyan tebaanın donanmada görevlendirilmesinden beklenen faydaların görülemediği kanaatindeydi. Gemilerde bulunan Hıristiyan askerler ile Müslüman neferat arasında belirgin bir uyumsuzluk ve gerginlik vardı. Bu gerginlik, Bâbıâli'nin, Hıristiyan bahriye erlerine gemilerde papazlar nezaretinde âyin yapma iznini vermemesiyle daha da artmıştı. Öte yandan bazı rical, Hıristiyanların savaş gemilerinde istihdam edilmelerini "politik" olarak da tehlikeli buluyor, muhtemel bir savaş esnasında gayrimüslim neferata güvenilemeyeceğini ileri sürüyorlardı. 1847'deki askerlik tartışmalarının belki en önemli yönü, artık Hıristiyanların da Müslümanlar gibi muvazzaf asker statüsüyle Osmanlı ordusunda istihdamları zaruretinin fikir ve prensip olarak kabul edilmiş olmasıydı. Bâbılâli'de müzakerelere katılan devlet adamları, Müslüman nüfusun askerlik ve savaşlar sebebiyle hızla azaldığı, buna karşılık gayrimüslim nüfusun ise, askerlik yapmadıklarından dolayı gittikçe arttığı noktasında birleşmişti. Ortak düşünceye göre, Hıristiyanlar da orduya alınmalı, hatta aralarından başarılı olanlar zabitliğe terfi edilmeliydi. Fikirler, ilke olarak, askerliğin bütün tebaaya teşmil edilmesi konusunda netleşirken, bu uygulamanın ne zaman ve ne şekilde gerçekleştireleceği veya Hıristiyan reayanın asker olmak için istekli davranıp davranmayacağı hususunda ise zihinlerde hâlâ soru işaretleri ve tereddütler vardı. Bazı devlet adamları, Hıristiyan reayanın kara birliklerinde istihdamlarına karar vermeden önce halkı askerliğe özendirici tedbirler alınmasını, aksi takdirde donanmada yaşanan huzursuzlukların karada da devam edebileceğini söylüyordu.

1848'de Osmanlı hükumeti, Hıristiyanlardan 1481 adet bahriye askeri tertib edilmesine karar verdi. Plana göre, Müslümanlardan yüz nüfus için 2 kişi, Hıristiyanlardan ise 300 nüfus için 1 kişi alınacaktı. Fakat Bâbıâli, aynı günlerde Avrupa'da patlak veren 1848 ihtilallerinin neden olduğu siyasî belirsizlik yüzünden, ülke içinde toplumsal gerginliklere yol açıp bu yüzden Batılı devletlerin tepkisini çekmemek düşüncesiyle, Hıristiyanlardan asker tahririnden vazgeçti. Bu erteleme kararında, Hıristiyanların 1847 ve öncesinde olduğu gibi, 1848'de de asker tertibine karşı direnebilecekleri düşüncesi etkili olmuştu. Ancak, ṭehir kararı geçici bir önlemdi. Yanlış anlamalara meydan vermemek için hükumet, Hıristiyanların devlet hizmetinde Müslümanlarla eşit olmaları gerektiği fikrini bir kez daha vurgulamak zorunda kaldı. 1851'e kadar Hıristiyanlardan asker istenmedi. 1851'de donanma ve tersane için celbedilecek 600 Hıristiyan neferatın kur'a usulüyle belirleneceği açıklandı. Tertib usulüne göre daha âdil ve hakkaniyetli askeralma sistemi olmasına rağmen, kur'ayla asker alınacağını duyan çok sayıda Hıristiyan bu karara tepki gösterdi. Rumeli'de yine olaylar çıktı. Yüzlerce insan etrafa kaçışmaya veya Mora'ya firar etmeye başladı. Birçok kazada kur'a icrâ edilemedi. Özellikle Hıristiyan cemaatlerin ileri gelenleri kendi çocuklarını kayırma imkanını ellerinden alan kur'a sistemine büyük tepki göstermiş ve gayrimüslim halkı asker vermemeye çağırmışlardı. O tarihe kadar askerlik yapmamış olan Rumeli sâkinleri de, muvazzaf askerlikten kurtulabilmek için bu çağrıya kulak vermiş ve direnişi desteklemişlerdi. Hadiseler yüzünden 395 kişi ancak toplanabildi, diğerlerinin celbinden ise yine vazgeçildi. Bu arada, Trabzon'da da üzücü gelişmeler oldu. Çok sayıda Osmanlı vatandaşı Rum genç, sırf askere gitmemek için Rus ve Yunan konsoloslarına müracaat ederek pasaport ve himaye talebinde bulundu.

1852'de Bâbıâli, Kesriye ve civarında geçen seneden bakiye kalan neferatı toplamak üzere yeniden harekete geçti. Cemaat temsilcileri İstanbul'a davet edilerek kur'aya karşı çıkmamaları yolunda ikna edildi. Ardından, 1851 celbinde asker alınamamış mahallere yeniden kur'a heyetleri yollandı. Sonuç aynıydı: Bütün kazalar söz birliği etmişcesine asker vermeyeceklerini belirterek, kararı tanımadıklarını açıkladı. Bunun üzerine, kur'a icrası tatbik edilmeyip, direnen

kazalardan zorla asker toplandı. Alınan karar gereği, bundan sonra Hıristiyanlardan kur'a ile değil, eski usulle asker toplanacağı açıklandı. Reâyânın asker olmamakta ısrar etmesi üzerine, Osmanlı hükumeti, 1853'de yeni teşvikler getirerek Hıristiyanların mukavemetini yumuşatmak istedi: Daha önce beş yılla sınırlı olan cizye muafiyeti 12 yıla çıkarıldı; ayrıca bedel-i şahsî uygulamasının da kapsamı genişletildi: Bir Hıristiyan, kendi milletinden anlaştığı bir dindaşını *"bedel"* olarak verebileceği gibi, diğer Hıristiyan cemaatlere mensub gayrimüslimlerden de yerine askere *"vekil"* gönderebilecekti.

Askerlik hizmetini gayrimüslimlere teşmil etme düşüncesi nihayet 1855'de gerçekleşti. Kırım Savaşı yüzünden askere duyulan ihtiyacın had safhaya varması üzerine, Osmanlı Devleti, 14 Mayıs 1855'de kamu oyuna yaptığı resmi bir açıklamayla, cizyenin kaldırıldığını belirterek, bundan böyle gayrimüslimlerin de nüfusları nisbetinde askere alınacaklarını ilan etti. Karara göre, ilk aşamada belli sayıda gayrimüslim orduya dahil edilecek ve bunlar arasından kabiliyetli olanların subay olmalarına izin verilecek; aynı şekilde, gayrimüslim çocukların askerî mekteplere girebilmelerine de imkan tanınacaktı. İhtiyaç fazlası olduklarından dolayı askere celbedilmeyecek olan gayrimüslimler ise, bu hizmetlerine karşılık her sene "*bedel-i askerî*" denilen bir vergi ödeyeceklerdi. Kararın duyulması üzerine, özellikle Rumeli'nin Sırbistan sınırına yakın mahallerinde yaşayan Hıristiyanlar orduya katılmak istemediklerinden dağlara ve Sırbistan'a kaçmaya başladı. Halkın bu direnişi karşısında kararı istediği gibi uygulayamayacağını anlayan Osmanlı hükumeti, önce, Rumeli'deki bazı yerleri askerlik kapsamı dışında bıraktı, daha sonra da sevk edilecek asker sayısında indirime gitti. Fakat bunlardan da bir netice alamayınca asker alma girişimlerini durdurmak zorunda kaldı. Bu acı tecrübenin etkisiyle, 1856 Islahat Fermanı'nda gayrimüslimlerin Müslümanlar gibi askerlik hizmetiyle mükellef tutulacakları ifade edilmesine rağmen, bunun zannedildiği gibi kolay uygulanamayacağı anlaşıldığından, dileyenlerin askerliklerini bedel ödeyerek de yerine getirebilecekleri belirtildi. Nitekim aynı konuda Meclis-i Ahkam ve Meclis-i Tanzimat'ta da bu yönde kararlar alınarak, istihdam şekilleriyle ilgili gerekli nizamnameler hazırlanana kadar gayrimüslim halktan "bedel-i askerî" alınması uygun bulundu: Meclis-i Tanzimat

müzakereleri sırasında üyeler, Hıristiyan tebaanın muvazzaf asker olarak orduya alınmaları konusunda ittifak etmişler, ancak bunların orduda istihdamlarına ilişkin ayrıntılarda farklı görüşler serdetmişlerdi. Neticede Meclis, konunun ayrıntıları halledilene değin gayrimüslimlerin askere alınmamasını, buna mukabil kendilerinden bedel-i askerî tahsil edilmesini uygun bulmuş ve nihayi karar da bu yönde tecelli etmişti.

Bedel-i askerî vergisinin cizyenin yerine ikame edildiği açıktı.[1] Öyle ki, verginin miktarı bile bazı yerlerde cizyeye kıyasla belirleniyordu.[2] Kişi başına ortalama 28 kuruş olan bedel-i askerî, 15-75 yaş arasındaki gayrimüslim erkeklerden tahsil ediliyor, din adamları, fakir ve iş göremez durumda olanlar tevziat haricinde tutuluyordu. Bu vergi, cemaat üzerinden tevzi ve tahsil edildiğinden, Osmanlı Devleti, sadece sancak ve kazaların ödeyeceği bedelleri hesaplar, ondan sonraki safhalara müdahale etmezdi. Kaza meclisleri Mâliye Nezaretinin tesbit ettiği vergi miktarını, bağlı mahalle, köy veya kasabalara taksim eder; bunun mahalle veya köy sakinlerine paylaştırılması ise başta kocabaşılar olmak üzere gayrimüslim cemaatlerce yapılırdı. Tevziat sırasında mükelleflerin mâli durumları dikkate alınır, zengin ve varlıklı olanlara daha yüksek oranda bedel takdir edilirken, diğerlerine ise durumlarına göre daha düşük miktarlarda taksimat yapılırdı. Sıradan bir gayrimüslim Osmanlı vatandaşı, yılda ortalama ödediği 28 kuruş sayesinde Müslümanlar için zorunlu olan askerlik hizmetinden ömür boyu kurtulduğu gibi, ticaret ve işini de huzur içerisinde sürdürebilmekteydi. Üstelik, bedel olarak verilen 28 kuruşun, her ne kadar zaman zaman bazı Hıristiyanlar tarafından şikayet konusu yapılsa bile, dönemin işçi veya usta yevmiyeleriyle karşılaştırıldığında fevkalâde az olduğu aşikârdı. Askerlikten muaf olabilmek için değil senede 28 veya 30 kuruş, bunun çok üzerinde ödemeler yapılsa bile durum gayrimüslimlerin lehineydi. Müslüman nüfus askerliğin zorlukları ve savaşlar nedeniyle bariz şekilde azalıp fakirleşirken, bilhassa Hıristiyanlar hem sayıca artmakta, hem de zenginleşmekteydi. 28 Temmuz 1860'da İzmir'deki İngiliz konsolosu

1 A.AMD, 65/97.
2 A.AMKT.UM, 331/40.

Blunt, Londra'ya gönderdiği bir raporda bu gerçeği en çarpıcı şekilde gözler önüne sermekteydi. Konsolosun yaptığı gözlemlere göre, zorunlu askerlik yüzünden bölgede yaşayan Türklerin mal varlıkları eksilmekte, nüfusları sürekli azalmakta, toprakları işlenmediğinden dolayı verimsizleşmekteydi. Ekonomik dengeler Hıristiyanlar lehine değişmişti. Askere gitmeden önce iş sahibi olan Müslümanlar, döndüklerinde her şeyi değişmiş bulmaktaydı. Türkler çaresizlikten ellerindeki arazileri Rum ve Ermenilere satmaktaydı. İzmir'de toprak sahibi Türk sayısı bir hayli azalmış, Hıristiyan nüfusu artarken Türk nüfusu hızla düşmüştü. Ticaretle uğraşanların çoğu yine Hıristiyandı.[1] Blunt, İzmir ve çevresinde Hıristiyanlar lehine oluşan bu olumlu tablonun sebebini, Hıristiyanların askere gitmemelerine bağlıyor ve mevcut durumun korunması açısından, Hıristiyanların asker olmak yerine bedel vermeye devam etmelerini tavsiye ediyordu.[2] 30 Ocak 1868 tarihinde İngiltere'nin Trabzon konsolosu Palgrave, Osmanlı imparatorluğunun doğu illerindeki Hıristiyan ve Müslümanların durumlarına ilişkin yazdığı raporunda da, benzer tesbitlerde bulunarak önemli bilgiler vermekteydi: Halihazırda muvazzaf ve ihtiyat bütün askerî hizmetlerin ağırlığı yalnızca Müslümanların üzerindeydi. Hıristiyanlar ise ödedikleri küçük bir bedelle askerlik dışı tutulmuşlardı. Üstelik bu bedel, Hıristiyanların askerlikten muaf tutulmalarıyla sağladıkları yararla kıyas edilmeyecek kadar önemsizdi. Bedel miktarına ileride zam yapılsa bile, yine de Müslümanların yardım görmeyen omuzlarına çöken askerliğin muazzam yükünün meydana getirdiği sefaleti hiçbir şekilde telafi edemezdi. Konsolosa göre, Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında son yıllarda netleşen nüfus oranlarındaki değişimle, sosyal ve ekonomik dengesizliklerin gerçek sebebi askerlikti. Türkiye'de yaşayan Hıristiyanlarla Müslümanlar karşılaştırıldığında, Hıristiyanların refahını onların daha enerjik ve çalışkan olmaları veya diğer meziyetleriyle irtibatlandırmak hata olurdu. Gerçekte, Müslümanlar, ülkedeki Rum ve Ermenilere göre gayret, namus ve çalışkanlık yönünden daha ileriydi. Ancak, Müslümanlar omuzlarına yüklenen ağırlıklar nedeniyle Hıristiyanlara göre

1 *British Documents..*,16 vd.
2 *Aynı eser*,19.

dezavantajlı duruma düşmüşlerdi. Bundan dolayı askerlik hizmeti Hıristiyan ve Müslümanlar arasında bölüştürülerek Müslümanların yükleri hafifletilmeliydi.[1]

Aynı gerçekleri çeşitli vesilelerle bazı Osmanlı devlet adamları ve aydınlar da sık sık dile getirmelerine rağmen bir sonuç çıkmadı. 1909'a kadar, özel amaçlarla kurulan ve içlerinde Hıristiyanların da görev aldığı Kazak ve Dragon alayları ile jandarma birlikleri hariç, gayrimüslim tebaanın fiilen askere alınmamasının birkaç önemli sebebi vardı. Bunlardan biri, Hıristiyan ve Yahudilerin orduda nasıl istihdam edileceği hususunda devlet adamları arasında bir fikir birliği sağlanamamış olmasıydı. Bu yüzden, 1856'dan beri gayrimüslimlerin askerliklerine ilişkin herhangi bir nizamname hazırlanamamıştı. İkincisi, her geçen yıl askere duyulan ihtiyacın artmasına rağmen, bazı ricalin, bir takım varsayımlar üzerine fikir yürüterek, gayrimüslimlerin askerliklerine karşı çıkmalarıydı. Diğer ifadeyle, gayrimüslimlere duydukları güvensizlikti: Reaya orduda silah kullanmayı ve askerlik sanatını öğrendiğinde, bir gün hiç beklenmedik bir anda isyan edebilir veya düşmanla işbirliği yapabilirdi. Üçüncüsü, ekonomik darboğazda olan Osmanlı Devletinin, gayrimüslimleri askere aldığı takdirde önemli bir gelir kaynağından, *bedel-i askerî*'den vazgeçmek zorunda kalacak olmasıydı. Bütçenin her sene açık verdiği, ödenek sıkıntısı nedeniyle memur maaşlarının düzenli verilemediği bir dönemde hazinenin bedel gelirlerinden sarfınazar etmesi pek mümkün görünmüyordu. Nitekim, 93 Harbi sırasında, bedelin kaldırılmasına ilişkin yapılan bir teklif, Meclis-i Mebusan'da mâli gerekçeler ileri sürülerek reddedilmişti. Ancak, belki hepsinden de önemlisi, yüzyıllardır askerlik yapmamış insanları asker olmaya ikna etmenin güçlüğüydü. 1835 ila 1855 yılları arasında yaşanan acı tecrübeler Hıristiyanları askere sevk etmekteki zorlukları bütün açıklığıyla göstermişti. Binlerce insan sırf asker olmamak için dağlara, adalara veya komşu ülkelere firar etmiş, zorla toplanan Hıristiyanlardan ise beklenen randıman alınamamıştı. Bâbıâli istese bile, askerlik yapmamanın avantajlarına alışmış gayrimüslim tebaanın gönülden asker olmak isteyeceklerini düşünmek safdillik olurdu. Öte yandan

1 *Aynı eser*, 51-53.

hadisenin bir de dış boyutu vardı. Osmanlı hükumeti, mecburi askerlik kararını uygulamaya koyup gayrimüslimleri zorla askere almaya kalkıştığı takdirde, Batılı devletlerin olmadık müdahaleleriyle karşı karşıya kalabileceğini de hesaplıyordu. Bundan dolayı bazı Osmanlı ricâli, sonunun ne şekilde neticeleneceği açık olmayan bir maceraya girmektense, devletin, eskiden olduğu gibi asker ihtiyacını Müslümanlardan karşılamasını daha mantıklı ve risksiz buluyor; ordunun artan insan ihtiyacının ise, Cevdet Paşa'nın dediği gibi, asker alma dairelerinin genişletilerek giderilebileceğini düşünüyordu. Bunlardan dolayıdır ki, Tanzimatın ilanından itibaren sürekli işlenip, 1856 Islahat Fermanı ve 1876 Kanun-i Esasi'nde çok daha net şekilde ifade edilen, *istisnasız bütün Osmanlı vatandaşlarının hak ve vazifelerde eşit olduklarına* dair temel ilke, askerlik alanında 1909'a kadar maalesef gerçekleştirilememiştir.

Meşrutiyetin ilanından sonra devlete hâkim olmaya başlayan yeni zihniyet ve anlayış, askerliği, Osmanlı topraklarında yaşayan farklı dinî ve ırkî grupların birbirleriyle kaynaşması açısından önemli ve gözardı edilemez bir vasıta olarak görüyordu.[1] Aynı düşünceyi dönemin aydınları da taşıyor, *Osmanlı ordusunun anasır-ı muhtelifeyi birbirine yaklaştırmak, vatandaşlık fikrini tesis ve tamim etmek* gibi mühim bir toplumsal görevi yerine getirebileceğini ümit ediyorlardı.[2] Ülke topraklarında yaşayan birbirinden farklı unsurların ortak idealler etrafında kaynaştığı bir Osmanlı toplumu oluşturmak, o tarihlerde meşrutiyet aydınları için bir hedef ve gaye olmuştu. Hıristiyan ve Yahudi Osmanlı vatandaşlarının Müslümanlarla birlikte asker olmaları, aynı manga veya bölüklerde bulunmaları, aynı koğuşları paylaşmaları özlenen "ittihad-ı anâsır"ın gerçekleşmesi açısından en az maarif kadar önemliydi.[3] Bundan dolayıdır ki, *Tanin* gazetesi baş-

1 Feroz Ahmad, *Aynı eser*, 112.

2 *Tanin*, 11 Teşrin-i evvel 1909. "*Müslümanlarla gayrimüslimlerin yine vatan-ı mukaddese-i Osmaniye için fedekarane askerlik edeceklerinde ve kardeş gibi geçineceklerinde şüphe etmiyoruz*" (*Tanin*, 3 Teşrin-i sâni 1909).

3 *Tanin*, 3 Teşrin-i sânî 1909. Rum Patrikhanesinin, Hıristiyanların orduda ayrı bölüklerde istihdam edilmelerine dair talebinin Harbiye Nezaretince reddedilmesine en çok sevinilerden biri de Tanin yazarı Hüseyin Cahid idi. Çünkü Hüseyin Cahid'e göre, "ittihad-ı anasır" fikrinin gerçekleşmesi için sadece Hıristiyan ve Yahudileri askere almak yetmezdi. Bu insanlar mutlaka

yazarı Hüseyin Cahid, köşesinde, "*En birinci emelimiz olan ittihadın en birinci sebebi olmak üzere orduyu ve maarifi tanıyoruz*"diye yazacaktı.[1] Birbirine kenetlenmiş bir Osmanlı toplumu kurma ideali ile geleceğe yönelik siyasî kaygılar ve sosyal dengelerin sağlanması gibi hedefler meşrutiyetle birlikte mâli endişelerin önüne geçmişti. Bunlara eşitlik ilkesini tavizsiz uygulama isteği, parlementoda bulunan Hıristiyan mebusların destekleri ve Müslüman kamu oyunun baskıları da eklenince, Bâbıâli, 1909 Ağustosunda kabul edilen bir kanunla *bedel-i askerî* vergisini kaldırarak gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının bundan sonra askerlikle mükellef tutulacağını ve bu konuda daha önce varolan bütün ayrıcalıkların da kaldırılacağını açıkladı. Haber, Hıristiyan patrikler ve cemaat reisleri nezdinde şaşkınlık ve endişe meydana getirdiyse de, karara karşı çıkmayıp muvafakat edeceklerini bildirdiler.[2] Arkasından da, hükumetten, bir dizi isteklerde bulundular. Hıristiyanların ayrı taburlarda istihdam edilmeleri ile kışlalara papaz tâyin edilmesi gibi hususlar isteklerinin ilk sırasında yer almaktaydı.

1909'da askerlik muamelerine başlayan Osmanlı hükumeti, 1910'dan itibaren gayrimüslimleri fiilen askere almaya başladı. Askerlik muayeneleri, kur'a işlemleri ve gayrimüslim neferatın sevkiyatı aşamalarında ülkenin birçok yerinde olaylar çıktı. Hıristiyan halk, askerlik kararından duyduğu memnuniyetsizliği bazı yerlerde pasif direnişler, bazı mahallerde ise aleni ve toplumsal tepkilerle ortaya koydu. Özellikle adalar ve Rumeli tarafında gösterilen tepkiler yüzünden, kur'a ve askere alma işlemleri icra edilemedi veya tehir edildi. Aynı şekilde, Hıristiyan nüfusu tesbit etmek amacıyla bazı bölgelerde yapılması planlanan tahrirler ileri tarihe bırakıldı. Nüfus tahriri yapılamayan bölgeler, askerlik kapsamından çıkarıldı. Mısır, Sisam, Kıbrıs, Cebel-i Lübnan, Hicaz ve Yemen'den asker

---

orduda Müslümanlarla karışık bulundurulmalı, aynı manga veya bölüklerde istihdam edilmeliydi. Aksi takdirde"*umumî askerlikten beklediğimiz terbiye-i ictimâiye ve vatanperverâne husule gelmeyecekti. Her unsur en mukaddes ve en mübarek bir vazifenin ifâsında bile ayrı kalacak, silah arkadaşlığı gibi bir hiss-i muazzez ve kıymetdarın vereceği uhuvvet ve mukarenet-i hakikiyeden mahrum bulunacaktı.*"

1 *Tanin*, 11 Teşrin-i evvel 1909.

2 *Şurâ-yı Ümmet*, 1 Kanun-i evvel 1325, nr. 200, s.10.

alınamadı.[1] Çok sayıda Hıristiyan, asker olmamak için başta Amerika ve Mısır olmak üzere ülke dışına veya vilayetleri haricine kaçtı. Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti, askerlik kararını uygulamaktan vazgeçmedi. 1910'dan başlayarak 1918'e kadar gayrimüslim tebaasından muvazzaf veya redif sıfatıyla asker almaya devam etti. Balkan harbi ve I. Dünya savaşında Osmanlı ordusunda çok sayıda Hıristiyan ve Yahudi nefer görev yapmaktaydı. Balkan savaşında silahlı olarak orduya alınan gayrimüslimler arasında, mevzilerini bırakıp düşman saflarına firar edenler olduğu gibi, üstün gayret ve fedakarlıkla görev yapanlar da vardı. Aynı hadiseler, I. Dünya savaşı esnasında da yaşandı. Amele taburlarında istihdam edilen başta Ermeni ve Rumlar olmak üzere, birçok gayrimüslim Osmanlı askeri firar etti. Böylece, 1909'da başlayan gayrimüslim Osmanlı tebaasının zorunlu askerlik hizmetleri, acı-tatlı hatıralarıyla birlikte, 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle fiilen sona erdi. 1919'da ise, İtilâf devletlerinin isteği üzerine alınan bir kararla, Osmanlı ordusunda bulunan bütün gayrimüslim askerler terhis edildi.

1 DH.İD, 21-2/9, lefler 2/1 ; 3. (7 Eylül 1912).

EKLER

Ek 1: Osmanlı Askerlerinin Yemin Töreni

BOA, ŞD, nr.65830 (1914)

Tahlîf Kavâid-i Umûmiyesi

1- Her ferd içün orduya girdiği günden itibaren yeni bir hayat başlar. O günden itibaren herkes bedenini ve ruhunu padişahı ve vatanı uğuruna vakf eder. Bu maksad içün her ferde iffet ve sadakat ve itaat ile ifâ-yı hidmet edeceğine yemin ettirilir. Resm-i tahlîf öyle bir ihtiram ile icra edilmelidir ki bu büyük günün hatırası askerîn kalbinden ölünceye kadar çıkmasın. Tahlîf günü ders ve talim yoktur.

2- Yemin eden ve resm-i tahlîfde hazır bulunan her zabıt büyük üniforma giyer. Yalnız sancak bölüğü seferî techizatıyla bulunur.

3- Bade'l-istifa hidmet-i askeriyeye kabul olunan zabıtana alay veya tabur kumandanları tarafından ve bade't-terhis silah altına celb edilen efrada dahi bölük kumandanları tarafından evvelce etmiş oldukları yemin der-hatır ettirilir. Kıtaya avdet eden firarîler evvelce ettikleri yeminin hükmünü ihlâl etmiş olduklarından bölük kumandanları tarafından bölükleri muvacehesinde tekrar tahlîf edilirler.

4- Hidmet-i askeriyeye kabul edilmiş olan ecnebiler istifa ederek çıkmış bulunurlarsa tekrar duhullerinde tahlîf olunurlar. Muvakkaten ve muallimlik sıfatıyla taraf-ı devlet-i Osmaniye'den celb ve davet edilen ümera ve zabıtan-i ecnebiyenin tahlîfi iktiza etmeyip kendi hükümdar ve ordularına karşı ifâ ettikleri yemin vechile hareket edeceklerini vaad etmeleri kifâyet eder.

5- Mekâtib-i idâdiye şâkirdanı orduya girdiğinin ilk ayı nihayetinde tahlîf edilirler.

6- Efrad kıtalarına taksim ve iksâ ve kendilerine mevâd-i esasiyye-i askeriyye tefhim ve talim edildikten sonra âtîde tarif olu-

nacak merasim-i mahsusa ile nihayet acemi teftişinden evvel tahlîfi icra edilmiş olmalıdır.

7- *Müslim ve gayr-i müslim efrad-i askeriyeye ayrı ve Türkçe lisan ile yemin ettirilir.*

8- Kıtaata taksim ve ilhak edilen efrad alay veya müfrez bulunan tabur dahilinde tahlîf olunur.

9- Perakende vürud eden efradın tahlîfinde merasim-i mahsusa icra edilmeyip mevâd-ı esâsiye-i askeriyye tefhim olunduktan sonra bölük kumandanları huzurunda yemin ederler.

10- Efrada tahlîf icrasından evvel bölük kumandanı marifetiyle yeminin ehemmiyet ve kudsiyeti ve yemine sadakat ve riâyetin vücubu ve hulf-i yeminin namus ve haysiyet üzerine tesiriyle ukûbatı anlatılarak efrad resm-i tahlîfe ihzar edilir.

11- Zabıtan alay ve tabur kumandanları huzurunda tahlîf olunur.

12- Resm-i tahlîf: Efrad-i cedidenin bir kıta dahilinde müctemian resm-i tahlîflerinin icrası içün mensub olduğu alay veya müfrez taburun hidmet ve vazifede bulunanlardan başka kâffe-i mensubîni müsellehan mevcut bulunurlar. Ve yüzler dahile gelmek üzere mevcuta nazaran bir murabba teşkil ederler. Yalnız sancak bölüğü içün bir zıl boş bırakılır. Efrad-i cedide dahi avdetlerine göre bir veya birkaç sıra teşkil ederek silahsız oldukları halde teşkil edilen murabba dahilinde yüzleri sancak bölüğünün işgal edeceği boş zıl'a müteveccih olarak tertib olunurlar. Müteakıben sünûf-ı muhtelife talimnamelerinde beyan edilen usul vechile sancak getirilir. Sancak bölüğü musıka sağ cenahda olmak üzere dahile müteveccihen mürebbaın boş bırakılan zıl'ını işgal eder. Bu esnada umum kıtaat-ı mevcute tarafından resm-i tazîm ifâ olunur. Zabıtandan kıtaya mensub olanlar kıtaları başında bulunup diğer ümera ve zabıtan efrad-i cedidenin önlerinde dururlar.

13- Sancak bölüğünün tevakkufunu müteakıb sancak muhafızlarıyla beraber üç hatve ilerliyerek üzerinde (efradın mevcutuna göre) birkaç *Kur'an-ı Kerim* mevzû' olan bir masa önünde durur. Acemi efradın kâffesi sancakların adedine göre azamî onar onar

münâvebeten masanın başına gelerek dizilirler. Bu neferler sağ ellerini Kur'an-ı Kerim üzerine koydukları gibi sol elleriyle de sancağın bir kısmını tutarlar. Efradın yetişip tutabilmeleri içün sancak icab ettiği kadar mâil bir vaziyette bulundurulur. Bu esnada umum kıtaat selam durur. Müteakıben kendi efradının sırası gelen her tabur kumandanı ortaya gelerek sureti âtîde münderic yemini efradın tekrar edeceği suretde yüksek sesle kıraat eder. Ellerini Kur'an-ı Kerim üzerine koyan efrad aynen yemini tekrar ettikden sonra yerlerine giderler ve diğerleri masanın başına gelerek aynı suretle yemin ettirilir.

14- Tahlîfin icrasını müteakıb kıta rahat durur. Sancak ve acemiler sırada yerlerine giderler. En büyük rütbeli kumandan acemilere zât-ı hazret-i padişahî namına "*Hoş geldiniz arkadaşlar! Bugün, sizler içün en ulu bir gündür. Sizi büyüten, vatanınıza yetiştiren ve her fenalıkdan esirgeyen sevgili padişahınıza sadık ve fedakar olmak içün yemin ettiniz, bu mübarek günü unutmayınız.*" der. Badehu imam tarafından dua kıraat olunarak musıka selam marşını ve efrad "*Padişahım çok yaşa*" duasını tekrar ettikden sonra merasime nihayet verilir.

15- Sancak bulunmayan kıtaatda aynı şekil ve merasim icra edilip masanın üzerine o sınıfın silahı (tüfenk veya kılınç) vaz' edilir. Topçular içün de oraya bir top getirilir. Efrad sağ ellerini Kur'an-ı azîmü'ş-şân ve sol ellerini silahın üzerine koyarlar.

16- Efrad-ı müslimenin tahlîfleri icra olunduktan sonra gayr-ı müslim efrad-ı askeriyyenin tahlîfinde dahi mevad-ı sabıkada beyan olunan merasim aynen tekrar icra edilip masa üzerine *İncil* veya *Tevrat-ı şerife* vaz' ve yeminin sureti tabur kumandanı marifetiyle ve Türkçe lisan ile kıraat olunur.

Yemin Sureti

" Ben filân oğlu filân, karada ve denizde, harbde ve sulhde her nerede olur ise olsun ordumuzun şevketli baş kumandanı padişahımız hazretlerine daima doğruluk ve sadakat ile hidmet edeceğime ve padişahımın namını, mukaddes sancağımın şanını, askerliğin namus ve şerefini canımdan azizi bilip bu uğurda isteyerek ve severek hayatımı feda etmekden hiç bir zamanda çekinmeyeceğime, her zaman vazifesini, namusunu sever, özü sözü doğru ve çalışkan bir asker gibi

çalışacağıma Allahın kelâmı olan Kur'an-i azîmü'ş-şân (Tevrat-ı şerîf veya İncil-i şerîf) hakkı içün yemin ediyorum, Vallahi ve Billahi."

17- İstanbul'daki acemi efradın tahlîfi huzur-i padişahîde icra olunur. Resm-i tahlîfin suret-i cereyanı bâlâdaki maddeler gibidir. Yalnız acemi efrad alay alay oldukları yerde yemini tekrar ederler. Ve huzur-ı padişahîdeki yemin masasına her alay namına on nefer gelir.

İşbu nizamnamenin icrâ-yı ahkamına Harbiye nazırı memûrdur.

Sadrıazam

Harbiye Nazırı
Erkan-ı Harbiye-i Umumiye
Reisi

Ek 2 : Halil Rıfat Paşa'nın Osmanlı Donanmasındaki Hıristiyan Neferata Papaz tâyini Teklifi

BOA, İrade-Mes. Müh., 363. (31 Ağustos 1847)

Marûz-ı çâker-i kemineleridir ki,

Mütevekkilen alallâhi teâla. Müsteshab-ı çâkeranem olan süfun-ı donanma-yı hümayun ile Kumkapı pîşgâhından kıyam ü hareket-i çâkeranemin beşinci çeharşenbih günü ahşamı Gelibolu pîşgâhına lenger-endaz muvâsalat ve süfün-ı hümayunun peksimad ve su gibi levazımat-ı mukteziyye-i seferiyyesi ahz ve tekmil olunmak içün birkaç gün arâm ve ikâmet olunup, esna-yı ikâmetde *yortu* gününe tesadüf olunarak hidemat-ı bahriyede müstahdem ve mevcut olan Hıristiyan tâifesi dışaruya hurucla kilisalarında icrâ-yı âyin eylemelerini emel ve iltimas eylemişler ise de, tâife-i merkumenin hidemat-ı mezkureye ahz ve istihdamları karîbü'l-ahd olarak şeref-i hidmetlerini henüz lâyıkıyla bilüp anlamış ve askerliğe gereği gibi ısınmış olmadıklarından şâyed giriş çıkışlarında içlerinden bazısı firar ve gaybûbet etmek melhûz ve eğerçe sâye-i saltanat-ı seniyyede yanlarına lüzumu kadar asâkir-i bahriyye terfikiyle esbâb-ı

muhafazaları tekmil olunmak mümkün ise de o dahi bunların ziyy-i askerîde bulunmaları mülâsebesiyle kendülere bir nevi bürûdet ve huşûneti müstelzim olacağından başka, kilisada bulundukları ve duhûl ve hurûc eyledikleri hengâmda firar edenler olur ise lâcerem derûn-ı kilisa ve sair mevâkı'-i mu'tenâ-behâları aranup taranmak lazım gelerek bu ise milletçe kesr-i hâtır ve hakareti mütezammın olmuş olacağı mütebâdir-i hâtır olup, hatta Gelibolu despotu ve kocabaşıları li-ecli'l-mülâkat nezd-i çâkeriye geldiklerinde bi'l-münâsebe keyfiyyet ifade ve dermiyan olundukda anlar dahi taife-i merkumenin adem-i firar ve gaybûyetlerini müteahhiden kuvvetlüce bir söz veremediklerinden dışaruya salıverilmelerinden sarf-ı nazarla alıkonuldukları emr-i zâhir ise de, bu misillü hidmet-i askerîyede müstahdem olan tebaa-i devlet-i aliyye her kangı milletden olur ise olsun umûr-ı mezhebiyelerine takayyüdden külliyen mebhûr kalmaları usul-i hasene-i tebaa-perverî ve muadelet-i seniyyeye muvafık ve lâsiyemmâ şu halde matlub ve müstelzim-i âlî olan teminat-ı kâmile-i hakıkıyye ve muamelât-ı lazıme-i politikıyyeye mülâyim ve mutabık olmamakdan nâşi hem mahzûr-ı mezkur mündefi' olsun hem dahi *taife-i merkume âyinlerinden gerü kalubda beyne'l-mille külliyen meyûs ve mahzûn olmasun içün dışarudan bir papas getürilerek süfün-ı hümayun-ı şâhânenin santa barba tabir olunur mahalleri tahliye ve perde keşidesiyle icrâ-yı âyin etmelerine ruhsat verilmiş* ve bu vesileyle cümlesi memnun ve mufahhar ve bir kat dahi teşevvuk-i hidmet-i seniyye ile deavâtı bi'l-hayr-i hazret-i şehriyârîyi yâd ve edâya mükibb ve mütebâdir olmuş olup, ancak yelken üzerinde böyle bir başlı yortuları tesadüf eyler ise suret-i muharrere-i mahûdenin icrâsı kabil olamayacağına ve *ez-kadîm donanma-yı hümayunda bulunan reaya armadorlar ve esirler içün derûn ve zindan-ı sefinede mabed tâyiniyle icrâ-yı âyin eylemelerine irâe-i rûy-ı müsaade ve ruhsat tecviz-gerde-i saltanat-ı seniyye-i ebed-i müddet ve hatta devletlü übbehetlü Hüsrev Paşa hazretleri senâkârlarının ve sair eski kapudân ve memurînin malumları olduğu vechile bu husus yakın zamanlara kadar câri olur bir adet iken* muahharen cümle bahriye takımı İslâmdan tertib olunarak frenk ve rum armadorları terk olunmuş olmasıyla âdet-i mezkure bi't-tabi' lağv olmuş olup, el-haletü hazihi sâye-i hazret-i şâhânede süfün-i hümayun-ı mülûkânede hayli

Hıristiyan taifesi mevcut ve müstahdem ve bunların umûr-ı âyiniyyelerini teshil ve içlerinden vefiyyat vukuunda yine kendü âyin ve mezheblerince papasları marifetiyle kaldırılmaları usul ve esbabı icrâ ve tekmil ile milletlerine karşı iftihar edecekleri suretde taltif ve tatyib olunmaları emr-i ehem olduğundan sâye-i re'fet-vâye-i mülûkânede taife-i merkumeye ber-minvâl-i muharrer medar-ı şevk-i hüsn-i hidmet ve umumen Hıristiyan taifesine bâis-i mezîd-i emn ü mufahharat olarak Avrupaluya dahi bir cemile olmak bir gûne irtikâbata sapılmayarak ***âyinleri üzere yortu ve pazar günlerinde vizite eylemek üzere süfün-i donanma-yı hümayuna daimi suret ve kifayet mikdarı tâyin-i maişetiyle üç nefer papas alınarak ve her bir sefinede santa barba ve tavlon misillü mahallerde birer ufak kamera tanzim ve derûnunda âyin-i nasâraya göre vücudu lâbüd olan tesâvirin patrik tarafından ve kandil gibi şeylerin süfün-i hümayun canibinden vaz' ve tersîs mabedliğe ifrâz ve tahsis olunması münasib gibi mütâlaa ve der-hâtır olunmuş*** ve bu makule hususatın icrâ ve adem-i icrâsı mutlaka rey-i irade-i aliyyelerine menût ve vâbeste olarak keyfiyetin arz ve istizânına mecburiyet gelmiş olmağla nezd-i vâlâ-yı vekâlet-penâhilerinde dahi tasvib ve istihsan buyurulduğu ve rızâ-yı fevz-ihtiva-yı hazret-i şehinşâhiye muvafık olduğu halde tesviye ve icrâ-yı icabına bakılmak içün suret-i irade-i aliyyelerinin sûy-i çâkeriye emr ü iş'ârı ve mezkur papaslar ile tesâvirin dahi tanzim ve tâyini zımnında keyfiyetin patrikhane tarafına havale buyurulması hususuna meyâmin-i himem-i aliyye-i sadaret-penâhileri bîderîğ ve erzân buyurulmak babında ve her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

bende
Kapudan-ı Derya
Halil Rıfat

19 Ramazan 1263
(31 Ağustos 1847)

Ek 3: Osmanlı Gemilerine Papaz Tâyini Hakkında Şeyhülislâmın Görüşü.

BOA, İr. Mes. Müh., 364. (4 Ekim 1847)

Marûz-ı dâî-i kemineleridir ki,

Devletlü Kapudan Paşa hazretlerinin taraf-ı âsafânelerine irsal buyurmuş oldukları tahriratları işbu tezkire-i sâmiyelerine leffen sûy-ı hulûsverîye gönderilmiş olduğundan bi'l-mütâlaa keyfiyyet karîn-i ıttılâ ve ayânemiz olup, bu makule hususata taraf-ı halisânemizden cevab verilmesi müteazzir ve nâ-münasib idüğünden başka belki malumatımız dahi olmaması icabından bulunmuş; zirâ malum-ı inayet-melzûmlarıdır ki *devlet-i aliyye-i ebedi'l-devamın hîn-i bidâyetinden berü donanma-yı hümayunu bulunup bu kadar süfün-i hümayunda cümlenin malumu olduğu üzere külliyetlü Hıristiyan bulunmuş* ise de, bu hususlara dair bir gûne müsaade buyurulduğu aslâ mesmû' olmamış olup, bu defa meâl-i tahrirata nazaran donanma-yı hümayun sefâininin her birinde âyin-i küfür icrâ olunacak müceddeden birer kinisa ihdâsı demek olacağından buna ise aslâ mesâğ-ı şer'î olmadığından mâadâ bu makule hususun icrâsına tasaddî beyne'n-nâs mucib-i kıl ü kal-ı azîm olacağı rehîn-i ilm-i âsifâneleri buyurulması ve tahrirat-ı mezkure leffen iâde-i sûy-i sâmileri kılındığı zerîa-i ibrâz-ı hulûsum olmuşdur. Olbabda irade efendim hazretlerinindir.

bende	23 Şevval 1263
Arif Hikmet	(4 Ekim 1847)

Ek 4: Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Askere Alınacağına Dair Halka İlan Edilen Beyanname.

Takvim-i Vekayî, Defa 523, 26 Şaban 1271 (14 Mayıs 1855)

Vezâif-i Müterettibe-i Sunuf-ı Tebaaya Dair Neşri Mukteza-yı İrade-i Seniyyeden Olan Kararı Mütezammın Beyannamedir.

Mücerred teyid-i bünyân-ı devlet ve teşyid-i erkân-ı mülk ü millet maksadıyla zât-ı şevket-semât-ı hazret-i şehinşâhinin vaz u

tesisine muvaffak buyuruldukları usul-i adliye sâyesinde kâfe-i tebaa-i şâhâne bilâ-istisna nâil-i saadethâl olup bunun bir kat daha tezyid ü tekidi içün lazım gelen her gûne ıslahat-ı mülkiye ve teminât-ı kanuniye mukteza-yı emr ü irade-i meadelet ifade-i cenab-ı mülukane üzere derdest-i tezekkür olarak takım takım mevki-i icraya konulacakdır. Bu sırada her sınıf tebaa-i şâhânenin müterettib zimmet-i tâbiyyetleri olan vezaif-i asliyenin dahi usul-i meadelet-şumûl-i saltanat-i seniyyeye tevfikiyle tâyini iktiza-yı hâlden olarak bu babda dahi icab eden nizamat peyder pey tanzim ve icra olunacak ise de işbu vezâifden hidmet-i askerîye en ehem ve akdem olmağla bu babda kaide-i nizam olacak esasların tâyini lazım gelüp çünki zimmet-i tâbiyyete terettüb eden vezâifi ifâya her sınıf-ı tebaa-i şâhânenin bilâ-istisna mecburiyetleri derkâr olduğundan ve bervech-i muharrer bu vezâifin en ağırı Devlet-i Aliyyenin hidmet-i askerîyesi olarak bunu şimdiye kadar yalnız ehl-i İslamdan olan tebaa-i şâhâne ifâ etmekde iselerde vatan-ı umûminin hidmet-i muhafazası cümlenin müterettib-i zimmeti olmağla münhasıran bir sınıfa ait olan işbu hidmetden sunuf-ı saire dahi hissedâr olarak bunlardan bizzat hidmetde bulunacaklar; bedenen ve fiilen hidmetde olmayacaklar bedelen edâ-yı hidmetle işbu vazife-i asliyede bir nisbet-i mütesâviye tâyini iktizâ-yı usul-i meadeletden bulunduğundan bu babda ittifak-ârâ-yı erkân-ı devlet üzerine müteallik ve şeref-südûr buyurulan emr ü ferman-i hikmet-beyân-i hazret-i şehinşahi üzere verilen karardır ki beyan ve ilan olunur.

Ber-vech-i muharrer saltanat-i seniyyenin hidmet-i celile-i askerîyesi kâffe-i tebaa-i şahanenin vezâif-i müterettibelerinden olduğu halde ehl-i İslamdan olmayan sunuf-ı tebaa-i şâhâne bu hidmetde bulunmayup anlardan umum virgüden başka *cizye* namıyla bir virgü-yi mahsus alunur idi. *Bundan sonra sunuf-ı merkume dahi Devlet-i Aliyyenin tâyin edeceği miktarda olarak hisse-i askerîye vereceklerdir.* Ahali-i İslamiyenin gerek aded-i nüfus ve gerek silahşörlükle ülfeti iktizasınca saltanat-ı seniyyenin her vakit tutacağı kuvve-i askerîyenin bi't-tabi cüz-i ekseri ehl-i İslamdan ve cüz-i kalili sunuf-ı saire-i tebaadan olmak mukarrer olup bu cihetle sunuf-ı merkumenin nüfus-ı zükûruna nisbetle ve ehl-i İslamın verdiği neferat-i askerîyenin miktarına kıyasla anların vermeleri lazım gelen hisse-i umûmiye-i askerîyeden verilecek karar üzere bir mikdar-ı muayyeni

fiilen edâ-yı hidmet etmek üzere askerliğe alınup, fazlası içün bedel-i hidmet olarak umum virgüden başka yalnız *iane-i askerîye* alınacak ve işbu iane-i askerîyenin emr-i ahzında kaide-i esasiye bundan böyle sunuf-ı merkumenin vereceği hisse-i umumiye-i askerîye bâlâda beyan olunan nisbet ve kıyas üzere tâyin olunarak bi'z-zat hidmetde bulunacakların iane-i askerîyeleri işbu virgünün miktar-ı umumisinden bi't-tenzil küsuru sunuf-ı merkumede bulunan tebaa-ı şâhâneden bu hidmetden hissedar olması lazım gelen nüfus-ı zükûrun umumuna tevzii ve taksîm ve umum virgülerine zam ile ahz ve istifa kılınması sureti olup işbu iane-i askerîyenin hakk ve adl üzere tâyin-i mikdarıyla suret-i tevzii ve istifası içün nizamat-ı mahsusa yapılacakdır. Bi'l-fiil hidmet-i askerîyede bulunacaklar içün tensikat-ı askerîyenin tâyin eylediği müddet-i hidmet ve usul-i kur'a kaide-i asliye olarak her vakit alınacak neferat dahi esasen tâyin-i miktarı ile suret-i ahzının bir nisbet-i sahihaya tevfik olunması ve bunlardan gerek sunuf-ı askerîye içinde yararlık gösteren ve gerek mekâtib-i şâhâneden tahsil-i malumat eyleyerek zâbitliğe layık olacakların istihkaklarının bir usul-i mutarrede tahtına konulması zımnında kezâlik başka nizamat yapılacakdır. İşbu nizamat tedkikat-ı lazımenin ifâsıyla tezekkür olunmakda olduğundan karîben ilân ve icrâ kılınacak ise de saltanat-ı seniyye umum tebaa-i sâdıkasının elân ibraz etmekde oldukları müessir gayret ve hamiyyeti takdir eyleyerek ve asıl böyle vakitde velî-nimetleri olan padişahlarına ve devlet ve vatanlarına hidmet eylemek cümlenin arzu etdiği şey olduğunu bilerek bu günkü günde hidmet-i celîle-i askerîyenin verdiği itibar ve şândan şimdiye kadar bu hidmetde bulunmayan sunuf-ı tebaayı dahi heman hissedar eylemek içün ber vech-i muharrer nizamat-ı mahsusa ile tâyin olunacak usul-i dâimiyenin temami-i ittihazına kadar fevkalâde olarak Anadolu ve Rum ilinin münasib gördüğü mahalleri ahalisinden tensib olunacak mikdarda neferat-ı askerîye almağa karar verilmişdir. Her nekadar bu suret fevkalâde bir hal ise de bu kerre alınacak neferat-ı askerîyenin emr-i istihdamlarına ilerüde ittihaz olunacak usul-i dâimiyenin esasına tevfik olunacağı misüllü fevkalâde alınacak işbu neferat-ı askerîyenin usul-i dâimiye iktizasınca tâyin kılınacak iane-i askerîyenin ve fiilen hidmetin hisse-i umumiyesine mahsûb kılınması ve fevkalâde alınacak neferat-ı askerîye içinde zâbitliğe ehliyet ve liyakatleri tebeyyün

edenlerin ilerüde derecat-ı istihkaklarına göre nâil-i merâtib-i askerîye olmaları dahi mukarrer olup suret-i icrâsı evâmir-i seniyye-i mahsusa ile bildirilüp heman ifâ-yı muktezasına ibtidar olunacakdır. Meşekkat ve zahmet ile itibar ve şânı bir yere cem eden hidmet-i askerîyede bu suretle her sınıf-ı tebaa-i şâhânenin hal ve iktidarlarına göre hissedar olmalarından murâd-ı âlî-i saltanat-i seniyye münhasıran ehl-i İslam üzerinde olan bu hidmetin tahfifiyle beraber sâir sunuf-ı tebaa-i şâhânenin hidmet-i devlet ve vatanda bulunmak itibar ve şânından hissemend olmaları kazıyyesi olarak bu dahi zât-ı meadelet-semât-i hazret-i mülûkanenin ale'l-umum tebaa-i şâhâneleri hakkında bîderîğ buyurulmakda olan merhamet ve inâyet-i celîle-i cenab-i padişahilerinin bir eser-i cedîdi olmağla herkesin memnun ve müteşekkir olacağı bî-iştibâhdır.

Ek 5: İane-i Askerîye Vergisinin Tevzii ve Tahsiline Dâir Talimatname.

Tanzimat-ı Cedideden Sonra Neşrolunan Kavânin, İÜ.Ktb., TY, nr. 3236, s.577-578. (1856)

Birinci madde. İşbu iane-i askerîyenin tahsili hakkında tanzim olunan talimatın Türkçe ve Rum ve Ermeni ve Yehud ve Bulgar lisanlarınca olarak nüsah-ı adîdesi ve her bir sancağın hâvi olduğu kazaların ahali-i gayr-i İslamiyesi nüfus-ı zükûrunu ve iane-i askerîyenin miktarını mütezammın defteri tanzim etdirilerek takımıyla gönderilmiş olduğundan ve bu maddenin suret-i kararı evrâk-ı mersûlede tâyin ve tasrih kılındığından bu mahalde tekrar tafsilata hacet olmayup, bunların vusulünde metropolid ve piskopos ve marhasa ve haham ve rüesâ-yı millet ve icab idenler meclis-i eyalete davet ile ferman-ı âlî kıraat olundukdan sonra her bir kazanın miktar-ı nüfus ve iane-i askerîyesine dâir gönderilen pusulası ve talimatından lüzumu miktarı kaza müdiri ve rüesâ-yı millete verilecekdir. Anın üzerine mahallerince suret-i icrâsı meclisce müzakere olunarak icrâ-yı maslahata mübaşeret olunacakdır. Ve elviye-i mülhaka kaimmekamlarına olan evâmir-i aliyye ve evrâk-ı matbua dahi bâ-tahrirat serîan mahallerine gönderilecekdir.

İkinci madde. Bi'z-zât idare olunan kazaların müdirleriyle rüesâ-yı milel ve kocabaşıları re's-i eyalete ve sancakların hâvi olduğu kazaların dahi müdirleriyle rüesâ-yı millet sancak başlarına celb ile evrâk-ı mersule kıraat olunup evrâk-ı matbuada beyân ve tasrih kılındığı vechle maslahat layıkıyla tefhim olunarak ahkamının temami-i icrâsıyçün memurîn-i rüesâ-yı millete tenbihat-ı lazime icrâ kılınacakdır.

Üçüncü madde. Bu iane-i askerîyenin tahsili zımnında re's-i sene Eylül itibar olunduğundan yetmişbir senesi Eylülüne mahsuben her bir kazanın nüfus-ı zükur-ı gayr-i İslamiyesi miktarına göre askerliğe alınması lazım gelen neferatın bedeli beşer bin guruş olmak üzere kaç guruşa bâliğ olduğunu mütezammın bâ-tanzim gönderilen suret-i deftere tatbiken tesviyye-i maslahat olunacakdır.

Dördüncü madde. Her bir sancağın hâvi olduğu kazaların nüfusuna göre ayrı ayrı hisseleri burada tefrik ile defteri gönderilmiş ve her bir kazanın hâvi olduğu nevâhi ve kurânın millet be-millet taksimi hisseleri kazaca memurîn ve rüesâsına bırağılmış olmağla, bir kazanın hisse-i iane-i askerîyeden her bir karyenin ahali-i gayr-i İslamiyesi virgüsü miktarına nisbetle tefrik olunarak, kurâda ise herkesin hal ü iktidarına göre komşuca ve hemşehrice beyinlerinde tevzii edeceklerdir. Ve her karyede icrâ olunan suret-i taksimi ve herkesin hisselerini muhtar ve kocabaşılar tefrik ederek ve asıl virgüleri miktarı zîrine ilave işaret olunarak tahsil edeceklerdir. Ve suret-i tevzii ve taksimine dâir yapacakları defterler teshil-i maslahatı mucib olmak içün kendü lisanlarınca terkim olunarak ve defterin zîri her bir karyede her milletin kocabaşıları tarafından mühürlenerek mensub olduğu kazaya ve orada bu defterler Türkçeye terceme ve tebyiz etdirilerek sancak başına gönderilüp eyalet defterleriyle beraber hazine-i celîleye takdim olunacakdır.

Beşinci madde. İşbu iane-i askerîye re's-i sene ittihaz olunan yetmişbir senesi Eylülünden itibaren tâyin ve tahsis olunacağından ve sene-i merkume virgüsü şimdiye kadar tahsil olunmuş olacağından zikr olunan iane-i askerîyenin sene-i mezkureye mahsuben başkaca temamen tahsiliyle yetmişiki senesi iane-i askerîyesinin virgüleriyle beraber tahsiline bakılacak ve bir sene ianesinin sene-i âtiyeye

bekayası bırağılmayup temamiyle mâliye hazine-i celîlesine irsal kılınacakdır.

Altıncı madde. Bu iane-i askerîyenin suret-i tevzii ve tahsili hakkında hilâf-i marzî ve irade kâffe-i memurîn ve kocabaşılar ve sâire taraflarından bir gûne irtikâb ve sû-i hareket ve emr-i tahsilde gadr ve sahâbet misillü hilâf-ı meadelet hâlât vukûa gelür ve tahkik olunur ise mütecasir âdemler haklarında kanunen lazım gelen mücazat icrâ olunacakdır.

Ek 6 : Bahriye askerî olmak istemeyen Sakız adası Rumlarının firarları hakkında.

BOA, HH, 28133-G. (23 Ağustos 1837)

Divân-ı deâvi nazırı efendi hazretlerinin muteber âdemlerinden bazı hukuk-ı nizâata memuriyetle Rodos canibine gidüp avdet eden Mehmed Ağa kullarının takriridir. 21 Câ 53.

Ağa-yı merkum kulları bahren sefine ile Rodos'a gider iken Sakız'a çıkacak yolcular olduğundan sefine-i mezkure Sakız'a vürûd ve bir hafta miktarı hava olmadığına binaen sefine-i merkume Sakız limanında ikamet ve bu cihetle ağa-yı merkum kulları dışaru çıkup Sakız muhassılı ağa kullarının konağında misafiret eylemiş ve *aralık aralık Sakız reâyâları kayıklara süvâr ve diğer mahallere firar etmekde olduğunu re'yü'l-ayn görmüş ve sebebini sordukda, Devlet-i Aliyye Rum reâyâsından dahi asker tertib ve tahrir edecek imiş deyü işitmiş olduklarından firar ediyorlar* deyü cevab verilmiş ve ağa-yı merkum bu keyfiyeti muhassıl-ı mümaileyhe ifade eyledikde, vâkıa birkaç gündenberü biraz reâyâ kayıklar ile öteye berüye gitmekde iseler de ticaret içün olmak ağleb-i ihtimâliyle men etmedim, lâkin biavnihi teâlâ men'inin çaresine teşebbüsde kusur olunmaz deyü cevab vermiş ve fî nefsi'l-emr Devlet-i Aliyye bunlardan asker taleb ve tahrir buyuracakmı deyü suâl eyledikde oldahi malumatı olmadığını ifade etmiş ve badehu oradan sefineye süvâr ve Rodos'a varup memur olduğu hususu marifet-i şer'ile rüyet ve yirmi gün anda ikamet ve avdetinden on gün mukaddemce *Sakız canibinden bir kıt'a kayık ile*

iki nefer Bülbülceliler Rodos'a gelmişler ve Devlet-i Aliyye tâife-i Rum'dan asker alacak deyü böyle havadis neşr eylemişler ve havadis-i mezkure millet-i Rum'a gereği gibi mucib-i vahşet ve telaş olarak Sakız'dan hayli reâyâ Alyonos tarafına firar eylemişler ve Rodos mutasarrıfı atufetlü Hafız Paşa hazretleri bu hususdan dolayı Rodos ceziresinin hıfz ü hırasetine nasb-ı nefs dikkat ve etraf ü eknâfına buyruldular neşriyle muhafazasına sarf-ı mukadderet eylemiş ise de yine ekserisi çarecûy-ı firar üzere olduklarını ağa-yı merkum kulları hiss ve idrak eylemiş idüğünü takrir eder.

Ek 7: 93 Harbi sırasında Hıristiyan tebaadan gönüllü birlikler teşkiline izin verildiğine dâir belge.

BOA, İD, nr. 60933. (1 Nisan 1877)

Devletlü efendim hazretleri,

Sırbistan muharebesinin zuhûrunda Hıristiyan gönüllü asâkir-i muâvine tahrir ve tertib ve mevki-i harbe sevk ve tesrib etmiş olan izzetlü Dimostini Efendinin bu kerre dahi yine tebaa-i gayr-i müslimeden 3.000 neferden mürekkeb bir alay asâkir-i muâvine teşkil eylemesine istidâ-yı müsaade-i seniyyeyi hâvi verdiği arzıhâl leffen arz u takdim olundu. Vâkıa zikr olunan Hıristiyan gönüllülerinin Sırb muharebesinde hidmetlerinden hayli istifade edilmiş ve haricen dahi bunların harbe gidişleri şâyia-i haseneyi mucib olmuş olduğu misillü *Rusya muharebesinde gönüllü Hıristiyan askerî bulunmasının muhassenat ve tesirat-ı maddiye ve maneviyyesi münkir olmadığına* ve efendi-i mümaileyhin vatan-ı umumiye böyle bir hidmet-i sâdıkane arz etmesi şâyân-ı takdir olduğuna binaen asâkir-i muâvine tahriri hakkında olan talimat-ı mahsusaya tevfik-i hareket etmek ve beyân eylediği miktardan ziyade neferat tedarikine dahi teşvik edilmek üzere efendi-i mümaileyhe ruhsat-ı lazımenin itâsı ve canib-i vâlâ-yı sipehdârîye de malumat verilmesi ve zikr olunan arzıhâlin Takvim-i Vekâyi'e ve evrâk-ı muhtelife-i havâdise derc ile neşr edilmesi hususlarında her ne vechle irade-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî müteallik ve şeref-südûr buyurulur ise mantuk-ı münifi infaz edileceği ifadesiyle tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim. 16 R. 94

Maruz-ı çâker-i kemineleridir ki,

Reside-i dest-i tazîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i sadaretpenahîleriyle maruz-ı arzıhâl meşmûl-muhat-ı şevket-ifâza-i hazret-i şehriyarî buyurulmuş ve ber mucib-i istizan *efendi-i mümaileyhe asâkir-i muâvine tahriri hakkında olan talimat-ı mahsusaya tevfik–i hareket etmek üzere ruhsat itâsı* ve taraf-ı seraskerîye malumat verilmesiyle beraber zikr olunan arzıhâlin neşr etdirilmesi ve bir de kendüsünün hareket ve azimetinden evvel li-ecli't-taltif atabe-i ulyâ-yı cenab-ı padişahîde müsûl şerefine mazhariyetinin arz olunması müteallik ve şeref-südûr buyurulan emr ü ferman-ı âlî-i tâcidari iktiza-yı celîlinden olarak mezkur arzıhâl savb-ı sâmi-i asafânelerine iade kılınmış olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. 17 R. 94.

Ek 8: Trabzonlu Rumların bahriye askerî olmamak için yaptıkları hileler.

BOA, İH, nr. 3712. (7 Nisan 1851)

Devletlü atûfetlü efendim hazretleri,

Reâyâdan asker alınmasına dâir irade-i aliyye müteallik buyurulmuş olduğu mesmuğ-ı çâkeri olup, bu husus Trabzon reâyâları haber aldıkda ekserisi hidmetkârdır ahz ü itâ etmek üzere Kemhal tarafına tezkere ahz ederek gidüp Rusya pasaportu ahz edüp Rusya tebaası olmakda bulunmuşlar ve nefs-i Trabzon'da dahi Rusya konsolosuna ve Yunan konsolosuna külliyetlü akçe virerek *patenta* ahz etmekde ve yüzden mütecaviz dahi reâyâ *eflâk* tahrir olunmuş olduğu, bu ise askerden kurtulmak sevdasında olup ve şu kadar Rum milletinden dört kadar nefer ancak bulabilmişler. Bu keyfiyeti devletlü paşa hazretlerinin de bilüp bilmediğini malumat-ı çâkeranemiz olmayarak sâir kimesnelerden bu kadarca tahkik olunup ve istimâ'-i bendegâneme göre buna bakılmadığı halde bundan böyle reâyâ dahi *patentalı* olacağı ifadesiyle ihtarı hâvi arzıhâl-i çâkeri terkimine ictirâ kılındı. Olbabda emr ü ferman lütf-ı inayet ferâvân-ı hazret-i veliyyü'l-emr ve'l-ihsanındır.

bende

Müdir-i Karantina-i Trabzon 5 C.âhır 67

Ek 9: Sömbeki adası Hıristiyanlarının askerlikten muâf tutulmalarına ilişkin Bâbıâli'ye çektikleri telgraf.

BOA, BEO, nr. 280927. (28 Nisan 1910)

Makam-ı Sadaret-i uzmâya,

Ceziremiz Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'ye tav'an münkad olduğu günden şimdiye kadar müteaddid fermanlarla *maktûiyyete* tâbi tutulmuşlardır. Asırlarca muhafaza edilen bu usul ve imtiyaza rağmen *ahz-ı asker,* tadâd-ı ağnam muamelatının tatbiki temin-i müsavat noktasına matûf ise nazar-ı hikmet-eser-i hakîmâneden devr buyurulmamalıdır ki ceziremiz umumiyetle sengistan, susuz ve sükkânı bütün maişetlerin müddet-i mahdûde zarfında istihsal içün süngercilliğe hasr etmekde çaresiz olup, sünger saydının icrâsına sinn ve kuvvetlerinin müstait bulunduğu zamanının ifâtesi halinde icrâ-yı sanat ve istihsal-i maişet imkansız olarak bu sebeble cezire ve sükkânı esasından mahv u tibâh olacağından selâtin-i sâlifenin bahş ü ihsan buyurdukları imtiyazat-ı maruzaya muhalif muamele icrâsı halinde hâl ve mevki'-i cezayir-i sâireye makîs olmayan cezire ahalisinin diyâr-ı şevket-karardaki vekillerinin is'af-ı müsted'alarıyla hukuk ve imtiyazat-ı kadimemizin muhafazasına masrûfî-i müsaade-i fehimanelenini istirham eyleriz. Ferman.

15 Nisan 326

Sömbeki Cezires
Heyet-i İhtiyariyesi

Ek 10: Prezrin'de Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşturulan gönüllü birlikler.

BOA, İD, nr.61062. (24 Mayıs 1877)

12 Mayıs 93 tarihinde Prezrin mutasarrıflığından makam-ı celîl-i sadaret-uzmâya gelen telgrafnamenin suretidir.

Vatan-ı mukaddesemizin muhafazası maksad-ı hayr-mirsadına mebni memâlik-i mahrûse-i şâhânenin her tarafında tertib ve tecemmu olunmakda olduğu gibi *Prezrin kasabası ahalisinden İslam ve ahali-i*

Hıristiyaniyeden Rum ve Latin ve Bulgar ve Kıpti olarak şu beş mezhebden bulunan ahalinin 15 yaşından 70 yaşına kadar olanları bi'l-ittifak ve ittihad bugünkü pençşenbih günü Prezrin kasabası haricine çıkarak ve çâkerleri dahi anlara katılarak ve bilâ-istisna kâffe-i memurîn ve ulema ve meşayih-i memleket dahi birlikde olarak deavat-ı hayriyye-i hazret-i tâcidâri edâ olundukdan sonra efrad-ı merkume içinde askerden çıkma talimciler ve talimgâhda Redif zabitanı bulundukları cihetle dağıdılarak *her mezheb efradı muhteliten bölük bölük emr-i talime bi-tevfikihi teâlâ şürû' ve mübaşeret olunmuş* ve talim edenlerin miktarı şimdilik takriben 4.000 nüfusa varmış, bundan böyle tezâyidi me'mûl bulunmuş olmağla maa't-teşekkür arz-ı keyfiyete cür'et kılındı. Ferman.

Ek 11: Mâliye Nezaretince hazırlanmış Bir Bedel-i Askerî vergi pusulası (Çatalca kazası).

BOA, ML.VRD, nr. 2784. (1856)

Bu defa bâ-irade-i seniyye ittihaz buyurulan usul-i müstahsene iktizasınca Kaza-yı Erbaa'da vâki Çatalca kazasında mütemekkin ehl-i İslamın gayri tebaa-i saltanat-ı seniyye bedel-i askerîsinin mıkdarve kemiyetini mübeyyin pusuladır.

Mikdar-ı nüfus

neferen	*Nisbet kaitesince askere alınması icab eden* neferen	*Beher neferine gümüş Mecidiye*
2877	16	250

Gümüş Mecidiye	*Beher Mecidiye fiyât-ı mîrîye*	**Guruş**
4000	20	**80.000**
		Yalnız seksenbin guruşdur

Sene 1272

Ek 12: Mâliye Nezaretince hazırlanan bir Bedel-i Askerî vergi defteri sureti. (*Kaza-yı Erbaa*)

BOA, ML.VRD, nr. 2784. (1856)

Bu defa bâ-irade-i seniyye-i hazret-i mülkdâri ittihaz buyurulan usul-i müstahsene iktizasınca Kaza-yı Erbaa'da mütemekkin ehl-i İslamın gayri tebaa-i saltanat-ı seniyye bedel-i askerîyesinin miktar ve kemiyetini mübeyyin suret-i defteridir.

Çekmece-i Kebîr kazası	**Çekmece-i Sağîr kazası**	**Terkos kazası**
Mikdar-ı nüfus	Mikdar-ı nüfus	Mikdar-ı nüfus
neferen **3427**	*neferen* **976**	*neferen* **4692**
Nisbet kaitesince askere alınması icab eden neferen **19**	*Bu dahi neferen* **5**	*Bu dahi neferen* **26**
Beher neferine gümüş Mecidiye **250**	Beher neferine gümüş Mecidiye **250**	Beher neferine gümüş Mecidiye **250**
Gümüş Mecidiye **4750**	Gümüş Mecidiye **1250**	Gümüş Mecidiye **6500**
Beher Mecidiye fiyât-ı mîrîye **20**	Beher Mecidiye fiyât-ı mîrîye **20**	Beher Mecidiye fiyât-ı mîrîye **20**
Guruş 95.000	**Guruş 25.000**	**Guruş 130.000**

Çatalca Kazası

Mikdar-ı nüfus	*Bu dahi*	*Gümüş Mecidiye*
neferen	*neferen*	*4000*
2877	*16*	
Guruş	**Yekun**	
80.000	Miktar-ı nüfus	
	11972	
Nisbet kaitesince askere alınması icab eden	Beher neferine gümüş Mecidiye	Gümüş Mecidiye
Neferen	**250**	**16500**
66		
Beher Mecidiye fiyât-ı mîriye	**Guruş**	***Yalnız üçyüzotuz bin guruşdur.***
20	**330.000**	sene 1272

Ek 13: İstanbul'un muhafazası için Mevkib-i Hümâyûn isminde taburlar kurulmasına dâir kararname.

BOA, İD, nr. 61441/6.

(Ağustos 1877)

Usul-i hâzıra hasebiyle memâlik-i mahruse ahalisi her dürlü fedakarlığı ihtiyar edegeldiğine mebni Dersaadet sekenesi dahi bu vazife-i nazîfenin ifâsından gerü durmayacakları müsellemden olmasıyla livâ-yı hümâyûn tahtında bulunarak pâyıtahtın muhafazasına memur olmak üzere teşkili karargir olan Mevkib-i Hümâyûn taburları hakkında kararnamedir.

Birinci madde.: Her daire-i intihabiye dahilinde münasib bir mevkiide o dairenin mütehayyizan-ı ahalisinden mürekkeb ve lâ-akal kolağası rütbesinde bulunan bir nizamiye zâbitinin riyasetine mevdû' bir komisyon münakid olacakdır.

İkinci madde. Bu komisyon kendi dairesi dahilinde bulunan zîrde muharrer esnân erbabını tahrir ve Mevkib-i Hümâyûn taburlarına kayd edecekdir.

Üçüncü madde. ***Yirmi yaşından kırk yaşına kadar olan pâyıtaht ahalisi Mevkib-i Hümâyûn taburlarına kayd ile eyyâm ve evkât-ı muayyenede talime mecbur olacakdır.*** Fakat bunlardan bünyeleri hidmet-i askerîyeye sâlih olmadığı bi'l-muayene tahakkuk edenler müstesna olacakdır.

Dördüncü madde. Kayd olunan esâmi on nefere bâliğ oldukda komisyon marifetiyle içlerinden en ziyade ehil ve müstaiti bi't-tefrik onbaşı intihab olunacak ve devletce rütbe ve memuriyeti olanlar ve hiç olmaz ise okur yazar bulunanlar tercih kılınacakdır. Ve bir cinayet ve töhmetle lekedâr olanlar zâbitliğe tâyin kılınmayacakdır.

Beşinci madde. İki onbaşı takımının içlerinden bir çavuş ve dört çavuş takımının içlerinden bir başçavuş intihab olunup başçavuşdan yukarı yani mülazımdan binbaşıya kadar olan zâbitanın intihab ve tâyinleri makam-ı Seraskerî'den icrâ buyurulacak ve zâbitan-ı mümaileyhimin gerek silk-i celîl-i Seraskerî'den ve gerek mülkiyeden intihabı caiz olacakdır.

Altıncı madde. Memurînden olanların memuriyetleri üzerlerinde kalacakdır.

Yedinci madde. Taburların mevcutu beşyüzden sekizyüze kadar olacağından her dairede esnân ashabının miktarına göre taburlar küşad olunacakdır.

Sekizinci madde. Mevkib-i Hümâyûn taburları efradından istek edenler irâe olunacak numune vechle elbise-i mahsusa iktisâbına mezundurlar. Fakat esliha ve mühimmat-ı harbiyeleri ve ordugâhda ictima etdikleri müddetde tayînleri daire-i askerîye marifetiyle taraf-ı devletden verilecekdir.

Dokuzuncu madde. İşbu Mevkib-i hümâyûn taburları pâyıtaht haricinde tâyin olunacak ordugâhda ictima edecek ve içlerinden iktiza eden taburlar emr-i muhafaza ve hidemat-ı inzibatiye-i askerîyede istihdam olunacakdır.

Onuncu madde. Mevkib-i Hümâyûn taburlarına mukayyed olan asâkir gündüz işleri başında ve gece hanelerinde bulundukları halde her ne zaman silah başına borusu işidirler ise derhal ordugâhda ictimaa müsâraat eylemeğe mecburdurlar.

Onbirinci madde. Asâkir-i merkume esasen piyade olmak üzere teşekkül edecekdir.

Onikinci madde. Bu taburların eslihası Bâb-ı Seraskerînin tâyin etdiği kışlalarda ve ordugâhda hıfz olunacakdır.

Onüçüncü madde. Asâkir-i merkume haftada iki gün ayak ve silah talimlerini Bâb-ı Seraskerînin tâyin etdiği kışlalarda ve büyük talimleri dahi ordugânda icrâ edecekdir.

Hatime

İşbu Mevkib-i Hümâyûn taburları bâ-irade-i seniyye teşkil olunup lede'l-hâce hidmet başına davet edileceği gibi her ne zaman istenilür ise hidmetden afvı veya bi'l-külliye lağv ve feshi dahi irade-i seniyye-i hazret-i padişahiye menût ve mütevakkıf bulunacakdır.

Ek 14: Osmanlı donanması için Hıristiyan reâyâdan bahriye askeri alınmasına ve bunlara sağlanacak kolaylıklara dair yetkililere gönderilen emrin suretidir.

BOA, İD, nr.16662/23. (6-16 Haziran 1837)

Düstûru'l-mükerrem müşîr-i mufahham nizâmü'l-âlem müdebbir-i umûri'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb mütemmem-i mehâmmi'l-enâm bi'r-re'yi's-sâ'ib mümehhid-i bünyâni'd-devleti ve'l-ikbâl müşeyyid-i erkâni's-sa'âdeti ve'l-iclâl el-mahfûfu bi-sunûfi'l-avâtıfi'l-meliki'l-a'lâ hâlâ Trabzon valisi ve Canik muhassılı vezirim Osman Paşa edâma'lluhu te'âlâ iclâlehu ve mefâhirü'l-kudât ve'l-hükkâm me'âdinü'l-fezâil ve'l-kelâm Trabzon ve Canik sancaklarında vâki kazâların kudât ve nüvvâbı zîde-fezâilühüm ve mefâhiri'l-emâsil ve'l-akrân ve voyvodagân ve ayân ve vücûh-ı memleket ve bi'l-cümle iş erleri zide-kadruhüm tevkî'-i refî'-i hümayun vasıl olucak malûm olaki:

Beyandan müstağni olduğu üzere cemî' zamanda ifâ-yı namus-ı din ve millet ve hıfz ü hırâset-i mülk-i memleket kaziyyesi kuvve-i berriye ve bahriyenin teksîr ve ikmâline mevkûf bihavlihi teâlâ ve hüsn-i tevfîke hâmişe himmet-i vâlâ-nehmet-i padişahanem bu maddelere masrûf olarak ve'l-hamdülullahu te'âlâ ve'l-minh tertib ve tanzime muvaffak olduğum asâkir-i hassa ve mansûre-i şahane ve himmet-i celile-i mülûkanemle bir tarafdan tersane-i âmirem sahasında ve taşra destgâhlarında peyder pey süfün-ı hümayunum inşâ ve tanzim ve mühimmat-ı mukteziyatı itmâm kılınmakda ve bunların techiz ve idareleri hayli askere mütevakkıf görünmekde olarak bu defa bâlâda muharrer asâkir-i hassa ve mansûre ve sâir cünûd-ı muntazama-i şahanem alaylarının tekmil-i noksanları zımnında Anadolu ve Rumiliden neferat tertibi sırasında Trabzon ve Canik sancaklarıyla tersane-i âmireme merbutiyet ve münasebeti olan sâir sahil kazaları işbu tersane-i âmirem içün ayrılup Bahr-i siyah sevâhilinde kâin münasib mahaller ile Gelibolu sancağından ve Midüllü ceziresi ve merbutanı kazalardan münasibi miktar ehl-i İslam ve *Trabzon ve Canik ve Hüdavendigar sancakları sevâhil kazalarıyla halic-i darü's-saltanatü's-seniyyem ve civarında kâin cezirelerden mukaddemlerde istihdam olunduğu vechile bin beşyüz nefer reâyâ tertib ve suret-i istihdamlarının usul-i hasene-i nizamiyeye tatbikan icrâsı ve salifü'z-zikr asâkir-i hassa ve mansûre-i şahanem tekmil-i noksanlarıçün müretteb neferat hakkında erzân kılınan müsâade-i seniyye-i mülûkanem bunlara dahi şâyân görülüp yani işbu asâkir-i bahriye-i şahanem dahi devlet-i aliyyemin mergûb ve müstesna cünûd-ı zafer-mev'ûdundan olmak hasebiyle sâye-i mekârim-vâye-i mülûkanemde her dürlü esbâb ve refah ve asayişleri istikmal ve maaş ve mâhiye ve mukteziyat-ı sâireleri kemâhî hakkıhâ tesviye ve ikmal kılınmakda ve cümlesi bulundukları hidmet ve memuriyetlere can ü gönülden çalışup çabalamakdan nâşî zikr olunan asâkir-i berriye-i şahanem haklarında tesis ve ittihaz olunan usul-i hasene-i asker-perverî-i şahaneme tatbikan neferat-ı mürettebe-i bahriye-i padişahanem dahi ba'dezin tersane-i âmireme vusûlleri günüden itibaren beş sene müddet-i muayyene tahsisiyle müddet-i mahsusa-i mezkure iktizasından bütün bütün askerlikden afv ile memleketlerine ruhsat verilerek yerlerine aharları celb olunmak ve fakat müddet-i mezkure zarfında terfî'-i rütbe etmiş bulu-*

nanlar veyahud ilerüde rütbeye nâiliyet hâheşiyle kalmak isteyenler kemâkân istihdam kılınmak hususlarına müsâade-i seniyye-i mülûkanem mebzûl ve işbu reâyâ-yı devlet-i aliyyemden müretteb neferat dahi süfün-ı hümayun-ı şahanemde istihdam olunacakları cihetiyle dâir-âvân-ı raiyyetden hatve tecavüz etmemek üzere reâyâ-yı sâireden imtiyazları zımnında haklarında bazı gûne müsâadenin icrâsı yani müddet-i istihdamlarında bunlardan cizye mütâlebe olunmamak ve hîn-i tertiblerinde ikili ve üçlü olan reâyâdan tedarikiyle usulü'l-adîl ve himayetkâriye riayet ve bu tarafda maaş ve mâhiye ve tâyinat ve elbiseleri aynı muvazzaf asâkir-i bahriye gibi itâ ve tesviye kılınmak misillü muamelat-ı müşfikânenin ifâsı maddelerine merâhim-i seniyye-i cihandârânem meşmûl olarak neferat-ı mersumenin tertib olundukları mahaller reâyâsı ekser Rum milletinden ibaret olmak hasebiyle cümlesi millet-i mersumenin ikili ve üçlülerinden ve oldukca derya ile ülfeti olanlardan genc ve tuvânâ nihayet onsekiz yaşından yirmibeş yaşına kadar güçlü ve kuvvetli olmak üzere tedarik ve tesyîl ve şayed bazı mahalde matluba vâfi Rum reâyâsı bulunmadığı suretde olvakit küsur neferat Ermeni ve Katolik milletlerinden tahrir ve tekmil olunması ve işbu neferat evvel emirde mahallerinde lâyıkıyla muayene olunmayupda sonra bu tarafa vürudlarında içlerinde işe yaramaz makûleleri zuhur ider ise bi'l-iâde yerlerine aharı celb olunmak zımnında dahi iki kat masraf ve su'ûbete düçâr olmak misillü tekellüfât beyhûde vukûbulmamak içün neferat-ı mersume mahallerinden ikilü ve üçlülerden bi'l-muayene intihab ve tahrir kılınmak üzere asâkir-i bahriye zabıtanı muteber ve mütehayyizanından icabına göre memurlar tâyin ve irsal kılınması suretleri karargîr olmuş ve olbabda vesâya-yı mukteziyeyi hâvi evâmir-i aliyyem sudûru hâlâ eyalet-i Hüdavendigar müşîrliği inzimâmıyla bi'l-fiil kapudan-ı derya düstur-ı mükerrem müşîr-i mufahham nizamü'l-alem vezirim Fevzi Paşa edâma'llahu te'âlâ iclâlehu tarafından bâ-takrir ifade ve inbâ olunup vâkıa tersane-i âmiremde süfün-ı hümayun-ı fevz-makrûn-ı mülûkanem an be-an teksîr bulmakda olduğu derkâr ve inhâ olduğu vechile bi'l-cümle memurîn ve asâkir-i zafer-rehini hidemat-ı memurelerinde talim ve taallümlerinde sebat ve gayret ederek bifazlihi teâlâ tersane-i âmiremin mevad-ı askerîye ve usul-i nizamiyesi dilhâh-ı meâlî-iktinâh-ı mülûkanem üzere gün be-gün ilerleyüp yoluna

girmekde olduğuna ve bu vechile zât-ı zılliyet-âyât-ı padişahanem uğurunda can ü gönülden çalışanların her dürlü istikmal-i nizam-ı celî ve istihsal-i huzur-ı bâhiri nezd-i mekârim-vefd-i tâcidârânemde ehem ve müstelzim idüğüne mebnî kapudan-ı müşarun-ileyhin tıbk-ı iş'ârı vechile icrâsına müsâade-i seniyye-i mülûkanem erzân kılınarak neferat-ı mürettebe-i mezkurenin bir danesi noksan olmamak üzere tersane-i âmireme celbi hususuna irade-i katıa-i mülûkanem taallukıyla olbabda şeref-efzâ-yı sahife-sudûr olan hatt-ı hümayun-ı şevket-makrûn-ı padişahanem mantuk-ı münîfi üzere diğer mahaller hisseleriçün başka başka evâmir-i şerifem gönderilerek tertib-i mezkurdan Trabzon ve Canik sancakları sevâhil kazaları hissesine reâyâ-yı devlet-i aliyyemden olmak üzere bin nefer isabet idüp neferat-ı mezkurenin muayene ve intihabı zımnında kapudan-ı müşarun-ileyh canibinden asâkir-i bahriye-i şahanem miralayı iftihârü'l-ümerai'l-mükerremin Haydar Bey zide-ikbaluhu tâyin olunmuş olmağla sizki vezir-i müşâr ve kudât ve nüvvâb ve sair mümâ-ileyhsiz, vusûl-i emr-i şerifimde keyfiyeti lazım gelenlere ifade ve ilân ve neferat-ı merkume hakkında ber vech-i bâlâ erzân kılınan işbu müsâade-i seniyye-i mülûkanemi cümleye etrafıyla beyan-birle livaeyn-i mezkureyn sevâhil kazaları hissesine isabet eden neferatı usul-i meşrûhaya tatbikan marifetiniz ile ve memur-ı mümâ-ileyh marifet ve intihabıyla serîan ve âcilen yerlü yerinden tedarik ve tahrir ve biran akdem tersane-i âmireme sevk ve tesyîre mübaderet eylemeniz fermanım olmağın tenbihen ve ihtimamen mahsusen işbu emr-i celilü'l-kadrim ısdar ve memur-ı mümâ-ileyh ile tisyâr olunmuşdur. İmdi neferat-ı mürettebe-i merkumenin minvâl-i muharrer üzere serîan tedarik ve tahrir ve heman yerlü yerinden ihrac-birle biran akdem tersane-i âmireme tesyîri matlub-ı kat'î-i padişahanem idüğü ve bu babda iğmaz ve rehavetle matlub olunan neferatın birisi girüye kalmamak veya işe yaramaz makuleler dahi gönderilmemek ve çünkü bunlar mahallerinden hîn-i ihraclarında bulundukları hey'et ve kıyafetiyle gönderileceklerinden ahali ve fukaradan mesarif ve gönderilen memura hidmet-i mübaşiriyye namı ve nam-ı aharile bilâ-mucib bir akçe ve bir habbe alınmak misillü vaz' u halet vukûuna bir vechile rıza-yı hümayunum olmadığı ve her kim cesaret eder ise bi't-tahkik eşedd-i tedib ile haklarından gelineceği malumunuz oldukda ana göre infâz-ı

emr ü ferman-ı mülûkanemle icrâ-yı mukteza-yı kâr ü güzâri ve sadakate bi'l-ittifak mezîd sa'y ü gayret ve hılâf ve rıza-yı tecvizden begâyet hazer ü mücânebet eylemeniz ferman-ı âlîşânım sadır olmuşdur. Buyurdumki, vusûl buldukda bubabda vech-i meşrûh üzere sudur olan vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâlimin inayet-makrûnıyla amel ve hareket eyliyesiz alâmet-i şerifeme itimad kılasız. Fî evâhir-i şehr-i Saferü'l-hayr sene selase ve hamsîn ve mieteyn ve elf. [1253].

Ek 15 : Hıristiyanların donanma yerine kara birliklerinde görevlendirilmelerine dâir tartışmalar.

BOA, İr. Mes., Müh., 365. 8 Zilkade 1263. (18 Ekim 1847)

Atufetlü efendim hazretleri,

Hıristiyan taifesinin sefâyin-i hümayunda istihdamı mahzurdan beri olmayup asâkir-i berriye-i şahane arasında kullanılsa daha hayurlu olacağı mütalaatıyla bir lâyıha tanzim kılınmış olduğundan icabı mütalaa olunmak üzere dünkü gün akd olunan Meclis-i Hâss'da kıraat ettirilüp lâyıha-i mezkurede münderic olan mütalaatın neticesi taife-i mezkurenin sefain-i şahanede suret-i istihdamı hakkında iki kavî mahzur isbatında yani birisi, taife-i merkumenin bir sefine içinde muhteliten ikametleri halinde kendüleri bazı mertebe vahşet üzere olduklarından başka icrâ-yı âyin etmeleriçün mabed ittihazına mesağ-ı şer'î olmadığı cihetle hoşnudî-i tâmları hasıl olamayup, böyle hoşnud halinde bulunmayan âdemleri gemi gibi bir dar mahalde kullanmak tehlikeden sâlim olmadığını; ve ikincisi, fenn-i mellâhi emr-i ticaret içün her devletde pek ziyade iltizam olunur mevâddan ve saltanat-ı seniyye ise bu sanatda ehl-i İslâma tahsil-i meharet ettirüp hizmet-i askerîyeden çıkdıkları vakit ticaret-i bahriye içün âdem yetişdirmesi lazımeden olup sefain-i şahane ise bu sanat içün bir büyük mekteb olarak bunu münhasıran ehl-i İslâma tahsis etmeyüpde Hıristiyan ve hususen Rum takımının iştirâki tecviz olunamayacağı şöyle dursun sefain-i harbiye-i şahanenin mahall-i hareketi olan Karadeniz ve Akdenizde taife-i merkumenin gemi içinde bulunması politikaca dahi hatarlı olduğunu beyandan ibaret olup, bunun üzerine *taife-i merkumenin karada istihdamı halinde bir alay asâkir-i nizamiye-i şahane içinde münferiden bir tabur teşkil olunabilüp o cihetle korkdukları*

ihtilât olamayacağına ve sâir cihetle esbâb-ı hoşnudîlerinin istihsali mümkün olabileceğine nazaran bunların karada istihdamı daha mürec-cah olduğu üzerine delâil-i müteaddide serd ve irâd kılınmış olmağla, derece-i evvelde mevzû'-ı bahs olan madde Hıristiyan taifesinden asker alınmak maddesi olduğundan bu bâbda cereyan eden mübâhasâtın fezlekesinde *şimdiye kadar hidmet-i askerîye yalnız ehl-i İslâm üzerinde olup gerek tenâsül ve gerek âsâr-ı muharebât olan tele-fat cihetiyle ahali-i İslâma bi't-tabi tenakus ârız olup Hıristiyan takımı ise bundan muâf olduğu cihetle nüfusu teksir ederek* her halde muhafazası akdem-i menâfi-i saltanat-ı seniyyeden olan müvâzene-i tebaa kaziyyesine halel geleceği ve bu ise pek dikkat edecek şey olduğu misillü mademki şu memleket onların dahi vatan-ı müşterek-leridir ve rabbimiz teâlâ ve takaddes hazretleri zıll-ı zâlîl-i meadelet-delîl-i mülûkanelerin ilâ kıyâmi's-sâ'a sâye-bahş-ı mefârık-ı millet buyursun terfîh ve ikdâr-ı ahali ve tebaa emrinde velî nimet efendimi-zin masrûf buyurulan niam-ı himem-i hazret-i padişahileri taife-i merkume hakkına dahi mütesâviyen şâmildir. Metbû' ve mahdûm-ı umumi olan saltanat-ı seniyyelerinin hidmetinde dahi ehl-i İslâm ile beraber olmaları lazım gelüp bu ise cümle indinde müsellem olduğu beyan ve *asâkir-i İslâmiyenin galibiyyet-i adediyesi olduğu halde taife-i merkumenin askerlikde istihdamı ve içlerinden zabit tâyini ahkam-ı celîle-i şer'-i şerîfe tevâfuk edeceği taraf-ı meşihat-penahiden îrâd ve ityân olunup* bunun üzerine taife-i merkumeden asker alındığı halde bahriye veyahud berriyeden kangisinde istihdamı caiz ve münasib olacağı dermiyan-ı müzakere kılınup bu bâbda dahi cereyan eden mübâhasâtın neticesinde taife-i merkumenin donanma-yı hümayunda istihdamı hakkında lâyıha-i merkumede îrâd ve ityân olu-nan mehâzir umum huzzâr tarafından itiraf ve tasdik olunup asâkir-i berriye arasında istihdamı hakkında suret-i hoşnudîlerinin istihsalinde daha kolaylık olduğu cihetle meclisce bir taraf öbür suretde olan kadar mahzur olmadığını beyan ve iddiâ ve bir taraf dahi gerek bunlardan askerliğe alınacak kesânın ve gerek müteallik oldukları umum milletin tatyîb-i hatırlarını mucib olacak bazı şeyler yapılmadığı halde her nekadar bahriyeden ehven ise de berriyece istihdamlarında dahi mahzur olduğu ityân ederek bunda yani berriyede istihdam olundukları halde bahriyeye nisbetle hasıl olacak hoşnudluklarının kâfi olup

olamayacağı bahsinde pekde ittifak-ı ârâ hasıl olamamış ve bunların kâmilen hoşnudî-i kâmili kazıyyesi ise mesâil-i nazikeden olması cihetiyle arîz ve amîk-i mütalaaya mütevakkıf görünmüş olduğundan bir kerre keyfiyet Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'ye havale olunup taife-i merkumenin asâkir-i berriye arasında istihdamlarında bir gûne mahzur olup olmadığı oraca düşünülüp ve suret-i istihdamları ve nâil olacakları rüteb ve itibarâtın tâyini kanun-ı hümayun ve usul-i mehasin-numune-i askerîyeye tevfikan müzakere olunup neye karar verilür ise anın üzerine tekrar beyne'l-vükelâ müzakere olunması cây-ı tensibde görülmüş ise de bu mâddenin ber minval-ı meşrûh Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'ye havalesi emrinde merci' ve mümeyyiz-i efkâr-ı bendegân olan emr ü ferman-ı keramet-beyân-ı hazret-i padişahi nevechile şeref-sünûh buyurulur ise ana göre mantuk-ı celîli icrâ olunacağı zikr olunan lâyıha-i meşmûl-i lihâza-i âlî buyurulmak içün arz ve takdim kılındığı beyanıyla tezkire-i senâverî terkim olundu efendim. 8 Zâ 63. [18 Ekim 1847].

Maruz-ı çâker-i kemineleridir ki,

Enmile-i zîb-i ihtiram olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafâneleriyle lâyıha-i mezkure meşmûl-ı lihâza-i hakayık-ifâza-i hazret-i padişahi buyurulmuşdur. Mütalaat-ı meşrûhaya nazaran taife-i merkumenin olvechile donanma-yı hümayunda istihdamı mahzurdan sâlim olmadığına ve ber minval-i muharrer berriyede istihdamları halinde bahriyeye nisbetle hasıl olacak hoşnudluklarının kâfi olup olamayacağı bahsinde pekde ittifak-ı ârâ hasıl olamamış idüğüne binaen keyfiyetin Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'ye havalesiyle suver-i muharrerenin oraca düşünülüp neye karar verilür ise anın üzerine tekrar beyne'l-vükelâ müzakere olunması hususu yolunda ve münasib görünmüş olmasıyla tıbk-ı iş'âr ve istizan buyurulduğu vechile iktizasının icrâsına ibtidar olunması müteallik ve şeref-südûr buyurulan emr ü irade-i isabet-âde-i cenab-ı cihanbâni icab-ı celîlinden bulunmuş ve mezkur lâyıha yine savb-ı sâmi-i vekalet-penahilerine iâde ve tisyar kılınmış olduğu muhat-ilm-i âlî-i asâfîleri buyuruldukda olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. 9 Zâ 63.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*

1. İrade Tasnifi
   - -Dahiliye
   - -Hariciye
   - -Meclis-i Vâlâ
   - -Meclis-i Mahsus
   - -Mesail-i Mühimme
   - - 1310-1334 Yılları İradeleri

2. Yıldız Tasnifi
   - -Yıldız Esas Evrakı
   - -Sadaret Resmi Maruzat

3. Eyalet-i Mümtaze
   - Cebel-i Lübnan
   - -Kıbrıs
   - -Mısır

4. Meclis-i Vükela Mazbataları

5. Babıâli Evrak Odası
   - -Nezaret ve Devâir Giden Gelen
   - -Vilâyat Giden Gelen
   - -Sadaret Amedi Kalemi
   - -Sadaret Divân Kalemi
   - -Sadaret Mektubi Kalemi, Umum Vilâyat
   - -Sadaret Mektubi Kalemi, Meclis-i Vâlâ

6. Dahiliye Evrakı
   - -Siyasî Kısım
   - -Şifre Kalemi
   - -Hukuk Müşavirliği
   - -Sicil-i Nüfus Tahrirat
   - -Muhaberat-ı Umumiye

7. Hariciye Nezareti Siyasî Evrakı

8. Cevdet Tasnifi
   - -Bahriye
   - -Mâliye

9. Rumeli Müfettişliği Evrakı
-Edirne Evrakı
-Jandarma ve Müşiriyet

10. Hatt-ı Hümayun Tasnifi

11. Bâb-ı Defteri Cizye Muhasebesi

12. Mâliyeden Müdevver Defterler
nr. 11, 9361, 2052, , 2052, 13424, 14960, 15432.

13. Mâliye Varidat Defterleri

nr. 2639, 2644, 2646, 2784, 2790, 2791, 2793, 2801, 2831, 2841, 2853, 3182, 3479, 3481, 3739, 3857, 4167.

14. Ayniyat Defterleri
nr. 180, 181, 442, 780, 781.

15. Kamil Kepeci
nr. 2725, 4725.

B. *Denizcilik Arşivi*

Mülga Bahriye Nezareti Defterleri nr. 681.

II. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

ABDURRAHMAN VEFİK, *Tekalif Kavâidi*, II, İstanbul 1328.

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, İstanbul 1986.

AHMED CEVAD PAŞA, Tarih-i Askerî-i Osmanî, I, İÜ. Ktb., *TY*, nr. 4178; II, *TY*, nr. 6127.

AKARLI, Engin, *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrıazamlarından Âlî ve Fuad Paşaların Siyasî Vasiyetnameleri*, İstanbul (tarihsiz).

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunları ve Hukuki Tahlilleri*, I, İstanbul 1990.

AKŞİN, Sina, "Ahmet Cevdet Paşa ve Fırka-i Islahiye", *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu*, İstanbul 1997, s. 117-121.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993.

ANHEGGER, Robert, "Martoloslar Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, c. VII-VIII/1, İstanbul 1942, s. 282-320.

_____, "Martoloslar", *İA*, c. 7, s. 341-344.

ÂYIN, Faruk, *Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*, Ankara 1994.

BAĞIŞ, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara 1983.

BALCIOĞLU, Mustafa, *Belgelerle Milli Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, Ankara 1991.

BARKAN, Ö. Lütfi, *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mâli Esasları, Kanunlar*, I, İstanbul 1943.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi*, I, İstanbul 1940; c. II/1, Ankara 1943.

BENBASSA, Esther, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları*, İstanbul 1999.

BEYDİLLİ, Kemal, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *TTK. Belgeler*, XIII/17, Ankara 1988, s. 365-434.

BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara 1992.

British Documents on Ottoman Armenians 1856-1880, (Ed. By Bilal N. Şimşir), I, Ankara 1989.

BOZKURT, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989.

CEMAL, *Yeni Harb*, Dersaadet 1328.

CEVDET PAŞA, *Tarih*, VI, XII, İstanbul 1309.

_____, *Tezâkir*, (Cavid Baysun neşri), I, Ankara 1986.

_____, *Marûzat*, (Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980.

ÇADIRCI, Musa, "Ankara Sancağında Nizam-ı Cedid Ortasının Teşkili ve Nizam-ı Cedid Askerî Kanunnamesi", *Belleten*, c. XXXVI/141, Ankara 1972, s. 1-13.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Kur'a Usulüne Geçilmesi `1846 Tarihli Askerlik Kanunu", *Askerî Tarih Bülteni*, sayı 18, (Şubat 1985), s. 59-75.

ÇELİK, Hüseyin, *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul 1994.

ÇORUH, Haydar, *Temettüat Defterlerine Göre Erzurum Şehri (1260/1844)*, MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1997.

DAVİSON, Roderic H., *Reform In The Ottoman Empire*, New Jersoy 1963.

Düstur, 1. tertib, I-II, IV; 2. tertib, VI.

DEMİRCAN, Yasemin, *Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları, XV ve XVI. Yüzyıllar,* AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi, Ankara 1992.

EBU YUSUF, *Kitabü'l-Haraç*, (Çev. Ali Özek), İstanbul 1973.

ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994.

ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi,* I-II, İstanbul 1977.

el-KARDAVİ, Yusuf, *Müslümanlar Gayrimüslimlere Nasıl Davrandı*, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), İstanbul 1985.

ENGELHARDT, E., *Türkiye ve Tanzimat*, İstanbul 1328.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1986.

ERKAL, M. -Halil İnalcık, "Cizye", *DİA*, VIII, 24-28.

FAYDA, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, İstanbul 1989.

GALANTİ, Avram, *Türkler ve Yahudiler,* İstanbul 1947.

GENCER, Ali İhsan, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867),* İstanbul 1985.

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Balkan Harbi (1912-1913),* I, Ankara 1970.

_____, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi. Osmanlı İmparatorluğunun Siyasî ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Ankara 1970.

GÖNEN, Yasemin, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları*, MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi, İstanbul 1998.

GÜLSOY, Ufuk, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ*, Ankara 1993.

_____, "Osmanlı Topraklarına Avrupa'dan Muhacir İskânı (1856-1859)", *İlmi Araştırmalar*, İstanbul 1996, sayı 3, s. 51-65.

GÜRAN, Tevfik, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Mâliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları, 1841-1861",*TTK. Belgeler*, XIII/17, Ankara 1988, 213-362.

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi

HABİBZADE Ahmed Hikmet, *İsporad Adaları ve Tarihçesi,* İstanbul 1331

IORGA, N., *Osmanlı Tarihi*, (Çev. B. Sıtkı Baykal), Ankara 1948.

İNALCIK, Halil, Osmanlı İmparatorluğu. Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler, İstanbul 1993.

_____, "Mehmed II", *İA*, VII, 506-535.

_____, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, XXVIII/112, Ankara 1964, 603-622.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1988.

KARACA, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993.

KARAL, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VIII, Ankara 1983.

KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1985.

KÖKSAL, Osman, "Osmanlı Devletinde Asker Almada Son Durum 29 Nisan 1330 Tarihli Mükellefiyeti Askerîye Kanununun Başlıca Hükümleri", *Askerî Tarih Bülteni*, sayı 29, (Ağustos 1990), s. 71-84.

KURŞUN, Zekeriya, *Küçük Mehmed Sait Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri), 1838-1914*, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi, İstanbul 1991.

KİLİ, Suna, *Türk Anayasaları*, İstanbul 1982.

KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul 1984.

Lâhıka-i Kavânin, II, İstanbul 1312.

LÜTFİ EFENDİ, *Tarih*, VI; IX, İstanbul 1302.

MAHMUD CELALEDDİN PAŞA, *Mir'at-ı Hakikat*, (Haz. İsmet Miroğlu), İstanbul 1983.

MAVERDİ, el-Ahkamu's-Sultaniyye, *İslamda Hilafet ve Devlet Hukuku*, (Çev. Ali Şafak), İstanbul 1976.

MALİYE NEZARETİ, *Devlet-i Osmaniyye'nin 1325 Senesine Mahsus Bütçesidir*, İstanbul 1325.

_____, *Devlet-i Osmaniyye'nin 1326 Senesine Mahsus Bütçesidir*, İstanbul 1326.

_____, *Devlet-i Osmaniyye'nin 1327 Senesine Mahsus Bütçesidir*, İstanbul 1327.

_____, *Devlet-i Osmaniyye'nin 1330 Senesine Mahsus Bütçesidir*, İstanbul 1330.

_____, *Devlet-i Osmaniyye'nin 1331 Senesine Mahsus Bütçesidir*, İstanbul 1331.

_____, *Devlet-i Osmaniyye'nin 1332 Senesine Mahsus Bütçesidir*, İstanbul 1332.

_____, *Devlet-i Osmaniyye'nin 1334 Senesine Mahsus Bütçesidir*, İstanbul 1334.

Meclis-i Mebusan 1293=1877 Zabıt Ceridesi, (Yay.Haz. Hakkı Tarık Us), I, İstanbul 1939; II, İstanbul 1954.

Meclis-i Mebusanın Zabıt Ceridesi (Haziran-Temmuz 1325), V, Ankara 1988 .

Meclis-i Mebusan Levâyih ve Tekâlif-i Kanuniyye ve Encümen Mazbataları, Sene: 1325-1326, Ankara 1992.

Mecmûa-i Kavânin ve Nizamat, İstanbul 1316.

MAHMUD MUHTAR, *Balkan Harbi*, (Haz. M. Ziyaeddin Engin), İstanbul 1979.

MERCAN, Mehmet, *Harb Ceridesi*, MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1993.

MİDHAT PAŞA, *Midhat Paşa'nın Hatıraları*,(Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), c. I, İstanbul 1997.

MOLTKE, H. Von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1949.

NEDKOFF, B. Christoff, " Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", (Çev. Sinasi Altundağ), *Belleten*, VIII/32, Ankara 1944, 599-652.

NİZAMÜLMÜLK, *Siyâsetnâme*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982.

OKDAY, İ. Hakkı, *Yanya'dan Ankara'ya*, İstanbul 1975.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, İstanbul 1967.

OSMAN NURİ, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, I, İstanbul 1328.

ÖĞRETEN, Ahmet, *Nizam-ı Cedid'e Dâir Islahat Lâyihaları*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1989.

ÖRENÇ, Ali Fuat, *Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası, 1821-1923*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1995.

ÖZCAN, Besim, *Kırım Savaşı'nda Mâli Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti (1853-1856)*, Erzurum 1997.

ÖZEL, Ahmet, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, İstanbul 1984.

_____, "Gayri Müslim", *DİA*, XII, 418-426.

ÖZKAYA, YÜCEL, "III. Selim Devrinde Nizam-ı Cedid'in Anadolu'da Karşılaştığı Zorluklar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Ankara 1963, 145-156.

SAİD PAŞA, *Hatırat*, I, İstanbul 1328.

SERTOĞLU, Midhat, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, İstanbul 1992.

SEZGİN, İbrahim, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi, İstanbul 1998.

SUNGU, İhsan, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 777-857.

SÜLEYMAN SUDİ, *Defter-i Muktasid*, I, İstanbul 1307.

Şemdânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, Mür'i't- Tevârih, (Haz. Münir Aktepe), II.B, İstanbul 1980.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Mâliyesi*, İstanbul 1985.

Tanzimat-ı Cedideden Sonra Neşr Olunan Kavânin, İÜ.Ktb., *TY*, nr. 3236.

TERZİ, Mustafa Zeki, *Hz. Peygamber ve Hülefa-i Râşidin Döneminde Askerî Teşkilat*, Samsun 1990.

TUĞ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İstanbul 1984.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, I, İstanbul 1988.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1996.

TBMM. *Gizli Celse Zabıtları* I, (24 Nisan 1336- 21 Şubat 1336), Ankara 1985.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara 1984.

_____, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara 1982.

_____, *Osmanlı Devleti Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1984.

_____, Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, I, Ankara 1988.

_____, "Devşirme", *İA*,III, 563-565.

VASİC, Milan, "Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar", (Çev. Kemal Beydilli), *Tarih Dergisi*, İstanbul 1978, sayı 31, s. 47-64.

YARCI, Güler, *Türk Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1912)*, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi, İstanbul 1996.

III. GAZETELER

Alemdar
Ceride-i Havadis
Hürriyet
İkdam
Sabah
Şurâ-yı Ümmet
Takvim-i Vekayi
Tanin

DİZİN

Abdülaziz, Sultan 99, 103, 108
Abdülhamid, I. 123
Abdülhamid, II. 119, 120
Abdülmecid, Sultan 45, 55, 99, 111, 121, 123, 124
Abdürrahim Efendi, Suriye mebusu 115
adalar 148, 182
Adana 140, 148
ahenger 26
Ahmed Cevdet Paşa 97, 99
Ahmed Efendi, Hacı 115
Ahmet Mahir Efendi 134
Ahmet Muhtar Efendi 114
Ahz-ı asker İdaresi 151
Ahz-ı asker kanunu 128, 130, 135, 136, 137
Akçahisar kalesi 23
Akdağ kazası 81
Akdeniz 42, 46
aktif askerlik 39, 95, 105
Alacahisar defteri 19
Alâiye 41, 48, 50
Âlî Paşa, Sadrıazam 60, 102, 103
Alkivyadi Efendi, Yanya mebusu 113
Alman subaylar 111
Amasya 29
Amasya mebusu 131
Amele taburu 170, 183
Amerika 144, 146, 147, 148, 164, 183
Anadolu 18, 59, 62, 88, 93, 102, 165
Anadolu Islahatı projesi 124
Anadolu ordusu 56, 111
Anadolu seferleri 18
Anadolu Selçukluları 16
Anadolu, Doğu 110
Ankara 29, 39
Ankara savaşı 18
Antakya 16, 92
Antakya ve Şam Rum Patriği 144
Antalya 41
Antuvan Efendi 170
Apostol, Silivrili 170
Arabistan 34
Araplar 34, 62, 92
Arif Hikmet Efendi, Şeyhülislam 45
armador 26, 44
Arnavud redif askerleri 166
Arnavutluk 18, 22
Arvanid sancağı 22, 23
Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye 37
Asâkir-i Muâvine 116, 117, 118, 119
Asâkir-i Mülkiye 114, 119, 120, 121
asâkir-i berriye 47
asâkir-i zabtiye 85
Asir 140
Asitâne bedeli 86
asker adayları 30, 31, 36, 137, 139, 144, 145, 147, 148, 149, 151, 152, 154, 167
asker alma 36, 37, 38, 39, 41, 49, 50, 51, 53, 60, 65, 100, 104, 127, 130, 131, 135, 137, 141, 146, 152, 181
asker divanı 14
asker eşleri 161
asker kaçakları 154, 166, 169, 170
asker kur'aları 69, 97
asker muayeneleri 149
asker tahriri 32, 41, 175
asker tertibi 41
asker toplama 56
asker yazımı 31, 32, 33, 41, 53
askerî bando 152
askerî kanunlar 160, 161
askerî komisyon 122
askerî mektepler 59, 98, 107, 108, 109, 111, 159, 161, 177
askerî okullar 98, 107, 108, 109, 110, 143, 144, 159, 160
askerî şurâ 98
avarız-ı divaniye 21
Avradhisar kazası 146
Avrupa 49, 57, 65, 82, 83, 106, 107, 116, 122, 147, 176
Avrupalı armadorlar 44
Avrupalı konsoloslar 56, 92
Avusturya 20, 34, 61, 82, 125

Ayezmend 33
Ayıntab 92
âyin 42, 44, 45, 69, 100, 175
aylakçı 26
Ayvalık 93, 164

Babadağı kazası 82
Bâbıâli 29, 34, 41, 42, 44, 54, 55, 56, 57, 60, 62, 71, 77, 78, 82, 86, 88, 89, 90, 93, 99, 107, 109, 116, 125, 129, 136, 137, 142, 143, 144, 149, 150, 155, 160, 161, 171, 175, 176, 180, 182
Bahriye Meclisi 54, 55
Bahriye mektebi 107
Bahriye yoklaması defterleri 48
bahriye askeri 29, 30, 31, 33, 37, 39, 40, 42, 43, 45, 48, 50, 52, 174, 175, 176
Balabanlu kalesi 24
Balkan devletleri 161
Balkan savaşı 160, 162, 164, 165, 166, 167, 169, 183
Balkanlar 18, 19, 20, 22, 116, 173
Bandırma 33, 48
Basra 136, 137
Basra körfezi 34
Başkale 156
baştina 20, 21
Batılı devletler 101, 107, 124, 125, 176, 181
Batnos 87
Bayezid, Yıldırım 18
Bebek karyesi 81
bedel usulü 61
bedel-i askerî 39, 63, 67, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 113, 114, 130, 131, 132, 133, 135, 137, 142, 177, 178
bedel-i askerî defter ve pusulaları 74
bedel-i askerî hisseleri 80
bedel-i askerî tahsilatı 86
bedel-i askerî tevziat 79, 80
bedel-i askerî vergisi 67, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 85, 86, 89, 90, 93, 94, 95, 97, 98, 105, 112, 113, 114, 126, 130, 131, 132, 134, 135, 138, 178, 180, 182
bedel-i nakdî 95, 105, 153, 165
bedel-i şahsî 40, 54, 55, 174, 177
Bedros Efendi 170
bekaya tahsilatı 93
Belgrad 23
Belve köyü 163
bennâ 23, 26, 27
Benu Kaynuka Yahudileri 15
Berlin Andlaşması 110, 121, 125
Bertrandon, Fransız seyyah 18
Beyrut 140, 164
bıçakçı 26, 94
Biga 41, 48, 50
Bihke 74
Bilâd-ı Selâse 72, 86, 136, 138
Bingazi 140
Birinci Ordu Kumandanlığı 140
Bitlis 124, 170
Blunt, İngiliz konsolosu 179
Bonapartyan Efendi, Harputlu tabip Yüzbaşı 170
Bosna 83, 102
Bozbaba 41, 48
Bozcaada 33, 39, 48
Bozok sancağı 81
Braniçeva defteri 23
Bulgar 100, 107, 108, 109, 116, 128, 162, 164, 166
Bulgar Eksarhlığı 143, 160
Bulgaristan 18, 162, 166
burgucu 26, 27
Bursa 135, 163
Büyük Çekmece 48, 50, 74

Canik 30, 33, 39, 40, 48, 50
casusluk 19, 173
Cebel-i Lübnan 87, 140, 160, 182
cebelü voynuk 19
Ceride Muhasebesi 68, 73
Ceride Odası 72
Cevdet Paşa 100, 101, 102, 181
Cezayir-i Bahr-i Sefid 89, 149
Cezayirli Müslümanlar 106
cizye 13, 14, 16, 17, 21, 30, 34, 54, 55, 56, 57, 58, 70, 80, 86, 88, 89, 90, 142, 173, 174, 177, 178
Cuma Selamlığı töreni 120
Curcûme kabilesi 16

Çatalca 74
Çerkes 17, 106

Dağıstanlılar 106
Dâr-ı Şurâ-yı Askerî 38, 47, 48, 68, 98, 99

Debre mebusu 131
Dedeağaç 126
demirci 23
derbent 19, 22, 173
Dersaadet 71, 72, 86, 107, 116, 117, 138
Dersaadet ahalisi 70, 117, 118, 153
Dersaadet Ahzıasker Kalemi Riyaseti 151
Derviş Paşa 102
despot 43
devşirmeler 17
Deylemli 16
Dimitri 155
direkçibaşı 26
Divrik 29
Diyarbekir 89, 124
Doksanüç Harbi 109, 115, 121, 122, 180
donanma 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 55, 57, 156, 173, 174, 175, 176
Dragon alayları 122, 180
Drama 41, 48, 50
dülger 94
Dünya savaşı, I. 156, 167, 169, 170, 183

Ebu Bekir 14
Edirne 74, 116, 127, 155, 156
Edirne Jandarma alayı 126
Edremid 33
Eflak 20, 22, 53
Ege adaları 145
Emanuel Karasu Efendi, Selanik mebusu 133
Encümen-i Mahsus 97
Erdek 31, 33, 39, 41, 48, 50
Erdek Hıristiyanları 31, 32
Ergiri mebusu 134
Ergirikasrı 23
Ermenak (İstanbul'lu) 155
Ermeni 16, 25, 26, 29, 33, 54, 55, 65, 81, 88, 100, 107, 120, 124, 125, 128, 143, 156, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 173, 171, 174, 179, 183
Ermeni asker 33, 34, 166, 170, 174
Ermeni cemaati 55, 120
Ermeni esnaf 25
Ermeni gemici 25
Ermeni karyesi 163
Ermeni Katolik 107
Ermeni Ohannes 166
Ermeni patrikliği 25, 72, 120, 160
Ermeni subay ve doktorlar 169
Ermenistan 121
Erzincan 156
Erzurum 29, 39, 56, 116, 124, 131, 156
Eskişehir 155
esnaf taburları 50, 54, 55
esnân-ı sitte 139, 154
eşkinci 22
eşraf 145, 149
evci izni 159

Fatih Redif fırkası 163
Fatih, Sultan 19
Ferid Paşa, Dahiliye Nazırı 141
Filistin 16
Fransa 55, 57, 106, 107
Fransız komiserliği 171
Fransız sefiri 61
Fuad Paşa, Hariciye Nazırı 60, 99
Fünun-ı Askerîye Mektepleri 108

Gabyar 26
Gedikpaşa 151
Gelibolu 24, 42, 43, 48, 50, 74
gemicilik 26
gemiler 30, 32, 44, 45, 46, 54, 173, 175
Gemlik 33
Girit 86
Golos 154
gönüllü askerler 112, 114, 115, 117, 118, 119, 120
gözcülük 16, 173
Gregoryan Ermeniler 65, 143
Güğercinlik kalesi 21, 23
Gül Bayramı 158
Gümüşhane 48
Gürcü 16, 106

Haçın suya atılma yortusu 158
Hafız Mehmed Paşa 33, 174
Hafız Paşa, Trabzon Valisi 33, 34, 35, 56
Hafik 29
haham 78, 100, 123
Hahambaşı 72, 123, 124, 155, 158, 167, 171
Hakkari 148
Haleb 89, 92, 113, 115, 140
Halil Rıfat Paşa, Kaptan-ı Derya 43, 44, 45, 46
Hallacyan Efendi 132

Hamursuz bayramı 158
Hanefiler 13
Harbiye encümeni 131, 135
Harbiye mektebi 107, 111
Harbiye Nezareti 136, 137, 139, 152, 158, 159, 162, 169
Hasan Bey, Senice mebusu 131
Haseki 17
Hasköy 151
Havariyyûn yortusu 158
Havran 136, 137
Hayber gazvesi 15
Hayık, Tekfurdağlı 170
Hayim Nahum, Hahambaşı 167
Hayrabolu 41
Hersek 83
Hıram kalesi 23
Hırvat 94
Hicaz 136, 137, 140, 153, 160, 182
Hilmi Paşa hükumeti 130
Hindliler 106
Holovnik kalesi 23
Humus 15
Huneyn gazvesi 15
Hüdavendigar 30, 39, 41, 48, 50
Hürriyet gazetesi 104
Hüseyin Cahid 127, 182

Islahat Fermanı 35, 60, 61, 62, 63, 64, 98, 107, 109, 111, 177, 181

İane-i askerî 59, 65, 69, 70, 71
İftihar nişanları 118
ihrac tezkeresi 41, 54, 55
ihtiyat 39, 154, 162, 163, 164, 166, 179
imamlar 143, 144
İmralı 33, 48
İmroz, 24, 32, 33, 39, 48
İncil 157
İngiliz 41, 42, 106, 110, 111, 179
İngiliz sefiri 61, 120
İngiltere 41, 42, 55, 57, 107, 110, 179
İpek 126, 162
İpek sancağı 125
İpek taburu 126
irade 45, 49, 50, 55, 85, 99, 107, 108, 112, 114, 120
İran 92
İrlandalı katolikler 106
İsa yortusu 158
İskarapar 23
İslam 13, 14, 15, 17, 47, 161
İslam hukuku 13, 58
İslam ordusu 14, 15, 16
İsmail Bey, Debre mebusu 131
İsmail Hakkı 131
İspanya 123
ispençe 21
İsporad (Sporad) adaları 149, 150
İstanbul 25, 26, 31, 41, 49, 53, 56, 58, 60, 74, 76, 77, 98, 114, 116, 117, 118, 119, 136, 145, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 159, 163, 169
İstanbul halkı 115, 117, 135, 136
İstanbul ruhanî meclisi 124
İstanbul Rum Patrikhanesi 159
İstanköy 41, 48
İşkodra 125, 136, 137
İtalyanlar 156, 157, 166
İtfaiye birlikleri 122
İtilâf devletleri 171, 183
İttihad ve Terakki Partisi 128
İzmir 41, 48, 146, 178, 179
İzmir Rum gazeteleri 164

Jandarma 20, 124, 125, 126, 127, 163, 164, 170
jandarma alayları 125, 126
jandarma birlikleri 111, 157, 180
jandarma istihdamı 125
jandarma subayı 110, 111
jandarma teşkilatı 124, 125

Kahire 17
Kahveli 81
kalafatçı 26
kaldırımcı 94
kale muhafızları 19, 20, 22, 173
Kalimnoz 87
Kalonya 48
kalyoncu 26
kan iftirası 123
Kanun-ı Esasi 108, 109, 112, 114, 131, 181
Kapıkulu askerleri 16, 17
Kaptan Paşa 43, 44, 45, 49
Kapudağı 31, 33, 48
kara askeri 55, 47, 68
kara birlikleri 156, 174, 175
kara orduları 42, 33
kara ve deniz kuvvetleri 68, 98, 162
Karadağ 22, 162
Karadeniz 46

Karahisar-ı Şarki 49
Karaman 20
Karayakup 81
Karesi 41, 50
Karpot 87
Kars muharebesi 111
Kastamonu 40, 48, 50, 134
Kaşot adası 146, 150, 146
Katolik 30, 40, 54, 55, 100, 106
Katolik Ermeniler 65, 72, 143
kavâim-i nakdîye 95
Kayseri 74
Kaza-yı Erbaa 41
Kazak alayları 122, 180
Keldanî 100
Keldani Patrik vekaletleri 160
Kesriye 50, 51, 52, 53, 176
Kıbrıs 41, 48, 114, 160, 182
Kıbtiler 116
kıptiler 82
Kırçeva 22
Kırım harbi 55, 56, 59, 60
Kırım savaşı 56, 61, 177
Kırım Tatarları 106
Kilikya Ermeni Krallığı 17
Kilis 92
kilise 45, 159
kilise kayıtları 93, 140, 155
kilise vaftiz defteri 93
Kirkor Zehrap Efendi, İstanbul mebusu 132
kocabaşılar 41, 43, 70, 79, 80, 81, 83, 84, 178
Kocacık hisarı 23
Kocaili 40, 50
Kocamustafapaşa 145, 165
kolera 56
kolorduluklar 169
korvet 55
Kosova 125, 126
Kosova meydan muharebesi 18
Kozan 102
Kozmidi Efendi, İstanbul mebusu 131
Köstendil 19, 74
Kumkapı 151, 169
kur'a 138, 139, 145, 151, 153, 167, 176, 182
kur'a defteri 155
kur'a efradı 164
kur'a fermanı 149
kur'a heyetleri 176
kur'a icrası 149
kur'a işlemleri 145, 149, 151, 182
kur'a kanunu 39, 99, 174
kur'a meclisi 145, 150
kur'a sistemi 38, 176
kur'a usulü 51, 53, 174, 176
Kur'a çekimleri 152
kur'a 98, 149, 151, 152, 164
kur'a merasimleri 151
kur'a sistemi 52, 122
kur'a törenleri 151, 152, 153
Kur'an 157
Kuşadası 93
Kutsal Yerler meselesi 55
kutsal günler 157
Küçük Çekmece 48, 50, 74
künye defterleri 140
kürekçiler 25, 173
kürekçilik 26

Lağımcı 94
Latin 92, 100, 116, 120
Layard 120
Lehliler 106
Leryoz adası 87, 127, 150, 157
Limni 33, 39, 41, 48
Londra 179

Macaristan 20
Mahir Efendi 135
Mahmud Celaleddin Paşa 116
Mahmud Nedim Paşa 110
Mahmud Şevket Paşa, Hareket Ordusu Kumandanı 141
Mahmud, II. 31, 37
makaracı 26
Makedonya 125
Mal Sandıkları 84
Mâliye Nezareti 72, 74, 76, 79, 178
Mamuratü'l-aziz 124
Manastır 50, 51, 125, 126, 162, 163
Mansure bedeli 37
marangoz 26, 27, 94
marhasa 78
Marmara 33,48
marnel 26
marş-ı Sultanî 153
martolos birlikleri 20
martoloslar 19, 20, 21, 22
Maruniler 100
Mecidî nişanları 118
Meclis-i Ahkam-ı Adliye 49, 50, 97, 177
Meclis-i Bahriye 54
Meclis-i Mahsus 54, 71

Meclis-i Mebusan 112, 129, 130, 131, 135, 137, 142, 143, 180
Meclis-i Tanzimat 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 97, 98, 99, 177
Meclis-i Umumi 49, 50
Meclis-i Vâlâ 53, 54, 64, 65, 67
Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye 64
Meclis-i Vükela 46, 47, 124, 158
Medine 15, 140
Mehmet Ali Paşa 33, 87
Mekriköy (Bakırköy) 163
Mekteb-i Harbiye 108
Melkit (Rum Katoliği) 100
Melkit Katolik 160
Melkitler 100
Memlûk ordusu 17
memûrin-i ruhâniyesi 139
Menteşe 41, 50
Meryem yortusu 158
Merzifon 39
meskukat-ı halise 95
Meşihat 45
Meşrutiyet 127, 128, 132, 146, 181, 182
Metlik kazası 162
metropolid 41, 46, 78
Mevkib-i Hümayun 118, 119
Meyis 48
Mısır 33, 55, 122, 146, 147, 160, 182, 183
Midhat Paşa, Sadrıazam 109, 116
Midilli 32, 33, 39, 48, 74, 164
Mihalic 33
miladî yılbaşı 158
Milas 155
Mişon, çavuş 167
Mişon, Kocamustafapaşalı 165
Molova 48
Moltke, Prusyalı 33, 34, 174
Mondros Mütarekesi 171, 183
Mora 51, 176
Moşe Levi, Yahudi cemaati Hahambaşısı 123
muaf ve müsellem beratı 23
Mudanya 33
muhbirler 79, 80, 81, 83, 84
muhtar 145, 149, 150, 154, 163
Murad, I. 17
Murad, II. 18
Musevî 65, 123, 126, 128, 18, 164, 165, 167
Mustafa Reşid Paşa, Sadrıazam 45, 62
mustahfız 112, 119, 121, 164
Musul 89
muvazzaf asker 27, 29, 30, 38, 42, 51, 57, 60, 95, 97, 105, 112, 117, 120, 121, 151, 154, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 183
muvazzaf papazlar 44, 142
Mükellefiyet-i Askerîye Kanun-ı Muvakkati 167
müsellem 21, 24

Nafi Efendi, Haleb mebusu 113, 115
Nafia Meclisi 94
nakkaş 94
Nasturiler 148
neccar 23, 94
Netşa köyü 81
Nevşehir 29, 39, 170
Niğbolu kalesi 23
Niğde 39, 164
Niş 60, 88
Nişantaşı 151
Nizam-ı Cedid reformları 36
nizamiye 119, 165
nizamiye askerleri 115, 118, 163, 164
nizamiye hastahaneleri 118
nizamname 59, 97, 98, 99, 106, 118, 119, 121, 157, 177, 180
Nizamülmülk 16
Nizip savaşı 33
Novaberda kalesi 23
nüfus defterleri 140
nüfus sayımları 49, 74, 97, 136, 137, 140, 153, 182

Ocaklık 25
Ohannes Efendi 114
Ortodoks 60, 100, 141
Ortodoks Bulgarlar 100
Ortodoks Rum cemaati 141
Ortodoks Rum Patriği 121
Ortodoks Rum Patrikhanesi 142
Osman Paşa 120
Osmanlı 17, 18, 19, 20, 22, 25, 106
Osmanlı Ahrar Fırkası 128
Osmanlı askerî sınıfı 18, 19
Osmanlı Devleti 17, 18, 20, 31, 34, 53, 55, 57, 58, 59, 60, 69, 70, 89, 103, 104, 113, 157
Osmanlı devşirme sistemi 16
Osmanlı donanması 46
Osmanlı hanedanı 168
Osmanlı Hıristiyanları 24, 100

Osmanlı hükumeti 32, 42, 53, 56, 57, 58, 61, 72, 85, 89, 99, 107, 108, 110, 123, 129, 130, 136, 137, 141, 142, 143, 144, 150, 154, 161, 168, 176, 177, 181
Osmanlı kale topçuları 23
Osmanlı kara birlikleri 29
Osmanlı kuvvetleri 18, 33
Osmanlı nişanları 118
Osmanlı ordusu 19, 20, 21, 27, 33
Osmanlı sefareti (Roma) 145
Osmanlı-Rus savaşı 112, 116
Osmanlıcılık ideolojisi 156
oymacı 94

Ömer 14, 15
Ömer Fevzi Efendi, Bursa mebusu 135

Palgrave, Trabzon konsolosu 179
Palmerston 42
Papa 100
papaz tâyini 100, 175, 182
papazlar 42, 44, 45, 46, 81, 100, 120, 143, 144, 145, 161, 175
para sıkıntısı 114
pasaport 146, 147, 176
Paskalya 155, 158
paskalyeler 159
Paşalimanı 31, 32, 33, 48
Patrik 50, 88, 89, 121, 122, 141, 143, 155
patrikhane 45, 120, 141, 143, 145, 148, 173
pazar âyinleri 44
Pazarköyü 163
perhiz günleri 143
Pirlipi 22
Piryen köyü 163
piskopos 78
Pişce taburu 126
Plevne 116, 120
polis 163
polis tensikatı 125
Port Sait 146
Prezrin 116, 126, 162
Priştine 126, 162
Protestan 100, 106, 120
Prusya 33, 34, 107

Reçberlik 32, 94
redif 38, 55, 57, 95, 105, 112, 116, 119, 121, 162, 163, 164, 165, 166, 174, 183
Resava kalesi 23
Reste köyü 163
Rodos 31, 48, 87, 127, 156, 157, 166
Roma 145
Romanya 22
ruhanî reisler 72, 80, 141, 142, 144, 145, 158, 163
ruhanîler 123, 143
ruhbanlar 81
Rum 16, 17, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 40, 53, 54, 55, 100, 106, 107, 116, 120, 128, 141, 143, 145, 146, 148, 150, 156, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 171, 173, 176, 179, 183
Rum armadorlar 44
Rum cemaati 25, 141, 143
Rum gazeteleri 148
Rum isyanı 29
Rum Katolik patrikliği 160
Rum mebuslar 143
Rum Ortodokslar 65, 143, 158
Rum Patriği 25, 72, 121, 122, 142, 143, 144, 160
Rum patrikhanesi 141, 158, 159
Rumeli 18, 19, 22, 51, 59, 60, 82, 92, 102, 116, 117, 118, 125, 156, 162, 173, 176, 177, 182
Rumeli 87
Rumeli coğrafyası 19
Rumeli fethi 18
Rumeli ıslahatı programı 125
Rus konsolosu 176
Rus kuvvetleri 116
Rus pasaportu 52
Rus sınırı 34
Ruslar 16, 17, 56, 57, 111, 115, 118, 120
Rusya 55, 106, 120, 122, 123, 125
Rusya konsolosluğu 52

Sadaret 55, 77
sadrıazam 47, 76, 102, 139
Safvan bin Ümeyye 15
Sait Paşa 111, 112
Sakız 31, 48
Sakız adası 24
Samirîler 16
Saruhan 41, 50
Savm-ı kebîr (Büyük oruç) 158

seçmen defterleri 93
seferberlik 105, 116, 162, 163, 164, 165, 169
sefirler 58
Selanik 41, 46, 48, 125, 126, 132, 133, 145, 153, 154, 156, 162
Selçuklu 16
Selçuklular 16
Selim, III. 36
Semadirek 39, 48
Semendire kalesi 23, 24
Senice 131
Serasker Paşa 98
Seraskerlik 118, 119
Serfice 163
Sergisoğlu Leon, İstanbul Kumkapılı 169
seyahat tezkeresi 147
Sırbistan 21, 60, 162, 177
Sırbistan isyanı 115, 116
Sırp askerleri 18
Sırp despotluğu 18
sıvacı 94
Sicil-i Nüfus idareleri 136, 137, 140
silah talimi 119
silahlar 21, 22
silici 94
Silistre 73
Silivri 48, 50, 74, 170
Silivri Amele taburu 169
simsarlar 147
sinegog 155, 159
Sirkeci istasyonu 153
Sis Ermenileri 88
Sisam 87, 93, 140, 160, 182
Sivas 29, 39, 124
Sokkot 158
Sömbeki adası 146, 150
Suğla 50
Sultanahmed 151
Suriye 140, 144
Suriyeli Hıristiyanlar 144
Suryanî 100
suyolcu 48, 94
Süleymaniye 151
sünger avcılığı 150
süvari 126

Şam Rum Patriği 144
Şeyhülislam 45, 47
Şurâ-yı Askerî 47

Takvim-i Vekayi 58, 138
Tanin gazetesi 127, 143, 181
Tanzimat 26, 35, 61, 174, 181
Tanzimat Fermanı 35, 37, 38, 39, 57, 174
Tarsus 146
taşçı 94
Taşoz 41, 48, 86, 87
taun 31
tekalif-i örfiye 21
tekalif-i şakka 21
Teke 48, 50
Teke mahallesi (Yozgad) 81
Tekfurdağı 41, 50, 170
Terkos 48, 50, 74
tersane 25, 26, 32, 40, 42, 49, 50, 51, 54, 173, 176
Tersane-i Amire 25, 26, 30, 40, 48, 50, 54, 55, 57, 61, 122, 173
Tertib usulü 176
Tevrat 157
Tevziat defterleri 83, 84
Tırhala 22, 41, 48
ticaret filoları 46
timar 19, 21, 22
timarlı sipahi 19
Tirebolu 41
Tokat 29, 39
Tolcu 24, 73, 74, 82
Toma Efendi, Nevşehirli mülâzım-ı sâni 170
topçu 22, 23, 173
Topkapı Sarayı 151, 152
Trablusgarp 50, 136, 137, 140, 153
Trablusgarp savaşı 160
Trabzon 16, 26, 30, 33, 39, 40, 48, 50, 52, 56, 176, 179
Tuna 21
Tursun köyü 24
tüccar 35
tüfenkçi 23, 24
tüfenkendaz 26, 173

Ulahlar 83
ulufeliler 24
Urfa Amele taburu 170
Uyvar kalesi 21
Uzun Hasan 20

Üsküp 92, 126
Üsküp merkez taburu 126

Van 29, 124, 125, 156, 170

vapur 55
Varna 41, 48, 50
Vasilaki Efendi, İstanbul mebusu 112, 113, 114
vasiyetname 103
veba 31
Venedik Cumhuriyeti 20
vergi 21, 22, 23, 34, 59, 63, 69, 73, 76, 85, 87, 88, 93
Vidin kalesi 21
Vilâyat-ı Sitte 110, 124, 125
Viyana görüşmeleri 57
Vize 41, 48, 50
voynuklar 19, 20, 21, 22, 37
Vükela 98, 99

Yahudi 15, 25, 34, 37, 40, 87, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 108, 110, 119, 120, 123, 129, 130, 135, 138, 139, 156, 157, 158, 159, 167, 170, 171, 180, 181, 183
Yahudi askerler 124, 136
Yahudi cemaati 123, 124, 167
Yahudi din adamları 85, 139
Yahudi esnaf 25
Yahudi mebuslar 134, 142
Yahudi neferat 100, 169
Yahudi öğrenciler 159
Yakova kazası 92
Yakubi 100
yalı 24
Yanko Mamapulo Efendi, Ergiri mebusu 134
Yanya 74, 82, 113, 126, 166
Yanya istihkam taburu 154, 156
Yanya savunması 166
Yanya vilayeti 148
yardım kampanyası 56
yaş tashihi 155
yaycılar 23
yedek ordu 121
Yemen 87, 136, 137, 140, 153, 160, 182
Yemin töreni 157
Yeni Osmanlılar 104, 106
Yeniçeri Ocağı 37
Yenikapı 42
Yıldız 122
Yorgi Huneus Efendi, Selanikli 132
yortu 43, 44, 45, 158, 159
Yozgad kasabası 81
Yunan konsolosu 176
Yunan vatandaşlığı 92, 145
Yunanistan 52, 107, 162, 170
Yunta 48
Yuvakim Efendi, Patrik 141

Zabtiye askeri 85
Zafiraki Efendi, Kıbrıslı 114
Zehrap Efendi 133
zemberekçi 23, 24
zenaatkar 35
Zile 29, 39
zimmet anlaşması 13
zimmî tebaa 13, 14
zorunlu askerlik 37, 47, 130, 135, 136, 141, 145, 179, 183

FOTOGRAFLAR

Fot. 1: Küçük Said Paşa. *(Servet-i Fünun, C.38, Sh. 197)*

Fot. 2: Meşrutiyetin ilanı: Yukarıda "Yaşaşın Kanun-ı Esasi" yazısı; yanda "Hürriyet", "Müsavat", "Uhuvvet" ve "Adalet" kelimeleri.
(Servet-i Fünun, C.35, Sh. 401)

Fot. 3 - Asker gözüyle hürriyet. *(Servet-i Fünun, C.35, Sh. 369)*

Fot. 4 - İzmit Mebusu Anastas Yorgogi Efendi.
(Atatürk Kitaplığı, Albümler, No: 32)

Fot. 5 - İstanbul Mebusu Hallacyan Efendi.
(Atatürk Kitaplığı, Albümler, No: 32)

Fot. 6 - Siroz Mebusu Hristo Dalçef Efendi.
(Atatürk Kitaplığı, Albümler, No: 32)

Fot. 7 - İstanbul Mebusu Kozmidi Efendi.
(Atatürk Kitaplığı, Albümler, No: 32)

Fot. 8 - Ergiri Mebusu Mamapulo Efendi.
(Servet-i Fünun, C.38, Sh. 24)

Fot. 9 - Selanik Mebusu Emanuel Karasu Efendi.
(Servet-i Fünun, C.38, Sh. 25)

Fot. 10 - Sivas Mebusu Nazaret Dagavaryan Efendi.
(Atatürk Kitaplığı, Albümler, No: 32)

Fot. 11 - Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi.
(Atatürk Kitaplığı, Albümler, No: 32)

Fot. 12 - Manastır Mebusu Trayan Nali Efendi.
(Atatürk Kitaplığı, Albümler, No: 32)

Fot. 13 - Selanik Mebusu Yorgi Huneus Efendi .
(Atatürk Kitaplığı, Albümler, No: 32)

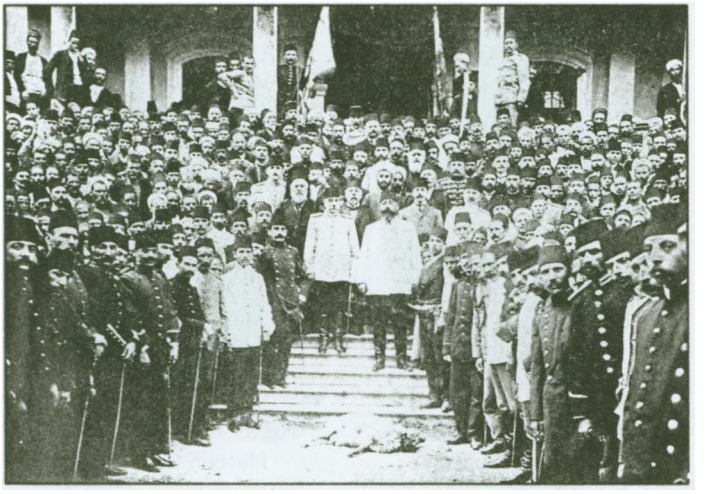
Fot. 14 - Serfice Mebusu
Yorgo Boşo Efendi.
(Atatürk Kitaplığı, Albümler, No: 32)

Fot. 15 - "Tanin" başyazarı
Hüseyin Cahid Bey.
(Servet-i Fünun, C.39, 1000. Özel Sayıdan)

Fot. 16 - Kanun-ı Esasi'ye bağlı kalacağına dair padişahın yapmış olduğu yeminin Bab-ı Fetva binası önünde Şeyhülislam tarafından halka okunuşu.
(Servet-i Fünun, C.35, Sh. 280)

Fot. 17 - Kanun-ı Esasi'nin ilanı dolayısıyla Serez hükümet binası önünde yapılan resmi tören. *(Servet-i Fünun, C.35, Sh. 284)*

Fot. 18 - Müslüman ve Gayrimüslim İstanbul'lu asker adaylarının Topkapı Sarayı bahçesinde silah altına alınmaları. *(Servet-i Fünun, C.38, Sh. 280)*

Fot. 19 - Teslim olmak için Askerlik Şubesi önünde bekleyen İstanbul'lular.
(Servet-i Fünun, C.38, Sh. 281)

Fot. 20 - İstanbul'da asker alımı: Topkapı Sarayı dahilinde İstanbul yeni askerlerine kurulan çadırlar ve askerlerin gelişi.
(Servet-i Fünun, C.38, Sh. 273)

Fot. 21 - İstanbul'da Balkan savaşı için kurulmuş gönüllü asker kayıt masası.
(Turkey 1908-1938, The End of the Ottoman Empire, Sh. 152)

Fot. 22 - Acemi askerler mızıka eşliğinde yürürlerken.
(Servet-i Fünun, C.38, Sh. 392)

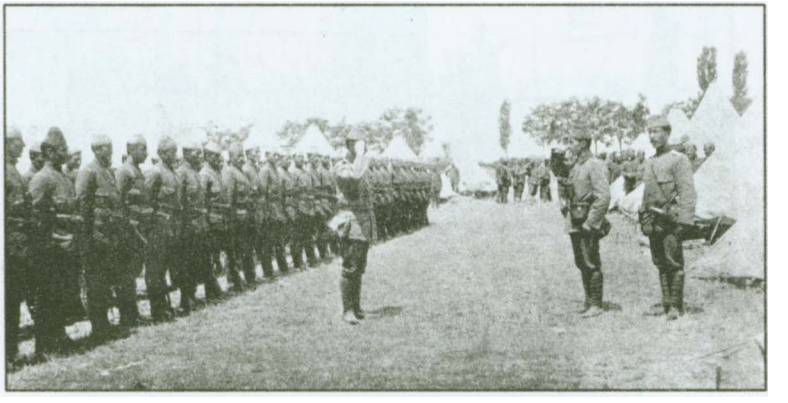
Fot. 23 - Kışla hayatından bir kesit. *(Servet-i Fünun, C.38, Sh. 392)*

Fot. 24 - Acemi askerler talimden dönüyor.
(Servet-i Fünun, C.39, Sh. 9)

Fot. 25 - Askerler talimde. *(Servet-i Fünun, C.39, Sh. 12)*

Fot. 26 - Osmanlı askerleri arazide ictima halinde.
(Servet-i Fünun, C.39, Sh. 301)

Fot. 27 - Mahmut Şevket Paşa ve bir grup subay.
(Servet-i Fünun, C.38, Sh. 353)

Fot. 28 - Meclis-i Mebusan milletvekilleri birarada.
(Servet-i Fünun, C.39, Sh. 116)

Fot. 29 - 1910 yılındaki Mebusan Meclisi reisi ve katipleri.
(Servet-i Fünun, C.39, Sh. 113)

Fot. 30 - 1910'da Mebusan Meclisindeki İttihat ve Terakki Partisi reisi ile bazı üyeleri. *(Servet-i Fünun, C.39, Sh. 113)*

Fot. 31 - Bir grup mebusan ve ayan Beykoz Kasrı bahçesinde.
(Servet-i Fünun, C.39, Sh. 56)

Fot. 32 - Rum Ortodoks Patriki Yovakim Efendi.
(Servet-i Fünun, C.44, Sh. 61)

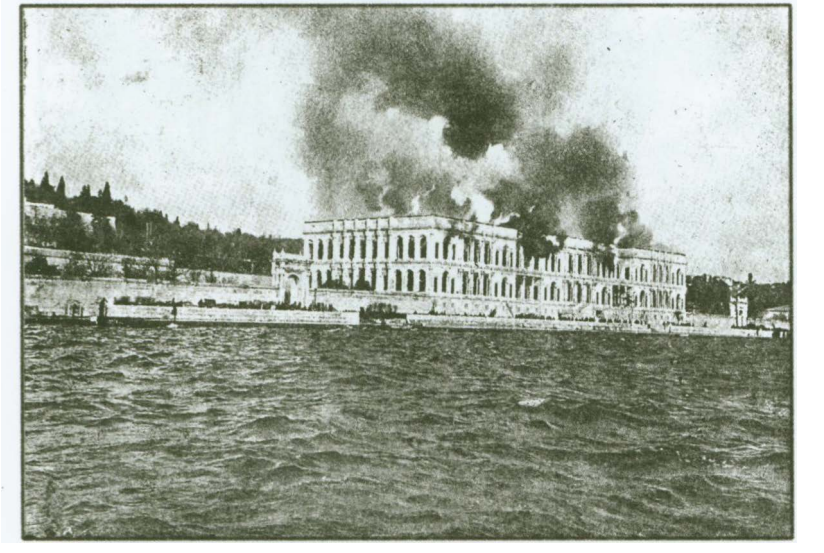
Fot. 33 - Rum Ortodoks Patriki Yovakim Efendinin 1912'deki cenaze alayı. Fotoğrafta görülen askerler, Rus bahriye askerleridir.
(Servet-i Fünun, C.44, Sh. 85)

Fot. 34 - Balkan hezimetinden dönen Osmanlı askerleri.
(Turkey 1908-1938, The End of the Ottoman Empire, Sh. 130-131)

Fot. 35 - Balkan savaşında esir düşen Osmanlı askerleri.
(Turkey 1908-1938, The End of the Ottoman Empire, Sh. 129)

Fot. 36 - Bir dönem Osmanlı Mebusan Meclisi olarak kullanılan Çırağan Sarayı yanarken. (1910).
(Servet-i Fünun, C.38, Sh. 169)